

KURTULUŞUN
PARADİGMASI

Kurtuluşun Paradigması

©Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kısmen veya tamamen çoğaltılması ve farklı biçimlere çevrilmesi yasaktır.

Yazan:
Hüseyin Anıl ASLAN

Kapak:
Efendi Ajans

Düzenleyen:
Zülfiye İrem YILMAZ

Baskı Tarihi:
Şubat 2026

ISBN:
978-625-5821-19-5

Baskı:
Dijital Baskı Merkezi
İvedikköy Mh. 1492. Cd.
Yenimahalle / ANKARA
Matbaa Sertifika No: 70810

Armoni Kitap
info@armonikitap.com

Bibliyofil Basım Yayım Matbaacılık Ltd. Şti.
Balgat Mh. Ceyhun Atuf Kansu Cd. 36 / 6
Çankaya / Ankara

Sertifika No:
77964

KURTULUŞUN PARADİGMASI

HÜSEYİN ANIL ASLAN

Hüseyin Anıl Aslan;

Din, ideoloji, tarih, siyaset ve felsefe alanlarında makaleler yazmaktadır. Yalnızca Kur'an-ı Kerim'e dayalı İslam anlayışını ve devrimci toplumsal dönüşümü savunan genç isimlerden biridir. Kendini, sadece araştırmacı yazar olarak değil, hem dini paradigmayı hem de siyasi bilinci yeniden inşa etmeyi hedefleyen modern bir ideolog olarak tanımlar. Hadislerin ve mezhepsel geleneklerin otoritesini reddederek, yalnızca Kur'an'a dayalı bir inanç savunur. Aslan, dini reform perspektifini, Türkiye'nin her alanda güçlenmesi, ekonomik bağımsızlık, gelir dağılımında adalet ve vatandaşların doğrudan yönetime katılması hedefleriyle birleştirir. Meclis ve siyasi parti tekellerinin gücünün azaltılıp, halkın karar mekanizmalarına doğrudan katıldığı demokrasi modellerini savunur. Ekonomide ise antikapitalist, emeğin hakkını önceleyen, üretimde süreklilik, paylaşımada adalet ilkesini merkeze koyar. Aynı zamanda aşırı milliyetçilik ve mezhepçilik gibi toplumları bölen ideolojilere karşı çıkar; birleştirici, özgürlükçü ve adil bir Türkiye vizyonu ortaya koyar. Ona göre gerçek kurtuluş, hem bireyleri hem de toplumları zihinsel, ekonomik ve yapısal zincirlerinden kurtarmaktan geçer. Fikirleri ulusal medyada yer bulmuş, çok sayıda programa çıkmıştır. Devrimci Kur'an Müslümanlığı ve Din ve Dünya Görüşü İncelemeleri adında 2 kitabı daha vardır. Makaleleri ve videoları dijital platformlarda yüksek sayılarda tıklanmış, sosyal medyada geniş yankı uyandırmıştır.

Daha fazla bilgi için, Resmi Web Sitesi;
<https://huseyinanaslan.com/>

KURTULUŞUN PARADİGMASI

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
I. Bölüm – İnanç	17
Tanrı'nın Varlığının Ontolojik ve Epistemolojik Delilleri	19
Kur'an Delili	21
Kur'an'da Tanrı'nın Epistemolojik Boyutu	26
Ateizmin Genel Sorularına Cevaplar	36
Nefs Kavramı İncelemesi	64
Kur'an'dan Hurafeye: Dini Sapma, Psikoloji ve Geleceğe Bakış 67	
Kâfirlik Kavramının Kur'an'a Göre İncelenmesi	77
Cehalet Kavramı ve İncelenmesi.....	82
Hikmet'in Analizi ve Kur'an'dan Hikmet Çıkarma Örnekleri	92
Kur'an'dan Hikmet Metodlarına Örnekler	97
II. Bölüm – Din	109
Hadislerin Uydurulma Nedenleri ve Kur'an'ın	
Önüne Geçirme Güdüsü	111
Hadislerde Senet Zinciri ve Ravilerin Güvenirliği	
– Detaylı Açıklama ve Kur'ani Eleştiri.....	114
Senet Zinciri İle Hadis Güvenilirliği İddiasının Kur'ani Reddi.....	117
Kur'an'ın Korunması Sahabe Hikmetine Bağlanabilir mi? –	
Kur'ani Çürütme	119
En Sağlam- En Senetli- En Güvenilir Ravilerin Hadislerinin	
Kur'an'a Göre İncelenmesi	122
Hadis İncelemesi: 'Allah Zamandır' Rivayeti	123

Yetmiş Bin Kişi ve İsrailoğulları-Havva Hadisleri –	
Ravi ve Kur’ani Değerlendirme	127
2- İsrailoğulları ve Havva Hadisi.....	128
Yaratılış ve Kader Hadisi.....	129
Türklerle Savaşmadan Kıyamet Kopmaz Hadisi	
– Ravi ve Kur’ani Açından Eleştiri.....	131
Recm Hadisi İncelemesi ve Kur’ani Eleştiri	133
Musa’nın Ölümünü Ertelemesi Hadisi İncelemesi	135
Medine’ye Veba Girmez Hadisi	
– Ravi ve Tarihi Kur’ani Değerlendirme.....	137
Hadis İncelemesi (Kur’an ve Misli Verildi).....	139
Hadis İncelemesi: Allah’tan Daha Kıskanç Kimse Yoktur Hadisi...141	
Hadis İncelemesi: Kadınların Akı ve Dini Eksiktir Hadisi.....	143
Kader ve Takdir Hadisi – Ravi Zinciri ve Kur’anî Değerlendirme...145	
Hadis İncelemesi: Allah’ın 99 İsmi	147
Hadis İncelemesi ve Kur’an Açısından Eleştiri.....	149
Tasavvufun Tarihi, Şirk Unsurları ve Kur’an’a Aykırılıkları	152
Hulûl ve Vahdet-î Vücut Kavramlarının	
Kur’an’a Göre Değerlendirilmesi	165
Kur’an’a Göre Haram Aylar –	
Geleneksel Görüşü Eleştirel Bir Yaklaşım.....	169
Kur’an’cılık ve Kur’an’cılara (Bize Kur’an Yeter) Sorulan Sorular	176
Kur’ancılara Sorulan Bazı Sorulara Cevaplar	179
Ya Kur’an Dini Ya Hurafe Dini – Ortası Yok!.....	193
Geleneksel Sünni Hadis Anlayışı	202
“Kur’an’a Uygun Hadis” Yaklaşımı.....	204
İki Görüşün Ortak Noktaları	206
Kur’an’a Uygun Olsa Bile Hadis Din Koyamaz	209
Sünnet İddiasıyla Gelen Çelişkiler.....	210
Kur’an’ın Uyarısı:	
Dinde Tek Kaynak ve “Hangi Hadise İnanacaklar?”	212
Hadislerin Tamamen Reddedilmesi	
Bir Seçenek Değil, Zorunluluktur	217

İslam'da Öze Dönüş Manifestosu	222
Kur'an Müslümanlarına Karşı Söylenenler, Tarihte Resullere De Söylendi - Bununla İlgili 20 Tez (Manifesto) 233	
III. Bölüm – İdeoloji.....	239
Sağ' ve 'Sol' Kavramının Tarihi Gelişimi ve Nitelikleri	241
Yeni Sağ; Muhafazakârlık ve Liberalizmin Birlikteliği	248
Fransız İhtilâli'nde Jakobenler.....	252
Din ve Seküler Din (Ulus Devlet) Savaşları İncelemesi	256
2- Ulus Devlet Savaşları	259
Orta Doğu Çatışmalarının Yansımaları:	
Kürt Kartı ve Mezhep Ayrılığı Tuzağı.....	264
Suriye Alevileri ve Siyasal Alevilik Meselesi.....	271
Din ve Milliyet-İslam ve Türklük İlişkisi İncelemesi	276
Genç Osmanlılar'ın İdeolojisi ve Avrupa Etkileri.....	282
Osmanlı ve Türkiye'de İdeolojik Tarih İncelemesi	288
IV. Bölüm – Tarih ve Ekonomi	323
Kapitalizmin Serüveni:	
İnsanlık Tarihi Boyunca Oluşumu Ve Evrimi.....	325
Tımar ve Lonca Sisteminin Kapitalist Sistemle Karşılaştırılması ...	329
Marx'ın Das Kapital'i, Kapitalizm Öngörüsü-	
Türkiye Örneği ve Dine Bakışının İncelemesi	337
Das Kapital 1. Cilt – Emek, Değer ve Sömürü	337
Das Kapital 2. Cilt- Sermayenin Dolaşımı ve Toplumsal Üretim ...	339
Das Kapital 3. Cilt- – Kâr, Sınıf Çatışması ve Kapitalizmin Geleceği	341
Marx'ın Kapitalizm Öngörülleri; Dünya ve Türkiye Analizi.....	345
Marx'ın Modeli ve Türkiye: 2025 İşçi Refahının 19. Yüzyıla Benzerliği	351
Marx'ın Din Anlayışı ve İslam Açısından Değerlendirilmesi	357
Sonraki Dönemlerde Önemli Marxsist Düşünürler	363

Din Kurumları– Laiklik – Türkiye Üçgeni	370
1951–2025 Arası TL'nin Dolar Değeri,	
Enflasyon ve Alım Gücü Analizi	376
Değerlendirme ve Sonuç	391
2002'den Bugüne Dolar ve Euro Kuru:	
Nasıl Bu Noktaya Geldik?.....	393
Ortodoks ve Heterodoks İktisat: Eleştirel Analiz,	
Türkiye Örneği Ve İslami Perspektif.....	402
Tarihsel Olaylar	404
Türkiye Ekonomisinin Son 10 Yıldaki Analizi ve Çözüm Yolları..	416
Geleceğe Yönelik Adımlar	423
Kaynakça	427

GİRİŞ

Kurtuluşun Paradigması: İnanç, Güç ve Hesaplaşma

Modern dünyada yaşanan krizler, çoğu zaman birbirinden bağımsız alanlara ait sorunlar olarak ele alınmaktadır. İnanç alanındaki çözülme geleneksel başlıklar altında, ideolojik çatışmalar siyasal kamplaşmalar içinde, ekonomik problemler ise teknik ve istatistiksel göstergeler üzerinden tartışılmaktadır. Bu yaklaşım, sorunları sınıflandırmak açısından işlevsel görünse de, onları üreten ortak zihinsel zemini çoğu zaman görünmez kılar. Oysa inanç krizi, ideolojik sertleşme ve ekonomik bozulmalar, farklı alanlara ait rastlantısal sorunlar değil; aynı paradigmanın farklı düzlemlerde ürettiği sonuçlardır.

“Kurtuluşun Paradigması” başlığı, bir çağrıdan çok bir yöntem önerisini ifade eder. Burada kurtuluş, bireysel bir dindarlık pratiğine ya da soyut bir özgürlük idealine indirgenmez. Kurtuluş, insanın düşünce dünyasını belirleyen yanlış öncüllerden, tarihsel olarak insan eliyle üretilmiş dogmalardan ve sorgulanamaz hâle getirilmiş otoritelerden özgürleşmesini ifade eder. Paradigma ise, bu dogmaları mümkün kılan ve onları süreklileştiren üst zihinsel çerçeveyi tanımlar.

Bu çalışmanın temel varsayımı şudur: İnanç alanında ortaya çıkan bozulmalar, ideoloji alanındaki katılaşımlarla; ideoloji ala-

nındaki katılaşmalar ise ekonomi alanındaki adaletsizliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişki, basit bir nedensellikten ziyade yapısal bir sürekliliğe işaret eder. Bu nedenle kitap, tekil sorunlara çözüm üretmekten çok, bu sorunları üreten düşünme biçimini analiz etmeyi amaçlar.

Kitabın ilk iki bölümündeki Kur'an merkezli yaklaşımı, bu bağlamda belirleyici bir yöntem olarak ele alınır. Kur'an Müslümanlığı, bu çalışmada bir mezhep veya tarihsel bir akım olarak değil, doğrudan kaynağa dayalı bir okuma biçimi olarak konumlandırılır. Hadis, mezhep ve tasavvuf gelenekleri, bu çalışmada normatif düzeyde kabul edilebilir dini referanslar olarak değerlendirilmemekte; aksine tarihsel üretim süreçleri, kurumsallaşma biçimleri ve Kur'an'ın belirleyici referans konumunu ikame eden yapılar hâline gelişleri gerekçelendirilerek reddedilmektedir. Bu reddiye, yöntemsiz bir inkâr değil; Kutsal metin, tarih ve işlev analizi temelinde geliştirilen sistematik kesin bir sonuçtur. Bu eleştiri, dini alanla sınırlı değildir. Aynı aracılık ve otorite üretme mekanizmalarının seküler alanda ideoloji ve ekonomi biçiminde yeniden ortaya çıktığı da gösterilmeye çalışılır.

Modern ideolojiler, özellikle sağ ve sol ayrımı içinde ele alındığında, çoğu zaman kurtuluş vaatleriyle ortaya çıkmış; ancak pratikte yeni bağımlılık ilişkileri üretmiştir. Sağ ideolojiler, gelenek, ulus ve güvenlik söylemleri üzerinden itaat üretirken; sol ideolojiler, eşitlik ve adalet iddialarına rağmen, merkeziyetçi ve indirgemeci yaklaşımlarla bireyi kolektif elitist bir yapı içinde eriten modeller üretmiştir. İdeolojinin sağ ya da sol olması, onu mutlak doğru hâline getirmez. Sorun, ideolojinin kendisini hakikatin yerine ikame etmesidir.

Ulus-devlet, bu süreçte yalnızca siyasal bir organizasyon değil, aynı zamanda seküler bir anlam üretim mekanizması olarak işlev görmüştür. Dinreferansların gerilediği alanlarda, ulus, bayrak, vatan ve ilerleme söylemleri yeni kutsallar hâline gelmiştir.

Bu durum, farklı ideolojik yönelimlerde benzer baskı mekanizmalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sağ ve sol, çoğu zaman farklı söylemler kullansa da, benzer merkezileşme ve tahakküm biçimleri üretmiştir.

Türkiye örneği, bu çalışmada Osmanlı'dan da bahsetmek üzere ideolojik ve özellikle ekonomik düzlem üzerinden ele alınır. Türkiye'de yaşanan ekonomik bozulmalar, yalnızca yanlış para politikaları yahut konjonktürel krizlerle açıklanamaz. Ekonomi politikalarının ideolojik tercihlerden bağımsız olmadığı; büyüme, kalkınma ve piyasa söylemlerinin çoğu zaman adalet ve paylaşım ilkelerinin önüne geçtiği, bu kitapta verilerle ele alınır. Kapitalizm, burada yalnızca küresel bir sistem olarak değil; insan ilişkilerini, ahlâk anlayışını, paranın yıkıcı gücünü ve toplumsal öncelikleri yeniden şekillendiren bir paradigma olarak değerlendirilir. Türkiye ekonomisindeki kırılanlıklar, bu paradigmanın yerel düzeydeki yansımaları olarak incelenir.

Kitabın yapısı, bu bütüncül krizi görünür kılacak şekilde kurgulanmıştır. Dört bölümden oluşan yapı, okuyucuyu temel ve soyut sorulardan başlayarak, tarihsel ve somut analizlere doğru yönlendirir.

Birinci bölüm, inanç meselesini savunmacı bir dille değil, felsefi, bilimsel ve kavramsal bir zeminde ele alır. Ateist itirazlar, Tanrı'nın varlığına ilişkin ontolojik ve epistemolojik tartışmalar, insanın içsel yapısı ve Kur'an'ın temel kavramları birlikte değerlendirilir. Amaç, okuyucuyu belirli bir inanç pozisyonuna zorlamak değil, düşünsel zemini sağlamlaştırmaktır.

İkinci bölümde, din içi tartışmalar daha belirgin hâle gelir. Hadis literatürünün oluşumu, rivayet otoritesi, mezhepsel yapıların tarihsel rolü ve tasavvufi düşüncenin dini alandaki etkisi akademik tarzı bir çerçevede ele alınır. Son konularda ise gerçekler keskinleşir. Bu bölüm, dinin nasıl yorumlandığı kadar, nasıl araçsallaştırıldığına da odaklanır.

Üçüncü bölüm, ideolojilere ayrılmıştır. Sağ ve sol ideolojiler, ulus-devlet anlayışı, milliyetçilik ve mezhep-siyaset ilişkileri bu bölümde ele alınır. Amaç, ideolojinin özgürleştirici iddialarının hangi noktalarda tahakküm üretmeye başladığını göstermektir.

Dördüncü bölümde ise tarih ve ekonomi ön plana çıkar. Kapitalizmin tarihsel serüveni, modern iktisat yaklaşımları ve Türkiye ekonomisine ilişkin veriler birlikte değerlendirilir. Ekonomik bozulmalar, teknik hatalar olarak değil; ideolojik tercihler, oportünist (fırsatçılık) yaklaşımlar ve paradigmatik yönelimlerle bağlantılı sonuçlar olarak ele alınır.

Bu kitap, okuyucuya hazır cevaplar sunmayı amaçlamaz. Aksine, düşünsel konfor alanlarını sorgulamaya açar. İnanç, ideoloji ve ekonomi alanlarında yerleşik kabulleri, akademik incelemelere yakın bir mesafeyle kendine özgü şekilde yeniden düşünmeye davet eder. Kur'an merkezli yaklaşım, bu bağlamda bir kimlik beyanı değil, doğrudan kaynağa dönmeyi esas alan bir yöntem önerisidir. Bu çalışmada ve yazarın önceki eserlerinde ortaya konan Kur'an merkezli yaklaşımı, Kur'an'ın tek ve mutlak biçimde yazarın dediği gibi anlaşılması gerektiği iddiasına dayanmamaktadır. Aksine burada sunulan değerlendirmeler, yazarın Kur'an'dan anladığı çerçeveyi, kullandığı yöntem ve dayandığı gerekçelerle birlikte ortaya koyma çabasının ürünüdür. Kur'an'ın anlaşılması, bu kitapta nihai bir yorum olarak değil; herkesin doğrudan metinle temas ederek, aklını ve vicdanını devreye sokarak sürdürmesi gereken açık bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Bu nedenle kitap, okuru belirli sonuçlara zorlamak yerine, Kur'an'ı aracı otoritelerden bağımsız biçimde okuma ve anlama sorumluluğunu hatırlatmayı amaçlar. Burada geliştirilen yaklaşım, "doğru budur" iddiasından çok, "bu şekilde de okunabilir" teklifidir. Bu teklif, eşine pek rastlanmadık şekilde güçlü analizlere ve sağlam temellere dayanmaktadır. Burada ciddi bir çalışmanın emeği vardır. Ama yine de okuyucunun, sunulan gerekçeleri kabul

etmesi kadar, onları sorgulaması ve kendi sonuçlarına ulaşması da bu çalışmanın doğal ve gerekli bir parçası olarak görülmektedir.

Kurtuluşun Paradigması, yazarın önceki çalışmalarında ortaya konan tezlerin dayandığı yöntemsel zeminin genişletilmesidir.

Kurtuluşun Paradigması, hakikatin nihai temsilcisi olduğunu iddia etmez. Ancak hakikatin üzerini örten yapıları ve bu yapıları mümkün kılan zihinsel çerçeveyi görünür kılmayı hedefler. Eğer bu metin, okuyucuyu rahatlatmaktan çok düşünmeye zorluyorsa, amacına ulaşmış demektir. Çünkü paradigma değişimleri, çoğu zaman uzlaşmayla değil, önce zihinsel bir kırılmayla başlar.

Bu kitap, tam olarak bu kırılmanın izini sürmektedir...

Önemli Not; Bu çalışmada, ilk iki bölümde Türkçede yerleşik kullanım nedeniyle sıkça rastlanan “peygamber” kelimesi, teknik bir dini terim olarak değil; okurun aşinalığına hitaben pratik bir ifade olarak yer yer kullanılmaktadır. Ancak kavramsal düzeyde Kur’an’ın kendi terminolojisi esas alındığında, “peygamber” ifadesinin Kur’an’da doğrudan yer almadığı bunun yerine “nebi” ve “resul” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kavram, geleneksel söylemde çoğu zaman eş anlamlıymış gibi kullanılsa da, Kur’an bağlamında farklı işlev ve anlam alanlarına sahiptir. Kitapta da buna değinilecektir.

I. BÖLÜM

İNANÇ

TANRI'NIN VARLIĞININ ONTOLOJİK VE EPİSTEMOLOJİK DELİLLERİ

Ontoloji ve epistemoloji, felsefenin iki temel dalıdır. **Ontoloji**, varlığın yapısını ve temel niteliklerini inceleyerek “varlık nedir?” sorusuna odaklanır. Bir varlığın zorunluluğu, birliği ve aşkınlığı gibi kavramlar ontolojinin alanına girer. Tanrı'nın ontolojik analizi, O'nun varoluş biçimini ve mükemmelliğini ele alır. **Epistemoloji** ise bilgiyi ve doğruluğun nasıl bilinebileceğini araştırır; “bir şeyi nasıl bilir ve doğrularız?” sorusunu sorar. Tanrı'nın epistemolojik analizi ise Tanrı'nın bilinebilirliği, O'na dair doğruların nasıl test edilebileceği, insan aklının ve gözlemin Tanrı'nın varlığına dair delil sağlayıp sağlayamayacağı gibi konuları kapsar.

İnsanlık tarihi boyunca Tanrı kavramı, farklı dinler ve felsefi sistemler tarafından çeşitli şekillerde tasavvur edilse de her zaman var olmuştur. Bu fitrati bir olgudur. Kimi geleneklerde Tanrı, evrenle bir ve aynı (panteist görüşler) kimilerinde evrenin içinde doğup batan, insana benzer varlıklar çokluğu (çok tanrılı mitolojiler) şeklinde anlaşılmıştır. Klasik felsefede ise özellikle Eflatun, Aristo, gibi filozoflar ve Orta Çağ'da Yahudi, Hristiyan ve İslam düşünürleri, en yüksek mükemmelliğe sahip bir Tanrı fikrine doğru ilerlemişlerdir. Örneğin Hristiyan düşünür Anselm'in ontolojik argümanı, Tanrı'yı “kendinden daha mükemmeli düşünülmemeyen varlık” olarak tanımlar. Yine İslam filozofu İbn Sina, Tanrı'yı “varlığı zorunlu ola (Vacibü'l-Vücut) olarak tanımlayıp diğer her şeyi “mümkün varlık” kategorisine koyar. Bu yaklaşımlar Tanrı'nın ontolojik statüsünü diğer varlıklardan apayrı ve en üstün mertebede görür.

Öte yandan felsefe tarihinde Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlamalar birkaç ana başlıkta toplanmıştır. **Ontolojik delil**, Tanrı kavramının bizzat analizinden hareketle (Tanrı'yı en mükemmel varlık olarak tanımlayıp, bu tanıma varlık özelliğini dâhil ederek) Tanrı'nın var olması gerektiğini savunur. **Kozmolojik delil**, evrenin var oluşuna bakarak bir İlk Sebep veya zorunlu bir yaratıcı olması gerektiğini öne sürer "hiçbir şeyden hiçbir şey çıkmaz, var olan her şeyin bir nedeni vardır, o halde evrenin de bir "ilk neden"i olmalıdır? Şeklinde özetlenebilir. **Teleolojik delil** (düzen delili) evrendeki düzen, karmaşık uyum ve amaçlılık izlerinin rastlantıyla açıklanamayacağını, akıllı bir düzenleyiciye işaret ettiğini iddia eder. **Ahlâki delil**, insanın vicdanında ve ahlâki değerlerde objektif bir kaynağa ihtiyaç duyulduğunu, mutlak bir iyi-kötü ayrımının ancak aşkın bir yasa koyucu (Tanrı) ile temellendirilebileceğini savunur. Son olarak burada **bilinç ve bilgi delili** diye adlandırdığımız argüman, insan zihninin bilinç, akıl yürütme ve evrensel doğruları anlama kapasitesinin salt maddi süreçlerle açıklanamayacak kadar "aşkın" olduğunu, bu özelliğin ancak insanın aşkın bir varlıkça (Tanrı tarafından) yaratılmasıyla anlaşılabilceğini öne sürer.

KUR'AN DELİLİ

Kur'an, 7. yüzyılda vahyedilmiş bir kutsal metin olarak elbetteki felsefi argümanları sistematik olarak listeler biçimde sunmaz. Ancak Kur'an'ın muhataplarına hitap tarzına baktığımızda, yukarıda sayılan pek çok argümanın izlerini ve *özünü* görürüz. Kur'an hem Arabistan'daki putperest inançlara hem de ehli kitap içindeki bazı yanlış inanışlara karşı sıkı bir tevhid vurgusu yapar, Allah'ın eşi benzeri olamayacağını, asla yaratılmışlara benzemediğini çeşitli ayetlerle belirtir. Bu yönüyle Kur'an'ın Tanrı tasavvuru, felsefi bakımdan en tutarlı ve mükemmel monoteizm örneğidir: ***Allah tektir, ezeli ve ebedidir, mutlak güç ve kudret Sahibidir, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter, hiçbir şeye muhtaç değildir ama her şey O'na muhtaçtır, adildir, merhametlidir ve aşkındır.*** Ayetleri buna örnektir. Kur'an'ın Tanrı'ya atfettiği bu nitelikler, felsefede ideal bir Tanrı kavramında bulunması gereken tüm özellikleri eksiksiz karşılar. Nitekim bazı İslam Âlimleri, Kur'an'daki ilah anlayışını “tenzih” (Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etme) ve “tevhid”in (Allah'ı birleme) zirvesi olarak tanımlamışlardır.

Kur'an, aynı zamanda, Allah'ın varlığını insanlara kanıtlarken sadece otorite beyanı veya körü körüne inanç telkin etmez; aksine akli kullanmaya, evreni ve kendi nefsimizi gözlemeye davet eder. **“Düşünen bir topluluk için ayetler vardır”** vurgusu, Kur'an'ın birçok yerinde geçer. “Ayet” kelimesi, hem Kur'an'ın cümleleri için kullanılır, hem de tabiiatta Yüce Allah'ın varlığını gösteren belgeler anlamına gelir. Bu kavram bile tek başına Kur'an'ın epistemolojik (bilgi) yaklaşımını ortaya koyar. Doğa, Allah'ın varlığını okuyabileceğimiz bir ayetler kümesidir. Bu yönüyle Kur'an, bir tür “doğal teoloji” de içerir; insana çevresine ibretle bakmasını, aklını kullanmasını öğütler ve sonunda **“Gerçekten de bunda aklını çalıştıran bir topluluk için deliller vardır”** diyerek muhakemeye dayalı imana çağırır. Bu genel arka planın ardından Kur'an'daki Tanrı anlayışını daha sistematik bir biçimde analiz edersek;

Kur'an'da Tanrı'nın Ontolojik Boyutu

Ontolojik açıdan Kur'an, Tanrı'nın varlığını zorunlu, biricik ve aşkın olarak sunar. Bu ifadeyi açmak gerekirse Kur'an'a göre Yüce Allah; **Vacibü'l-Vücut** yani varlığı kendinden ve zorunlu olan tek varlıktır; O'ndan başka tüm varlıklar '**Mümkünü'l vücut**' yani var olmak için O'na muhtaçtır. Kur'an'ın en temel tevhid surelerinden olan **İhlas Suresi**, bu ontolojik gerçeği çarpıcı bir şekilde ifade eder: *"De ki: O Allah birdir" "Allah, her şeyin kendisine muhtaç olduğu (Samed) varlıktır" "(O), doğurmamıştır ve doğurulmamıştır" "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."* Bu dört cümlenin her biri, Yüce Allah'ın ontolojik statüsünü ortaya koyar; Allah birdir (tek ilah vardır, bölünmez bir mutlak bütünlüktür) Samed'dir (her şey O'na muhtaçtır, O ise hiçbir şeye muhtaç değildir) ezelidir ve ebedidir (ne bir başlangıcı vardır ne de O'ndan başka bir varlığa hayat verirken "çoğalma" gibi biyolojik bir süreç söz konusudur, haşa doğmamış ve doğurmamıştır) ve (hiçbir şey O'nun dengi olamaz, O hiçbir kategoriye sokulamaz)

Bu ifadeler, felsefede Tanrı'ya atfedilen mükemmellik sıfatlarının istisnasız tamamını içerir. Bir filozofun dilinde "Allah birdir, eşi benzeri yoktur" demek, zorunlu varlık tektir, iki zorunlu varlık olamaz demektir, çünkü eğer mutlak mükemmellikte iki varlık olsaydı, birbirinden farkları olmaz, aslında tek bir varlık olmuş olurlardı veya biri diğerinden bir eksiğe yahut üstünlüğe sahip olmak zorunda kalırdı ki bu da ikisinden birinin en üstün olması demektir. Bu durum dengeleri altüst ederdi. Nitekim Kur'an, "iki tanrı olsa evrenin düzeninin bozulacağı" ayetini Enbiya Suresi 21/22'de vahyeder: *"Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisinin de düzeni bozulurdu."* Bu ayet, '**Burhan-ı Temanu**' adıyla bilinen klasik felsefi argümana da işaret eder: Evrende birden fazla mutlak irade olsaydı, uyum ve düzen olmaz, çatışma olurdu; oysa kâinattaki nizam bir tek hâkimin varlığına delalet eder. Ayetin devamı *"Arş'in Rabbi olan Allah, onların yakıştı-*

dıkları sıfatlardan uzaktır” diyerek Allah’ın mutlak hâkimiyetini ve ortak kabul etmezliğini vurgular

Kur’an’da Allah’ın ezeli ve ebedi oluşu da çeşitli vesilelerle vurgulanmıştır. Örneğin Hadid Suresi 57/3: ***“O, evveldir (İlk’tir) ve ahirdir (Son’dur), zâhirdir (aşikâr olan) ve bâtındır (gizli olan); O, her şeyi bilendir.”*** Vahyedilmiştir. Bu ilahi isimler, Yüce Allah’ın zaman ve mekân üstü olduğunu bildirir. Allah **Evvel**dir, yani başlangıcı yoktur, yaratılmamıştır. **Ahir**’dir, yani sonu da yoktur, ölümlü değildir. **Zâhir**’dir, yani varlığı apaçıktır aslında varoluşun ta kendisidir, bu yüzden Allah’ın varlığı, akıl sahibi için aşikârdır (çünkü O’nun yarattığı sayısız eser, O’nu gösteren ayetlerdir). Allah **Bâtın**’dır, yani mahiyeti insan idrakinin ötesindedir yani hiçbir zihin O’nu tam manasıyla kavrayamaz.

Ontolojik açıdan en kritik kavramlardan biri de zorunlu varlık kavramıdır. Felsefeye göre eğer hiçbir şey zorunlu varlık olmasaydı, *şu anda hiçbir şey var olamazdı*. Çünkü var olan her bir şey, var olmak için başka bir sebebe ihtiyaç duyuyorsa (yani mümkün varlıksa), sebepler zincirinin nihayetinde bir ilk sebebe dayanması gerekir. Kur’an, Allah’ı ***“her şeyin kendisine muhtaç olduğu, ama kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı”*** şeklinde tanımlar ki bu tam da zorunlu varlık tanımıdır. Samed ismi, ontolojik olarak Allah’ın mutlak tek kaynağımız olduğunu belirtir. Yine Bakara Suresi 2/255’te (Ayete’l Kürsi) Allah’ın Kayyum olduğu vahyedilir: ***“Allah, O’ndan başka hiçbir ilah yoktur, Hayy (daima diri) ve Kayyum (yarattığı her şeyi ayakta tutan, varlığını sürdürtendir). Onu ne uyuklama tutar ne uyku. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur...”*** diye başlayıp Allah’ın kudret ve ilmine dair detaylar verir. Burada “Kayyum” tabiri, Allah’ın kâinatın varoluşunu her an var kılan dayanak olduğunu ifade eder. Bütün varlık, varlığını O’ndan alır ve O’nunla sürdürür. Bu da Allah’tan başka her şeyin ontolojik olarak bağımlı olduğunu, yalnız Allah’ın bağımsız ve zati olduğunu anlatır.

Kur'an ayrıca Allah'ın yaratıcı sıfatını da O'nun varlığının bir parçası olarak sunar. Yani Allah sadece zorunlu bir varlık olmakla kalmaz, aynı zamanda başkalarına varlık bahşeden, *Yaratıcı* olandır. Tüm varlık âlemi O'nun eseridir. Kur'an'ın ilk ayetlerinden biri "*Elhamdülillahi Rabbil âlemin*" (**Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur**) ifadesidir ki "Rabbül âlemin" demek, bütün evrenin Rabbi; yaratıcısı demektir. Dolayısıyla Allah'ın bir sıfatı da Halık (Yaratıcı) oluşudur. Bu yaratıcı güçte de O'na hiçbir ortak yoktur. Örneğin Allah, müşriklerin put inancını çürütmek için sıkça "**Allah'tan başka ilah yoktur, O diriltir ve öldürür**" şeklinde vurgular yapar. Hadid 57/2'de "**Göklerin ve yerin mülkü O'na aittir, diriltir ve öldürür**" buyrulur. Bu, ontolojik manada "tüm varoluşun mutlak hâkimi O'dur" demektir.

Kur'an'daki Tanrı anlayışı ontolojik düzlemde felsefenin ulaşabileceği en tutarlı en harika Tanrı tanımıdır. Allah tekdir (monoteizm), zorunlu varlıktır (varlığı kendindedir, gerekli varlıktır), ezeli ve ebedidir (başlangıcı ve sonu yoktur) değişmezdir, mukayyet değildir (zamandan ve mekândan münezzehtir) tüm yetkin sıfatların sahibidir (ilim, kudret, irade, hayat gibi sıfatlarda sınırsızdır) ve hiçbir eksik sıfat O'na ithaf edilemez (adil olmayan, merhametsiz veya aciz bir Tanrı düşünülemez) Kur'an tenzih ilkesi gereği, beşeri veya putperest inanışlardaki eksik tanrı tasavvurlarını reddeder: Mesela "çocuk edinmek" (haşa) gibi biyolojik bir vasfı Allah'a yakıştıranları eleştirir ve "**Allah çocuk sahibi olmamıştır**" diyerek O'nun bu tür beşeri özelliklerden münezzehtir olduğunu bildirir. Yine "Hiçbir şey O'na denk değildir" diyerek O'nun aşkınlığını ortaya koyar. Bu nokta, mesela Eski Yunan'ın insan biçimli tanrılar panteonundan veya Hint çoktanrıcılığından, Hristiyanlığın teslis anlayışından ve geleneksel İslam anlayışında "Hadissiz İslam olmaz" anlayışından tümüyle farklı, katıksız, saf ve orijinal bir tevhid ilkesini anlatılır

Kur'an'ın Tanrı tasavvurunun felsefi değeri şudur: Tanrı kavramını mümkün olan en tutarlı ve mükemmel biçimde tanımlar. Ondan daha büyüğü, ondan daha mükemmel düşünülemez. Böyle bir varlık, mantıken de yok olamaz (çünkü var olmaması, mükemmellik vasfına aykırıdır) eşi ve ortağı olamaz, (çünkü ikilik, mükemmelliği böler ve asla uymaz) acziyet içeremez. (çünkü o takdirde Tanrı olmaz) Kur'an'ın Tanrısı, hem insanın ibadet edip yakaracağı kadar *yakın kuluna şah damarından daha yakın oluşu* Kaf 50/16 gibi ayetlerde vahyedilir, hem de insanın aklıyla bütünüyle kuşatamayacağı kadar uzağın ötesi uzak bir yüceliğe sahip olan tek ve biricik aşkın varlıktır. Bu dengeli tasavvur, O'nu ne tamamen insanüstü bir güç olarak uzaklaştırıp deizme düşer, ne de panteistçe evrenle bir yaparak ilahi aşkınlığı kaybeder. Kur'an'ın Allah'ı, bütün âleme hükmeden fakat dilediğine lütfuyla yakın olan bir Allah'tır. Ontolojik açıdan felsefenin aradığı "mükemmel ötesi mükemmellik" noktası ancak böyle bir tasavvurla karşılanır.

KUR'AN'DA TANRI'NİN EPİSTEMOLOJİK BOYUTU

Kur'an, Tanrı'nın bilinmesi ve doğruluğunun anlaşılması konusunda akla ve gözleme büyük önem verir. Epistemolojik olarak soru şudur: *İnsan, Allah'ın var olduğunu ve niteliklerini nasıl bilebilir?* Kur'an, bu soruya iki ana yolla cevap verir. **1- Vahiy** (doğrudan yüce Allah'ın Kur'an da belirtilen şekillerde bildirmesi) ve **2- Âlem/ayet** (evren ve insan, Allah'ın varlığını gösteren işaretler) Kur'an, Yüce Allah'ın varlığını ispatlama konusunda insanların hem dış dünyadaki delillere (kozmojik ve teleolojik) hem iç dünyalarındaki sezgilere vicdana (ahlâki ve fitratla ilgili deliller) başvurmalarını ister.

Kozmojik Delil

Kozmojik delil, en basit haliyle “Evren var, o halde onu var eden bir Yaratıcı olmalıdır” şeklinde özetlenebilir. Kur'an, bu delili destekleyen birçok ayet içerir. Özellikle Tur Suresi'nin 35-36. ayetleri doğrudan kozmojik argümanın Kur'ansal bir ifadesi gibidir: **“Onlar bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar, yoksa kendi kendilerini mi yarattılar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattı? Hayır, onlar kesin bir bilgiye sahip değiller.”** Bu soru zinciri, aslında akla şu mantıksal çıkarımı yaptırır: İnsan kendini kendi yaratmadı, evreni de kendi yaratmadı. Hiçbir şeyden de var olmadı öyleyse bir Yaratıcı tarafından yaratılmış olmalıdır. Ayette geçen **“Bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar?”** sorusu, varlığın nedenselliğine ve yoktan var olamayacağına dikkat çeker. “Yoksa kendileri mi yaratıcılar?” sorusu ise açık bir mantıksızlığa dikkati çeker. Bir varlık kendi kendinin yaratıcısı olamaz, çünkü yaratma eylemi, var olmadan önce yapılması imkânsız bir eylemdir. Dolayısıyla insanın ve evrenin varlığı, kendisinden aşkın bir Yaratıcı gerektirir. Sonradan var olan her şeyin bir başlatıcısı olmalıdır çünkü evren sonradan var olmuştur, öyleyse onu başlatan ezeli bir varlık bulunmalıdır.

Kur'an başka ayetlerde de insanların evrenin yaratılışı üzerine düşünmesini öğütler. Örneğin bir ayette **“Allah, gökleri ve yeri gerçek bir amaç için yarattı”** denir. (Nahl 16/3 Bu hem evrenin yaratılmış olduğunu hem de gayesizlikle değil bilinçli bir amaçla yaratıldığını ima eder. Yine Enbiya 21/30'da **“inkâr edenler, göklerle yer bitişik iken onları bizim koparıp ayırdığımızı... düşünmezler mi?”** şeklinde bir ifade geçer ki bu da evrenin bir başlangıcı olduğuna işaret eder (modern kozmolojideki büyük patlama (bigbang) teorisiyle de bir paralellik kurulmuştur) Bu tip ayetler, insanın kainatın kökeni ve düzeni üzerinde düşünerek Yüce Allah'ın kudretini ve birliğini idrak edebileceğini vurgular.

Kur'an, kozmolojik delili destekleyen başka bir yaklaşım olarak ilk sebep fikrini de güçlendiren ifadelere yer verir. Mesela **“Allah gökleri direksiz yükseltti”** (Ra'd 13/2) veya **“Gökleri ve yeri yaratan O'dur”** gibi ifadeler evrenin yegâne sebebinin Yüce Allah olduğunu belirtir. Ayrıca Kur'an'daki **“Rabbul âlemin” (âlemlerin Rabbi)** ve **“Fâtırus semâvâti vel ard” (göklerin ve yerin yoktan Yaratıcısı)** gibi sıfatlar hep bu ilksel Yaratıcı fikrini pekiştirir. Sebeplilik zinciri, Allah'ta nihayete erer. Bakara Suresi 2/165'te insanların Allah'ı bırakıp başka varlıklara ilahlık yakıştırması eleştirilirken **“Bütün kuvvet tamamen Allah'ındır”** denir. Yani gerçek anlamda etkin olan kudret yalnızca Allah'ın kudretidir.

Yani Kur'an insan aklını kozmolojik anlamda şu sonuca ulaştırmak ister: **“Kendi var oluşuna bak, bu düzen sahibi evrene bak, bunlar tesadüfen veya kendi kendine var olamaz. Aklını çalıştır, sorgulamaktan korkma ve geleneğe uyma”** Mutlaka bu varlığa kaynaklık eden, aşkın ve ezeli bir Yaratıcı vardır. Bu mesaj, günümüz kozmoloji bulgularıyla dabüyük bir uyum sergiler. Örneğin evrenin yaklaşık 13.8 milyar yıl önce tekillikten genişlemeye başladığını gösteren bilimsel teoriler, evrenin bir başlangıcı olduğunu ortaya koymuştur. Bu başlangıç, filozofların ifadesiyle evrenin, zorunlu bir varlığa işaret etmesi sonucunu doğurur. Kur'an'ın

rehberliğinde, bir mümin şöyle der: **“Rabbimiz! Sen bu kâinatı boşuna yaratmadın.”** Bu duadaki içgörü, kozmolojik ve teleolojik (düzen) argümanların kalbe yansımasıdır.

Teleolojik Delil: Düzen ve Amaç

Teleolojik delil, evrendeki düzen, karmaşık yapı ve amaçlılık izlerine dayanarak, bunların şans eseri olamayacağını, bir tasarımcının varlığını gösterdiğini savunur. Kur’an, bu argümana defalarca vurgu yapar. Zira Kur’anda sayısız ayet insanlara tabiat ayetlerine bakmalarını, bunlar üzerinde tefekkür etmelerini emreder.

Örneğin Bakara Suresi 2/164 şu muhteşem kapsamlı cümleyle kâinattaki düzene dikkat çeker: **“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara fayda taşıyarak denizde yüzen gemilerde, Allah’ın gökten indirip ölümlünden sonra yere hayat verdiği yağmurda ve her çeşit canlının yeryüzünde yayılmasında, rüzgârları farklı yönlerden estirmesinde ve gökle yer arasında emre amade kılınmış bulutta, aklını işleten bir topluluk için kesinlikle ayetler/deliller vardır.”** Bu tek ayet, adeta bir tabiat ansiklopedisi gibidir ve pek çok teleolojik unsuru birlikte sayar başlıca:

-Kozmik düzen (gün-gece ardışıklığı, göklerin ve yerin varlığı)

-Biyolojik hayatın sürekliliği (yağmurun canlandırması, canlıların üremesi)

-Fizikteki yasallık (rüzgârların düzenli esişi, bulutların su döngüsündeki rolü bitki ve hayvanlar)

-Bunların hepsinin insana faydalı oluşu (denizdeki gemilerin taşıdığı faydalar, hayvanlardan yiyecek içecek ve giyecek üretimi)

Ayetin sonunda bunların tümünün bilinçli bir akıl için ayetler (işaretler) olduğu belirtilir. Bu ifade, tam olarak teleolojik ar-

gümanın Kur'ansal karşılığıdır: Evrendeki düzenli işleyiş ve gaye, kör tesadüf eseri değil, Yüce Allah'ın harika varlığının gösterge-leridir.

Benzer şekilde Âl-i İmran Suresi 3/190-191 de teleolojik ve kozmolojik bakışı birleştirir: **“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ardalanışında, akıl sahipleri için gerçekten deliller vardır. Onlar ayakta, otururken, yanları üzerindeyken Allah'ı anarlar ve göklerin ve yerin yaratılışı üzerine düşünürler: ‘Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın, Seni ek-sikliklerden tenzih ederiz, bizi ateş azabından koru!’ derler.”** Bu ayetler, bir yandan evrendeki düzene dair tefekkürün mümine yakışan bir davranış olduğunu gösterirken, diğer yandan müminin bu tefekkürden çıkardığı sonucu da verir : “Bu kâinat asla amaç-sız veya geliş güzel değildir, bir hikmetle yaratılmıştır.” Buradaki “boşuna yaratmadın” ifadesi teleolojik argümanın ruhudur. Yine ayetteki **“göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünmek”** ifadesi, bilimsel ve felsefi tefekkürü teşvik eder niteliktedir. Bu yönüyle Kur'an, iman ile akıl arasında köprü kurar.

Kur'an teleolojik delili desteklemek için sık sık doğadan somut örnekler verir. **İnsan bedeninin tasarımı, hayvanların faydaları, güneş ve ayın hareketlerinin incelikli ölçüsü, bitkilerin ve yağmurun döngüsü**, hepsi birer “ayar” ve “ölçü” üzere yaratılmış olarak sunulur. Örneğin bir ayette **“Güneş ve Ay bir hesaba göre hareket eder”** denir (Rahman 55/5) Başka bir ayette **“Allah geceyi gündüzün içine doluyor, gündüzü de gecenin içine doluyor”** diyerek Dünya'nın hareketlerine işaret edilir (Zümer 39/5) Modern bilimin keşfettiği birçok doğa yasası ve hassas ayar gerçeği, Kur'an'ın bu genel ifadeleriyle çelişmediği gibi, onları somut örneklerle doldurmamızı sağlar. Bugün biliyoruz ki evrendeki fizik yasalarıyaşam için son derece hassas değerlere ayarlıdır; yıldızların, gezegenlerin oluşumu, suyun benzersiz kimyasal özellikleri, Dna'nın bilgi içeren yapısı, bağışıklık sistemi vb. Sayısız unsur bi-

linçli bir hedefe yöneliktir. Kur'an, tabii ki 7. yüzyılda bu detayları bilimsel terimlerle vermez, fakat **“her şeyi bir ölçüye göre yaratan Allah'tır”** (Kamer 54/49) ayetiyle yahut **“O (Allah) her şeyin yaratılışını güzel yaptı”** (Secde 32/7) ifadesiyle, genel ilkeyi ortaya koyar.

Teleolojik delilin ana eksenini, amaç fikridir. Kur'an, Allah'ı sadece bir “ilk neden” olarak değil, aynı zamanda “her şeyi bir amaçla yapan” bir irade sahibi olarak tanımlar. Bu yüzden Kur'an'da kâinatın yaratılışıyla ilgili sıkça “Hak ile” ifadesi geçer. Hatta Allah'ın boş yere yaratmayacağı o kadar vurgulanır ki, asıl *anlamsızlık* ancak Allah'ı inkâr edenlerin düşünce tarzı olarak sunulur: **“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık”** (Duhan 44/38). Bu, teleolojinin negatif ifadesidir. Eğer yaratıcı hikmetsiz olsaydı, her şey anlamsız bir oyun olurdu, fakat hakikatte öyle değildir.

Kur'an'ın işaret ettiği **biyolojik teleolojiye** de değinirsek: Nahl Suresi'nde arıya vahyedilmesinden (Nahl 16/68-69), deve, inek gibi hayvanların insan için faydalarına (Nahl 16/5-8), hatta gemilerin suda yüzmesine ve dağlar gibi sabit durmasına (Nahl 16/14-16) kadar pek çok doğa hadisesi Allah'ın nimeti ve düzeni olarak anlatılır. Bu anlatım tarzı, aslında insana “Bunlar kendi kendine mi oldu, yoksa sana lütfeden biri mi var?” sorusunu sordurur. Örneğin şu ayet, teleolojik bir bakış açısı verir: **“Görmediler mi, üstlerinde kuşlar nasıl kanat çırpmakta ve açıp kapatmaktalar? Onları havada Rahman'dan başkası tutmuyor.”** (Mülk 67/19) Burada kuşların uçuşu gibi “basit” görünen bir olay bile Allah'ın koyduğu fizik kuralları sayesinde gerçekleşir. Ayet bunu Allah'a atfederek, altında yatan ilahi yasa koymayı hatırlatır. Epistemolojik olarak, insan bu gibi olaylardan yola çıkarak Allah'ın kudret ve hikmetini okuyabilir. (Kuşlar havada uçabilir, çünkü kemik yapıları hafif ama dayanıklıdır; kemiklerinin önemli bir kısmı içi boş ve hava kesecikleriyle bağlantılıdır, bu sayede ağırlıkları azalırken

vücut bütünlüğü korunur. Güçlü göğüs kasları kanat çırpışını sağlar ve kanatların özel aerodinamik şekli hava akımını aşağı doğru iterek kaldırma kuvveti üretir. Gemiler ise denizde, gövdelerinin içi büyük ölçüde boş olduğu ve suya göre ortalama yoğunlukları düşük kaldığı için yüzer, Arşimet prensibine göre gemi ağırlığı kadar suyu yer değiştirir, bu yer değiştiren suyun kaldırma kuvveti gemiyi yüzeyde tutar ve geniş gövde yapısı sayesinde batmadan dengede kalmasını sağlar. Yine Arılar bal yapmaya odaklıdır çünkü bu davranış koloni için yaşamsal bir enerji deposu oluştururken, aynı süreç insanlık için de büyük faydalar üretir. Arıların nektarı bala dönüştürmesi sayesinde insanlar doğal, uzun ömürlü ve besleyici bir gıdaya ulaşır, ayrıca arıların çiçekler arasında yaptığı tozlaşma tarımsal üretimin ve gıda çeşitliliğinin temelini oluşturur. Yani arının kendi hayatta kalma içgüdüleriyle yaptığı bal üretimi, doğrudan insanın beslenmesine, ekosistemin dengesine ve tarımın sürdürülebilirliğine hizmet eden kritik bir süreçtir.)

Kur'an insana şunu da söyler: *Evrene ibretle bak; müthiş bir kozmik düzen, hassas dengeler ve canlılık için elverişli bir yurt olarak Dünya gibi olgular tesadüfen var olamaz.* Bu düzen, düzenleyicisini gösterir. Kur'an'ın bir ayetinde bu durum çok önemli bir benzetmeyle ifade edilir: **“Bu, Allah'ın yaratışındır; haydi, gösterin bakalım, O'ndan başkaları ne yaratmış?!”** (Lokman 31/11) Yani tüm kâinat Allah'ın eseri, sahte ilahların hiçbir şey yaratamadığı ortadadır. Sonuç olarak teleolojik argüman, Kur'an'ın “ayet” kavramıyla tamamen uyum içinde, Allah'ın varlığını ve birliğini anlamamız için en sık kullandığı çağrıdır.

Ahlâki Delil

Ahlâki delil, insanın vicdanında taşıdığı ahlâk yasasının ve iyi kötü algısının kaynağını araştırır. Eğer bir ahlâk varsa yani bazı şeyler, insan öyle istedi diye değil, gerçekten özünde iyi veya kötü ise bunun kaynağı maddi dünya olamaz; çünkü madde âlemi “de-

ğer” üretmez. ahlâk kanunu, kanun koyucuyu gerektirir. Kur’an, insanın ahlâki duyarlılığını Allah’ın varlığının delillerinden biri olarak görür. Hatta İslam inancında fitrat denilen bir kavram vardır. Yüce Allah, her insanı aslında tek Tanrı inancına meyilli ve O’nu kabule hazır bir fitrat üzere yaratmıştır. Bu fitrat kavramı, insanın doğuştan bir Allah bilgisine ve ahlâki bir pusulaya sahip olduğunu ima eder.

“Nefse ve onu şekillendirene, sonra da ona kötülüğünü ve takvasını (iyiliğini) ilham edene andolsun ki: Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir; onu kötülöklere gömen ise ziyana uğramıştır.” (Şems 91/7-10) Bu ifadede Allah, nefse iyiyi kötüden ayırt etme kabiliyeti verdiğini söylemektedir. “Fucur (ahlâksızlık, bozgunculuk) ve takva (sakinme, iyilik)” kavramlarını insana ilham ettiği belirtilir. Vicdan mekanizması, Yaratıcı’nın insana koyduğu bir alarm sistemi gibidir. Eğer evrende adalet ve ahlâki düzen yoksa vicdanın varlığı açıklanamaz bir durum olurdu. Ama vicdan vardır ve evrenseldir, tüm insanlarda belli temel ahlâk ilkeleri (haksızlık kötüdür, mazluma yardım iyidir, yalan kötü, doğruluk iyidir vs...) benzer şekilde bulunur.

Kur’anda ahlâki delile işaret eden başka ayetler de vardır. Örneğin Kıyamet Suresi’nde **“Hayır, (insan dirilmeyi inkâr eder) ama insan kendi nefesine (yaptığı kötülöklere) şahittir. Her özürünü ortaya atsa da! Ey insan, sen hesabın kolay olacağını mı sandın?”** ayetinde burada insana seslenen Allah, kişinin kendi vicdanının bile yaptıklarını bildiğini, aslında özürlerle kendini kandırdığını ifade eder. Yani insanın içindeki ahlâki ses susmaz, kişi inkârcı bile olsa, içten içe yaptığının yanlış olduğunu bilir.

Ayrıca adalet duygusu da ahlâki delilin bir parçasıdır. İnsanlar, mutlak adaletin bu dünyada gerçekleşmediğini görür ve bu durum içimize bir ukde bırakır: Zulmeden bazen cezasız kalıyor, mazlum da ödölsüz kalıyor gibi görünür. Kur’an, bu durumu ahiret inancıyla dengeler ve der ki: **“Allah zerre kadar haksızlık etmez.”**

(Nisa 4/40). Ayrıca defalarca, kıyamet gününde tüm haksızlıkların düzeltileceği, kimseye haksızlık yapılmayacağı vurgulanır. Bu teolojik inanç, ahlâki delille bağlantılıdır: Eğer bir Allah (ve ahiret) yoksa evrensel adalet diye bir şey yoktur ve bu, ahlâk kavramını temelsiz bırakır. Kur'an, Yüce Allah'ın "**Her şeyi hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibi**" olduğunu bildirerek (En'am 6/115) mutlak adaletin teminatını Allah'a bağlar. Bu, insanın vicdanındaki adalet arzusunu karşılar. İnsanın yüreğine konmuş adalet ihtiyacı, ilahi adalet gerçeğiyle açıklanır. Aksi takdirde evren ve hayat büyük bir çelişki olurdu.

Kur'an ayrıca ahlâki erdemlerin objektifliğini de Allah'a dayandırır. İyilik ve kötülüğün tanımı keyfi veya kültürel değil, ilahi iradeyle konulur. Örneğin Lokman Suresi'nde Lokman, oğluna nasihat ederken "*Yavrum, yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin dibinde bile bulunsa, Allah onu (hesaba) getirir. Çünkü Allah latiftir her şeyden haberdardır.*" Der. Bu, küçük ve büyük her ahlâki fiilin ilahi terazide değer bulacağını söyler. Yani iyilik yapmanın ve kötülükten sakınmanın nihai bir önemi vardır; bu da Allah'ın rızasıdır. Bu anlayış, ahlâkın görelisi veya anlamsız olmadığını, bilakis evrenin yönetiminde bu sistemin bir ahlâk kanunu olduğunu gösterir. ahlâk kanunu heryeri çepeçevre sarmıştır.

Bilinç ve Bilgi Delili

Bilinç ve akıl delili, materyalist bir evren tasavvurunun açıklamakta en çok zorlandığı alanlardan birini hedefler. *İnsan bilinci, öz farkındalığı, akıl yürütme ve soyut gerçeklikleri kavrama yeteneği* fiziksel beyin süreçleri ile öznel bilinç deneyimi arasındaki uçuruma felsefede "zihin beden problemi" denir. Ayrıca insanın mantık, matematik, felsefe gibi soyut alanlarda mutlak doğrulara ulaşabilmesi, hatta "bu evrenin dışında geçerli olabilecek" doğruları bile düşünebilmesi, insan zihninin salt olarak boş düşünen tabiri caizse maddi bir makine olmadığını gösterir. Kur'an, doğru-

dan felsefi terimlerle tartışmasa da, insanın sahip olduğu bu akılsal ayrıcalığın Allah'tan gelen bir lütuf olduğunu açıkça bildirir.

Kur'an'ın insanın bilgi ve bilinç yeteneğine dair en net ayetlerinden biri şudur: **“Allah, sizi annelerinizin karnından, hiçbir şey bilmez halde çıkardı; size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki şükredesiniz.”** (Nahl 16/78) Burada “kulak, göz ve kalp” ifadesi mecazi olarak işitme, görme ve idrak ve akıl yetilerini temsil eder. Yani insan bilgisiz doğar, fakat Allah ona öğrenme araçlarını, duyuları ve zekâyı bahşeder. Bu kabiliyetler, Allah'ın insana özel ikramıdır. Epistemolojik olarak bu şu anlama gelir; İnsanın bilme yetisi, evrenin anlamsız bir kazası değil, bilinçli bir tasarımın parçasıdır. Allah insana akıl vermiştir ki O'nu bulabilsin, varlığın hakikatine vakıf olup şükredebilsin.

Bilgi delili açısından bir diğer nokta da şudur: Eğer evreni anlamamızı sağlayan rasyonel yapılar gerçekten vardır ve bizim aklımız bunları keşfedebiliyorsa, bu “insan aklı ile evrenin akla uygun yapısı arasında bir uyum” olduğunu gösterir. Peki, bu uyum nasıl açıklanır? Ateist paradigmada (Aslında ateizm diye bir şey yoktur; insan fitratı Yüce Allah'a inanmaya programlıdır)bu sadece “tesadüfi bir uyum”dur yani evren anlaşılabilir ve evrim insan beynini geliştirmiştir, yani ikisi denk gelmiştir ve tesadüf eseridir. Herşey ne hikmetse tesadüfen olmuştur. İlahi paradigmada ise bu uyum şaşırtıcı değildir çünkü evreni yaratan Allah, insanı da yaratmış ve ikisine de benzer dili kodlamıştır: Evren akıl ile kavranabilecek şekilde yasa ve düzen üzerine yaratılmış, insan da akıl sahibi kılınmıştır. Bu nedenle tarihteki büyük bilim insanlarının çoğu, evreni anlamının “Tanrı'nın kitabını okumak” veya “Tanrı'nın zihnini anlamak” olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'an bir şekilde, bu ilişkiye de atıf yapar. Yaratılmış ayetler ile indirilmiş ayetler arasında çelişki olmaz aksine kopmaz bir bağ vardır. Yani Yüce Allah'ın yarattığı fiziki âlemdeki gerçeklerle, vahyettiği ayetler arasında uyum vardır, zira ikisi de zaten aynı kaynaktan

gelir. Bu, geniş anlamda insan bilgisinin Allah'ın evrene koyduğu kanunları keşfetmek olduğunu ve insan aklının bu göreve uygun yaratıldığını gösterir. Bilimsel keşifler de aslında Allah'ın koyduğu düzeni ortaya çıkarmaktır.

Kur'an'ın epistemolojik yaklaşımı işlediğimiz gibi çok boyutludur. Dış dünyada evrenin varlığı ve düzeninden, canlılığın inceliklerine; iç dünyada vicdanın sesinden, aklın ışığına kadar her şeyi bir işaret dili olarak görür. Bu işaret dilini okuyabilen kişi, tüm okların Allah'ı gösterdiğini anlar. Kur'an, tabiri caizse insanı evreni ve kendini okumaya davet eder. Bunu yapan birisi için sonunda **“Rabbinin apaçık şahit olması yetmez mi?”** (Fussilet 41/53) vahyedilir. Yani aslında Allah'ın varlığı o kadar aşikârdır ki her şey istisnasız her şey O'nun şahitliğini yapmaktadır. Allah, epistemolojik açıdan kendini gizleyen değil, aksine sayısız delille gösterendir. İman eden insan bu delilleri görüp tasdik eder; inkâr eden ise gözünü hakikate kapamış bir nevi kör gibidir.

ATEİZMİN GENEL SORULARINA CEVAPLAR

1. Soru: Tanrı'nın Varlığı: Kanıt Olmadan Tanrı'ya İnanmak Mantıklı mı?

Felsefi Analiz: Bu soru, “Tanrı'nın varlığına dair duyularla veya deneyle doğrudan bir kanıt yoksa inanmak irrasyonel midir?” şeklinde ortaya konur. Ateist bakış açısı genellikle empirizme (deneycilik) dayanır. Bu bakış açısına göre sadece fiziksel kanıtlarla doğrulanabilen şeyler gerçektir. Buradaki varsayım, gerçekliğin yalnızca maddi olandan ibaret olduğu ve Tanrı gibi metafizik bir varlığın ancak laboratuvar ortamında test edilebilecek verilerle ispatlanabileceğidir. Oysa bu, mantıksal olarak sınırlayıcı bir görüştür. Akıl yürütme yoluyla veya dolaylı gözlemlerle ulaşılan kanıtlar da rasyonel kabul edilir. Örneğin, matematiksel gerçekler veya mantık ilkeleri laboratuvarda görülmez ama kesinlikle gerçektir. Benzer şekilde, kâinatın var oluşu ve içindeki düzen, bir ilk neden veya aşkın bir akıl fikrine işaret eder. Ateist, “Göremediğim şeye inanmam” derken, aslında görmek dışında hiçbir bilişsel yolu kabul etmemiş, set çekmiş olmaktadır. Oysa akıl, sezgi ve çıkarım da bilgi kaynaklarıdır. “Görmediğimiz şey yoktur” iddiası felsefi olarak hatalıdır. Hiç kimse çekim kuvvetini gözle görmez ama nesnelerin düşüşünden onun var olduğunu biliriz, aklı veya bilinci tartamayız ama varlıklarından eminiz. Hislerimizi göremeyiz ama bize yön verirler. Nitekim gerçeklik, gözün gördüğünden daha geniştir. Tanrı, tam olarak duyularla algılanabilir bir varlık değildir bundan dolayı kanıt kavramı da farklı şekilde ele alınmalıdır.

Tanrı'nın varlığına dair kanıtlar, kozmolojik argümanlar (evrenin bir başlangıcı ve nedeni olması), teleolojik argümanlar (düzene dayalı tasarım delilleri) ve ahlâk argümanı gibi akılcı temellere dayanır. Yani inanç, körü körüne değil, aklın ışığında bir kabuldür. Maddeci ispat amacı metafizik konularda yetersiz kalır. Kısacası Tanrı'nın varlığı için mantık ve metafizik düzlemde gerekçeler vardır ve yokluğuna dair ise kanıt yoktur. “Evren niçin

var? Neden hiçbir şey yerine bir şey mevcut?” sorusu, insan aklını aşkın bir sebep aramaya yönelir. Kur’an da bu düşünsel delili kullanır: **“Onlar yoktan mı yaratıldılar, yoksa kendi kendilerinin yaratıcısı mıdır?”** Sorusu mühimdir. Hiçlikten varlık çıkmaz; kendimiz de kendimizi yaratmadık. Öyleyse görünenin ötesinde bir Yaratıcı’nın varlığı, aklın işaret ettiği bir sonuçtur.

Bilimsel Analiz: Modern bilim, Tanrı’nın varlığını ne tam kanıtlayabilir ne de çürütebilir, zira bilim fiziksel olguları incelemekle sınırlıdır. Ancak bilimsel bulgular, Teizm lehine bazı destekleyici ipuçları sunar. Örneğin kozmoloji, evrenin yaklaşık 13.8 milyar yıl önce bir başlangıcı olduğunu ortaya koymuştur. (Büyük Patlama evrenin 13,8 milyar yıl önce tekillik noktası denilen bir noktadan itibaren genişlediğini varsayan evrenin evrimi kuramı ve geniş şekilde kabul gören kozmolojik modeldir.) Yoktan bir başlangıç, filozofların genelde söylediği “Evren sonradan olduysa bir ilk sebep gerekir” argümanını kanıtlar. Bilimsel açıklamalar, sadece oluşum süreçlerini tarif eder; “niçin varız” sorusunu cevaplamaz. Astrofizikteki ince ayar olgusu da dikkat çekicidir. Fizik sabitleri o denli hassas değerlere sahiptir ki en ufak farklılık yaşamı imkânsız kılar. Aşırı hassas ayar, tesadüfen makul görünmez ve pek çok bilim insanı bile evrenin yaşamı mümkün kılacak şekilde ayarlı olmasını hayret verici bulur. **“O inkâr edenler görmüyorlar mı ki başlangıçta göklerle yer birbiriyle bitişikken, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Yine de onlar inanmayacaklar mı?”** ayeti çok önemlidir. (Enbiya, 21/30)

Bilimin şimdilik kanıtlayamadığı çok şey vardır: Bilincin kaynağı, evrenin neden bu kanunlara tabi olduğu, matematiğin evrenselliği gibi... Tüm bunlar, maddi gerçekliğin ötesinde aşkın bir aklın mevcudiyetiyle tutarlıdır. Ayrıca psikoloji ve antropoloji araştırmaları, insan zihninin doğal olarak bir Yaratıcı fikrine eğilimli olduğunu gösteriyor yani fitratımız böyle programlanmıştır.

Oxford Üniversitesi'nin 20 ülkede yaptığı geniş bir araştırma, insanların "Tanrının ve ruhun varlığına inanma" eğiliminin doğal bir düşünce olduğunu bulmuştur. Bu da inancın, sonradan dayatılan yapay bir fikir değil, insan aklının derin bir boyutu olduğunu ortaya koyar.

Kur'an'ın Cevabı: Kur'an-ı Kerim, Tanrı'nın varlığını apaçık bir gerçek olarak sunar ve evrendeki işleyişi bunun kanıtı gösterir: **"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde akıl sahipleri için gerçekten deliller vardır"** (Al-İmrân 3:190). Yani kâinattaki ahenk, kendi kendine izah edilemeyecek kadar anlamlıdır. Kur'an, sıkça tabiat ayetlerine dikkatimizi çeker: **"Üstlerindeki gökyüzüne bakmazlar mı, onu nasıl bina ettik, nasıl donattık?... Yeryüzünü nasıl döşedik?"** (Kaf 50:6-7) Bu ifadeler, bilinçli bir yaratıcının mühendisliğini vurgular. Dahası Kur'an, insanın bizzat kendi varlığına işaret eder: **"Sizi yarattık, yine de doğrulamıyor musunuz?"** (Vakıa 56:57) İnanan insana göre her şey Tanrı'nın varlığının delilidir; inanmayan ise gözünün önündeki bu delilleri tesadüfe yormak ve kör olmak zorunda kalır. Yüce Allah, Kur'anda: **"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"** (İbrahim 14:10). Gerçekten de, var olan onca şey ortadayken "hiçbir Yaratıcı yok" demek, kâinatın bağırdığı çığlığa kulak kapamak gibidir. Kur'an, **"Biz onlara hem dış dünyada, hem kendi içlerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki onun) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun"** (Fussilet 41:53) diyerek, er ya da geç insanın bu gerçeğe ikna olacağını belirtir. Hiçbir şeyin kendi kendine olamayacağı açık bir hakikattir keza hiçbir desen ressam-sız, hiçbir kitap yazarsız olmaz. Koca evrenin de ilahi bir kudret ve ilim olmadan var olabileceğini iddia etmek, aklın sınırlarını zorlayan bir safsatadır. Ateistin "kanıtsızlık" iddiası, gerçekteki körlüğüdür. Güneşin varlığını anlamak için onu çıplak gözle görmek gerekmez, ışığı ve ısısı zaten onu kanıtlar. İşte evren de Yüce Allah'ın varlığının ışığıyla doludur. İman eden, bu ışığı görür inat

eden ise gözlerini kapar. Neticede Tanrı'nın varlığına inanç, akli ve ilmi temele dayanır ve asla boş bir kuruntu değildir. Aksine, Allah'ı inkâr etmek, varlığı açıklamada insanı çaresiz ve anlamsızlığa mahkûm eden bir çıkmazdır.

“Onlar yoktan mı yaratıldılar, yoksa yaratıcıları kendileri mi? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattı? Hayır, onlar kesin bilgiye ulaşmak istemiyorlar.” (Tür 52:35-36,) ayetindeki gibi, bu ilahi hitap, ateizmin mantıksal tutarsızlığını yüzlere çarpar: Hiçlikten varlık çıkmaz, kendiliğinden düzen olmaz. Tüm deliller orta yerde dururken hâlâ inat edenlere söylenecek tek söz, Kur'an'ın ifadesiyle şudur: **“De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”** (Kehf 18:29). **Gerçek ortadadır; inkâr eden ancak kendine zulmeder.** Zaten Kur'an'da ateizmden bahsedilmez, çünkü fitrata aykırıdır. “Düşen bir uçakta ateist olmaz” hesabı ateistler de de Tanrı inancı kesin olan bir gerçektir. İlk toplumlardan şu ana kadar insanlarda bilimsel olarak tek Tanrı inancı vardır. Bu bir genettir. Dna ya işlenmiştir. Ateist bunu bilir ama halka lanse ederken farklı konuşurlar.

2. Soru; Evrenin Kökeni: Evren Kendiliğinden Var Olmuş Olabilir mi, Tanrı'ya Gerek Var mı?

Felsefi Perspektif: Evrenin kökeni meselesi, asırlardır hem filozofların hem bilim insanlarının zihnini kurcalamıştır. “Neden hiçbir şey değil de bir şey var?” sorusu, aslında Tanrı fikrine götürülen en güçlü zihinsel yollardan biridir. Ateistler, “Evren kendi kendine var olabilir, bir yaratıcıya ihtiyaç yok” iddiasını öne sürerken şu varsayıma dayanır: Her şeyin “nedensel” bir açıklaması fiziksel yasalarla verilebilir ve evreni de buna bir istisna görmezler. Hatta “Evrenin bir başlangıcı varsa bile bu, fiziksel bir sebepten kaynaklanmıştır” diye düşünürler. Buradaki kritik sorun, “Başlangıç” kavramıdır. Eğer evren sonsuzdan beri varsa, belki neden aramaya gerek kalmaz diye düşünebiliriz. (Gerçi filozoflar sonsuz geçmiş

fikrinin de mantıksal güçlüklerini ortaya koymuştur) Ancak modern bilim evrenin bir başlangıcı olduğunu söylemektedir.

Ateistlere göre evren yokluktan değil, birtakım kuantum dalgalanmalar gibi fiziksel mekanizmalardan çıkmıştır. Örneğin ünlü bilim adamı Stephen Hawking “Çünkü kütle çekimi gibi bir yasa var, evren kendisini yoktan yaratabilir ve yaratmıştır da” diyerek Tanrı’yı denklemin dışına itmeye çalışmıştır. Ancak bu iddiaların dayandığı mantıki zemin çok sorunludur. “Yokluk” kavramı bilim literatüründe bile tam anlamıyla yokluk değildir; kuantum vakumu dediğimiz şey, fiziksel yasaların ve alanların mevcut olduğu bir durumdur. Yani ortada zaten bir varlık ve yasa vardır ki parçacık üretip yok edebiliyor. Gerçek anlamda hiçbir şeyin olmadığı mutlak bir yokluk, kendi kendine varlık üretemez ki zaten üretirse o artık “yok” değildir. Dolayısıyla “Evren kendiliğinden oluştu” derken bile aslında ya bir fiziksel mekanizmadan (var olandan) bahsederiz veya mantıksız bir önerme yaparız. “Kütle çekimi varsa evren kendini yaratır” cümlesindeki çelişkiye dikkat edelim. Kütle çekimi, evren yokken var olabilir mi? Asla olamaz. Demek ki bu tip iddialar, Tanrı’yı devre dışı bırakmaya çalışırken mantık dışına çıkmaktır. Mantıken bir şey kendi kendinin nedeni olamaz, neden sonuçtan önce gelmek zorundadır. Hiçbir şey kendi varlığından önce var olamaz ve bu çok saçmadır. Evren de kendi kendinin sebebi olamaz. Öyleyse “Evrenin sebebi nedir?” sorusu hakkaniyetle cevaplanmayı beklemektedir. Ya diyeceğiz ki “Evrenin hiç sebebi yok, öylesine oluvermiş” ki bu akıl ve fitrat dışı sadece sözde kalan bir kaos inancı olur yahut “Evrenin nedeni, kendisi evrenin bir parçası olmayan aşkın bir varlıktır.” Deriz. İşte Tanrı kavramı burada devreye girer. Tanrı evren dışıdır, ezeldir ve evreni başlatan sebep O’dur. Ateist, “Peki Tanrı’yı kim yarattı?” diye sorarsa Tanrı’nın tanım gereği ezeli olduğunu kaçırır. Evren için bir başlangıç gerekir ama Tanrı için gerekmez, çünkü O zaman mekân içinde değildir. Felsefi olarak tek gerçek açıklama şudur: Evreni

yokluktan var eden bir Yaratıcı olmalıdır. Evrenin kendiliğinden olabileceğini savunmak, aslında hiçbir gerekçe göstermeyip “öyle işte” demektir ki bu entelektüel bir çözüm değil, çözümsüzlüğü itiraf etmek olur.

Bilimsel Bakış: Bilim camiasında evrenin kökenine dair çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Büyük Patlama modeli, evrenin bir başlangıcı olduğunu netleştirdiğinden beri, ateist düşünürler bu başlangıcı açıklamak için zoraki “Tanrısız” senaryolar önermiştir. Kuantum kozmolojisi alanında, evrenin kuantum tünelleme ile ortaya çıkabileceği veya uzay-zamanın kendiliğinden dalgalanmalardan doğabileceği gibi spekülasyon ve dayanaksız fikirler tartışılmaktadır. Bunlar sadece matematiksel modellerdir. Örneğin *çoklu evren (multiverse)* teorileri popüler hale gelmiştir. Bu teoriye göre; bizim evrenimiz, sayısız evrenlerden sadece biri ve “kozmos bir köpük” içinde rastgele oluşmuştur. Fakat bu teoriler gözlemsel olarak kanıtlanamaz. Ki zaten çoklu evrenler varsa, onların da bir başlangıcı veya açıklaması gerekir. A evreni B evrenini etkilemiyorsa ve B evreninden hiçbir bilgi alınamıyorsa B evreni vardır denilmesi mantıksızdır ve saçmadır. Bu aslında bilimsel bir mitolojidir. Bilimin ulaştığı en önemli bulgu, zamanın ve mekânın da Büyük Patlama ile başlamış olmasıdır. Evrenimiz yoktu, var oldu. Yokluktan var oluşu bilim kendi araçlarıyla izah edemez, sadece 10 üzeri (-43) saniye sonrasında itibaren evrenin genişlediğini anlatabilir. Bazı bilim insanları bunun üzerine “belki de evren hiç yok olmadı, döngüsel olarak patlayıp çöken bir yapıda” diye düşünmüştür. Fakat döngüsel modeller de entropi ve fizik yasaları nedeniyle geçmişe doğru sonsuz patlama birikimini makul gösteremez.

Neticede evrenin bir başlangıç anı olduğu bilim çevrelerince kabullenilmiştir. Bu da ister istemez “başlangıcı başlatan neydi?” sorusunu akla getirir. Bir kısım fizikçi, “neden” sorusunu tamamen dışarıda bırakıp sadece “nasıl” a odaklanmayı tercih eder. Bilimde gördüğümüz evren, enerji-madde, uzay ve zaman gibi

olgular kanunlara dayanır. Örneğin ışık hızı veya yerçekimi sabiti gibi temel değerler, rastgele değil çok hassas bir biçimde belirlenmiştir. Bilim, bunları ölçer ama “neden bu değerlerde” sorusuna cevap veremez. Bazı kozmologlar, bu ince ayarın yokluğunda evrenlerin çoğunun yaşama elverişsiz olacağını, bizim evrenimizin ise şans eseri yaşamı mümkün kılacak biçimde denk geldiğini söyler. Bu, çoklu evren hipotezinin de motivasyonudur. Eğer yeterince evren varsa, bir tanesi böyle çıkabilir. Fakat unutmamalı ki Bu da bir inançtır, zira diğer evrenler gözlemlenemektedir. Ki yukarıdaki paragraflarda bu varsayalım ki doğru bile olsa yine Tanrı tasavvuru olacağını anlatmıştık. Sonuçta bilim ne kadar ilerlerse ilerlesin, “İlk Neden” meselesi onun dışında kalmaya devam edecektir. Nitekim pek çok bilim insanı (dindar olmasa dahi), evrenin kökenine dair sorunun “felsefi veya teolojik” bir mesele olduğunu kabul eder. İlginç şekilde, modern kozmolojinin bulguları (başlangıç anı, hassas fiziksel ayarlar, vs.) evrenin bilinçli bir düzenleyici tarafından var edildiği fikriyle çelişmek bir yana dursun, ona destek sunar ve bilimsel olarak kanıtlar niteliktedir. Bir örnek vermek gerekirse Dünya dışı zeki varlıkları arayan SETI projesinde, eğer uzaydan düzenli bir sinyal alınsa bunu zeki bir kaynağın haberi sayarız. Evrenin baştan sona matematik diline uygun ve düzenli oluşu da aslında bir mesaj gibidir. Bilimin gösterdiği neden-sonuç zinciri, aklın geri sararak bir ilk nedene ulaşmasıyla tamamlanır.

Kur’an’ın Cevabı: Kur’an-ı Kerim evrenin yaratılışına sık sık dikkatimizi çekerek, bunun Yüce Allah’ın varlığının ve kudretinin bir delili olduğunu bildirir. **“O, gökleri ve yeri yoktan yarattandır..”** (En’âm 6:101) buyurur. Yani evrenin yegâne açıklaması, Yüce Allah’ın **“Ol”** emridir. Kur’an, evrenin başlangıcına da işaret eden çarpıcı bir ifadeyle şöyle der: **“İnkâr edenler görmediler mi ki, gökler ve yer bitişik idi de Biz onları ayırdık...”** (Enbiyâ 21:30) Bu ayet, modern bilimdeki Büyük Patlama kavramını andırırca-

sına, evrenin bir başlangıçta birleşik bir haldeyken ayrıldığından bahseder. Devamında da **“Ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmayacaklar mı?”** diyerek hem kozmolojik hem biyolojik bir gerçeğe parmak basar. Aslında Kur’an, evrenin kendiliğinden ortaya çıkabileceği fikrini akıl dışı bulduğumuzu insan fitratına hitap ederek ortaya koyar. Şu ayet manidardır: **“Yoksa onlar, hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratıcılar kendileri mi?”** (Tûr 52:35). Bu ilahi soru, çağlar öncesinden bugünün “Evren kendi kendine oldu” diyen zihniyetini reddeder. Hiçbir şey olmadan yaratılma fikrinin anlamsızlığına, insanın kendi kendini yaratmasının imkânsızlığına dikkat çeker. Bir sonraki ayette de : **“Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin bilgiye ulaşmıyorlar.”** (Tûr 52:36) vahyedilir.

Gerçekten de evreni kimsenin yaratmadığını iddia etmek, her şeyin mucizevi bir biçimde sebepsiz meydana geldiğini savunmaktır ki bu, cehaletin en büyüğüdür. Kur’an bunun neden inkârcıların tercihi olduğunu, “kesin bilgiye ulaşmak istemiyorlar” diyerek açıklar. İnkâr, çoğu zaman bilgi eksikliğinden değil, inat ve arzudan kaynaklanır. Yüce Rabbimiz bir başka ayette: **“Allah, gökleri ve yeri gerçek ile (bir amaç ve hikmetle) yarattı. Geceyi gündüzün üzerine o döküyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor..”** (Zümer 39:5) diyerek, yaratmanın rastgele değil tam bir plan ve hakikat üzerine olduğunu belirtir. Kur’an’a göre evrenin varlığı, Allah’ın varlığının bir aynasıdır: **“Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için birçok ayetler (işaretler) vardır.”** (Câsiye 45:3) Yüce Allah, evreni bir kitap gibi kudret kalemıyla yazmıştır; nasıl ki bir kitap kendini yazamazsa, evren de kendini var edemez. Son olarak, evrenin yaratılış gayesi üzerinde durmak lâzımdır. Kur’an, **“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık”** (Enbiyâ 21:16) vahyederek, yaratıcısız senaryoların ima ettiği anlamsızlığı reddeder. Evrenin var oluşu amaçlıdır ve bu amaç da Yaratıcısı tarafından takdir edilmiştir.

Yani evren kendiliğinden var olamaz. Kur'an'ın ifadesiyle: **“Allah yaratmaya nasıl başladığına bakın!”** (Ankebût 29:20) vahyedilir. Bu emir, bizim hem bilimsel hem akli düşünmemizi teşvik eder. Baktığımızda gördüğümüz şudur: Evreni yokluktan ancak sonsuz kudret sahibi olan Yüce Allah yaratabilir. Başka hiçbir açıklama, ne mantıkça ne ilmen bu muazzam gerçeği izah edemez. Ateizmin, evrenin kökeni konusunda Tanrı'ya alternatif bir makul açıklaması yoktur; evrenin varlığı bile tek başına Allah'ın var eden oluşunun bir **şahididir**. Yaratılan ayetler bilimin ışığında ortaya çıkmaya devam edecektir.

3. Soru; “Tanrı'yı Kim Yarattı?” Her Şeyin Bir Sebebi Varsa Tanrı'nın Sebebi Nedir?

Felsefi Görüş: “Tanrı'yı kim yarattı?” sorusu, ilk bakışta zekice bir itiraz gibi görünse de aslında büyük bir kategori hatası içerir. Bu itirazın dayandığı varsayım şudur: “Eğer her şeyin bir nedeni varsa, Tanrı'nın da bir nedeni olmalı.” *Eğer Tanrı'nın bir nedeni yok diyorsanız, evrenin de olmayabilir.* İşte burada ince bir çarpıtma vardır. Teist argümanlar, “her şeyin sebebi vardır” demez; aksine “başlangıcı olan her şeyin bir sebebi vardır” veya “maddi âleme ait her şeyin sebebi vardır” der. Tanrı kavramı ise ezeli ve başlangıcı olmayan bir varlığı ifade eder. Zaten Tanrı dediğimiz varlık yaratılmış olsaydı, O artık “Tanrı” olmaz, ondan önce bir Tanrı aramak gerekirdi. Yani mantıken Tanrı, “kendisini başka bir varlık yaratmamış olan” varlık demektir. Felsefede bu, **“zorunlu varlık”** kavramıyla açıklanır. “Varlığı zorunlu olan, yokluğu düşünülemeyen, ezeli-ebedi bir varlık.” Demektir. Bütün diğer varlıklar ise **mümkün varlıklar**'dır, yani var olmayabilirlerdi ve varlıklarını zorunlu kılacak bir özellikleri yoktur. Bu sebebi geriye doğru sonsuza dek zincirleme götürmeyiz, çünkü bu durumda hiçbir halka aslında var olamazdı. O halde zinciri başlatan bir ilk halka (nedenlerin nedeni) olmak

zorundadır. Tanrı'yı da başka bir Tanrı yaratmak zorundaydı o artık ilk halka olamaz. Bu mantık bizi saçma bir şekilde sonsuz Tanrılar silsilesine götürür. Yani "Tanrı'yı kim yarattı?" sorusu, sorulabilecek makul bir soru değildir. Tanrı tanım gereği yaratılmamıştır. Ateist bu noktada "Siz de evren için aynı şeyi diyemez miydiniz, evren ezeldir diyemez miyiz?" diye sorabilir. Tarih boyunca bazı filozoflar evrenin ezeli olduğunu savunmuştur. Ancak modern bilim evrenin ezeli olmadığını (zamanın geçmişte bir başlangıcı olduğunu) gösterdiği için bu argüman çürümüştür. Dahası, evrenin yapısı gereği değişim, entropi (Kâinata her şey, kendini minimum enerji ve maksimum düzensizliğe çekmek ister. Yani her şey ama her şey dağılma ve bozulma eğilimindedir. Bu entropidir.) vb. Süreçler ezeli bir maddi yapıyı desteklemez. Bir başlangıç gerekir. Ya "her şeyin sebebi yok, bazı şeyler nedensiz oluveriyor" diyeceğiz ki bu akli terk etmektir; ya da "bir ilk neden var, o da kendisi nedensizdir" diyeceğiz ki aklın yolu budur. Tanrı inancı ikinciye seçer. Bu durumda "Neden evren ilk neden olamıyor da Tanrı olmak zorunda?" denirse, şöyle cevap verilir: Evren, yapısı itibariyle geçici ve sonlu parçaların toplamıdır. Enerji dönüşümleri, fizik kanunlarına bağımlılık gösterir. Yani evrenin "kendi kendine yeterli" bir varlık olmadığı aşikârdır. Tanrı ise zaten "kendi kendine yeterli" olmalıdır, var olmak için başka hiçbir şeye muhtaç değildir. "Tanrı'yı kim yarattı?" sorusu, mantıksal bir safсата barındırır çünkü sonsuz ve ezeli varlığın başlangıcını sormaktadır. Başlangıcı yoksa, "onu kim başlattı?" demek çelişkilidir. Bir benzetmeyle matematikte sonsuz bir doğru parçasının başı veya sonu yoktur; "Bu sonsuz doğrunun başı nerede?" diye sormak anlamlı olmaz. Tanrı da zamanın ve sebep-sonuç zincirinin ötesinde, bu zinciri başlatandır. O halde ateistin "Her şeyin sebebi olmalı, Tanrı'nın da olmalı" itirazı yanlış bir öncül kullanmakta ve Tanrı'yı evrendeki varlıklardan biri gibi düşünmektedir. Hâlbuki Tanrı, varlık kategorilerinin üzerinde olan bir zorunlu Varlıktır. Bu temel anlaşıl-

dığında, “Tanrı’yı kim yarattı?” sorusunun cevabı netleşir: *Tanrı yaratılmamıştır, O ezelidir.*

Bilimsel Perspektif: Bilimsel açıdan bu soru çok gündeme gelmez, çünkü Tanrı bilimsel bir hipotez olarak ele alınmaz. Ancak bilim, evrenin bir başlangıcı olduğunu ve madde ve enerjinin korunumu gibi prensiplere rağmen bu başlangıçta tüm enerjinin ortaya çıktığını söyler. Madde ve enerjiyi yaratan neydi sorusu, bilimin sınırının dışında kalır. Bazı kozmologlar kuantuma yaslanarak “evren kendi kendine yaratıldı” deseler de bu bilimsel bir bulgu değil, yorumdur. Kuantum mekaniğinde, “kendiliğinden parçacık oluşumu” dediğimiz olay aslında kuantum alanlarının varlığını gerektirir. (Kuantum; atomaltı parçacıklarını inceleyen bilim dalıdır) Yani mutlak manada “hiç yokken var oldu” diye bir gözlem yoktur; sadece bir sistem içinde beklenmedik ortaya çıkışlar vardır. Evrenin yoklukta bir kuantum olayıyla oluştuğunu iddia etmek, aslında “yokluk yoktur, her zaman bir kuantum yasalar sistemi vardır” demektir. Bu ise kendi içinde Tanrı’ya benzer bir “hep var olan fizik” varsaymayı gerektirir. Yani ateist açıklama, ilahi bir varlık yerine ilahi bir yasa koymuş olur ki bu yasa neden var onu da açıklamaz. Bilimin bulguları, evrenin ortaya çıkışı için son derece hassas şartlar gerektiğini de gösterir. Büyük Patlama’nın ilk anında, maddenin ve anti maddenin dengesi, genişleme hızı vs. gibi sayısız parametre tam “ayarlı” değerler almazsa evren birkaç saniye bile var olamaz, yıldızlar oluşamazdı. Bu ince ayar olgusu karşısında, ateist bilim insanları “tesadüf” veya “çoklu evren” dese de, bu bir bilimsel mecburiyetten ziyade felsefi bir boş tercihtir. Çünkü bilimin kendisi, bu parametrelerin neden o değerde olduğunu açıklamaz ve sadece öyle olduğunu ölçer. 20. yüzyılda Big Bang teorisi kabul görüp evrenin başlangıcı ispatlanınca, ateist bilimciler çok büyük rahatsızlık duydular. Hatta başlangıcı kabullenmemek adına buna ciddi bir direnç gösterdiler. Çünkü bir başlangıç, ister istemez başlangıç öncesini

ve nedenini düşündürür. Günümüzde pek çok kozmolog, felsefi soru sormadan sadece modellemeyi seçer. Bilim, evrenin nasıl oluştuğu konusunda ne kadar başarılı bir teori getirirse getirsin, o teorinin ilkelerini, yasalarını ve imkânını sağlayan üst bir düzen fikri her zaman olacaktır. Teoriyi ve yasaları kim koydu? Diye bir üst basamak belirir. Görüldüğü gibi, bilimsel bilgi çoğaldıkça Tanrı'nın lüzumu azalmaz aksine evrenin başlangıcı fikri güçlendikçe bir İlk sebep ihtiyacı belirginleşir. Matematikçi yazar Chesterton şöyle der “*Ateistler her şeyin izahını ararken, aslında hiçbir şeyin izahını bulamıyor; çünkü ilk açıklamayı reddediyorlar.*” Gerçekten de evrenin niçin var olduğuna dair bilimsel bir açıklama imkânsızdır.

Kur'an'ın Sözü: Kur'an-ı Kerim, “*Tanrı'yı kim yarattı?*” gibi bir soruyu dolaylı da olsa *cevaplayan ilahi öğretilerde bulunur.* Öncelikle Allah'ın “**evvel**” (ilk) ve “**âhir**” (son) olduğu bildirilir: “**O, ilktir ve sondur, zâhirdir ve bâtındır; O, her şeyi bilendir.**” (Hadid 57:3) Yani Allah'tan önce hiçbir şey yoktu, Allah'tan sonra da yok olmayacaktır. Bu ezeli ve ebedi oluş, Allah'ın zati sıfatıdır. Başka bir ayette O'nun **Samed** olduğu söylenir (İhlâs 112:2). Samed, “*Her şeyin muhtaç olduğu ama kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan*” demektir. Yaratılmış olmak bir ihtiyaçtır; var olmak için bir yaratıcıya muhtaç olmak demektir. Allah ise Samed'dir, asla böyle bir şeye ihtiyacı yoktur. Kur'an'da müşriklerin putları için “**Onları ne biz yarattık ne de kendileri kendilerini yarattı**” gibi ifadeler geçer. Bu, yaratılmak ile yaratıcı olmak arasındaki kesin ayrımı gösterir: Putlar yaratılmıştır ve dolayısıyla sahte ilahlardır; Allah ise yaratılmış değildir, O'dur Yaratıcı. Ayrıca, Kur'an “Allah bir çocuk edindi” gibi inançları reddederken mantıken bunun Allah'ın ezeliyetine ve yüceliğine aykırı olduğunu belirtir: “**O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyin olmasını diledi mi ona sadece ‘Ol’ der, o da olur.**” (Bakara 2:117) vahy edilir. Yani Allah hiçbir şekilde doğmuş, türemiş değildir; aksine

her şey O'nun "Ol" emriyle var olmuştur. Özellikle İhlas Suresi, Allah'ın doğmamış ve doğurmamış olduğunu kesin bir dille ilan eder: "**O doğurmamıştır, doğurulmamıştır.**" (İhlâs 112:3.). Zaten yaratılmış olsaydı Allah olmazdı. Kur'an ayrıca Allah'ın **Vahid ve Ehad** olduğunu (bir ve benzersiz) söyler. Eğer "*Tanrı'yı yaratan bir Tanrı*" düşünülseydi, iki ilah söz konusu olurdu ki Kur'an çok ilahlılığın saçmalığına da değinir: "**Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisi de fesada uğrardı (düzenleri bozulurdu)..**" (Enbiyâ 21:22). Bu ayetten çıkan bir anlam da şudur: Gerçek ilah tektir, O'nun üstünde başka bir güç ilah yoktur aksi halde kâinatta birlik ve düzen kalmazdı. Bir ilah diğeri yaratmış olsaydı, yaratılan ilah aciz olurdu; aciz varlık da ilah olamaz. Demek ki *ilah ancak kendi varlığı zati olan (kendisinden olan)*, başkasına bağlı olmayan varlık olabilir. Allah'ın zati gereği var olduğunu, **Vacibü'l-Vücut** (varlığı zorunlu) olduğunu anlıyoruz. Kur'an'da Allah kendini "Kayyum" olarak tanıtır: "**Allah, O'ndan başka ilah yoktur, Hayy'dır (diri), Kayyum'dur (varlığı kendi zatıyla kaim, her şeyi ayakta tutan)..**" (Bakara 2:255). "Kayyum" ismi, Allah'ın varlığı için hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını, aksine her şeyin O'na muhtaç olduğunu ifade eder. Bu da yine "Onu kim var etti?" sorusunun anlamsızlığını ortaya koyar.

4.Soru; Kötülük Problemi: İyi ve Kudretli Bir Tanrı Varsa Dünyada Neden Bu Kadar Kötülük Var?

Felsefi Analiz: "Kötülük problemi" olarak bilinen bu itiraz, ateistlerin teizme yönelttiği en güçlü argümanlardan biri kabul edilir. Özünde şu iddia yatar: "Eğer Tanrı mutlaka iyi merhametli, adil ve mutlak güçlü ise, dünyada masumların acı çekmesine, büyük kötülüklere izin vermezdi. Ama dünyada çok kötülük var; öyleyse Tanrı ya iyi değil, ya güçlü değil ya hiç yok." Bu argüman ilk bakışta duygusal ve mantıksal bir kuvvet taşır. Dayandığı varsayım, kötülüğün bütünüyle anlamsız ve gereksiz olduğudur. Yani

her gerçeğin “iyi” Tanrı, hiç kötülüğün olmadığı bir dünya yaratmalıydı. Peki, bu çıkarım gerçekten zorunlu mu? Felsefi açıdan yaklaşıncı, birkaç noktayı açığa kavuşturmak gerekir. *Birincisi*, “kötülük” dediğimiz kavram aslında iyiliğin eksikliği veya bozulması olarak tanımlanır. Mutlak anlamda bir kötülük öz varlık değildir. Örneğin körlük “kötüdür” deriz ama körlük karanlığın yani görme nimetinin yokluğudur. Aynı şekilde ahlâki kötülük de, insanın fitratındaki iyilik olgusunun çığnemesidir. Evrendeki kötülükleri konuşurken aslında iyi olması gereken bir düzen fikrine göre yargılama yaparız. Eğer ortada hiç Tanrı ve mutlak iyi fikri olmasa, “kötülük” diye bir kavramdan da söz edilemezdi. Her şeyiyle kaotik bir doğa olurdu. Ateist bakış, iyinin ve kötünün objektif bir anlamı olmadığını savunma eğilimindedir. Ama garip biçimde kötülük problemini dile getirirken, sanki mutlak bir adalet standardı varmışçasına Tanrı’yı suçlar. Bu yaman bir çelişkidir. Eğer Tanrı yoksa hiçbir şey “haksız” veya “kötü” değildir, sadece olup bitiyordur. Eğer gerçekten haksızlık diye bir şey varsa, bu zaten ilahi bir ahlâk yasasına işaret eder.

İkinci önemli nokta, insanın iradesi meselesidir. Teizme göre Tanrı insanı özgür iradeli bir varlık olarak yaratmıştır. Özgür irade, iyiyi kendi tercihinle seçebilme imkânını içerir bu da ister istemez kötüyü seçebilme ihtimalini beraberinde getirir. İnsanların birbirine ve kendine kötülük yapabilmesi, onlara verilen özgürlük sayesinde mümkün olmuştur. Bu noktada ateist şöyle diyebilir: “Tanrı özgür irade vermeseydi yahut kötülüğü imkânsız kılsaydı daha iyi olmaz mıydı?” Bu soru, insanı robotlaştırmayı önerir.

Zorunlu iyilik aslında ahlâki değere sahip değildir. Bir sistemin hiç hata yapmaması iradesiz bir iyilik robotluğu olurdu. Gerçek sevgi ve gerçek iyilik, özgür tercihle anlam kazanır. Dolayısıyla kudretli Tanrı’nın, daha üstün bir plan uğruna dünyada kötülüğe izin vermesi akla aykırı değildir. Üçüncü nokta, kötülü-

ğün amacı ve geçiciliği üzerinedir. Teizme göre bu dünya, ebedi ve mükemmel bir yer değildir; bir imtihan meydanıdır. İmtihanın manası ise zorluklarla, çelişkilerle ve kötülük imkânlarıyla yüzleşmektir. Tanrı, kötülükleri şu an tam olarak engellemiyor gibi görünse de, bu asla ve asla onları onayladığı anlamına gelmez. İlahi adalet kavramı, hesabın bu dünya ile sınırlı kalmadığını söyler. Ebedi bir ahiret inancı olmadan kötülük problemini çözmek gerçekten zordur çünkü birçok zalim cezasını çekmeden ölmekte, birçok mazlum da hakkını alamadan bu dünyadan göçmektedir. Eğer ahiret yoksa gerçekten de kâinat büyük bir adaletsizliğe sahne olmuş olurdu. Ama Tanrı inancında, tam da bu nedenle Ahiret vardır. Tüm haksızlıklar sonunda telafi edilecek, her ruh hak ettiğini bulacaktır. Bu tarz olumsuzluklar acı ve kötülük, sabır, şefkat, cesaret, fedakârlık gibi üstün değerlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Hiç acı çekmemiş, hiç zorluk görmemiş biri; merhameti, dayanıklılığı, yardımseverliği ne kadar ve nasıl takdir edebilir? Hatta kişisel gelişimimiz de hep bu mücadelelerle oluşur. Bir bakıma “kötülük” dediğimiz olgular, iyi değerlerin ortaya çıkması için yansıma rolü oynar. İnsani kötülükler (savaş vb) doğal kötülükler (deprem, tsunami vs.) ise insanları düşünmeye, yardımlaşmaya, geçici hayatı anlamaya sevk eder. Elbette bunlar acıyı tamamen ortadan kaldırmaz, ama acının anlamlı olabileceğini gösterir. Ateist, kötülüğün hiçbir anlamı olmadığını, tamamen saçma olduğunu söyler; bu da aslında hayatın saçma olduğu yönündeki kendi inancından ileri gelir. Teist ise her acının bir hikmeti olabileceğine ve nihai hesapta hiçbir haksızlık kalmayacağına güvenir. Ayrıca belki de bir olay kötü gibi görünür ama sonucunda çok hayırlı gelişmelere yol açacaktır. Tüm zamanları ve tüm evreni kuşatan Tanrısal bakış açısından, bu dünyadaki kötülükler daha büyük planın parçası olabilir. Örneğin bir çocuk canını acıtacak bir iğne olmadan hastalıktan kurtulamaz; o an çocuk için iğne kötülük gibidir ama ana babası da o acıya izin verir, çünkü uzun vadede hayrı getirecektir. Tanrı'nın izniyle olan kö-

tülükleri de bundan çok daha büyük ölçekte düşünmek gerekir. Kısacası, kötülüğün varlığı Tanrı'nın yokluğuna mantıken kesin delil olamaz. Tanrı yoksa kötülüğün varlığını "kötü" olarak tanımlayacak bir zemin de kalmaz. Bu paradoks, ateizm açısından çözümezdir.

Bilimsel Perspektif: Bilim, kötülük problemini ahlâki bir tartışma olarak ele almaz, fakat özellikle doğal kötülükler dediğimiz (deprem, sel, tsunami gibi) acı verici olayların sebeplerini inceler. İlginçtir ki birçok doğal kötülük, dünya yaşamının sürmesi için gerekli süreçlerin yan ürünüdür. Örneğin, depremler yer kabuğundaki tektonik hareketlerden kaynaklanır. Bu hareketler bizim için felâket olsa da, bilim insanları levha tektoniğinin dünya üzerinde hayatın gelişimi için kritik önemde olduğunu keşfetmiştir. Tektonik hareketler sayesinde yerkürede iklim dengesi korunur, atmosfer yenilenir, karbondioksit döngüsü düzenlenir. Oksijen miktarı hafif az olsa yaşayamazdık, hafif fazla olsa herhangi bir yangında tüm dünya kül olabilirdi. Eğer dünya tamamen sarsılmaz katı bir gezegen olsaydı, belki de birkaç milyon yıl içinde yaşam için gerekli gazlar tükenir veya atmosfer bozulurdu. Yani deprem gibi bir "kötülük", aslında yaşamı mümkün kılan bir mekanizmanın bedelidir. Yine volkanik patlamalar, kısa vadede çevreye zarar verseler de uzun vadede verimli topraklar oluşturur ve dünyayı zenginleştirir. Hastalıklara baktığımızda, her hastalığın bir sebebi vardır; virüsler, bakteriler vs. Biyoloji, bunların ekosistemdeki yerini inceler. Virüsler ekosistemin düşmanı değil parçasıdır hatta bazı virüslerin genetik çeşitliliği artırdığı, ekolojik dengeyi sağladığı düşünülür. Elbette bireysel bakarsak bunlar kötüdür, ama küresel ölçekte tamamen yok edilmeleri arzu edilmeyen sonuçlar doğururdu. Evrimsel biyoloji açısından, acı ve zarar deneyimi canlıların uyum sağlaması ve gelişmesi için tetikleyici olmuştur. Ağrı hissi mesela, insan vücudunun korunma mekanizmasıdır, hiç acı hissetmeyen genetik hastalığı olanlar farkında ol-

madan kendilerine büyük zararlar verebilir. Demek ki bazı “kötü” görünen şeyler, hayati bir işlev taşır.

İnsan psikolojisinde de benzer durum vardır: Stres ve üzüntü, ölçülü olduğunda insanı olgunlaştırır, empati kazandırır. Psikoloji araştırmaları, büyük zorluklardan geçen insanların çoğunlukla “post-travmatik büyüme” denen bir olgunluk kazandığını, hayata anlam arayışlarının arttığını kaydeder. Canımız bazı olaylarda çok yansada bu bizi geliştirir. Mesela ciddi bir hastalığı atlatan birinin öncelikler sırası değişir, daha merhametli veya bilgece bir tavra bürünür. Yani “kötülük” olan bir durum (tehdit, felâket) bu erdemleri tetikleyebilir. Biyolojik olarak bakıldığında, insandaki ahlâk duygusunun yani iyilik kavramının ortaya çıkışı da kötülük deneyimleriyle bağlantılıdır. Kötü olanı gördükçe iyiye yönelim bir anlamda genlerimize kazınmıştır denebilir. Fitratsal bir durumdur. Tabii bilimsel açıklamalar, merhamet veya adalet duygusunun tam manasıyla hakkını veremez, sadece faydacı bir yorum sunar. Ancak bilim şunu da gösterir: İnsan toplumları, kötülükleri engellemek için hukuk ve ahlâk sistemleri geliştirmiştir. Bu da Tanrı'nın insana verdiği vicdanın bir yansıması sayılır. Sonuç olarak bilim, kötülüklerin varlığını bir problem olarak değil, bir olgu olarak inceler ve çoğu zaman onların dünyadaki işleyişin parçası olduğunu bulur. Tamamen acısız bir dünya fiziksel olarak imkânsızdır. Mesela sinir sisteminizi kapatsak acı duymayız ama dokunma hissimiz de gider, tehlikeyi algılayamaz hale geliriz. Bu şekil hastalığı olan biri farkında olmadan acı da hissetmediği için ölebilir. Örnekleri tıpta mevcuttur. Modern nörobilim, beynin ödül ve ceza (haz ve acı) mekanizmaları üzerine kurulmuş olduğunu ortaya koymuştur. Yani zevk de acı da sinir sistemimizin iki yüzüdür; birini kaldırırsanız diğeri de anlamsızlaşır.

Kur'an'ın Cevabı: Kur'an-ı Kerim, kötülük sorununa doğrudan değinen pek çok ayet içerir. Öncelikle dünya hayatının bir imtihan olduğunu tekrar tekrar bildirir: *“İnsanlar, İman*

ettik' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı sandılar?" (Ankebût 29:2) Bu ayet, zorluklar ve kötülüklerle karşılaşmanın iman iddiasının samimiyetini ölçen bir sınav olduğunu anlatır. Bir başka ayette Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: **“Andolsun ki sizi biraz korku, biraz açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz eksiltme ile yıpratıcı bir imtihandan geçireceğiz. Sabredenleri müjdele!”** (Bakara 2:155) Bu ayette sayılan musibetler korku, açlık, mal ve can kaybı tam da kötülük problemindeki örneklerdir. Yüce Allah bunların imtihanın bir parçası olduğunu açıkça ifade eder. Bu imtihanda sabredenleri, yani inancını yitirmeyenleri ayetlerle müjdeler. Demek ki kötülük karşısında doğru tavır sabır ve Allah'a dayanmadır. Kur'an bize, dünya hayatının geçici sıkıntılara karşılık ahiretteki mükâfatın büyük olacağını da bildirir: **“Elbette sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmeyle sınayacağız... Sabredenler o kimselerdir ki, başlarına bir musibet geldiğinde ‘Biz Allah'a aitiz ve sonunda O'na döneceğiz’ derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlar içindir...”** (Bakara 2:155-157) Bu ayetler sabrın ödülünün Allah'ın rahmeti olduğunu vurgular. Yani bir mümin için çekilen her acı boşa gitmez, ahirette karşılığı fazlasıyla verilir. Zaten Kur'an'a göre **‘Dünya hayatı, ahirete göre bir oyun ve oyalantıdan ibarettir’** (Ankebût 29:64) Gerçek saadet yurdu ahirettir. Bu iman bakış açısını kavrayınca, geçici dünyadaki kötülükler nihai bir trajedi olmaktan çıkar, bir sınav sorusu haline gelir.

Kur'an, insanın özgür iradesine de dikkatimizi çeker. Allah insana iyiyi ve kötüyü seçme özgürlüğü vermiştir: **“De ki: ‘Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”** (Kehf 18:29). İnsanların birbirine yaptığı zulümler, işte bu özgürlüğün suistimalidir. Allah'ın dilemesi, insanları zorla iyilik yaptırmaya değil, onlara yol gösterip seçimi kendilerine bırakmaya yöneliktir. Nitekim bir ayette: **“Eğer Allah dileseydi, onlara**

zorla iman ettirdi; öyleyse sen mi insanları mümin olsunlar diye zorlayacaksın?” vahyedir. (Yunus 10:99). Demek Yüce Allah'ın planında imtihanın gereği, kulların seçim yapabilmesidir. Tabii kötülük yapan bunun hesabını verecektir. Kur'an sürekli ahiret azabından bahsederek zalimleri uyarır. **“Zulmedenler yakında nasıl bir devrimle devrileceklerini bilecekler!”** (Şuarâ 26:227) gibi ayetler, ilahi adaletin er ya da geç tecelli edeceğini bildirir. Mazlumların hakkı, eğer bu dünyada tam alınamamışsa, ahirette mutlaka alınacaktır: **“Her hak sahibine hakkı verilecektir. Bugün kimseye en küçük haksızlık yoktur.”** İslam inancında kıyamet bu yüzden vardır; Yüce Allah kendini tanıtmış, sınavı kurmuş ve sonunda sonuçları açıklayacaktır. Kur'an ayrıca, dünya hayatında yaşanan musibetlerin bazen insanların hatalarının neticesi olduğunu da vahyeder: **“Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin kazandığı şeyler yüzündendir; (Allah) yine de çoğunu affeder.”** (Şura 42:30) Bu ayet, kötülüklerin bir kısmının insanlığın yanlışlarından kaynaklandığına işaret eder (mesela çevreyi tahrip eden, ekosistemi değiştiren insanların felâketlere yol açması gibi) Fakat Allah yine lütfuyla çoğunu affeder, dünyayı helak etmez. Kur'an'da geçmiş kavimlerin büyük zulümlerle ahlâksızlık yapıp sonunda helak edildikleri anlatılır (Nuh kavmi, Lut kavmi Semud vb.). Bu da ilahi adaletin tarihteki tezahürüdür. Bir yere kadar izin verilir, zulüm aşırıya bulunca Allah müdahale eder. Bu bazen kavmi helak şeklinde, bazen tarihi değişimler şeklinde olur.

Bir de kişisel kötülükler ve acılar konusunda Kur'an mümine teselli verir: **“Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken siz onu kötü (şer) sanırsınız; ve olur ki bir şey sizin için kötü iken siz onu hayır sanırsınız. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”** (Bakara 2:216) Bu ayet, başımıza gelen kötü sandığımız olayların ardında bilmediğimiz nice hayırlar olabileceğini bildirerek bizi uyarır. Gerçekten de hayat tecrübemizde bazen “iyi ki o sıkıntıyı yaşamışım, yoksa bunu kazanamazdım” dediğimiz çok olur. Kur'an, kıssa ve ör-

neklemlerle de kötülük problemine ışık tutar. Mesela Hz. Yusuf'un kıssasında, kuyulara atılma, köle olma, zindanlara girme, iftiraya uğramak gibi büyük haksızlıklar yaşayan Yusuf Nebi'nin sonunda Mısır'a sultan olması anlatılır. "Yusuf *"Şeytan kardeşlerimin arasını bozdu ama Allah tüm bu olup bitenleri hayra çevirdi"* diyerek (Yusuf 12:100) ilahi hikmete teslimiyetini gösterir. Yine bir kıssada Kehf suresi 65-82. Ayetlerde Musa; Bilge Kulun işlediği gibi görünen "kötü" fiillere hemen tepki verir. Bu kıssalar, bizim bilmediğimiz bir plan dâhilinde görünen kötülüklerin bazen daha büyük kötülükleri önlemek için olabileceğini sembolik şekilde anlatır. Neticede Kur'an, şer gibi görünen şeylerin hayır taşıyabileceğini, dünyanın geçici bir sınav mekânı olduğunu ve gerçek ödülün ahirette olduğunu vurgulayarak, kötülük problemini inananlar için anlaşılır ve kabul edilebilir hale getirir. İmanı güçlü bir kişi, başına gelen belalara isyan etmek yerine "Bu benim imtihanım, sabreder ve doğru davranırsam kazanacağım" diye düşünür. Nitekim Kur'an sabredenleri ve musibet anında metanet gösterenleri överek onlara Cennet vaat eder. İnançlı insan bilir ki ilahi adalet mutlaka tecelli edecek, her gözyaşı karşılıksız kalmayacaktır. Bu güven ona dayanma gücü verir.

Kötülük sorunu, Allah'ın yokluğuna değil, aksine bir adalet gününün varlığına işaret eder. Kur'an bu dünyadaki kötülükleri hem imtihanın gereği, hem insanın yanlışlarının neticesi, hem de ahirette mizanın kurulmasının nedeni olarak açıklar. Kötülük, iyiliğin değerini ortaya koyan bir imtihan aracıdır; ebedi hayatta sonsuz iyilik mükâfatını hak edenleri belirler. Ateist, kötülük gördüğünde Tanrı'ya küsüp onu yok sayarken; mümin, kötülük gördüğünde Allah'a sığınıp O'ndan adalet ister. Biri bunalıma ve isyana düşer, diğeri teselliye ve umutla mücadeleye devam eder. Kur'an şöyle der: "*Biz insanı bir karışım (imtihani) olarak yarattık; onu (çeşitli zorluklarla) deneyeceğiz. Bu sebeple onu iştir ve görür kıldık.*" (İnsan 76:2-3). Yani hayatın zorlukları, bizim seçebilmemiz içindir. Ateizmin karanlık dün-

yasında “kötülük” kör bir saçmalık iken, iman perspektifinde “kötülük” dahi hikmetli bir öğretmendir. Sonunda iyilik kazanacak, kötülük cezasını bulacaktır. İsyan eden kaybedecek, sabreden kazanacaktır. **“Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremez”** (En’âm 6:21) ayetiyle Rabbimiz bizi temin eder. Böylece ateistin kötülük argümanı, doğru anlaşıldığında imanı sarsmaz, aksine güçlendirir. Adalet özlemi ve iyilik ideali, nihai karşılığını ancak Allah’ın varlığıyla bulabilir. Allah olmazsa zulüm gerçekten galip gelir, ama Allah vardır ve adaletiyle hükmedecek, hiçbir haksızlık karşılıksız kalmayacaktır.

İslam’ın öğrettiği önemli bir husus da şudur: Dünya, Cennet değildir. Allah, cenneti masumların ve iyilerin mükâfat yurdu, dünyayı ise imtihan yeri yapmıştır. Masumlar da Cennet’i kazanmak için sabır imtihanından geçer. Cennette ise **“onlara hiçbir yorgunluk dokunmayacak, oradan hiç çıkarılmayacaklar”** (Hicr 15:48) vahyedilir. Kur’an, Cennet’e giren bir kişi dünyadaki sıkıntıları hatırladığında “iyi ki sabretmişim, gerçekten Yüce Allah vadini tabi ki tuttu” diyeceğini ima eder.

Bu yazdıklarımızı özetlersek, masumların acısı, her şeyin sonu değil, Allah’ın planının bir parçasıdır. O planın sonunda mazlumların yüzü gülecek, zalim ise ateşe girecektir. Yüce Allah’ın sonsuz merhameti, bir çocuğun gözyaşını boşa akıtmaya izin vermez. (Tabi burada insanın aklını kullanma ve doğruya yönelme faktörü önemlidir. Örneğin Müslümanlar birlik olabilseydi Gazze Soykırımını belki yaşanmayacaktı) İman eden böylece teselli bulur. Ateist ise isyanında teselli bulamaz; Tanrı’yı suçlayıp reddedince masumların acısı denecek değildir. Tam tersine, Tanrı olmadığını varsaydığında acılar tamamen anlamsız ve rastgele kalır ve bu daha büyük umutsuzluk demektir. Bu yüzden deriz ki, masumların acısı argümanı ateizmin lehine değil, aleyhinedir: Çünkü ancak Tanrı varsa o acıların “masum” ve “haksız” olduğundan söz edebiliriz. Ve ancak Tanrı varsa, o acıların bir telafisi olacağı umuduna sahip

olabiliriz. Nitekim Kur'an müminlere şöyle seslenir: **“Şüphesiz biz sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele! Onlar ki, başlarına bir musibet gelince ‘Biz zaten Allaha aidiz ve sonunda O’na döneceğiz’ derler.”** (Bakara 2:155-156). İşte inananlar böyle der: **“Biz Allah’ın kullarıyız, her halimiz O’na emanet; elbet O en doğrusunu yapar.”** Bu teslimiyet, sonsuz merhamet sahibi Yaraticı’ya duyulan güvendir. Sonunda ne olur? Allah, **“sabredenlere hesapsız mükâfat vereceğini”** (Zümer 39:10) vaat etmiştir. Bir kişi sabırla dayandıysa, ebedi âlemde onun karşılığını kat kat alacaktır. Bu ilahi adalet ve rahmet umudu, müminin yüreğine su serper. Ateistin bu sorudaki isyanı ise boşunadır. Tanrı’ya kızıp onu yok saymak, ne çocukların acısını dindirir ne de adaleti sağlar; aksine her şeyi anlamsız boşluğa atar. Masumların gözyaşının anlamsız olmadığını ancak Tanrı’ya inanarak savunabiliriz. Allah masumların yanındadır; **“Kalplerde olanı en iyi O bildiği için, mazlumun duasını da kabul eder”** Bu inanç, bize şefkat ve adalet duygumuzu koruma gücü verir. Ve bilinir ki, ilahi adalet er veya geç tecelli eder. Bir kısmı dünyada, mutlaka ahirette. Allah var ve O merhametlilerin en merhametlisidir. Bu inanç, yüreğimizi güçlendirir.

5.Soru Ahiret: Öldükten Sonra Hayat Olduğuna Dair Bir Kanıt Var mı, Buna Neden İnanmalıyız?

Felsefi Analiz: Ahiret inancı, dünyevi gözle doğrulanamaz bir iddia gibi durur çünkü hiçbirimiz ölüp geri gelmedik. Ateistler, **“Öldükten sonra her şey bitiyorsa, ahiret masalı bir teselliden ibaret”** diyerek bu inancı eleştirir. Dayandıkları varsayım, insanın bilincinin tamamen beyne bağlı olduğu ve beden öldüğünde bilincin de yok olacağı fikridir. Bu materyalist bakış, ölüm ötesi hiçbir gerçeği hesaba katmaz. Fakat felsefi olarak bakıldığında, **insanın benlik ve bilinç deneyimi** maddeyle tam açıklanamayan yönler içe-

rir. Zira “ben” duygusu, bellek, şahsiyet gibi unsurlar sürekli mad-di değişime rağmen korunur. Bir kişi hücrelerinin büyük kısmını birkaç yılda bir yenilediği halde aynı “ben” olarak kalır. Demek ki kimliğimiz, salt atomlardan öte bir devamlılığa sahiptir. Bu, “ruh” dediğimiz manevi özün varlığına işaret eder. Ruh kavramını kabul edince, ruhun beden yok olduktan sonra da var olmaya devam etmesi akla uygundur. Kaldı ki ateist, “ölümden sonra bir şey yok” derken bunu kesin bir bilgiyle değil, bir kabulle söyler. Filozoflar, ölümsüzlük fikrine çeşitli argümanlar getirmiştir: Me-sela adalet argümanı der ki, eğer mutlak bir adalet varsa (Tanrı varsa), ölümler her şey bitmemeli, haksızlıklar düzeltilmelidir, bu da ahireti gerektirir.

Ahlâk argümanı der ki; eğer iyilik yapanla kötülük yapan sonunda aynı akıbete kavuşacaksa, evrensel bir adalet anlayışı sarsılır ve iyi kötü ayırımı anlamsızlaşır. Sonsuzluk arzusu ve ebedilik hissi her insanın kalbine işlenmiştir. Bu, ahiretin ruhumuzun bir ihtiyacı olduğunu gösterir. Felsefi olarak Tanrı'nın varlığı ile ahiretin varlığı çok bağlantılıdır. Adil ve merhametli bir Tanrı, hayatın nihai manasını ahiretle tamamlar. Bu dünyadaki insanların sebep olduğu eksik kalan adalet ve tatmin, ancak sonsuz bir hayatta tamamlanabilir. Ateist, genelde Tanrı'nın buyruklarına inanmadığı için ahirete de inanmaz. “Bu dünya gördüğümüz kadardır” diye düşünür. Ancak bu düşünce kendisini tutarsızlığa götürür. Hayatın anlamı yok, adalet yok, her şey yoklukla bitecek diyorsa, kendisi de bir nihilizme (hiççilik) düşer. Felsefi bir bakışla, ahiret inancı insana varoluşsal bir anlam kazandırır. Bu dünya bir sınav, bir hazırlıktır. Asıl vatanımız ebedi âlemdir. Teist felsefe ise hayatı ve ölümü birlikte ele alır ve ölüm son değildir der ve bu sayede hikâye anlam kazanır. Tabii ki ahiret, bu dünya ölçeğinde tam olarak somutça kanıtlanamaz; ama felsefe, kanıtlanamayan şeyin var olabileceğini kabul eder. Mesela sonsuzluk kavramını kanıtlayamayız ama akıl kavrar.

Aynı şekilde, her insanın “ölümden sonra ne var?” sorusunu sorması ve kültürlerin çoğunda ahiret fikrinin bulunması, bu kavramın insan aklına uzak olmadığını gösterir. Bu da bir “içsel kanıt” sayılabilir: İnsan fitraten sonsuzluğu arar. Sonuç olarak, ahirete inanmak, Tanrı'nın adaletine ve ruhun özüne inanmanın doğal bir sonucudur.

Bilimsel Bakış; “Ahiret vardır” diyemez, bu metafizik bir alandır. Ama bilim de ahireti yok sayamaz, nice bilim insanı bu inanca sahip olmuştur.

Kur'an'ın Cevabı: Kur'an, ahiret inancını imanın vazgeçilmezi yapar ve onlarca ayette, öldükten sonra dirilişi ispatlayıcı deliller sunar. Bu delillerden biri, ilk yaratılıştır: **“İlk defa yaratmış olan, onu (öldükten sonra) geri döndüremez mi?”** (Yasin 36:81). Yani yoktan var eden Allah, elbette vardan var etmeye kadirdir. Kur'an, insanın tekrar dirilişini **“Basit bir iş”** olarak niteler: **“Sizi (öldükten sonra) tekrar yaratmak, bizim için bir nefsi (tek bir kişiyi) yaratmak gibidir.”** (Lokman 31:28). **Allah'ın sonsuz kudretine nazaran zor bir şey yoktur.** Diğer bir Kur'ani delil, **tabiatın dirilişidir:** **“Ölü toprağa yağmur indirip onu dirilttiğimizi görmüyorlar mı? İşte çıkarılma da böyledir.”** (Araf 7:57). İlkbaharda kurumuş bitkilerin canlanması, bir nevi küçük diriliş örneğidir. Kur'an bunu sıkça hatırlatır ve her bahar bir nevi ahiretin tekrar ilanıdır. Bir başka ayet de de, uyku ölüme benzetilir. **“Allah, öleceklerin canlarını ölüm anında, ölmeyeceklerin ruhlarını ise uykularında alır; sonra ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini belirli bir vakte kadar salıverir..”** (Zümer 39:42). Bu ayet, rüya ve uyku halini küçük bir ahiret tecrübesi gibi sunar sabah uyanıyorsak kesin olarak mahşerde de uyanacağız. Kur'an, ahiret inkârcılarına **“Kendi yaratılışınızı unuttunuz da bir kemik yığını mı dirilecek diyorsunuz?”** diyerek ibret almalarını önerir (İsra 17:49-51). Mesele insana **“Seni bir damla sudan yaratan kim?”** diye sorar, **“O halde çürümüş kemikleri de O diriltecek.”** (Yasin 36:77-79).

Yine, “*Yerden bitkiler bitirdiğimiz gibi insanları da kabirden bitireceğiz.*” (Nuh 71:17-18) buyurur. Akli ve felsefi bir delil olarak da adalet duygusunu kullanır. Kur’an: “*İnkâr edenler dediler ki: ‘Ölse, toprak ve kemik haline gelsek mi diriltileceğiz?’... De ki: ‘(Evet,) ister taş olun, ister demir, ister gönlünüzde büyüttüğünüz başka bir madde (nefsiniz nasıl zor görüyorsa), (yine de diriltileceksiniz).’* Diyecekler ki: ‘*Bizi kim geri döndürecek?’* De ki: ‘*Sizi ilk defa yaratan.*’ Diyecekler ki: ‘*Peki ne zaman olacak?’* De ki: ‘*Yakın olsa gerek.*” (İsra 17:49-51). Bu ayetlerde tüm argümanlar toplanmış, ister çürüyün; ister toz olun; ister Hitlerin Yahudilere yaptığı gibi sabun olun, yani Yüce Allah sizi her hâlükarda diriltecektir anlamındadır. Kur’an özellikle Mekke müşriklerinin “*çürümüş kemikleri kim diriltecek?*” sorusuna cevap verir: “*De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratılanı hakkıyla bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkardı da siz onu yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerini yaratmaya kadir değil mi? Elbette kadirdir; O, her şeyi hakkıyla yaratandır, bilendir. Bir şeyi murad ettiği zaman O’nun buyruğu sadece ‘Ol’ demektir, hemen olur.*” (Yasin 36:79-83) Allah bilgi sahibidir, her şeyi bilir.

Kur’an bir de insan fitratına hitap eder: “*Her nefis kazandığıyla rehin alınmıştır.*” (Müddessir 74:38). Yani herkes yaptığıının sonucuna bağlanmıştır. Bu, vicdanımızın sesidir. İyilik yaptığımızda karşılığını, kötülük yaptığımızda cezasını bekleriz. Tam bu noktada “mizan” (ilahi terazi) kavramı gelir: “*Biz kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız; hiç kimseye en küçük bir haksızlık edilmeyecek.*” (Enbiya 21:47). Bu adalet fikri, insanın aklını ve vicdanını tatmin eder ve ateistin inkârında işte eksik kalan ana unsurlardan biri budur.

Kur’an’da bahsedilen Cennet ve Cehennem tasvirleri, ahiretin ciddiyetini ve önemini zihinlere kazır. Ateistler bunu “korkutma taktiği” sanır ama aslında amaç sorumluluk bilin-

ci vermektir. Çünkü ahiret yoksa sorumluluk da yok, vicdan da mecburi değildir. Kur'an, ahireti inkâr edenleri "**nefsi arzularını ilah edinenler**" (Casiye 45:23) olarak tanımlar. Bu ayet, ahiret inkârının nedeninin "yeterli delil olmayışı" değil, dünyevi arzulara düşkünlük olduğunu ima eder. "**Asıl sizi dirilten O'dur. Sonra öldürecek, sonra yine diriltecek, fakat insanın çoğu bilmez.**" (Nahl 16:70) ayeti, bilmemeyi vurgular. Yani bilgi eksiğiyle olsun belki de kasıtlı cahillikle insanlar inkâr eder. Bir gün herkes hakikati kavrayınca anlayacaklardır ama maalesef işi ten geçecektir.

Ahiret inancı, sadece teselli veya korku değil, hakikatin kendisidir. İnsan fitratı, vicdanı, adalet duygusu, akli hep ahireti işaret eder. İnkâr eden, aslında hiçbir delile dayanmadan, sadece inatla inkâr eder. Ama ölüm kapıyı çalınca gözler açılır o an da artık geri dönüş yoktur. Kur'an'ın ikazına kulak verirsek: "**Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Onları sadece gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.**" (İbrahim 14:42). Demek ki hesap günü mutlak gelecek ve kurtuluş isteyen hep inanmalı ve her an ölecek gibi hazır olmalıdır. Ateistin delil talebine en güzel cevap budur. Ölüm her an kapıda bekler ve en büyük delil ölüm olacaktır. Zeki insan, kapı açılmadan akıllıca davranır. Ahiret inancı aklın ve kalbin ihtiyacıdır; yokluğu, varlığına göre hiçbir makul açıklama sunamaz. İnkârcı için ölüm, yokluk; mümin için ise sonsuzluğa kapıdır. Biz ilkbaharda kuru dalların nasıl yeşerdiğine bakıp inanırız ki "**Ölmüş insanları da Allah böyle diriltecek**" (Fatır 35:9) ayetini hatırlarız. Hiç kimse sonsuz karanlığa gitmeyecektir. Herkes bir gün sonsuz mahkemede toplanacaktır. İşte bu inanç, bu dünyanın dertlerini de, hazlarını da yerli yerine koyar, adaleti denkle. İnkâr eden de er geç gerçeği görecek ama işi ten geçecektir. Bu nedenle, Kur'an sık sık "**Akletmez misiniz, öğüt almaz mısınız?**" (Secde 32:4) diyerek ahiret üzerinde düşünmeye çağırır.

6.Soru Bilinç ve Ruh: Bilinç Beyinle Açıklanabiliyorsa Ruh'a Ne Gerek Var?

Felsefi Görüş: Bilinç meselesi, zihin felsefesinin en çetin konularındandır. Ateistler genelde materyalist zihin görüşünü benimser: “Bilinç, beynin kompleks faaliyetlerinin bir yan ürünüdür; bağımsız bir ruh yoktur.” derler. Oysa felsefi açıdan bunu maddi süreçlerle açıklamak neredeyse imkânsız gibi gözükür. Mesela “kırmızı” rengi algıladığımızda beynimizdeki elektrik sinyalleri ne kadar tarif edilse de, “kırmızının nasıl bir his olduğu” ancak yaşayanın bildiği, başkasına tam aktarılamayan bir tecrübedir. Bu, bilincin maddeden farklı bir boyutu olduğuna işaret eder. Filozoflar yüzyıllardır düalizm (ikicilik) görüşünü bu nedenle savunmuştur. Ruh ile beden ayrı tözlerdir; beden ölse bile ruh varlığını sürdürebilir. Elbette beden, ruhun bu dünyadaki aracıdır; beyin hasar alırsa bilinç ifadesi bozulur. Ama bu, ruhun varlığını çürütmez; sadece ruh beden etkileşiminin bir delili olur. Tıpkı bir radyo veya TV cihazının bozulmasının yayını kesmesi gibi yani sinyal yok olmaz alıcı bozuktur. Ruh da beden aracılığıyla kendini gösterir, beden engelli olursa ruh kendini tam ifade edemez. Kişilik, öz farkındalık, niyet, ahlâki muhakeme gibi yüksek bilinç içerikleri, sinir sistemine indirgenemeyecek bir bütünlük sergiler. Bu bütünlüğü taşıyan şeye ruh deriz. Tanrı inancı ruhu kabul etmeyi zaten kolaylaştırır.

Madde ötesi bir varlık olarak Allah, insana da bir ruh vermiştir. Ateist materyalizm, ruhu reddederek kişinin özgür irade ve değer sahibi özne olmasını da zayıflatır ve insan biyokimyasal bir makineye indirgenir. Oysa biz kendimizi makine değil, iç dünyası zengin bir varlık olarak biliriz. Bu felsefi sezgi, ruhun varlığından bahseder. Ateistin ruhu atma motivasyonu, her şeyi mekanikleştirmek arzusundan gelir ama çoğu ateist bile “zihnin gizemli boyutu”nu kabullenir. Felsefi olarak “Ruh yoksa bilinç de yok” demek, insanı anlamayı kısırlaştırır. Bilim beyni ince-

leyip “şu bölge şunu yapıyor” der. Peki, o eylemlerin birleştirici tekilliği nerededir? İşte Ruh bunu açıklayan bir kavramdır.

Bilimsel Perspektif: Nörobilim, bilinçle beyin arasında kuvvetli bağlar bulmuştur. Psikiyatrik tedavilerde hem ilaç (beyne etki) hem terapi (zihinle etki) sonuç verir. Bu, ikicilikle çelişmez, tam tersine destekler. “Placebo etkisi” bile, inancın (zihnin) vücudada etkisini kanıtlar. Bilim hâlâ *öznel tecrübe* ve *benlik* konusunda açıklama veremez.

Kur’an’ın Cevabı: Kur’an’da ruh hakkında çok çarpıcı bir ayet vardır: **“Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir; size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.”** (İsra 17:85). Bu, ruhun mahiyetini tam anlayamayacağımızı Allah’ın bildirmesidir. Yani insan aklının, bir sınırı vardır. Onca ilerlemeye rağmen bilinç sırrını tam olarak çözemeyeceğiz. Bizdeki ilim bunun hepsini kavrayamaz. Bu tevazu nasihati gibidir. Kur’an, ruhu genellikle *“yaşam ilkesi”* anlamında kullanır. Mesela **“Allah Âdem’e ruhundan üfledi”** (Secde 32:9), insanın ilahi bir öz taşıdığını gösterir. Başka ayette **“Onun neslini birbirine karışan nutfeden yarattı, sonra ona şekil verdi ve ruhundan ona üfledi.”** (Secde 32:8-9) der. Bu, embriyoloji ve ruhi boyutun birlikte aktarımı gibidir. Sonra **“sizin için iştme, gözler, kalpler (idrak) yarattı; ne az şükrediyorsunuz!”** vahyedilir, yani beden verildi, ruh geldi, onunla akıl ve duyu filizlendi. Demek idrak, ruha atfedilebilir.

Ateistin argümanı ruha gerek yok demektir, bu, trenin lokomotifini atıp vagonlar kendiliğinden gider demeye benzer. Ya da işlemcisi olmayan bilgisayar gibidir. Ruh, insanın insanıyettir ve ruhu atarsanız geriye insanı insan yapan özellikler olmaz. Neticede, ruhu inkâr, insanı inkâr olur ve ateistin en büyük yanlışlığı budur.

NEFS KAVRAMI İNCELEMESİ

İslam düşünce tarihinde “nefs” kavramı, insan varlığını anlama çabalarının merkezinde yer alan temel kavramlardan biridir. Felsefi ve kelami gelenekler, nefsin mahiyetine ilişkin farklı epistemolojik, ontolojik ve ahlâki çerçeveler geliştirmiştir. Bu çerçevede yapılan analiz, hem bireyin varlık yapısını hem de onun bilgi, eylem ve değer ilişkilerini bütüncül biçimde kavramayı amaçlamaktadır.

Kelami Değerlendirme

Kelam’da ilk dönemde insanı ruh ve beden olarak ikiye ayırmak olmaz. Maturî ve Eşari de bunu savunmaz. İnsanın duatîk zeminini Mutezile de reddetmiştir. Ancak sonradan tercüme faaliyetleri ve değişik kültürlerle karşılaşmalarla dualist yapı oluşmaya başlamıştır. Bu anlayış Ragıb El- İsfahani’nin ahlâk konusundaki girişimi eliyle ve daha sonra varlık ve bilgi konularına da sirayet etmiştir.

Ontolojik ve Epistemolojik Temellendirme

Nefsin varlık içindeki konumu, İslam felsefesinde bir yandan kozmolojik düzenin parçası, diğer yandan bireysel bilincin kaynağıdır. İnsan varlığını oluşturan öğelerin bütüncül ve monist bir sistem içerisinde ele alınması; nefsin, bilgi ve ahlâka dair süreçleri belirleyen asli bir unsur olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Böylece, “neredeyim ve neyle ilişkiliyim?”, “neyim, nasıl bilebilirim?” ve “ne yapmalıyım?” gibi sorulara cevap arayan bir nefis teorisi inşa edilmiştir. Nefse ayrı bir varlık kimliği verilmesiyle, ahlâki, ontolojik ve bilgiye (epistemoloji) dair yönleri olan bütüncül bir yapı oluşturulmuştur. Nefis teorisi, insan varlığını anlama çabasında merkezi bir rol oynamakta; insanın konumu, evrendeki yeri, bilgiyi nasıl edindiği ve nasıl yaşaması gerektiği gibi sorulara cevap üretmektedir.

Nefs, İnsan ve Sorumluluk İlişkisi

Kelam düşüncesi, insanı “hayyü'l-kâdir” yani canlı ve kudret sahibi bir varlık olarak tanımlar. Bu tanımında özellikle irade sahibi olma, bilgiye ulaşabilme ve sorumluluk taşıma gibi özellikler öne çıkar. İnsan bu yönleriyle hem emir ve teklifin muhatabı olmakta, hem de toplumsal ve bireysel düzlemde yükümlülük taşımaktadır.

Felsefi ve Kültürel Arka Plan

Bununla birlikte kelâm geleneğinde, özellikle tercüme faaliyetleri aracılığıyla Yunan ve Mezopotamya kökenli düşünce sistemlerinden etkilenmeler yaşanmıştır. Nefs, bu geleneklerde farklı kavramlarla anılmış, bu da kavramın anlam sınırlarını genişletmiştir. Nefsin varlığını kabul eden düşünce, insanı hem fiziksel hem ruhsal bir varlık olarak anlamaya çalışır.

Nefs düşüncesinin yaygınlaşmasının arkasında yalnızca felsefi gerekçeler değil, aynı zamanda psikolojik ve kültürel etkenler de yer almaktadır. İnsanlığın bilinmez karşısındaki tavrı, doğayı ve insan davranışlarını anlamlandırma çabası, ruh ve nefis kavramlarını ortaya çıkarmıştır. İlkel topluluklarda görülen çeşitli olgular örnek olarak (ölümü anlamlandırma, rüyaların etkisi, ruhun ölümsüzlüğüne inanç) nefsin varlığını açıklamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımlar zamanla sistematik düşünce yapıları içerisinde yer bulmuş ve dini ve mistik anlayışlara zemin hazırlamıştır.

İslam düşünce tarihinde nefis, sadece bireyin değil, aynı zamanda evrenin anlaşılmasında da merkezi bir yere sahiptir. Ontolojik, epistemolojik ve ahlâki boyutlarıyla bütüncül bir varlık teorisini sunan nefis anlayışı, insanın sorumluluğu, bilgisi ve varoluşsal amacı hakkında kapsamlı bir çerçeve sunar. Felsefi derinliği ve kültürel zenginliği ile nefis düşüncesi, geçmişten günümüze insanı anlama arayışlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

İnsanın diğer varlıklardan epistemik süreçleri üst düzeyde işletebilmesi nedeniyle farklı bir kategoride olması, insana değer yükleme faaliyetlerinin bir sonucu olmuştur. Nefs-beden düalizminin rağbet görme nedeni insanı diğer maddi varlıklarla eşitlemeye onu diğer varlıklardan farklı ve üstün addetme çabasıdır. Sezgi ilham rüya ve keşf ilahi olandan bilgi akışının sağlandığı üst kanallar olarak görülerek, ölümünde benzer şekilde bilen olmak için kemaliyetin zemini olarak sunulmakta çünkü insanın ölümle birlikte tüm maddi engellerden kurtulduğu düşünülmektedir. Bu maddeyi aşan ilahi ve gaybi hüviyet ancak nefis üretimiyle mümkün olabilmıştır. Sadece insanın vahye muhattap olması diğer varlıkların vahye muhattap kılınmış olmaması insanın maddeden ibaret olmağı dışladığını göstermiştir. İnsanın ahlâki özne olması, iyi yahut kötü, doğru veya yanlış konusunda karar verme yetisine sahip olması, ahlâki öznenin beden harici bir yapısı olduğunu çıkarsamaktadır. Tüm bunların içinde insanın ölüme olan korkusu, ölümünün arkasından maddi ve manevi kazanımlarının kaybedeceği üzüntüsü ve nefsi bundan kurtuluş olarak görmesini oluşturmaktadır.

Söz konusu olguların insanın bilebilen bir varlık olmasından dolayı akli, tercihsel eylemlerde bulunabilmesinden dolayı ahlâki, varlığı keşfetme ve karşılaşılan olaylarla ilişkin hislere sahip olmasından dolayı duyuşsal ve duygusal, mekân ve zamanda hemcinslerinden oluşan bir toplulukta davranış tarzları belirlemesiyle sosyolojik, zihni ve davranış süreçlerinin etkenlere bağılı olmasıyla psikolojik, ayrıca içinde bulunduğu toplumun tarihsel yapısında birçok etkiyi taşıdığı için kültürel ve belirli yapısal özelliklere sahip olunmasından dolayı fizyolojik yönlerinin tümünü kapsadığını söyleyebiliriz.

Tüm bu insani yönlerle ilişkin duygu düşünce ve eylemde bulunan ise görünen haliyle insandan başka bir varlık değildir; Doğasıyla nefsin beden ayrı ve farklı bir varlık olduğu, akli ve Kur'ani açıdan mümkün görülmemektedir.

KUR'AN'DAN HURAFEYE: DİNİ SAPMA, PSİKOLOJİ VE GELECEĞE BAKIŞ

Kur'an'dan Hurafeye Geçiş Aşamaları ve Dini Bozan Mekanizmalar

Tarih boyunca ilahi kaynaklı dinler saf temiz ve basit prensiplerle başlamış, ancak zamanla insanlar tarafından eklenen yorumlar, rivayetler ve kültürel öğeler bu dinlerin özünü gölgeleyebilmiştir. Maalesef buna İslam' da istisna değildir; Peygamber döneminde yalnızca vahyin rehberliğinde şekillenen din, sonraki nesillerde çeşitli hurafeler ve eklemelerle karmaşık hale getirilmeye başlanmıştır. Bu sapma süreci belirli aşamalar ve mekanizmalarla gerçekleşir:

İlk Olarak Cehalet ve Bilgisizlik: İlk basamak cehalettir. İnsanlar Yüce Allah'ın kitabını anlamaktan uzaklaştıkça veya doğrudan okuyup anlamak yerine ikinci el bilgiyi yeterli gördükçe, dine sonradan karışan yanlış bilgileri ayırt edemez hale gelirler. Mesela ana dilde okuma olmayan toplumlarda, kulaktan kulağa yayılan uydurma rivayetler din zannedilebilir. Kur'an'dan kopuk dini bilgi, inanç sistemini zayıflatır ve hurafelere zemin hazırlar. Allah'ın ve Resul'ün (Kitap) söylemediği şeylerin din adına söylenir hale gelmesi, zamanla dini "kişileri putlaştırma" ve evliya, şeyh sözlerini kutsama bataklığına sürüklemiştir. Bu noktada şirk tehlikesi baş gösterir. Kur'an'ın hatırlattığı üzere Allah'a ortak koşmak (O'nun yetkisine beşeri fikirleri ortak etmek gibi) affedilmeyecek bir günah olup, böyle yapanların tüm iyi amelleri bile boşa gidebilir.

Taklit ve Geleneksel Körlük: Ataların dinine körü körüne bağlılık (taklit) da dini bozan önemli bir faktördür. Bir toplumda belirli uygulamalar nesiller boyu "dindenmiş gibi" yapılageldiğinde, insanlar bunların aslında Kur'an da olmadığını unuttur. Kur'an, "Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiğinde: 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız' derler" diyerek

bu zihniyeti eleştirir (Bakara 2:170). Tarihte de benzer durumlar çoktur. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta, peygamberlerin vefatından sonra bazı gruplar peygamberlerinin tebliğinden tatmin olmayıp yeni mezhepler icat etmiş, hurafeler ve efsanelerle orijinal dini bozmuşlardır. Ne yazık ki İslam tarihinde de Resulullah'ın getirdiği Kur'an'ı yeterli görmeyip "din adına" Kur'an'da olmayan ne varsa dinin parçası sayanlar çıkmış; sayısız mezhep ve tarikat kurarak İslam'ı hurafe ve hikâye dinine çevirmişlerdir. Bu süreçte mezar-türbe kültleri, uydurma kutsal günler 40'lar, 7'ler gibi inançlar, büyü, muskacılık gibi pratikler dinin parçası haline gelmiştir.

Uydurma Rivayetler Olgusu: Dini bozan bir diğer ana mekanizma, uydurulmuş hadisler ve sahte rivayetlerdir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra dini konularda otorite kurmak ya da kitleleri etkilemek isteyen bazı kişiler, Resulullah'a dayandırarak asılsız sözler aktarmışlardır. Bu "Mevzu hadis" dediğimiz uydurma sözler zamanla halk arasında yayılıp gerçek dinin yerine geçebilmektedir. Örneğin, sahabe döneminde bile Ebu Hureyre gibi bazı raviler, Hz. Ömer hayattayken çekindikleri için anlatamadıkları rivayetleri onun vefatından sonra serbestçe anlatmaya başlamışlardır. İslam tarihi boyunca siyasi veya mezhepsel amaçlarla binlerce uydurma hadis tedavüle sokulmuştur. Hurafeci din adamları da Kur'an'dan delil gösteremeyecekleri hikâyeleri vaazlarında kullanarak kitleleri etkilemişlerdir. Şeytanın dinde tahrifat stratejisi tam da budur: Kur'an'ın "dosdoğru yolu" ile insanları saptıramayacağını bilen şeytan, dini çok iyi bilen bazı kişilerin içinden çıkararak (yani dini çarpıtacak kişileri kullanarak) insanları yoldan çıkartır. Nitekim bir İslam âlimi hurafeleri "tatlı yalanlar" olarak tanımlamış ve bunların en çok din alanında ortaya atıldığını belirtmiştir. Gerçek dini anlatan sade hakikatler yerine, menkibelerle süslenmiş yalanlar insanlara daha "çekici" gelebilmektedir. Doğru dinle kimseyi köleleştiremeyeceğini bilen çıkarıcılar, dini kullanarak insanları kontrol altına almak için hurafelerden

medet umarlar. Bu şekilde dini otorite kuran kişi veya gruplar, kendi sözlerini Yüce Allah'ın sözlerinin önüne koyar hale gelir. Bir zaman sonra kitleler “hocamız böyle dedi” diyerek Kur'an'ın açık beyanlarını ikinci plana atmaya başlar.

Psikolojik ve Sosyolojik Etkenler: Hurafelerin yerleşmesinde insan psikolojisi ve toplumsal etkenler de büyük rol oynar. Zor zamanlarda dini öğretinin içine bilinçsizce yerleştirilen hurafeler bir tür başa çıkma tepkisi işlevi görür. Örneğin geçmişte veba gibi salgınlarda insanlar, Tanrının gazabından kurtulmak için büyü yapmak, kurban vermek gibi aslında dinlerinde yeri olmayan uygulamalara başvurmuş, böylece yaşanan felâketi anlamlandırmaya ve meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Benzer şekilde İslam toplumlarında da kıtlık, savaş, salgın gibi buhran dönemlerinde ortaya atılan hurafeler, “felâketi durduracak gizli formüller” olarak rağbet görmüş ve zamanla geleneksel inançlar haline gelmiştir. Taassup (bağnazlık) da mekanizmalardan biridir. Bir görüşe veya lidere körü körüne bağlanan kişi, onun hurafelerini de sorgusuz benimser. Manevi boşluk yaşayan, gerçek dinden uzak toplum kesimleri de mistik hurafelere açık hale gelir.

Kolaycılık: Hurafeler çoğu zaman gerçek dindeki disiplinli ibadet ve çabaların yerine, daha zahmetsiz formüller sunar. İnsan nefsine zor gelen, sabır gerektiren hakikatler yerine bir tılsım taşıyarak, bir türbede mum yakarak veya bir hocaya okutup üfleterek sorunlarını halletmek isteyenler çıkabilir. Bu kolay yoldan medet umma eğilimi hurafelerin yayılmasını hızlandırır. Tüm bunlar şirktir.

Bu bahsettiğim etmenler bir arada çalışarak dinin özünün hurafelerle örtülmesi sürecini oluşturur. Önce küçük yorum farkları, sonra kültürel etkiler, ardından bunların din kisvesiyle kurumlaşması derken, birkaç nesil sonra Kur'an'da yeri olmayan birçok inanç ve uygulama “dinin değişmez parçası” sanılmaya başlanır. Maalesef Şirk yoluna ulaşılmış olur. Örneğin, İslam'ın

tevhid inancı son derece net olmasına rağmen, zamanla bazı çevrelerde yatırlardan medet umma, evliya türbelerinde adak adama gibi adetler yerleşmiştir. Bir kısım insanlar nazardan korunmak için kurşun döktürme, rüyayı suya anlatma, besmeleyle 41 taş toplama gibi uygulamaları dini bir gereklilik sanmıştır. Dini bu şekilde hurafelerle yeniden şekillendirenler, aslında tarih boyunca değişmeyen bir geleneği sürdürmüştür: **“Allah’ın dinini O’na öğretmeye kalkmak.”** Aliya İzzetbegoviç’in ifadesiyle: **“Din hurafeleri yok etmezse, hurafeler dini yok eder.”** Gerçekten de eğer bir din, bünyesindeki hurafeleri ayıklayamazsa, özellikle genç nesillerin gözünde itibarını yitirmesi kaçınılmazdır. Bugün birçok gencin dinden soğumasının, hatta Allah’a ve dine inanmaz hale gelmesinin sebebi bizzat dinin özü değil, uydurma rivayetler yüzünden dini yanlış anlayan ve yanlış tanıtan dindar görüntülü insanlardır. Bu nedenle hurafeler sadece bireysel sapmalar olmakla kalmaz, dinin toplumsal hayattaki gücünü de kemirerek zamanla inançta kayıplara yol açar. Sonuçta, Kur’an’daki saf din yerine “atalardan kalma gelenek” ve “şeyhlerin masalları” egemen olursa, insanlar hakikati bulamadıkları için büsbütün inançsızlığa sürüklenebilir.

Bu karanlık tabloya rağmen, tarihte her zaman hurafelerle mücadele eden, dini özüne döndürmeye çalışan hareketler de var olmuştur. Kur’an Müslümanlığı denilen anlayış, tam da bu hurafe dolu geleneksel din algısına karşı, yeniden Kur’an’ın aydınlığına dönme çağrısıdır. Nitekim İslam bilginleri, “Eğer herkes dinini doğrudan Kur’an’dan öğrenseydi (Yüce Allah Zuhur Suresi 44’te **‘Siz bu Kur’an’la sorguya çekileceksiniz’** diye vahyetmiştir), hurafeler barınamazdı” demektedir. Çünkü Kur’an’a arz edildiğinde kandil geceleri, türbe ritüelleri, kırk uçurma, muskacılık gibi binbir saçma adette uygulamanın aslında dinde yeri olmadığı açıkça ortaya çıkar. Kâğıt üzerindeki din ile yaşanan din arasındaki makas bu şekilde ancak Kur’an rehberliğinde kapanabilir. Dine karşı din oluşturulmuştur.

Özetle, hurafelerin dine sızma aşamaları cehalet ve yanlış bilgilenmeyle başlar, gelenek ve taklit ile kökleşir, uydurma rivayetlerle meşrulaşır, otorite figürleri eliyle yaygınlaşır ve psikolojik ihtiyaçlarla tatlı bir yalan olarak benimsenir. Bu mekanizmaları bilmek, hem tarihi ibret açısından hem de günümüzde kendi inancımızı muhafaza etmek açısından çok ama çok ciddi bir elzemdir. Din adına uydurulan yalanlar ne kadar tatlı gelse de er geç hakikati bulandırır ve insanı Allah'ın yolundan uzaklaştırır.

Hurafelerin Psikolojik Cazibesi

Birçok insan aklen hurafelerin mantıksız olduğunu bilse bile onlara inanmaktan kendini alamaz. Peki, hurafeler insana neden bu kadar tatlı gelir? Bu sorunun cevabı insan psikolojisinde ve duygusal ihtiyaçlarda gizlidir. Hurafelerin ve komplo teorilerinin popüler olmasının altında genellikle belirsiz ve kaotik durumlar karşısındaki rahatsızlık duygusu ve bununla başa çıkma ihtiyacı yatar. Hurafelerin çekiciliğinin başlıca psikolojik sebeplerine gelirsek;

İnsan, hayatındaki belirsizliklerle yüzleşmekte zorlanır ve kontrol duygusunu kaybetmekten korkar. Hurafeler, karmaşık ve öngörülemez olayları sanki belirli bir düzen veya mekanizma varmış gibi açıklamaya çalışarak kişinin kontrol hissini artırır. Örneğin, deprem gibi doğal afetlerin tamamen tesadüfi oluşu insanı korkuturken, “depremden önce hayvanlar şu şekilde davranır” veya “şu dua okunursa evin yıkılmaz” gibi bilim dışı inanışlar, aslında kişiye sahte de olsa bir kontrol hissi verir. Benzer şekilde, sınava girecek bir öğrencinin “uğurlu kalemi” olduğuna inanması, başarısını kontrol edebildiğini düşünerek stresini azaltır. Araştırmalar da gösteriyor ki, belirsizlik dönemlerinde hurafeler ve irrasyonel inançlar, insanların kaygılarını azaltmak ve geleceğe daha umutla bakabilmek için önemli bir mekanizma haline gelir. Mantıken saçma olduğunu bilseler bile, böyle dönemlerde insanlar hurafelere sarılarak psikolojik rahatlama ararlar.

Ayrıca hayatta meydana gelen kötü veya iyi olaylar bazen rastlantısal ve nedensiz görünebilir. İnsan zihni ise anlam arayışı içindedir; hiçbir şeyin “nedensiz” olmadığını düşünmek ister. Hurafeler, karmaşık olayları basit bir sebep-sonuç çerçevesine oturtarak insanın anlam arayışını tatmin eder. Örneğin tarlası kuraklıktan yanan bir çiftçi, bunun meteorolojik bir şanssızlık olduğunu kabullenmek yerine, “uğursuzluk getiren bir komşum vardı, nazar değdirdi” diyerek olaya bir anlam yükleyebilir. Veya “sol ayakla bir yere girdim diye o yerde uğursuzluk oldu” gibi obsesif inançlara yönelinebilir. Bu sayede başına gelen felâketi zihninde açıklayarak, kontrol edemediği bir dünyada anlam bulmuş olur. Hurafeler bu anlam verme çabasında adeta bir köprü görevi görür. Dağınık ve karmaşık gerçekliği düzenli ve anlaşılır bir hikâyeye dönüştürür. Bu da kişiye zihinsel bir rahatlama sağlar. Ayrıca Özellikle stresli, kaygılı veya tehlikeli durumlarda insanlar kendini güvende hissetmek ister. Bilimsel veya tıbbi çözümler yetersiz kaldığında hurafeler bir sığınak işlevi görür. Örneğin bir yakını ağır hasta olan kişi doktorların yapabileceği her şeyi yaptığı noktada çaresizlik hisseder. Bu noktada “filanca türbeye gidip adak adarsam şifa bulur” gibi bir inanç o kişiye bir umut kapısı açar. Umut ise insanı hayata bağlayan bir duygu olduğundan, hurafe bu duyguyu beslediği ölçüde tatlı gelir. Klinik gözlemler, belirsizlik ve kaos içindeki dönemlerde hurafelerin sayıca arttığını ve etkinliklerinin yükseldiğini göstermiştir. Hurafeler, mantıklı gelmese bile, geleceğe dair umut verebildiği için insanlar tarafından önemli görülür. Bu yönüyle hurafeler, bir nevi psikolojik tampon görevi yaparak acı gerçeklerin sert darbesini yumuşatırlar.

Hurafelere inanmak sadece bireysel değil, sosyal ihtiyaçlara da hitap eder. İnsanlar ait olma ve bir gruba bağlanma ihtiyacı duyar. Belirli bir hurafeye inanan topluluklar veya arkadaş grupları, bu ortak inanç sayesinde birbirine yaklaşır. Örneğin aynı uğur getirdiğine inanılan objeyi taşıyan, aynı batıl inanca inanan insanlar arasında görünmez bir bağ oluşur. Bir hurafeye inanmak, kişinin

bir topluluk içinde kendini daha “ait” hissetmesine yardımcı olabilir. Örneğin, belli tarikatlarda veya kültürel çevrelerde ortaklaşa kabul edilen batıl inanışlar o grubun tılsımı haline gelir. (Örneğin şifalı bitmeyen çorba inancı gibi) Gruba yeni giren biri de kabul görmek için o inanışları benimser. Bu sayede sosyal bağlar güçlenir, kişi yalnız olmadığını hisseder. Hurafelerin tatlı gelmesinin bir sebebi de budur. Özellikle belirsiz ve korkutucu dönemlerde toplumsal dayanışma ihtiyacı artar ve hurafelere topluca sarılmak bu dayanışma duygusunu tatmin eder.

Görüldüğü gibi, hurafelerin insana çekici gelmesi akıl dışı olmasından ziyade insan aklındaki bazı zaaf ve ihtiyaçlara cevap vermesinden kaynaklanır. Korku, belirsizlik, yalnızlık, değersizlik hissi gibi duygularla başa çıkmada hurafeler kısa vadede rahatlatıcı bir “ilaç” gibidir. Örneğin bir annenin yeni doğan bebeğinin kırkı çıkmadan dışarı çıkarırsa nazar degeceğine inanması, aslında bebeğini koruma içgüdüsünün bir yansımasıdır. Bilimsel dayanağı olmasa da anneye önlem alıyor hissi verir ve endişesini azaltır. Yine futbolcuların maçtan önce totem yapması (aynı müziği dinlemek, sahaya sağ ayakla girmek çimleri yemek gibi) aslında stresle başa çıkma ve başarıyı garantileme arzusunun sonucudur.

Dini açıdan baktığımızda da, Yüce Allah’a tevekkül ve akli kullanma prensiplerini bırakıp hurafelere bel bağlamak, kişiyi şirke kadar götürebilecek tehlikeli bir yola itebilir. İnsanları şeytanın doğru yoldan saptırmak için hurafeleri kullanması da bu yüzden. Gerçek dine sıkı sıkıya bağlı olanları ayartamaz, fakat bu tatlı yalanlarla zihinleri bulandırıp saf inançtan uzaklaştırabilir.

Hurafelerin psikolojik çekiciliğini anlamak, onlarla mücadele etmenin ilk adımıdır. İnsanlar hangi boşluklarını hurafelerle doldurduklarını fark ederlerse, o boşlukları sağlıklı yollarla (ilim, tefekkür, sabır, iman gücü vb.) doldurmaya yönelebilirler. Örneğin belirsizlikle bilim ve iman ışığında mücadele etmek, kontrol edemediğimiz durumları tevekkülle Allah’a havale etmek, anlam ara-

yışını hurafelere değil Kur'an'ın kılavuzluğuna yöneltmek gerekir. Hurafelerin tatlı gelmesi, gerçeğin acı olduğu anlamına gelmez; bilakis gerçek inanç ve sahih bilgi, uzun vadede ruha en büyük huzuru veren şeydir. Tatlı yalanlar yerine hakikatin şifasına yönelmek, bireysel ve toplumsal sağlığımız için şarttır.

Kur'an Ayetlerinin Işığında Sapmanın Tehlikesi ve Çözüm

İslam inancına göre, bir dindeki bozulmayı en iyi teşhis eden ve çözüm yolunu gösteren yine o dinin ilahi kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim, ümmetleri saptıran hurafe ve bidata karşı müminleri defalarca uyarmıştır. Bu uyarıları rehber edinerek hem mevcut sapmaları anlayabilir hem de kurtuluş reçetesini belirleyebiliriz.

Öncelikle Kur'an, Allah'ın dini adına hüküm koyma yetkisinin yalnız Allah'a ait olduğunu kesin bir dille bildirir. İnsanların kendi uydurdıkları şeyleri dine mal etmeleri, Kur'an'da şiddetle kınanır: **“Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri dinden onlara meşru kılacak ortakları mı var?”** ayeti, Yüce Allah'ın indirmedeği herhangi bir inanç veya kuralın din haline getirilmesini büyük bir sapma olarak nitelendirir. Bu tür uydurmalar, gerçekte insanların hevalarını ilah edinmesidir. Nitekim bir başka ayette Allah şöyle vahyeder. **“Dillerinizin yalan yere nitelendirdiği şeyler hakkında ‘Şu helaldir, bu haramdır’ demeyin, Allah'a iftira etmiş olursunuz. Allah'a iftira edenler asla felah bulmaz.”** (Nahl 16:116). Bu ilahi ikaz, dinde Yüce Allah'ın yasaklamadığı şeyleri yasaklama veya O'nun emretmediği ritüelleri farz gibi gösterme fiilinin, Allah'a atılan iftira olduğunu açıklar. Dolayısıyla, bir Müslüman “din namına” herhangi bir inanışa kapılırken önce durup düşünmelidir: “Bu, Allah'ın kitabında var mı? Eğer yoksa ne kadar yaygın olursa olsun onun dinde yeri yoktur.

Kur'an ayrıca, şeytanın insanları dinde nasıl saptırmaya çalıştığını da ifşa eder. Kötü şeytan, Nisa Suresi 119. Ayette aktarıldığı üzere yüce Allah'a şöyle meydan okur: **“Elbette onları saptıracağım, asılsız kuruntulara boğacağım, Allah'ın yarattığını de-**

ğiştirmelerini emredeceğim.”Bu ayet, hurafelerin kaynağını adeta özetler. İnsanlar hurafelere kapıldıklarında, Allah’ın saf olarak yarattığı fitrat dinini değiştirir ve dine sonradan eklemeler yapar. Devamında gelen uyarı çok nettir: **“Kim Allah’ı bırakıp da şeytani veli edinirse şüphesiz apaçık bir ziyana düşmüştür.**” Hurafeler peşinde koşmak, farkında olmadan şeytanın dostluğuna girmektir çünkü o asılsız inançları süsleyip insana güzel gösterir. Kur’an, **“Her doğrunun yanında bir yol vardır; Allah’ın yolu en doğru olanıdır, ona uyun, başka yollara uymayın ki sizi Allah’ın yolundan ayırmasın”** diye vahyederek (En’âm 6:153) müminleri tek bir istikamette kalmaya davet eder. Bu rotadan sapmaya yol açan her yol (ister hurafe, ister bid’at, ister başka ideolojiler) insanı hedefinden uzaklaştırır ve Cehenneme katar.

Özellikle ümmet içinde ortaya çıkacak yanlışlıklara dair Kur’an, bizleri önceden uyarmıştır. Mesela **“Onlar, bilginlerini ve rahiplerini Allah’tan ayrı rab edindiler”** vahyedilir. (Tevbe 9:31). Bu, geçmiş toplumlardaki din adamı putlaştırmasını eleştirirken aslında ümmete de ders verir. Anlamı şudur; dininizde âlimlerinizin veya şeyhlerinizin sözlerini, Allah’ın sözü gibi görmeye başlarsanız aynı hataya düşersiniz. Gerçekten de hurafelerin çoğu, “filanca veli böyle demiş, şeyh efendi böyle yapmış şu kişi böyle konuşmuş gibi” şeklinde yayılır. Kur’an ise tek otoritenin Yüce Allah olduğunu vurgular: **“Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz –Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız– onu Allah’a ve Resul’e arz edin”**(Nisa 4:59). Bu ölçü uygulandığında, bugün tartışma konusu olan birçok inanış ve uygulamanın aslında dinin parçası olmadığı ortaya çıkar.

Kur’an’ın en çarpıcı ikazlarından biri de, Peygamber’i bile vahyin dışına çıkma hususunda sert bir tehdit ile uyarmasıdır. Hakka Suresi 44-47. Ayetlerde Yüce Allah, Hz. Muhammed hakkında **“Eğer o, bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, onu kudretimizle yakalar, şah damarını koparırdık”** diye vahyetmiş-

tir. Bu dehşetli ifade, din adına uydurma söz söylemenin ne kadar büyük bir cürüm olduğunu gösterir. Gerçek böyleyken, insanların Yüce Allah adına hüküm koymaya kalkışması yahut “din budur” diyerek aslında dinde olmayan şeyleri empoze etmesi affedilir bir tutum değildir. Yüce Allah, kitabında **“Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”** (En’âm 6:38) diyerek, hidayet için gerekli her şeyin Kur’an’da bulunduğunu beyan eder. Öyleyse dine sonradan ekleme yapmaya çalışmak, ya Kur’an’ı yeterli görmekten ya da insanlar üzerinde güç kurma arzusundan doğar ki ikisi de büyük sapmadır. Kur’an bize hem sorunun kaynağını gösterir hem de çözümün reçetesini sunar: “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur, ona uyun. Başka yollara uymayın, sonra onlar sizi O’nun yolundan ayırır.” (En’âm 6:153). Dosdoğru yol, Kur’an’ın çizgisidir. Eğer bu yolda yürürsek, ne şeytan bizi aldatabilir ne de dünya bizi yanıltabilir. Ayette **“Kur’an’da size misal olarak her türlü kıssayı türlü şekillerde açıkladık ki aklınızı kullanasınız”** (Zümer 39:27) buyuran Rabbimiz, bizden akılla, ilimle ve samimiyetle inancımıza sahip çıkmamızı bekler.

KÂFİRLİK KAVRAMININ KUR'AN'A GÖRE İN- CELENMESİ

Kâfir; Bir şeyi örten, kapatan, gizleyen kişi veya kişiler anlamlarına gelir. "Ke'fe're" kökü Kur'an da 500' den fazla ayette geçmektedir. **Küfür** ise; Kâfirin örtme, kapatma gizleme eylemlerine denir. Geleneksel tanımda ise Kâfir; Tanrı'nın varlığına birliğine inmayan kişi anlamına gelse de bu yanlıştır. Bu çok önemli kavramlar karşısında Müslüman toplumunun çoğunun hatalı bilgilere sahip olması hayret ve üzüntü vericidir.

Kâfirin örttüğü şey inancıdır. Geleneksel tanımda aktarılanlar ise Kur'an ile alâkasız konulardır. Geleneğin tanımı "Ateist" in cevabıdır. Ancak Ateizm diye bir şey zaten insan fitratına terstir. İnanmıyorum diyen kişiler özbenliklerini kandırmaya çalışan kişilerdir. Kâfirlikte; bir şeyi yani inancı gizlemek için o şeyin önce var olması lâfzımdır. Olmayan bir inancın örtülmesi mantığa uymaz. Kâfirin bir şeyler gizlemesiyle ilgili Hadid Suresi 20. Ayette "tohumu ekip toprakla gizleyen çiftçi" anlamında **kuffâra** kelimesi kullanılmıştır. **Bilin ki dünya hayatı bir oyun, bir oyalanma, bir süs, mallar ve çocuklarla övünme yarışından ibarettir. Bu hayat, bitirdiği bitkilerle çiftçileri hayran bırakan bereketli yağmura benzer. Sonra bitki kurur; onu sararmış görürsün, arkasından da çer-çöpe dönüşür. Ama Ahirette (öbür dünyada) hem ağır bir azap hem de Allah'ın bağışlaması ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir yararlanma dışında bir şey değildir.**

İnsanın özbenliğinde yani fitratında Allah inancı olduğunun delili olan ayetleri aktarırsak Rum Suresi 30. Ayette "**Sen yüzünü dosdoğru bu dine, Allah'ın insanları yarattığı fitrata çevir. Allah'ın yarattığının yerini tutacak bir şey yoktur. İşte sağlam din budur. Ama insanların çoğu bunu bilmezler.**" Yine Araf Suresi 172. Ayette ise insanların akıl olarak olgunluğa ermeye başladıkları buluş çağından itibaren fitratın iyice oturduğundan bahseder. "**Rabbin, Âdemoğullarının bellerinden nesillerini**

aldığında onları kendilerine karşı şöyle şahit tuttu: “Ben sizin Rabbiniz (Sahibiniz) değil miyim?” Onlar da “Evet! Sahibimizsin. Biz buna şahidiz.” dediler. Artık kıyamet günü, “Biz bunun farkında değildik” diyemezsiniz. ”

Yine insanların yaratılışlarına tabiri caizse Dna'sına işlenen bir İlahi bir kod olan fitratın yanında vicdan ve doğruyu bilmenin de entegre edilmesiyle ilgili ayetlerden örnek verirsek Hucurat Suresi 7. Ayette “**Biliniz ki Allah'ın elçisi yani (size O'nun sözlerini taşıyan) Kitabı, sizin elinizdedir. Eğer çoğu konuda gönlünüze uysaydı sıkıntıya düşerdiniz. Ama Allah, ona güvenmeyi size sevdirdi; onu gönüllerinizin süsü yaptı. Kitab'ı görmezlikten gelmeyi, yoldan çıkmayı ve emirlerine ters düşmeyi de size kötü gösterdi. Bu konuma gelenler olgun kimselerdir.**” Vahyedir. Yine Şems Suresi 8. Ayette de “**Sonra yaptığının kötü veya iyi olduğunu ilham edene yemin olsun ki** ” Yüce Rabbiniz vahyetmiştir. Kelime anlamı yaratılış olan **Fıtrat**; terim olarak varlık türlerinin ve özellikle insanın ilk yaratılıştaki temel yapısı ve karakterini; iyiye, doğruya ve güzele yönelik doğuştan gelen yatkınlığı ifade eder. Aynı kökten türeyen fatır kelimesi Kur'an-ı Kerim'de “göklerin ve yerin yaratıcısı” anlamında Yüce Allah için kullanılmıştır. İnsanın nefsi yanlışa da yönlendirir ancak Allah inancının getirdiği vicdan her zaman pişmanlık duygusu olarak devrededir. Bunu hepimiz her gün yaşamaktayız.

Anlam bilimciler semantik analiz olarak “Küfür” kavramını 4'e ayırmışlardır;

Bunlardan ilki **‘inkâr’**dır. Fıtratın getirdiği dogmatik bir Allah inancını kendi içinde inansa da dışarı bunu reddediyor gibi akseden ve Allah'ın meleklerine, kitaplarına, resullerine ve ahiretine inanmayan bir anlayıştır.

İkinci olarak **“nifak”** gelir. Bu Kur'an da “Münafık” olarak geçen kişilerin yaptığı bir eylemdir. Dilde inandıklarını söyleyip ancak kalben reddeden hisler besleme durumudur. Amaç ise ina-

nanların birliklerini bozmaktır. Münafıklar da Kâfirler gibi yalancılıkta ustalaşmış olduğundan onları teşhis etmek çok zordur. Nitekim Son Nebi olan Hz. Muhammed bile çevresindeki insanların birçoğundaki münafıklığı çözememiştir. Bu durumla ilgili Tevbe Suresi 101. Ayette “**Hem çevrenizdeki çöl Araplarından hem Medine halkından ikiyüzlülükte (münafıklıkta) uzmanlaşmış münafıklar vardır. Onları sen bilmezsin, biz biliriz. Onları iki defa azaba uğratacağız. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir.**” Diye vahyedilmektedir.

Üçüncü olarak ise genel olarak günümüzde yaygın görülmekte olan; kalben bilip, dil olarak da söyleyip ancak çıkarlarına ve sisteme karşı gelmemek için bazı ayetleri kendilerince eğip büken kişilerin oluşturduğu gruptur. Bu gruba; tarikatlar, cemaatler, mezhepler kısacası Ehli Kitap girer.

Son gruptaki kişiler ise; kalben bilip yani doğru şekilde bilip kendi rahatı bozulmasın diye bazı kâfir ve münafık gruplarından korkup susan kişilerdir. Pasifize bir durum Kur’an da eleştirilir. Kur’anı doğru şekilde anlayan kişilerin çevresindeki insanları uyarması ve doğruya yönlendirmek için çabalaması gerekmektedir. Bu bir dini görev ve yükümlülüktür.

İmansızlık durumu ise Kur’an da geleneğin inandığı gibi “Tanrı inancının olmadığı” anlamına gelmeyip; şirk, şüphe, şüphe ve zulüm gibi anlamlara gelir.

Peki, Kur’an kimlere Kâfir demektedir?

Kur’an da bu konu birçok kategoriye ayrılmıştır. Temel olanlarından bahsederek;

- Önce inanıp sonra küfre düşenler;

Araf Suresi 106. Ayette “**Bazı yüzlerin ak olduğu, bazı yüzlerin de karardığı hesap gününde, yüzleri kararanlara şöyle denir: “Siz inandıktan sonra kâfir oldunuz, değil mi? Kâfir olmanıza karşılık, tadın şu azabı!”**

-Ayetleri gizleyenler;

Bakara Suresi 161. Ayette; “Ayetleri gizleyen ve gizlemişken ölenleri; Allah, melekleri ve bütün insanlar dışlayacaktır.”

-Ayetlerin bir kısmına inanıp bir kısmına inanmak istemeyenler;

Nisa Suresi 150. Ayette “Allah ile elçilerinin arasını ayırma isteği ile Allah’ı ve elçilerini görmezlik eden; birine inanır diğerini tanımayız diyen ve ikisi arasında bir yol tutmak isteyenle, işte gerçek kâfirler onlardır. O kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”

-Zordayken ayetlere inanıp sonradan sapanlar;

Zümer Suresi 8. Ayette “İnsan, başı sıkışınca dönüp Rabbine yalvarır. Sonra Allah, iyilik yaparak ona bir fırsat verse daha önce yalvardığını unuttur da (Allah’a) benzer nitelikte varlıklar oluşturur ki insanları Allah’ın yolundan saptırsın. De ki “Bir süre kâfirliğinin tadını çıkar. Çünkü sen, o ateşin ahalisindensin.”

-Ayetleri görmemezlikten gelmek için tüm kâfirlerin yalan söylemesi;

Bakara Suresi 38 ve 39. Ayetler de “Onlara şöyle dedik: “Oradan hep birlikte inin! Tarafımdan size bir rehber gelirse, rehberime uyanlarda ne korku olur ne de üzüntü çekerler.” Yalan söyleyerek ayetlerimizi görmezlikten gelenler ise cehennem ahalisidir. Onlar orada ölümsüz olarak kalacaklardır.”

-Kur’an dışı Haramlar ve Helaller uyduran tüm oluşumlar;

Enam Suresi 159. Ayette “Dinlerini bölük bölük edip her biri bir kişinin taraftarı olmuş olanlar var ya, sen hiçbir konuda onlardan olamazsın. Onların işi Allah’a kalmıştır. Daha sonra Allah, onların yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”

Kâfir İle Günahkâr Farkı; Buradaki temel ölçüt ayetlere ve Allah'ın emirlerine teslim olup yanlış yaptığını kabul edip etme durumudur. Kâfir; Allah'ın emirlerini örter. Ayetlere doğru şekilde inanmaması konusunda pişman olmayıp, tövbe etmez. Sürekli bir yalan söyleme durumu vardır. Bu durum bilinçli olarak sürekli tekrarlanır. Yanlışını bilinçli olarak yanlışın farkında olmasına rağmen tekrar eder. Günahkâr ise yaptığının yanlış olduğunu kabul eder ve kendisini düzeltmek için Allah'a yönelip, af diler. Allah'ın emirlerine uymayan biri, günahkâr ise kendini yanlış yolda gördüğü an, derhal farkına varınca kendini düzeltmeye çalışır. Ancak kişi kendini haklı görürse Allah'a teslim olamaz; O' nun emirlerini kendine uydurmaya başlar. Kâfirin en temel ve ilk bilinen örneği iblistir. Şeytan hakkında Araf Suresi 16 ve 17. Ayetlerde bu durum şöyle vahyedilir. **“Madem beni aşırılığa sen sevk ettin, ben de senin doğru yolunun üstüne onlar için oturacağıma yemin ederim. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım. Göreceksin, onların çoğu sana karşı görevlerini yerine getirmeyecektir.”** Haşır Suresi 16. Ayette **“Bunlar şeytan gibidirler; şeytan insana: “Görmezlikten gel (kâfir ol)” der, o da görmezlikten gelirse, (şeytan) bu kez şöyle demeye başlar: “Benim seninle ilgim olmaz; ben varlığının Sahibi olan Allah'tan korkarım.”**

İblis, Yüce Allah'ın varlığını ve mutlak kudretini diğer tüm yaratılanlar gibi kabul etmiştir. Kâfiriğe götüren sebep ise yaptıklarından pişman olmaması, fitratına zulmedip çok kötü olmayı tercih etmesidir. Günahkâr ise yaptıklarından pişman olup tövbe ister. Hz. Âdem bu duruma örneklerden biri olarak verilebilir. Yasak ağaçtan iblise uyup yedikten sonra hatasının farkına varıp Bakara Suresi 37. Ayetteki gibi tövbe edip af dilemiştir. **“Âdem Sahibinden (Rabbinden) uyarılar aldı (ve tevbe etti). Sahibi (Rabbi) de tevbesini kabul etti. Dönüş yapanı (tevbe edeni) kabul eden, ikramı bol olan O'dur.”**

CEHALET KAVRAMI VE İNCELENMESİ

Cehalet (bilgisizlik) çoğu zaman sadece bir şeyleri bilmemek anlamıyla düşünülür. Oysa tarih boyunca cehalet kavramı, basit bir bilgi eksikliğinden çok daha derin ve çok boyutlu anlamlar taşımaktadır. Dilimizde Arapça kökenli cehalet kelimesinin anlamlarına baktığımızda, yalnızca habersiz olma değil, aynı zamanda öfke, taşkınlık, kaba ve sınır tanımaz davranış gibi ahlâki ve duygusal boyutlar da içerdiğini görürüz. Nitekim Cahiliye (İslam öncesi cehalet dönemi) terimi, sadece bilgisizliği değil, aynı zamanda hoyratlık ve ölçsüzlük dönemini ifade eder.

Cehalet kelimesi Arapça “cehl” kökünden gelir ve bu kökün anlam dünyası, yalnızca “bilgisizlik” ile sınırlı değildir. Arap dilinde cehl, ilmin zıddı (bilgisizlik) anlamına geldiği gibi, aynı zamanda hoyratlık, öfke ve ölçsüzlük anlamları da taşır. Klasik Arap dilcileri “cehele” fiilinin iki temel anlamı olduğunu belirtir, biri bir şey hakkında bilgi sahibi olmamak, diğeri ise bir taşkınlık içinde davranmaktır. Buna göre cehalet, sadece zihnin boş kalması değil, öfkeye kapılarak haddini aşan bir tavır da olabilir. Nitekim cehl fiili Arapça’da “birine karşı zorbalık etti, kaba ve mantıksız davrandı” şeklinde de kullanılır bu anlamıyla cehaletin tam karşıtı, öfke dürtüsünü dizginleme erdemi olan hilm (sakin olmak, ağırbaşlılık) kabul edilir.

Bu tarihsel bağlam, cehalet söz konusu olduğunda Doğu dillerindeki derin vurguyla Batı dillerindeki kullanım arasındaki farka da işaret eder. Örneğin Fransızca’da veya İngilizcede “ignorance” genellikle yalnızca “bilgisizlik, habersizlik” anlamına gelir. Oysaki Arapça kökenli cehalet, klasik metinlerde “akılsızlık, terbiyesizlik, zorbalık” gibi toplumsal ve ahlâki hataları da anlatır. İslamiyet öncesi Cahiliye Devri tanımlaması, halkın sadece doğru bilgiye sahip olmamasını değil, aynı zamanda öfke ve ölçsüzlüğün hüküm sürdüğü bir toplumsal düzeni anlatır. Sonuç olarak,

cehalet kavramı kökeninde yalın bir bilgisizlik halinden ziyade, bilgisizliğin doğurduğu yanlış hüküm verme, duygusal denetimsizlik ve yozlaşmış davranış biçimlerini de kapsar. Bu dilsel ve kültürel arkaplan, cehaleti detaylı bir kavram olarak ele almamız gerektiğini gösterir.

Gündelik dilde **âlim** kelimesi çok bilen, cahil ise az bilen (ya da hiç bilmeyen) kimseyi tanımlamaktadır. Ne var ki, gerçek anlamda bilgili olmak ile cahil kalmak arasındaki fark sadece bilgi miktarıyla ölçülemez. **Âlim** kişi, bilgi birikiminin yanı sıra öğrendiklerinin sorumluluğunu taşıyan, hakikate ve erdeme bağlı kişidir. Cahil kişi ise çoğu zaman bilgisizliğinin farkında olmayan veya önemsemeyen, dolayısıyla yanlışa sapmaya daha meyilli kimsedir. Bu ayrım, ahlâki bir farklılığı da içerir. Gerçek **âlim**, bildikçe tevazu sahibi olur ve bilgisini iyiye kullanmaya çalışır, cahil ise bilmediği halde bildiğini sanarak kibir gösterebilir veya öğrenme sorumluluğundan kaçabilir.

Bu kavramdan atasözlerimizde de bahsedilmiştir. “**Âlimle** otur, kuru ekmek ye; cahille oturup bal yeme” diyen atasözü, bilginin getirdiği edep ve anlayışın, cehaletin kabalığıyla kıyaslanamayacak kadar değerli olduğunu anlatır.

Bu noktada cehaleti eğitim düzeyiyle doğrudan ilişkilendirmek gerektiğini de anlamalıyız. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, hakiki bilginin diploma ile ölçülemeyeceğini ifade ederken, cahil kavramının aslında hakikatten kopuk olma anlamına geldiğini vurgulamıştır. 1923’te yaptığı bir konuşmada Atatürk şöyle der:

“Biz cahil dediğimiz vakit, mutlaka mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğim ilim, hakikati bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okuma yazma bilmeyenlerden de bilhassa sizlerin içinizde görüldüğü gibi hakikati gören hakiki âlimler çıkar.”

Cehaletin Dereceleri

Cehalet tekdüze bir olgu değildir ve farklı dereceleri ve türleri vardır. Klasik kaynaklar cehaleti genellikle üç başlıkta ele alır. **Basit cehalet (cehl-i basit)**: Kişinin bir konuda bilgisi yoktur, ama bilmediğinin farkındadır. Yani bilgisiz olduğunu bilen bir cehalet halidir. Bu durumda kişi öğrenmeye açıktır; eksikliğini kabullenip gidermeye çalışabilir. Basit cehalet, insanoglunun aslında kaçınılmaz bir durumudur çünkü hiç kimse her şeyi bilemez. Önemli olan, eksikliğini idrak edebilmek ve öğrenme niyetine sahip olmaktır. Bilge kişiler de bir noktada cehaletlerinin sınırlarını kabul ederek öğrenmeye başlamışlardır; hatta “Ben sadece bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğimdir” diyen Sokrates, bu farkındalık sayesinde bilgelik yoluna girmiştir. **Bileşik (karmaşık) cehalet (cehl-i mürekkep)**: Burada kişi bir konuda bilgisi olmadığının farkında değildir; tam tersine kendini bilgili zanneder. Yani bilgisiz olduğu halde bunu bilmeyen, hatta yanlış bildiğini doğru sanan bir hal içindedir. Bu seviye, cehaletin çok daha tehlikeli boyutudur. Çünkü kişi bilmediğini bilmediği için öğrenmeye kapalıdır; yanlış bir kanaati doğru kabul ettiğinden, hatasını düzeltme ihtiyacı da duymaz. Halk arasında “cahil cüretkâr olur” sözü, işte bu mürekkep cehalet halini tarif eder. Yetersiz bilgiye sahip bireyler, kendi bilgi ve yeteneklerini abartma eğilimindedir, çünkü cehaletleri onlara bilmediklerini bile göstermez. Bileşik cehalete düşen kişi, eleştiriye de kapalıdır ve çoğunlukla inatçılık sergiler. **Âşık** Veysel’in dizelerinde “cahilin her sözünde kavga, niza var” oluşu tam da bu öğrenmeye kapalı, hatasını görmez cehaletin sosyal hayattaki yansımalarıdır. **Bilinçli cehalet (iradi cehalet)**: Bu, cehaletin belki de en ilginç derecesidir. Kişi aslında öğrenebilecek durumdadır ve gerçeği öğrenme imkânı vardır, fakat özellikle öğrenmek istemez. Bir başka deyişle kişi, bilgiye ulaşma şansını kasten geri çevirir. Genellikle, öğrenilecek bilginin kendisine sorumluluk yüklemeye-

sinden, rahatsızlık vermesinden çekinir. Bu duruma örnek olarak, can sıkıcı gerçeklerden kaçınmak için “bunu duymak istemiyorum” diyen insanları verebiliriz.

Mesela sağlığına zararlı alışkanlığı olan birinin, bu alışkanlığın zararlarıyla ilgili bilimsel gerçekleri bilmezden gelmesi ya da haksız bir kazanç sağlayan birinin, gelirinin kaynağındaki etik problemleri araştırmaktan özellikle kaçınması birer bilinçli cehalet örneğidir. Modern araştırmalar, insanların önemli bir kısmının, kararlarının olumsuz sonuçlarını bilmemeyi tercih ettiğini göstermektedir. Örneğin bir deneyde, katılımcıların yaklaşık %40'ının kararlarının başkalarına zarar verip vermediğini öğrenme fırsatı varken bunu bilerek reddettiği ve bilgisiz kalmayı seçtiği ortaya konmuştur. Bunun temel sebebi, “bilmediğim takdirde kendimi ahlâken sorumlu hissetmem” düşüncesidir yani cehalet bir nevi mazeret olarak kullanılmaktadır. Bu olguya iradi cehalet denir. Günlük hayatta da bu tutumu gözlemleyebiliriz. Kimi insanlar, inandıkları düşünceye aykırı delilleri görmezden gelir bazıları da hayat tarzlarını değiştirmeyi gerektirecek bir gerçeği öğrenmek istemez. Cehalet, böyle durumlarda adeta konforlu bir kaçış sunar

Bilginin Dereceleri

Bilgi çoğu zaman tek parça ve herkes için aynıymış gibi düşünülür. Oysa insan hayatında bilgi, düz bir çizgi değil; katmanlı, dereceli ve zamanla derinleşen bir süreçtir. Her bilen aynı şekilde bilmez; bilmenin kendisi de aynı seviyede gerçekleşmez. Bu yüzden bilgiyi anlamak için onun derecelerini fark etmek gerekir.

En alt düzeyde **bilgisizlik** yer alır. Ancak bilgisizlik de tek biçimli değildir. Bir insan bir şeyi bilmediğinin farkındaysa, bu durum olumsuz değildir; aksine öğrenmenin başlangıcıdır. Kişi bilmediğini kabul ettiği anda soru sormaya ve düşünmeye baş-

lar. Asıl sorun, bilmediğini bilmeyen insanda ortaya çıkar. Bu kişi kendinden emindir, sorgulamaz ve öğrenmeye kapalıdır. Tarih boyunca kör inançların, fanatik tutumların ve dogmatik düşüncenin temelinde çoğu zaman bu tür bir cehalet bulunur.

Bilginin bir üst aşamasında **yüzeysel bilgi** vardır. Bu düzeyde kişi bazı şeyleri duymuş, okumuş veya ezberlemiştir; fakat bilgi henüz derinleşmemiştir. Kavramlar zihinde yerli yerine oturmaz. Yüzeysel bilgi çoğu zaman özgüven verir, ancak anlayış kazandırmaz. İnsan konuşur, fikir belirtir; fakat söylediklerinin nedenlerini tam olarak kavrayamaz.

Daha ileri bir aşamada **anlama bilgisi** ortaya çıkar. Bu noktada kişi öğrendiği bilgiler arasında bağ kurmaya başlar. “Neden böyle?” sorusu önem kazanır. Bilgi ezber olmaktan çıkar, düşünsel bir bütünlüğe dönüşür. İnsan yalnızca bilgi tüketmez; bilgiyi yorumlamaya başlar. Eleştirel düşüncenin temelleri bu aşamada atılır.

Bunun üzerinde **eleştirel ve bilinçli bilgi** yer alır. Bu seviyedeki insan, bildiği şeylerin sınırlarının farkındadır. Kendi bilgisini mutlak görmez ve yanılabilirliğini kabul eder. Farklı görüşler onun için bir tehdit değil, düşünceyi geliştiren bir imkândır. Gerçek entelektüel olgunluk bu noktada belirginleşir.

Bilginin en yüksek düzeyi ise **hikmet**'tir. Hikmet, çok şey bilmekten ibaret değildir. Bilgiyi doğru yerde, doğru zamanda ve doğru şekilde kullanabilmektir. Hikmet sahibi insan bilgiyi güç ya da üstünlük aracı haline getirmez. Bilgi onda kibir değil, tevazu üretir. Konuştuğunda incitmez, sustuğunda anlamsız bir boşluk bırakmaz. Bu nedenle hikmet, bilginin ahlâkla bütünleşmiş hâlidir.

Sonuç olarak bilgi, biriktirilen bir nesne değil insanla birlikte olgunlaşan bir süreçtir. Her insan bu sürecin farklı bir noktasında durur. Önemli olan hangi noktada olduğumuz değil, ilerlemeye

ve öğrenmeye açık olup olmadığımızdır. Çünkü gerçek bilgelik, “bildim” demekte değil; öğrenmeye devam edebilme iradesinde saklıdır.

Cehaletin Felsefi Boyutu

Cehalet kavramı, felsefe tarihinde de merkezi bir tema olmuştur. Bilgi nedir? İnsan neyi bilebilir? Sorularını tartışan filozoflar, bunun arka yüzü olan “bilgisizlik” haline dair de pek çok şey söylemişlerdir. Antik Yunan’dan günümüze, cehaletin anlamı ve sonuçları üzerine çeşitli düşünceler geliştirilmiştir. Bu bölümde, Sokrates’ten Spinoza ve Kant’a, oradan çağdaş düşünörlere uzanan bir çizgide cehalet olgusuna felsefik olarak bakarsak; **Sokrates**, cehalet kavramını felsefenin merkezine yerleştiren ilk isimlerden sayılabilir. Onun ünlü mottosu, “Tek bildiğim, hiçbir şey bilmediğimdir,” aslında derin bir bilgelik ifadesidir. Sokrates burada, insanın bilgisinin sınırlı olduğunu idrak etmesini, felsefi erdemın başlangıcı olarak görür. Sokratik cehalet denilen bu kavram, kişinin kendi bilgisizliğinin farkında olması anlamına gelir ve bu farkındalık kişiyi öğrenmeye açık, alçakgönüllü bir tavra yöneltir. Sokrates’e göre erdem, bilgidir; kötülük ve erdemsizlik ise nihayetinde cehaletten kaynaklanır. O, “Sadece bir iyi vardır, o da bilgi ve sadece bir kötü vardır, o da cehalet” diyerek bilgiyi en yüce değer, cehaleti ise tüm hataların kaynağı olarak görmüştür. Bu görüş doğrultusunda Sokrates, insanlar eğer gerçekten iyi olanı bilselerdi yanlış yapmayacaklarını savunur. Kimse bile bile kötülüğü seçmez, kötülük ancak bilgisizlik yüzünden yapılır. Dolayısıyla cehalet, Sokratesçi anlayışta ahlâki yanlışların temel sebebidir. Onun yöntemi olan diyalog da aslında muhatabının cehaletini ortaya çıkarmayı amaçlar: İnsanlar neyi bilmediklerini fark ettiklerinde, hakikati aramaya başlarlar. Bu yönüyle Sokrates, cehaleti farkındalık yoluyla giderilecek bir karanlık olarak tasvir eder; insanın görevi ise o karanlığa ışık tutacak sorular sormaktır.

Platon da hocası Sokrates'in izinden giderek, cehaleti ruhun karanlık bir mağarada zincire vurulması metaforuyla anlatır (Mağara Alegorisi) Mağaradaki tutsaklar, gerçekliği arkalarındaki ateşin duvara vurduğu gölgeler sanırlar yani cehalet içinde yaşarlar. Ancak içlerinden biri serbest kalıp dış dünyayı yani gerçek bilgiyi gördüğünde, geri dönüp diğerlerini uyandırmak ister. Ne var ki, cehalet karanlığında kalmış olanlar, aydınlanmak isteğine başlangıçta direnç gösterir. Platon bununla insanların cehalet rahatından çıkıp hakikatin aydınlığına ulaşmasının zorluğunu ortaya koyar. Ona göre eğitim, "ruhun karanlıktan ışığa döndürülmesi" sürecidir ki bu da cehaletten kurtuluşu temsil eder. Aristoteles ise bilgiye daha sistematik yaklaşır. Ona göre gerçek bilgi, yalnızca "ne olduğunu" değil, "neden öyle olduğunu" bilmektir. Ancak Aristoteles de insan aklının mutlak olmadığını kabul eder. İnsan aklı doğayı ve varlığı belli ölçüde kavrayabilir; fakat her şey akılla kuşatılamaz. Bu yaklaşım, bilginin dereceli olduğu fikrini güçlendirir.

Immanuel Kant, Saf Aklın Eleştirisi adlı eserinde insan bilgisinin sınırlarını kesin biçimde çizer. Kant'a göre insan aklı, yalnızca deneyim alanına giren şeyleri bilebilir. Deneyimin ötesindeki alan Tanrı, ruh ve mutlak hakikat, aklın konusu değil, inancın ve ahlâki sorumluluğun alanıdır. Kant bu ayrımı şu ilkeyle özetler: "Aklın sınırını çizdim ki, imana yer açılsın."

Bu düşünce, bilinçli cehaletle karıştırılmamalıdır. Kant, bilmemeyi tercih etmeyi değil; bilinemeyecek olanı bilmeye kalkışmamayı savunur. Yani burada cehalet değil, epistemik tevazu vardır.

Orta Çağ ve İslam felsefesinde de cehalet kavramına ilişkin dikkate değer yaklaşımlar vardır. Örneğin İslam düşünürleri, akılla imanın, bilgiyle inancın ilişkisini tartışırken cehaleti sıkça zikrederler. İslam dininde cehalet, sadece Yüce Allah'ı ve emirlerini bilmemek değil, aynı zamanda Hakk'a karşı saygısız ve taşkın davranmak anlamına da gelir. Kur'an'da "cahil" sıfatı, gerçeğe

karşı direnen ve nefsinin arzularına kapılan kişiler için kullanılır. Bu bakımdan cehalet, İslami literatürde hidayetın zıddı olarak konumlanır. Hidayet (doğru yol), bilgi ve imanla aydınlanmayı; dalalet (sapma) ise cehaletle karanlıkta kalmayı temsil eder. Nitekim Muhammed Nebi, İslam öncesi Arap toplumunu cehalet karanlığından kurtarmakla vazifelendirilmiştir. İslam filozofları da bilgiyi insanı olgunlaştıran yüce bir değer sayarken, cehaleti nefsin esaretinin ve ahlâki yozlaşmanın nedeni olarak görmüşlerdir. Farabi, İbn Sina gibi isimler hikmeti yüceltip “insanın kemale ermesi bilgi ileidir” der.

Tüm bu incelemelerin ışığında, cehaletin tek boyutlu bir bilgisizlik hali olmadığını net bir şekilde görmekteyiz. Cehalet, entellektüel ve psikolojik yönleri olan bir kavramdır. Bir insan bilmeyebilir, bu doğal ve mazur görülebilir. Ancak bilmediğini öğrenmemek, yanlış bildiğinde ısrar etmek veya bilmekten kaçınmak, artık masum bir bilgisizlik olmaktan çıkar, tercihli bir cehalet tavrı haline gelir. Cehaletin en tehlikeli biçimleri, işte bu iradi boyutu içerir, hakikati aramak yerine ondan kaçmak, sorumluluk almamak için karanlıkta kalmaya razı olmak.

Günlük dilde “cahillik” bazen küçük düşürücü bir söz olarak kullanılabilir, fakat buradaki sonuç, cehaletin aslında hepimizin mücadelesi gereken bir zaaf olduğudur. Her insan bilmediği şeyler olduğu gerçeğiyle yaşar önemli olan, bu bilinmezlikleri azaltmak için çaba gösterip göstermediğimizdir. Eğer cehalet bir karanlık ise, karanlığa kızmak yerine bir mum yakmak gerekir, demiş atalarımız. Yani çözüm, bilgisizliği kabullenip kalmak değil, bilgiye yönelip cehaleti aydınlatmaktır.

Cehaleti aynı zamanda ahlâki bir sorun olarak da tanımlayabiliriz. Çünkü kişi bile bile bilgisiz kalmayı seçtiğinde, aslında sorumluluktan kaçmış olur. Örneğin toplumda haksızlıklar, yolsuzluklar varken “ben anlamam, bilmem” diyerek göz yuman biri, cehaletiyle o düzenin sürmesine katkı sağlar. Bu anlamda cehalet,

hakikatten kaçışın konforlu kılıfıdır. Hakikati bilmek çoğu zaman insana yük getirir bunlar harekete geçme, tavır alma, kendini sorgulama yüküdür. Cehalet ise bu yükten kurtulmanın kolay yolunu sunar: “Bilmediğim şey beni incitmez.” Ne var ki, uzun vadede hem birey hem toplum için en büyük incitici güç de cehaletin ta kendisidir.

Kur’an’da Gayb ve Cehalet

Kur’an da çoğu yerde cehalet kelimesi bilgi yetersizliğinin yanı sıra davranış biçimi olarak da geçer.

Bakara 67; Allah size bir inek kesmenizi emrediyor. Dedi-ler ki; Bizimla alay mı ediyorsun? Musa dedi ki: Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım. (Burada ciddiyetsizlik ve hafife alma saygısızlığı var)

En’am 111; ...Onların çoğu cahillik ediyorlar. (Burada gerçeği bilmeden konuşmak ve önyargı var)

A’raf 199; Affı esas al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir. (Burada bilmediği konuda ısrar etmek ve bilmediğinin farkında olmamak var)

Zümer 64; De ki; Ey cahiller! Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz? (Burada bilgi kendisine gelmesine rağmen reddetmek var.)

Kur’an’a göre Cehaletin karşısında; Hikmet, Akletmek, Tevazu, Araştırma ve Sorumluluk bilinci vardır.

Kur’an’da “gayb” kelimesi ise; **İnsanın duyularıyla ve aklıyla doğrudan ulaşamayacağı alanı ifade eder. Gaybın bilgisi Yüce Allah’a aittir. İnsan**, gaybı; tahmin, hurafe veya iddia konusu yapamaz. Kur’an’daki gayb anlayışı, felsefedeki bilginin sınırı fikriyle örtüşür. İnsan, kendisine açık olan alanda aklını kullanmakla yükümlüdür fakat kapalı olan alanda iddia değil teslimiyet ve sorumluluk esastır.

En'am 59; Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilemez.

Yunus 20; Gayb yalnızca Allah'ındır

A'raf 188; Eğer gaybı bilseydim, kendim için daha çok hayır elde ederdim.

HİKMET'İN ANALİZİ VE KUR'AN'DAN HİKMET ÇIKARMA ÖRNEKLERİ

Arapça hikmah H-K-M kökünden gelir. Temel anlamı “isabetli hüküm vermek, bilgelikle davranmak” tır. Sözlüklerde hikmet, kişiyi yanlışlardan alıkoyan, doğruya sevk eden derin bilgi ve anlayış anlamında tanımlanır. Bu kökten türeyen hukm (hüküm) “yargı kararı,” hakim (hakim) ise “bilge; işleri sağlam ve kusursuz yapan” anlamındadır.

Türkçe hikmet Arapçadan Türkçeye geçmiş bir sözcüktür. Anlamı “bilgelik, gizli sebep, derin anlam” şeklinde özetlenebilir. Örneğin “Bu işin hikmeti nedir?” denildiğinde, bu işin altında yatan gizli sebep veya bilgelik nedir anlamı kastedilir.

Kısaca, hikmet gerek dilsel gerek kültürel açıdan doğru ve yerinde hüküm verme becerisini, derin bilgeliği ifade eder.

Kur'an'da Hikmet Kavramı

Kur'an-i Kerim'de hikmet kelimesi çeşitli bağlamlarda geçmekte olup yaklaşık 20 defa geçer. Bu geçişlerin onunda hikmet kelimesi özellikle kitap (vahiy, ilahi kitap) kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Örneğin birçok ayette Allah'ın peygamberlere “Kitabı ve hikmeti” öğrettiği veya verdiği belirtilir. Bu ifadedeki kitap, ilahi vahyin metnini (örneğin Tevrat, İncil veya Kur'an'ı) temsil ederken hikmet ise bu vahyin içerdiği derin anlamlar, doğru hükümlerdir. Kur'an da kullanımları;

- Kur'an'ın emir ve yasak şeklindeki öğütleri
- Anlayış ve ilim (doğru hüküm verme kabiliyeti)
- Nübüvvet
- Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri (yorumlanması),
- Bizzat Kur'an'ın kendisi.

Görüldüğü üzere Kur'an'ın terminolojisinde hikmet, bizzat Kur'an'ı veya onun hükümlerini de ifade edebilen kapsamlı bir kavramdır. Nahl Suresi 125. Ayette geçen hikmet doğrudan Kur'an'ı ifade eder. Yasin Suresi 2. Ayette Kur'an için "**Hâkim Kur'an**" denilerek, Kur'an'ın hikmet dolu bir kitap olduğu vurgulanır. Benzer şekilde Yunus 1, Ali İmran 58, Zuhuf 4 gibi ayetlerde de ilahi kitabın "**hâkim (hikmet dolu)**" oluşundan bahsedilir. Bu ifadeler, Kur'an'ın içeriğinin hikmetle dolu olduğunu, yani içerdiği her bilginin, her hükmün üstün bir hikmete dayandığını gösterir.

Kur'an'da hikmet genellikle vahyin doğru anlaşılması ve uygulanmasıyla bağlantılıdır. Bir örnek olarak, İsrâ Suresi 22-39. Ayetleri ele alırsak bu ayetlerde Allah'a ortak koşmama, ana ve babaya iyi davranma, haksız yere cana kıymama, yetim malına el uzatmama, ölçüde adalet, zinaya yaklaşmama gibi bir dizi emir sıralanmıştır. Suresinin sonunda ise şöyle buyrulur: "**İşte bunlar, Rabbinin sana hikmetten vahyettiği şeylerdendir.**" Bu ifade son derece önemlidir zira Kur'an bu emir ve yasakların kendisini "hikmet" olarak nitelendirmektedir. Yani Kur'an'ın içerdiği bu hükümler, Allah'ın vahyetmiş olduğu hikmetin ta kendisidir. Bu ayet grubundan çıkan sonuç şudur: Hikmet, Kur'an'da yer alan ve insanı erdemli kılan hükümlerin, öğretilerin tümüdür. Rabbimiz, söz konusu hükümleri hikmet diye adlandırarak, hikmetin Kur'an'dan ayrı bir şey olmadığını açıkça göstermektedir.

Kur'an'daki bazı ayetlerde Allah'ın, peygamberlere ve gayret eden kişilere hikmet verdiği ifade edilir. Örneğin, Bakara Suresi 269. Ayette, "**Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir**" buyrulur. Bu ayetten, hikmetin Allah'ın lütfuyla kullarına bahşedilen bir anlama ve isabetli hüküm verme yeteneği olduğu anlaşılır. Yine Lokman Suresi 12. Ayette Lokman'a hikmet verildiği belirtilir.

Özetle, Kur'an bağlamında hikmet, Allah'ın vahyettiği kitap içinde yer alan doğru hükümler, derin öğütler ve bu ilahi mesajın

hayata geçirilmesine yarayan doğru anlayış anlamına gelir. Kur'an kendisini "hikmet dolu" olarak tanımlamış, içerdği öğretileri bizzat hikmet diye nitelemiştir.

Kur'an'a Göre Hikmet: Hadis Değil, Vahiyden Doğru Hüküm Çıkarma İlmidir

Kur'an bütünlüğünde bakıldığında, hikmet kavramının hadislerle eşanlamli olmadığı, bilakis Kur'an vahyinin bizatihi bir parçası ve o vahyin içerdği doğru hükümlerin, derin anlamların adı olduğu ortaya çıkar. Aşağıda, Kur'an'ın bizzat ortaya koyduğu deliller ışığında bunu anlatırsak;

Hikmet "okunan" bir vahiydir, yazılıdır: Kur'an-ı Kerim, hikmetin de ayetler gibi okunmakta olduğunu bildirmektedir. Peygamberimizin eşlerine hitaben inen Ahzâb Suresi 34. Ayette şöyle buyrulur: "**Evlerinizde Allah'ın ayetlerinden ve hikmetten okunanları hatırlayın.**". Dikkat edilirse burada hikmet de tıpkı "Allah'ın ayetleri" gibi okunan bir şey olarak zikredilmiştir. Okumak, ancak yazılı bir metin için söz konusu olabilir; zira yazıya geçirilmemiş, metluv (tilavet olunan) formda olmayan sözler için Arapça'da "kıraat-okuma" fiili kullanılmaz. Bu durumda hikmet, Peygamber'in o anki sözleri değil, Kur'an'ın yazılı ayetlerinden bir kısmı olmak durumundadır. Nitekim aynı ayetin devamında, peygamber eşlerine hem "ayetleri" hem de "hikmet"i okuyup hatırlamaları emrediliyor. Eğer hikmet, ayetlerden ayrı bir şey (örneğin hadisler) olsaydı, Peygamber hayattayken o evlerde yazılı halde bulunan bir hikmet metninin olması gerekirdi. Bu durumda örneğin İmam Şafii'nin hikmetin yazılı Kur'an vahyi değil, yazıya geçmemiş gayr-i metluv vahiy olduğunu iddia etmesi de hatadır. Kur'an da gayri metluv vahiy geçmez ve olamaz. Bu durumda Kur'an'ın hikmeti okunan diye nitelemesi, onun sünnet-hadis olmayacağıının en açık delillerinden biridir. Sonuç olarak, hikmet eğer hadis olsaydı, Nebi hayattayken yazıya geçirilmiş bir "hikmet kitabı" olması gerekirdi.

“Kitap ve hikmet” ayrılmaz bir bütündür: Kur’an, hikmet ile kitap kelimelerini birçok kez yan yana kullanırken dilbilgisel olarak bunları tekil bir bütün gibi ifade eder. Özellikle Bakara Suresi 231. Ayet bu noktada çarpıcı bir dil inceliği içerir. Ayette, **“Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve size indirdiği Kitap ve hikmeti anın; O, sizi bununla öğütüyor..”** buyrulur. Arapça orijinalinde “size indirdiği” ifadesinden sonra gelen zamir tekil şeklindedir: “bihi” yani “onunla (öğüt veriyor)” Eğer kitap ve hikmet tamamen iki ayrı şey olsaydı, burada dilbilgisi gereği ikil zamir olan bihimâ (onların ikisiyle) kullanılması gerekirdi. Oysa ayet tekil zamir kullanarak, Kitap ile hikmetin özde bir olduğunu, tek bir bütün teşkil ettiğini işaret etmektedir. Bu basit görünen dilbilgisi detayı, aslında Kur’an’ın hikmeti kendi ayrılmaz bir parçası kıldığını ortaya koyar. Dolayısıyla “Kitap ve hikmet” ifadesini, “Kur’an ve Sünnet” şeklinde iki ayrı kaynak diye okumak, ayetin Arapça lafzına da aykırıdır. Nitekim bu dil olgusu, hikmetin Kur’an’dan bağımsız ikinci bir kaynak olduğunu iddia eden yaklaşımları kökten sarsmaktadır. Sonuç olarak, Kur’an ve hikmet ayrı değil, bir bütündür; biri Allah’ın kitabı, diğeri de o kitabın içindeki derin hükümler, manalardır.

Kur’an “hikmetle dolu” bir kitaptır, dışarıdan hikmete ihtiyaç duymaz: Yukarıda değindiğimiz gibi Kur’an kendisini “Hakim” (hikmet dolu) sıfatıyla tanımlamaktadır. **“Yâsîn. Hikmet dolu Kur’an’a andolsun.”** (Yasin 36/2) ayeti bunun güzel bir örneğidir. Yine **“Elif Lâm Râ. İşte bunlar hikmet dolu Kitab’ın ayetleridir.”** (Yunus 10/1) ve **“Bu anlattıklarımızı sana, ayetlerden ve hikmet dolu zikirdendir.”** (Âl-i İmrân 3/58) gibi ayetlerde hem Kur’an’a hem de onun ayetlerine hikmet sıfatı nispet edilmektedir. Bu, Kur’an’ın zaten başlı başına hikmet kaynağı olduğunu, hikmet için ayrıca dışarıdan bir kaynağa (mesela ayrı bir vahiy silsilesine) ihtiyaç olmadığını gösterir. Nitekim Allah, Kur’an’da hiçbir eksik bırakmadığını, onu **“her şeyin açıklaması”** kıldığını beyan eder

(Nahl 16/89). Madem Kur'an tamamlanmış bir hikmet hazinesidir, öyleyse Kur'an'daki hikmet kelimesini, bu kitabın dışında bir bilgi veya hadis külliyyatı olarak yorumlamak büyük hatadır. Aksine, akla en yakın anlam, hikmetin bizzat Kur'an'ın içerdiği hüküm ve öğretiler olduğudur.

Özetlersek eğer; Kur'an açısından hikmet, hadis kitaplarında arayacağımız ayrı bir vahiy değil, Kur'an'ın bizatihi içerdiği hikmetli hükümler ve o hükümleri anlama uygulama ilmidir. Yüce Allah hikmeti, vahyettiği kitapların içinde peygamberlerine vermiştir. Nebilik sona erdiğine göre, gökten artık yeni bir kitap veya yeni "hikmet" inmeyecektir. Ancak Allah hikmet bilgisini dileyen müminlerin kalbine vermeye devam edecektir. Bu hikmet bilgisi, kulun ilim ve akıl yoluyla Kur'an'dan doğru hükümler çıkarma yeteneği kazanması demektir. Hikmet arayan bir müminin bakacağı yer de bu nedenle rivayetler değil, Allah'ın kitabı olmalıdır.

KUR'AN'DAN HİKMET METODLARINA ÖRNEKLER

1-Soru: Allah'ın ipine sarılmak ne demek?

Âl-i İmran 3/103

“Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın, parçalanmayın...”

Cevap;

Zuhruf 43/43-44

“Sen sana vahyedilene sımsıkı sarıl, çünkü sen doğru yol üzerinde. Bu, senin ve kavmin için bir zikirdir...”

Hikmet: “Allah'ın ipi” = Kur'an'dır.

2.Soru: Hangi iyilikler kalıcıdır?

Kehf 18/46

“Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi işler ise Rabbinin katında daha hayırlıdır.”

Cevap:

Meryem 19/76

“Kalıcı olan iyi işler Rabbinin katında, ödül ve sonuç bakımından daha hayırlıdır.”

Hikmet: Kalıcı iyilikler = Allah'a kulluk ve ahlâki eylemler.

3.Soru: İnsan diriltildikten sonra ne olacak?

Yasin 36/78

“Çürümüş kemiği kim diriltecek?”

Cevap:

İsra 17/49-51

“Çürümüş kemik olduğumuzda mı yeniden yaratılacağız? De ki: Taş da olsanız, demir de... Yine de sizi yeniden yaratacak olan Allah'tır.”

Hikmet: Yeniden yaratma gücü sadece Allah'a aittir.

4.Soru: Namaz niçin var?

Bakara 2/43

“Namazı kılın, zekâtı verin...”

Cevap:

Ankebut 29/45

“Namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”

Hikmet: Namaz'ın işlevi: ahlâki korumadır.

5.Soru: İnsan neden yaratıldı?

Târık 86/5-6

“İnsan neden yaratıldığına baksın. Atılan bir sudan yaratıldı.”

Cevap:

Mü'minin 23/12-14

“Biz insanı süzme çamurdan yarattık, sonra onu bir nutfeye yaptık, sonra ona ruh üfledik...”

Hikmet: Yaratılış süreci, tek kaynağa işaret eder.

6.Soru: Kıyamet ne zaman gelecek?

Nazi'at 79/42

“Sana kıyametin saatini soruyorlar...”

Cevap:

Arâf 7/187

“Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır.”

Hikmet: Kıyametin vakti sadece Yüce Allah’a aittir.

7.Soru: Allah insana şah damarından yakın olduğunu söylüyor; bu nasıl olur?

Kaf 50/16

“Biz insana şah damarından daha yakınız.”

Cevap:

Hadid 57/4

“O, sizinle beraberdir, nerede olursanız olun.”

Hikmet: Allah mekânla sınırlı değildir, her yerde hazırır.

8.Soru: Allah gökleri ve yeri niçin yarattı?

Sad 38/27

“Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri boşuna yaratmadık...”

Cevap:

Casiye 45/22

“Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı ki herkes kazancının karşılığını alsın.”

Hikmet: Yaratılışın amacı imtihandır.

9.Soru: Kur’an’ı kim öğretiyor?

Alak 96/1-5

“Rabbinin adıyla oku... O, kalemle öğretti.”

Cevap:

Rahman 55/2

“Kur’anı öğreten O’dur.”

Hikmet: Öğreten yalnız Allah’tır.

10.Soru: İnsan için en büyük nimet nedir?

Rahman 55/13

“O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?”

Cevap:

Nahl 16/89

“Bu Kitap, her şeyi açıklayan, bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirilmiştir.”

Hikmet: En büyük nimet Kur’an’dır.

11.Soru: Allah’ın kulları kimlerdir?

Furkan 25/63

“Rahman’ın kulları yeryüzünde alçakgönüllü yürüyenlerdir...”

Cevap:

Zariyat 51/56

“Ben cinleri ve insanları, yalnız bana kulluk etsinler diye yarattım.”

Hikmet: Kulluk; Allah’a boyun eğmektir.

12.Soru: İnsan yeryüzünde niçin vardır?

Bakara 2/30

“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.”

Cevap:

Mülk 67/2

“O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yaratandır.”

Hikmet: İnsan hem imtihan, hem yeryüzünde sorumluluk için vardır.

13.Soru: İnsan neden ve niye sıkıntıya düşer?

Şura 42/30

“Başınıza gelen her musibet, ellerinizin kazandığı yüzündendir.”

Cevap:

Nisa 4/79

“Sana gelen iyilik Allah’tandır, başına gelen kötülük ise kendindedir.”

Hikmet: Sıkıntıların sebebi insanın kendi tercihleridir.

14.Soru: İnsan nasıl kurtulur?

Asr 103/2-3

“İnsan kesin bir hüsrandadır...”

Cevap:

“Ancak iman edenler, salih amel işleyenler, hakkı ve sabrı tavsiye edenler kurtulur.”

Hikmet: Kurtuluşun şartı; iman, amel, hakkı tavsiye ve sabırdır.

15.Soru: Kıyamet günü şefaata olacak mı?

Bakara 2/48

“O gün kimsenin kimseye faydası olmaz, kimseden şefaata kabul edilmez.”

Cevap:

Zümer 39/44

“De ki: Bütün şefaata Allah'ındır.”

Hikmet: Şefaata = yalnız Yüce Allah'a aittir.

16.Soru: Dünya malı neden oyalayıcıdır?

Tekasür 102/1-2

“Mala tamah sizi oyaladı...”

Cevap:

Hadid 57/20

“Dünya hayatı oyun, eğlence, süs, aranızda övünme ve mal-evlat çokluğunda yarışmadan ibarettir.”

Hikmet: Dünya malı oyalanma sebebidir.

17.Soru: Allah'ın sözleri tükenir mi?

Lokman 31/27

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, deniz de mürekkep olsa Allah'ın sözleri bitmez.”

Cevap:

Kehf 18/109

“Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri bitmeden deniz tükenirdi.”

Hikmet: Yüce Allah’ın bilgisi sonsuzdur.

18.Soru: Allah bazı insanların kalbine ne yapar?

Bakara 2/7

“Allah onların kalplerini mühürlemiştir.”

Cevap:

Saff 61/5

“Onlar saptıkça Allah da kalplerini saptırdı.”

Hikmet: Kalpler mühürlenmesi insanların kendi inadı sebebiyledir.

19.Soru: Allah insanı neden farklı renklerde yarattı?

Rum 30/22

“Dillerinizin ve renklerinizin farklılığı O’nun ayetlerindedir.”

Cevap:

Hucurat 49/13

“Sizi halklar ve kabileler yaptık ki tanışasınız.”

Hikmet: Farklılık kavga için değil, tanışmak, kaynaşmak içindir.

20.Soru: İnsan öldükten sonra diriltilecek mi?

Mü'minin 23/37

“Hayat bu dünya hayatımızdan ibarettir; biz diriltilecek değiliz.”

Cevap:

Hac 22/7

“Şüphesiz kıyamet saati gelecektir; bunda şüphe yoktur. Allah kabirlerde olanları diriltecektir.”

Hikmet: Ölümden sonra diriliş kesindir.

21.Soru: İnsanların çoğu niçin iman etmez?

Yusuf 12/103

“Sen ne kadar uğraşsan da insanların çoğu inanacak değildir.”

Cevap:

Bakara 2/170

“Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ derler.”

Hikmet: Körü körüne taklit, imanın önündeki engeldir.

22.Soru: Allah ile insan arasında aracı olur mu?

Zümer 39/3

“Biz onlara yalnızca bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz...”

Cevap:

Bakara 2/186

“Kullarım sana beni soracak olursa, ben onlara yakınım. Dua edenin duasına karşılık veririm.”

Hikmet: Allah’a yaklaşmak için aracıya asla gerek yoktur. Şirktir

23.Soru: Allah kiminle beraberdir?

Nahl 16/128

“Allah, takvaya erenlerle ve iyilik yapanlarla beraberdir.”

Cevap:

Ankebut 29/69

“Bizim uğrumuzda çaba gösterenlere, yollarımızı elbette göstereceğiz. Allah, iyilik yapanlarla beraberdir.”

Hikmet: Allah takva ve gayret sahiplerinin yanındadır.

24.Soru: Allah neden elçiler gönderir?

Nisa 4/165

“Resuller, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildi ki insanların Allah’a karşı bahaneleri olmasın.”

Cevap:

İbrahim 14/4

“Biz her Resulü kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın.”

Hikmet: Elçilerin amacı, insanı mazeretsiz bırakmaktır.

25.Soru: Allah kimin kalbini İslam’a açar?

Şura 42/13

“Allah, dilediğini kendi dinine seçer ve ona yöneleni hidayete erdirir.”

Cevap

En’âm 6/125

“Allah, doğruya erişmek isteyen kalbini İslam’a açar.”

Hikmet: Kalp açıklığı Yüce Allah’ın seçmesi ve kişinin doğruya Kur’an’a yönelişiyle olur.

26.Soru: Allah neden affeder?

Zümer 39/53

“Ey kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.”

Cevap:

Nisa 4/110

“Kim bir kötülük yapar da ardından bağışlanma dilerse, Allah’ı bağışlayıcı bulur.”

Hikmet: Allah’a dönüş, bağışlanmanın kapısını açar.

27.Soru: Allah insanı neden nimetlerle sınar?

Fecr 89/15-16

“İnsana Rabb’i nimet verince ‘Rabbim bana ikram etti’ der; daraltınca ‘Rabbim beni aşağıladı’ der.”

Cevap:

Enbiya 21/35

“Sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz.”

Hikmet: Bolluk ve darlık imtihandır.

28.Soru: Kur'an neden indirildi?

Yusuf 12/2

“Biz onu Arapça Kur'an olarak indirdik ki anlayasınız.”

Cevap:

İbrahim 14/1

“Bu Kitap, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için indirilmiştir.”

Hikmet: Kur'an'ın amacı; anlaşılması ve insanı aydınlatmasıdır.

29.Soru: Allah'ın kelimeleri değişir mi?

En'âm 6/34

“Allah'ın kelimelerinde asla değişme olmaz.”

Cevap:

Kehf 18/27

“Rabbinin kelimelerini değiştirecek yoktur.”

Hikmet: Yüce Allah'ın sözleri mutlak gerçektir.

30.Soru: Allah'ın azabı ne zaman gelecek?

Ankebut 29/29: “Eğer doğrulardansan, hadi getir Allah'ın azabını üzerimize!”

Cevap:

Ankebut 29/53: “Azabı senden çabuklaştırmak istiyorlar. Hâlbuki o, mutlaka gelip çatacaktır.”

Hikmet; Yüce ALLAH'ın bilgisi dâhilinde kıyamet her an gelebilir.

II. BÖLÜM

DİN

HADİSLERİN UYDURULMA NEDENLERİ VE KUR'AN'IN ÖNÜNE GEÇİRME GÜDÜSÜ

Kur'an, kendisini eksiksiz, açıklanmış, korunmuş ve hidayet için yeterli bir kitap olarak tanımlar (En'am 6/38, Nahl 16/89, Fussilet 41/3, 41/44, Zümer 39/23). Buna rağmen, yüzlerce yıl sonra çeşitli kişilerin ağızlarından "Peygamber böyle dedi" denilerek dev bir hadis külliyatı üretilmiştir. Bu külliyatın uydurulmasının ardında yatan temel nedenler şunlardır:

Kur'an'a Müdahale Etme ve Üstüne Söylem Koyma Hırsı:

Kur'an ayetleri çok netti: Resulullah sadece tebliğ ederdi (bkz. Maide 5/99). Ancak bazı kesimler, Kur'an'ın yetkisini sınırlandırmak ve dini otoriteyi kendi ellerine almak için Kur'an'ın yanında ikincil kaynaklar oluşturmaya başladı. Böylece "Sünnet" denilen kavram Kur'an'la yarışan bir norm haline getirildi. Bunlar Hz. Muhammed vefat ettikten sonra başlayan projelerdi. Amaç:

- Kur'an'ın açık hükmünü gölgede bırakmak,
- Toplumun yönetimini elinde tutan dini sınıf oluşturmak,
- Kur'an'a ters düşen uygulamalar getirmek.

Emevi ve Abbasi İktidarının Dini Araçsallaştırması:

Özellikle Muaviye'den itibaren başlayan süreçte, devletin dini meşrulaştırmak için hadisleri bir propaganda aracı olarak kullandığı görülür.

Örneğin:

– Saltanatı meşrulaştırmak için “halifeye isyan eden Allah’a isyan eder” gibi hadisler uyduruldu.

– Ehl-i Beyt’in etkisini kırmak için onları küçümseyen veya yok sayan rivayetler üretildi. (Sonradan ehlibeyt destekçileri de bu akıma uydu)

Yahudi ve Mecusi Etkisiyle İslam’a İsrailiyat Sokuşturmak:

Kâb el-Ahbar, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selam gibi şa-hıslar İslam’a Tevrat ve Talmud kültürünü taşıyan israiliyat türü rivayetleri soktular.

Bunların amacı:

- İslam’ı Yahudilikle benzerleştirmek, evrenselliğini bozmak,
- Musa’nın tokat attığı hadis gibi hikâyelerle peygamberleri küçük düşürmek,
- Mehdicilik, kurtarıcı mitleriyle ümmeti pasif hale getirmektir.

Kadını İkinci Sınıfa Düşürme Güdüsü:

Hadislerde “kadınlar akıldan ve dinden eksiktir”, “cehennem’in çoğu kadınlardır”, “kadın, köpek, eşek önünden geçerse namaz bozulur” gibi ifadelerle, Kur’an’da eşit haklara sahip olan kadınlar toplumdan dışlandı.

Amaç:

- Ataerkil yapıyı dinle meşrulaştırmak,
- Kadının sesini kısmak, evde hapsedilmesini sağlamak.

Kur’an’ın Net Hükümlerine Alternatif Üretmek:

Kur’an zina yapanlara 100 sopa cezası verirken (Nur 24/2), hadislerle recm (taşlayarak öldürme) getirilmiştir.

Bu da gösteriyor ki:

Hadisler, Kur'an'ın açık hükümlerini etkisizleştirmek için araç olarak kullanılmıştır.

Toplumun Boyun Eğdirme ve Sorgusuz İtaati Sağlama:

Hadislerle;

- “Âlimlere itaat farzdır”
- “Halifeye isyan eden dinden çıkar”
- “Mehdi gelecek, kurtaracak” gibi beklentilerle halk uyutuldu.

Kur'an ise sürekli aklı kullanmayı, düşünmeyi ve adaleti emreder:

“Akletmez misiniz?” (Bakara 2/44), **“Düşünesiniz diye ayetleri açıklıyoruz.”** (Yusuf 12/111)

Hadisler, sadece Kur'an'ın önüne geçmekle kalmamış, onun mesajını boğmuş, İslam'ı bir kitap dini olmaktan çıkarıp kişisel rivayetler dinine dönüştürmüştür.

HADİSLERDE SENET ZİNCİRİ VE RAVİLERİN GÜVENİRLİĞİ – DETAYLI AÇIKLAMA VE KUR’ANİ ELEŞTİRİ

Senet Nedir?

Senet, bir hadisin ilk ravi olan sahabeden başlayarak sonradan gelen rivayetçilere kadar uzanan nakil zinciridir.

Örnek senet:

Muhammed b. İsmail el-Buhârî → Abdullah b. Yusuf → Malik b. Enes → Nafi‘ → İbn Ömer →

Hz. Muhammed

Bu zincirin her halkası ‘hadisin güvenilirliği’ açısından teker teker incelenir.

Ravilerin Güvenirliği (Cerh ve Ta’dil)

Raviler yani hadis aktaran kişiler ahlâki ve zihinsel özelliklerine göre sınıflandırılır. Bu sürece cerh ve ta’dil denir:

Ravinin iki yönü incelenir:

1. **Adalet:** Dürüst mü, yalancı mı? Fasıklığı var mı? Bid’at ehli mi? Namaz kılıyor mu?

2. **Zabt (Hafıza):** Hadisi doğru ezberlemiş mi? Çelişmiş mi? Unutkanlık başlamış mı?

Bu değerlendirmelerde hadis otoriteleri tarafından yapılır. Yani insan- insanı değerlendirir. İnsan diğer insan hakkında böylesine önemli bir konuda absürt şekilde kesin karara varır.

3-Senet Zincirinin Güvenirliği Nasıl Sağlanır?

Bir hadisin ‘sahih’ sayılabilmesi için şu beş şart aranır:

– **Adalet:** Tüm raviler dürüst olmalı.

– **Zabt:** Hafızaları güçlü olmalı.

- **Muttasıl senet:** Zincirde kopukluk olmamalı.
- Şâzz olmamalı: Daha güvenilir ravilere aykırı olmamalı.
- İlet bulunmamalı: Gizli kusur taşımamalı.

Bu Sistemin Dayandığı Temeller

- Tamamen insan beyanına ve hafızasına dayanır.
- Yazıya geçirilişi hicretten 150-200 yıl sonradır.
- Ravilerin hatasız olduklarına dair kesin delil yok ve olamaz.
- Aynı ravi bazılarına göre 'sika', bazılarına göre 'zayıf' olabilir.

Zan ve Kur'ani Çürütme

"Zan, haktan hiçbir şey ifade etmez." (Yunus 10:36)

"Onların çoğu zandan başka bir şeye uymazlar." (En'âm 6:116)

Senet zinciri kusursuz görünse bile:

En önemlisi; **Münafık olabilir.** (Ayetlerde bolca geçer)

- Raviler unutabilir, yanlış anlayabilir.
- Yalan söyleyebilir.
- Siyasi/mezhebi etkilerle uydurabilir.
- Rüşvet alabilir.
- İsrailiyat etkisi, Emevi – Abbasi baskısı açıkça bellidir.
- Bu aktarımlar vahiy değildir.

Kur'an ise:

"Kur'an'ı biz indirdik, onu biz koruyacağız." (Hicr 15:9)

Yani tek korunan metin Kur'an'dır. İnsan aktarımları dinin kaynağı olamaz.

Yani, İşin Özü

Senet sistemi tamamen insan faktörüne dayanır. Kur'an ise Allah tarafından korunmuş tek rehberdir. Hadislerin sahihliği için öne sürülen senet zinciri, ne Kur'an'a denk olabilir ne yardımcı olabilir ne de ona destek gerekçesi olur. Kur'an'ın dışındaki tüm dini sözler zan içerir. Kur'an ise apaçık, eksiksiz ve yeterlidir. Hadislerin Kur'an ile karışacak korkusuyla Hz. Muhammed zamanında yazıya geçirilmediği iddiası da Kur'an'ın kutsiyetine ve ilahi korumasına atılan alçakça bir iftiradır

SENET ZİNCİRİ İLE HADİS GÜVENİLİRLİĞİ İDDİASININ KUR'ANİ REDDİ

Gelenekçi söylemlerin 'Senet zinciri sağlamsa hadis güvenilirdir' iddiası, yalnızca Kur'an'ı ölçü alan bir Kur'an Müslümanı perspektifiyle rahatça çürütülür.

İddia 1: Senet zinciri sağlam hadis, güvenilir hadistir.

Kur'an'a göre ölçü senet değil, sadece Allah'tan gelen vahiydir. (Yusuf 12:40, Arâf 7:185, En'âm 6:38). İnsanlar arasında nakledilen bir zincir, vahiy yerine geçemez.

İddia 2: Raviler güvenilirse hadisi kabul edebiliriz.

Kur'an: 'Zan haktan bir şey ifade etmez' (Yunus 10:36). Ravilerin güvenilirliği zanna dayanır. Zanla din inşa edilemez.

İddia 3: Peygamber'in sözleri de dinin bir parçasıdır.

Kur'an, Resulün görevinin sadece vahiy tebliğ etmek olduğunu söyler. (Maide 5:99, Nisa 4:105). Din kaynağı yalnızca Kur'an'dır.

ÖNEMLİ NOT; Peygamber kelimesi Kur'an'da geçmez. Nebi ve Resul geçer. Resul sadece Kur'an ayetlerini konuşur. Ekleme çıkarma yapamaz. Nebinin kişisel hayatından insanlar sorumlu tutulmaz. Bu şirkleştirmedir.

İddia 4: Hadisler de korunmuştur.

Kur'an: 'Kur'an'ı biz indirdik ve biz koruyacağız' (Hicr 15:9). Sadece Kur'an'ın korunacağı garanti edilmiştir; hadisler için böyle bir güvence yoktur. Zaten hadislerin yazılma amacı kutsallık kisvesi altında zehirli düşünceleri zerk etmektir.

İddia 5: Hadisler Kur'an'ı tamamlar.

Kur'an: **'Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık'** (En'âm 6:38), **'Kur'an size yetmiyor mu?'** (Ankebut 29:51). Hadislerle tamamlanan bir Kur'an anlayışı, Kur'an'ı yetersiz görmektir ve bu küfürdür.

KUR'AN'IN KORUNMASI SAHABE HİKMETİNE BAĞ- LANABİLİR Mİ? – KUR'ANİ ÇÜRÜTME

Bazı geleneksel görüşlerde, Kur'an'ın korunmasının Allah'a değil, sahabe ve ümmetin dikkatine dayandığı ima edilir. Ayrıca Kur'an ile hadislerin aynı ortamda nakledildiği gerekçesiyle eşit güvenilirlik iddia edilir. Bu iddialar Kur'an ayetleriyle çürütül-
mekte ve bu anlayışın şirk tehlikesi barındırdığı gösterilmektedir.

Kur'an'ın Korunması Allah'a mı Sahabeye mi Bağlı?

İddia: “Kur'an sahabe hafızalarına yazıldı ve nesilden nesile aktarıldı. Sahabenin hikmetiyle korunmuştur.”

Kur'an: “**Şüphesiz zikri (Kur'an'ı) biz indirdik ve biz koruyacağız.**” (Hicr 15:9)

Kur'an: “**Onu toplamak ve okutmak bize aittir.**” (Kıyamet 17-18)

Çürütme: Kur'an, açıkça Allah tarafından korunduğunu bildirir. Koruma, insanlara, sahabeye ,ravilere değil, doğrudan Allah'a aittir. Kur'an'ı, Allah yerine insanlara dayandırmak, hükümdere ortaklık (şirk) tehlikesi taşır. Bu görüşte Ravilere kutsiyet adle-
miştir. Kur'an hangi ülkede hangi toplulukta indirilmiş olsaydı bile yine korunacaktı. Bu İlahi birşeydir. İnsan gücüne bağlı asla değildir.

Kur'an ile Hadis Nasıl Bir Tutulur?

İddia: “Kur'an ile hadis aynı dönemde aktarıldı. Hadis de sahihse Kur'an kadar değerlidir.”

Kur'an: “**Kur'an'dan başka hangi söze inanacaklar?**” (A'râf 7:185)

Kur'an: “**Bu (Kur'an), kendisinde şüphe olmayan bir Kitaptır.**” (Bakara 2:2)

Kur'an: **"Eğer anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûl'e (vahye) götürün."** (Nisa 59)

Çürütme: Kur'an, başka hiçbir sözün kendisiyle eş tutulamayacağını bildirir. Kur'an'a 'eş metin' üretmek, dini ikileştirmektir. Hadis, sahih olsun olmasın asla bağlayıcı olamaz. Kur'an'ın mutlak otoritesine eş kaynak koymak, hükümde ortaklıktır. Bu ayetlerde defalarca geçer.

3. Sahabe ve Ravilerin Hikmeti Din Koruyamaz

İddia: "Sahabe adildir, raviler güvenilirlerdir; hadislerin korunması onların hikmetidir."

Kur'an: **"Zan, haktan hiçbir şey ifade etmez."** (Yunus 10:36)

Kur'an: **"Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir."** (Maide 5:44)

Çürütme: Hiçbir insanın güvenilirliği dinin temeli olamaz. Kur'an, zan ve tahmine dayalı hükmü reddeder. Ravilerin ahlâkı, dini hüküm koymaya yetmez. Kur'an'ın yerine onların sözüne itimat etmek, Allah'ın indirdiği hükümleri terk etmektir. Müşriklik kavramı es geçilemez.

Şirk: Din Kaynağını Paylaştırmak

Kur'an, dini yalnız Allah'tan almamızı emreder.

"Hüküm yalnız Allah'ındır." (Yusuf 12:40)

"Allah'tan başka hakem mi arayacağım?" (En'am 114)

"Size bu Kitap indirildi ki, onunla insanlar arasında hüküm veresin." (Nisa 4:105)

Kur'an dışında herhangi bir sözü (hadis, sünnet, içtihat) dini bağlayıcı kaynak haline getirmek, Allah'a hükümde ortak koşmak anlamına gelir. Bu durum tevhidin temeline aykırıdır ve şirk kapsamındadır. Kur'an'ın korunmasını sahabe hikmetine bağlamak, Kur'an'a açıkça aykırıdır. Kur'an yalnızca Yüce Allah tarafından

korunur ve tek dini kaynaktır. Kur'an'a eşit kaynak üretmek, tev-
hidi bozar ve şirktir. Kur'an Müslümanlığı, yalnızca Yüce Allah'a
hüküm hakkı tanır.

EN SAĞLAM- EN SENETLİ- EN GÜVENİLİR RAVİLERİN HADİSLERİNİN KUR'AN'A GÖRE İNCELENMESİ

ÇOK ÖNEMLİ NOT !!!; Kur'an'ı anlamak için Kur'an ile karşılaşmayan ve metni Kur'an'a uygun olan sahih olarak adlandırılan hadislere de gerek yoktur. Kur'an hükmünde kimseyi ortak koşmaz. Kur'an'a içeriği uygun bile olsa herhangi bir metine Kur'an'ın ihtiyacı yoktur. Burada hadisleri kullanma nedenim kendi içlerindeki en sağlam zincirli, sıhhatli ve sahih hadislerinde bile hataları göstermek içindir. Hadissiz din gerçek dindir. Kur'an'ı anlamak için hadis'e ihtiyaç yoktur. Hükümde tek kaynak Kur'an'dır. Zaten Muhammed Nebi'de asla böyle birşey yapmadı...

YAA AMA O HADİS SAHİH DEĞİL, SAHİH OLSA; ZİNCİRİ, RAVİSİ, SİHHAT, KAYNAĞI TAM OLSA KUR'AN'A ASLA AYKIRI OLAMAZDI DİYENLER İÇİN SADECE BİRKAÇ ÖRNEK...

HADİS İNCELEMESİ: ‘ALLAH ZAMANDIR’ RİVAYETİ

Hadis Metni

“Allah zamandır.”

Kaynak: Muvatta, 56/3; Sahih-i Müslim, 2246; Buhârî, Edeb 100; Tirmizî, Tefsir 45.

Senet Zinciri ve Ravi İncelemesi

– Bu hadis, hem Buhârî hem Müslim’de geçtiği için sahih kabul edilir.

– Râviler arasında Ebû Hureyre yer alır. (Rekorcu hadis ravisi 5300 e yakın hadisi var!)Zincir genellikle şu şekildedir:

Ebû Hureyre → Hammâm b. Munebbih / Ebû’z-Zinad → el-Araç → İbn Şihab ez-Zuhri → Müslim / Buhârî

– Ravi zinciri hadis usulüne göre güvenilirdir.

Metin (İçerik) Eleştirisi

– ‘Allah zamandır’ ifadesi Kur’an’da hiçbir şekilde geçmez.

– Bu sözün anlamı muğlaktır ve Allah’a zamansal bir varlık atfetmektedir.

– Kur’an’a göre Allah zamanla kayıtlı değildir. O, zamandan münezzehtir:

– **“O, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş’a istiva etti.”** (Hadid 57:4)

– **“Allah, her şeyin yaratıcısıdır.”** (Zümer 39:62)

– Eğer Allah zaman ise, o hâlde zamanla yaratılan şeylerin Tanrı olması gerekir ki bu açıkça tevhit inancına aykırıdır.

Kur’an Müslümanlığı Açısından Eleştiri

– Kur’an Müslümanlığı yaklaşımına göre, Allah yalnızca Kur’an’da tanıtıldığı şekilde anlaşılabilir.

– Kur'an'da Allah'ın isimleri arasında "zaman" diye bir isim yoktur.

– Allah'ın "zamana benzetilmesi", O'na beşeri bir sıfat atfetmektir. Bu ise İhlâs Suresi'nde net şekilde reddedilmiştir:

– **"O doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir."** (İhlâs 112:3-4)

– Yüce Allah'ı zaman gibi görmek, tasavvufi ve mecazi yorumlarla İslam dışı felsefi öğretilerin karışmasıyla ortaya çıkmış olabilir.

Sonuç

– Bu hadis, sahih senetli olsa da içerik açısından Kur'an'a aykırıdır.

– Kur'an, Allah'ı yaratılmış olan her şeyden münezze kabul eder; zaman da yaratılmıştır.

– Kur'an Müslümanlığı açısından bu hadis, ya mecazi şekilde yanlış anlaşılabilir ya da sonradan uydurulmuş bir ifadedir.

– Allah, zaman değildir; O zamanın da sahibidir.

Bir Zaman hadisi daha;

Hz. Ebû Hureyre (ra) anlatıyor:

"Resûlullah (sav) buyurdular ki: 'Üzümü kerm diye isimlendirmeyin. "Vay şu dehrin mahrumiyeti ve hüsrânına" diye kahrılı söz söylemeyin. Zira Allah'ın kendisi dehr (zaman)dır.'"

Kaynaklar:

– Kütüb-i Sitte 5938, Cilt 16, B.1993

– Buhâri, Edeb 101

– Müslim, Elfaz 516 (2246, 2247)

– Ebû Dâvûd, Edeb 81 (4974)

– Muvatta, kelâm 3 (2.984)

Senet Zinciri ve Ravi Analizi

– Bu hadis hem Buhâri hem Müslim’de yer aldığı için sahih kabul edilir.

– Ravi zinciri şöyledir:

Ebû Hureyre → Ebû’z-Zinad → el-A’râc → İbn Şihab ez-Zuhri
→ İmam Malik / Müslim / Buhâri

– Tüm râviler klasik hadis usulüne göre sika (güvenilir) ve zincir muttasıldır (kopuksuz).

3. Metin (İçerik) Eleştirisi

– ‘Allah’ın kendisi dehr (zaman)dır’ ifadesi Kur’an’da geçmez.

– Kur’an’a göre Allah zamanla kayıtlı değildir, aksine zamanı yaratandır:

– **“O, gökleri ve yeri altı günde yarattı...”** (Hadîd 57:4)

– **“O’nun katında bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.”** (Hac 22:47)

– Zaman, yaratılmıştır. Allah’ı zamanla özdeşleştirmek tevhid akidesine aykırıdır.

– Bu tür ifadeler Allah’a beşeri sıfatlar atfetme (antro-pomor-fizm) içerir ve şirkidir.

Kur’an Müslümanlığı Açısından Eleştiri

– Kur’an Müslümanlığı yalnızca Kur’an’ı dinin kaynağı kabul eder.

– Kur’an’da Allah’ın isimlerinde de ‘zaman’ anlamına gelen hiçbir isim yoktur.

– Kur’an’a göre Allah zamanın ve herşeyin üstündedir:

– **“O doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.”** (İhlâs 112:3-4)

– “**Onun benzeri hiçbir şey yoktur.**” (Şûrâ 42:11)

Sonuç

- Hadisin senedi sahih olsa da metni Kur’an’a ve tevhid inancına aykırıdır.
- Zaman yaratılmış bir kavramdır, Allah yaratılmış olamaz.
- Kur’an Müslümanlığı açısından bu hadis, reddedilmesi gereken bir rivayettir.

YETMİŞ BİN KİŞİ VE İSRAİLOĞULLARI-HAVVA HADİSLERİ – RAVİ VE KUR’ANİ DEĞERLENDİRME

“Ümmetimden yetmiş bin veya yedi yüz bin kişi hep birlikte, aralarında öncelik sonralık olmaksızın cennete girecek.

Bunların yüzleri dolunay gecesindeki ay gibi parlar.” (Buhari, Hadis No: 281)

Ravi Zinciri ve Sahihlik

– Buhari → Ali b. Abdullah → Süfyan → Ebu’z-Zinad → A’rac → Ebu Hureyre

Bu sened klasik hadis otoritelerine göre sahih kabul edilir.

Kur’ani Değerlendirme

– Kur’an’da cennete girecekler belli bir sayıya indirgenmez (2:2–5, 99:6–8).

– “Dolunay gibi yüzler” ifadesi semboliktir, Kur’an’da geçmez.

– Sayıların mistik biçimde kullanımı Kur’an’da yoktur, bu anlatım İsrailiyat etkisi taşıyor olabilir.

2- İSRAİLOĞULLARI VE HAVVA HADİSİ

“İsrailoğulları olmamış olsaydı, et kokmazdı. Havva da olmamış olsaydı, hiçbir kadın ebediyen kocasına hainlik etmezdi.” (Buhari, Hadis No: 351)

Ravi Zinciri ve Sahihlik

– Buhari → Abdullah b. Mesleme → Malik b. Enes → Ebu’z-Zinad → A’rac → Ebu Hureyre

Yine klasik anlayışa göre sened sahih kabul edilir.

Kur’ani ve ahlâki Eleştiri

– Etin kokması biyolojik bir gerçekliktir; kavimsel nedenlerle açıklanması bilim dışıdır.

– Kur’an’da Havva’dan adıyla bahsedilmez. (Tevrat) Âdem ve eşi birlikte sorumludurlar (2:36).

– “Kadınlar kocalarına hainlik eder” genellemesi, cinsiyetçi ve Kur’an’a aykırıdır (33:35).

– Bu hadis hem etnik hem cinsiyet temelli aşığılamalar içerdiği için ahlâk dışıdır ve Kur’ani değildir.

YARATILIŞ VE KADER HADİSİ

“Her birinizin annesinin karnında yaratılışının ilk safhada toparlanması kırk gün sürer. Sonra kırk gün alaka ve bunun ardından yine kırk gün mudğa dönemi olur.

Sonra Allah Teâla dört hususu yazmakla görevli bir melek gönderir.

Bu meleğe şunlar emredilir: ‘Bu çocuğun amelini, rızkını, bedbahtlardan (şaki) mı yoksa bahtiyarlardan (said) mı olacağını yaz!’

Sonra anne karnındaki bu cenine ruh üfürülür. İçinizden bazıları öyle iyi ameller işler ki cennet ile aralarında bir zira mesafe kalır. Fakat haklarındaki bu yazı öne geçer ve cehennemliklerin amelini işlerler. Kiminiz de öyle kötü ameller işler ki cehennem ile aralarında bir zira mesafe kalır. Fakat haklarındaki bu yazı öne geçer ve cennetliklerin amelini işlerler.” (Buhari, 267)

Ravi Zinciri (Senet)

Buhari → İshak b. Nasr → Abdolvâhid b. Ziyâd → Husayn el-Muallim → Abdullah b. Bürayde → Yahya b. Ya’mur → Abdullah b. Mesud

Tüm raviler klasik hadis otoritelerine göre ‘sika’ (güvenilir) kabul edilmektedir. Bu nedenle hadis sahih kabul edilir.

Kur’ani ve ahlâki Değerlendirme

Kur’an’da cennetlik ya da cehennemlik olmanın doğmadan önce yazılacağına dair hiçbir bilgi yoktur. (Necm 53:39, Zilzal 99:6-8)

“İnsana ancak çalıştığı vardır” ilkesi gereği, bu hadis kadercilik fikrini meşrulaştırarak Kur’an’la çelişir.

Ruh üflemenin 120. günde olması ifadesi Kur’an’da geçmez; yalnızca yaratılış sürecinden genel ifadelerle söz edilir (Müminun 23:12-14).

“Yazgı galip gelir” ifadesi, ahlâki sorumluluğu ortadan kaldıran cebri kader anlayışını yansıtır.

Kur’an’da Allah’ın adaleti esastır ve kimseye zulmedilmez (Nisa 4:40). Bu rivayet ise “iyi amel yapanların cehenneme gitmesini” mümkün sayar.

TÜRKLERLE SAVAŞMADAN KIYAMET KOPMAZ HADİSİ – RAVİ VE KUR’ANİ AÇIDAN ELEŞTİRİ

Hadisin Metni

“Siz küçük/çekik gözlü, kızıl yüzlü ve ince burunlu Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmayacak. Onların yüzlerinin iriliği ve tombulluğu adeta üstlerine kalıp kalıp şekiller verilmiş kalkanları andırır.

Ayrıca siz hayvan kürklerinden (derilerinden) ayakkabılar yapıp giyen bir topluluk ile savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.” (Buhari, Hadis No: 116)

Ravi Zinciri ve Değerlendirme

Hadis Sahih-i Buhari’de “Kitabü’l-Cihad” veya “Kitabü’l-Fiten” bölümlerinde geçmektedir. Ravi zinciri şöyledir:

– İmam Buhari (v. 256 H)– Musa b. İsmail (v. 223 H): Güvenilir

– Vehb b. Cerir (v. 206 H): Güvenilir

– Cerir b. Hazim (v. 170 H): Güvenilir

– Yunus b. Ebî İshak (v. 159 H): Güvenilir

– Ebu Bürde (v. 103 H): Güvenilir tabiinden

– Ebu Musa el-Eş’arî (v. 44 H): Sahabe, güvenilir

Sened klasik hadisçilerce sahih olarak kabul edilir.

Kur’ani ve Ahlâki Eleştiri

Bu hadis birçok açıdan Kur’an’ın temel ilkeleriyle çelişmektedir:

1. Kur’an’da kıyametin kopması herhangi bir savaşla ilişkilendirilmez (7:187, 16:77). Kıyamet Yüce Allah’ın ilmindedir ve aniden gelir.

2. Belirli bir ırk ya da toplulukla savaşılmaması gerektiği yönünde hiçbir Kur'ani emir yoktur.

3. Hadisteki betimlemeler (“çekik gözlü, kalıp suratlı, kürkten ayakkabı giyen”) açıkça etnik aşağılamadır. Kur'an, hiçbir topluluğun alay konusu yapılmasını onaylamaz (49:11).

4. “Kıyamet kopmaz” düşüncesi, savaşla kıyamet başlatma gibi bir anlam taşıdığı için Kur'an'ın adalet, evrensellik ve barış ilkeleriyle çelişmektedir.

RECM HADİSİ İNCELEMESİ VE KUR'ANİ ELEŞTİRİ

Hadisin Metni

“Elçi, zinacıların taşlanması veya öldürülmesini buyurmuştur.” (Buhâri, Hudûd 44 (6814), 45 (6815), 46 (6817), 47 (6818), 49 (6820))

Senet Zinciri ve Râviler

Bu hadis, Buhâri tarafından çeşitli yerlerde rivayet edilmiştir. Zincirdeki başlıca râviler şunlardır:

- Mâlik b. Enes: Güvenilir, Medine'nin önde gelen fakihlerinden.
- Nâfi': Mâlik'in hocası, İbn Ömer'in azatlısı, sika kabul edilir.
- Abdullah b. Ömer: Sahâbî, çok hadis rivayet edenlerden.
- ve bazı rivayetlerde Ebu Hureyre de senette yer alır.

Hadis Buhâri'de geçtiği için klasik anlayışa göre 'sahih' kabul edilmektedir.

Muhtemel Yahudi Kaynağı

Recm cezası Tevrat'ta şu şekilde geçer:

“Eğer bir adam başka bir adamın karısıyla zina ederse, yani komşusunun karısıyla zina ederse, zina eden erkek ve kadın kesinlikle öldürülecektir.” (Levililer, 20:10)

Kur'an Açısından Eleştiri

Kur'an'da zinanın cezası Nur Suresi 2. ayette açıkça belirtilmiştir:

“Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüz değnek vurun...” (Nur 24:2)

Kur'an'da taşlama (recm) cezasına dair hiçbir hüküm yoktur. Eğer recm, Yüce Allah'ın şeriatında varsa, bu Kur'an'da da açık-

ça belirtilmiş olurdu. Kur'an'da bir hüküm zikredilmişken onun yerine farklı, daha ağır bir ceza uygulamak Kur'an'a aykırıdır. Bu nedenle bu hadisin Kur'an'a açıkça ters düştüğü ve muhtemelen Yahudi şeriatından etkilenmiş olduğu ileri sürülebilir. Yahudilerin hadislerinde bu geçer.

MUSA'NIN ÖLÜMÜNÜ ERTELEMESİ HADİSİ İNCELEMESİ

Hadis Başlığı: Musa'nın Ölümünü Ertelemesi

Kaynak: Buhârî, Cenâiz 68 (Hadis No: 1339)

“Ölüm meleği Musa'ya gönderildi. Yanına vardığında Musa ona bir tokat attı ve gözünü çıkardı. Bunun üzerine Rab'bine geri döndü ve ‘Beni ölümü istemeyen birisine göndermişsin’ diyerek yakındı. Allah çıkan gözünü ona geri verdi ve ‘Yine git ve elini bir öküzün sırtına koymasını söyle, elinin altındaki her kıl için ona bir yıllık ömür verildi’ dedi.”

Sened Zinciri:

Hadis Sahih-i Buhârî’de, Kitâbu'l-Cenâiz bölümünde yer almaktadır. (Hadis No: 1339).

Ravi zinciri:

1. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870)
2. Muhammed b. Beşşâr → güvenilir râvî (sika)
3. Gunder b. Abdullah → sika
4. Şu'be b. Haccâc → sika, cerh-tâdil kaynaklarında övülmüş
5. Katâde b. Diâme → muteber tâbîi (sika)
6. Ebû Hureyre → sahâbî, en çok hadis rivayet eden isim

Senet Değerlendirmesi:

Hadis sened açısından sahihtir. Hem Buhârî hem de Müslim’de yer alır. Zincirdeki tüm raviler güvenilir kabul edilir.

Kur'an Açısından Eleştiri:

Musa'nın bir meleğe tokat atıp gözünü çıkarması:

En'âm 6:154 – “...O (Musa) bizimle buluşmak üzere belirlediğimiz vakitte geldiğinde, Rabbi onunla konuştu...”

Şûrâ 51 – “Allah, bir beşerle ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur.”

Musa, Allah’tan gelen hiçbir emre karşı gelmemiştir. Bu anlam Nebi ve Resulluğe aykırıdır. Akıl dışıdır.

Musa’nın ömrünü öküzün sırtındaki kıllarla pazarlık yapması:

A’râf 7:187 – “Hiç kimse ne zaman öleceğini bilmez. Ölüm, Allah’ın ilmindedir.”

Öküz kıllarıyla ömür pazarlığı, Kur’an’da olmayan bir sistemdir ve akla aykırıdır.

Muhtemel Kaynak: İsrailiyat (Tevrat ve Talmud Etkisi)

Bu rivayetin benzeri, Yahudi Talmud literatüründe yer almaktadır. Musa’nın Azrail’e karşı koyduğu, Haşa Allah’la pazarlık yaptığı anlatılar, Midraş Rabbah (Devarim Rabba) gibi eserlerde geçer.

Örneğin: Musa, ölüm meleğine tokat atar ve Rabbinin kendisini neden böyle birine gönderdiğini sorar. Bu olaylar İslam’a değil, Yahudi mitolojisine dayanmaktadır.

Sonuç ve Eleştiri:

Senet yönünden hadis sahihtir. Ancak içerik Kur’an’a, akla ve nebilik vakarına aykırıdır. Yahudi anlatılarından etkilenmiş olması çok muhtemeldir.

MEDİNE'YE VEBA GİRMEZ HADİSİ – RAVİ VE TARİHİ KUR'ANİ DEĞERLENDİRME

Hadisin Metni

“Medine'nin geçit yerlerinde melekler nöbet tutar; oraya veba hastalığı ve Deccal girmez.” (Buhari, Hadis No: 217)

Ravi Zinciri ve Değerlendirme

Hadis Sahih-i Buhari'de yer alır ve senedi şöyledir:

- İmam Buhari (v. 256 H)
- İshak b. Nâsır: Güvenilir
- Abdullah b. Mübarek (v. 181 H): Güvenilir, hadis imamı
- Yunus b. Yezid (v. 159 H): Güvenilir ama bazı rivayetlerinde tenkit edilmiştir
- Muhammed b. Şihab ez-Zührî (v. 124 H): Güvenilir tabiîn muhaddisi
- Ebu Hureyre (v. 59 H): Hadislerin çoğunu rivayet eden sahabe Bu senet klasik hadisçiliğe göre sahih kabul edilmektedir.

Kur'ani Açıdan Eleştiri

1-Kur'an'da hiçbir şehir için özel olarak korunmuşluk garantisini verilmez. Mekke ve Medine dâhil her toplum sorumluluk taşır.

2. Kur'an'da Deccal adı geçmez. Bu figür tamamen hadis kaynaklıdır.

3. Meleklerin bir şehrin kapısında nöbet tutması Kur'an'da geçmez. Kur'an'da melekler vahiy, koruma ve azapla görevlidir.

4. Kur'an'da veba ya da bulaşıcı hastalıkların belirli şehirlerden uzak tutulacağına dair bilgi yoktur.

5. Kur'an'da hiçbir peygamber gaybı bilemez, bir şehirde neler olup olmayacağına dair mutlak bilgi de veremez.

Tarihsel Olarak Medine'ye Veba Girmiş midir?

a) Klasik Dönem

– Tâûn-ı Amvâs (639): Medine dâhil Hicaz bölgesine yayılmıştır (İbn Sa'd, Taberî, İbn Kesîr).

– İbn Hacer el-Askalani: Vebanın Hicaz bölgesine ulaştığını ve etkili olduğunu kaydeder.

– İmam Malik'in Muvatta'sında Medine'de toplu ölümler olduğu geçer.

b) Osmanlı ve Seyahatnameler

– 1845 tarihli Osmanlı belgelerinde Medine ve çevresinde bu-
laşıcı hastalıklar, veba ve kolera kaydedilmiştir.

– 19. yüzyılda seyyah C.M. Doughty, Medine'de vebadan ölümler olduğunu raporlamıştır (Travels in Arabia Deserta, 1888).

c) 20. Yüzyıl ve Modern Zamanlar

– Suudi Sağlık Bakanlığı raporlarına göre 1950'lerde Medine'de bakteriyel salgınlar (kolera, veba benzeri) görülmüştür.

– COVID-19 (2020): Medine'de karantina uygulandı, binlerce vaka tespit edildi. Salgın Medine'yi doğrudan etkilemiştir.

(Kaynak: Suudi Sağlık Bakanlığı, 2020 Pandemi Raporları)

Sonuç

Hadis sened olarak sahih kabul edilse de, hem Kur'an'a hem tarihsel gerçekliğe aykırıdır.

Veba Medine'ye birçok kez girmiş, hadis fiilen çürütülmüştür. Deccal ve melek nöbeti gibi unsurlar Kur'an'da geçmemekte, dolayısıyla bu hadis Kur'an Müslümanları tarafından reddedilmektedir.

HADİS İNCELEMESİ (KUR'AN VE MİSLİ VERİLDİ)

Hadis Metni

“Elçi şöyle dedi: Bana Kur'an ve onun misli (benzeri) verildi. Ama insanların oturdukları yerden 'Kur'an'a bağlı kalın, onun içindekiler yeterlidir' diyecekleri zaman gelecektir.”
Kaynaklar: Ebû Dâvûd, Sünen 6 (4604, 4607); Tirmizî, İlim 16, 60 (2678, 2666); İbn Mâce, Mukaddime 2; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5 (1401)

Senet ve Ravi İncelemesi

Bu hadis Kütüb-i Sitte kaynaklarında geçmektedir. Öne çıkan raviler:

1. Ebu Hureyre: Sahabe, 5000+ hadis rivayet etmiştir. Kab el-Ahbar'dan etkilenmiştir.
2. İbn Şihâb ez-Zührî: Tabîîn âlimi. Emevî resmi hadisçisidir. Devlet bağlantısı eleştirilir.
3. Ma'mar b. Râşid: Zührî'den hadis rivayet etmiş, sika kabul edilir.
4. Abdulrazzâk es-San'ânî: Sika ve güvenilir kabul edilen muhaddis. Sened yönünden klasik usule göre sahih görülse de, metin felâkettir.

Hadisin Anlamı ve Vurgusu

Hadis, Kur'an'ın yanı sıra 'onun benzeri' bir başka vahyin (sünnet/hadis) verildiğini öne sürmektedir. Ayrıca Kur'an'a bağlı kalınmasını savunanların eleştirileceğini bildirir. Bu, Kur'an'ı yerli görenleri küçümseyen ideolojik bir söylemdir.

Kur'an Açısından Eleştiri

Hadis, Kur'an'a aykırıdır. Kur'an, başka bir kaynakla tamamlanmaya ihtiyaç duymaz:

– Enam 114: **Allah'tan başka hakem mi arayayım? Size Kitabı ayrıntılı indiren O'dur...**

– Araf 52: **Biz onlara bilgiyle açıklanmış bir kitap getirdik...**

– Furkan 30: **Kavmim bu Kur'an'ı terk etti.**

– Zümer 23: **Allah sözün en güzelini indirdi: birbiriyle uyumlu, ikizli bir kitap.**

– Nahl 89: **Sana Kitabı her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik.**

Eleştirel Değerlendirme

Hadis, Kur'an dışında ikinci bir vahiy kaynağını savunarak, Kur'an'a alternatif üretmektedir. Bu, Kur'an'a şirk koşmaktır. Sonuç olarak, hadis sened yönüyle sahih sayılsa da, metin yönünden Kur'an'a tamamen aykırıdır ve Kur'an Müslümanları açısından asla kabul edilemez.

HADİS İNCELEMESİ: ALLAH'TAN DAHA KISKANÇ KİMSE YOKTUR HADİSİ

Hadis Metni

Resûlullah (sav)'i işittim, şöyle diyordu:

“Allah'tan daha kıskanç kimse yoktur. Bu sebeptendir ki fuhşiyatın açığını da kapalıasını da haram kıldı. Medihden Allah kadar hoşlanan bir kimse de yoktur. Bu sebeptendir ki nefsinin medhetmiştir.”

Ravi: Abdullah ibn Mes'ûd

Kaynaklar: Buhârî, Nikâh 107, Tefsir En'âm 7, Tefsir Arâf 1, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 33 (2760)

Ravi ve Senet Zinciri

Hadisin senet zinciri klasik kaynaklara göre şu şekildedir:

1. Resûlullah (sav)
2. Abdullah ibn Mes'ûd (sahabe)
3. Alkame bin Kays (ibn Mes'ûd'un önde gelen öğrencisi)
4. Şa'bî (Amir bin Şurahbil) – Tabiinden, güvenilir ravi
5. İmam Süfyân es-Sevrî (hadis toplayıcı, sika ravi)
6. Abdullah ibn Mübarek veya Abdurrahman bin Mahdi (Buhârî'nin kaynak aldığı kişiler)
7. Muhammed bin İsmail el-Buhârî (el-Camiu's-Sahih derleyicisi)

Bu zincir 'muttasıl' ve 'sika' olarak kabul edilir, hadis bu nedenle 'sahih' sınıfındadır.

Metin Eleştirisi

Hadiste geçen ifadeler:

- “Allah'tan daha kıskanç kimse yoktur.”

– “Bu yüzden fuhşiyatın açığı ve kapalısi haram kılındı.”

– “Allah kadar övülmekten hoşlanan yoktur. Bu yüzden nefisini medhetti.”

Bu ifadeler Allah’a kıskanmak, övülmekten hoşlanmak gibi beşerî duygular yüklemektedir. Bu tür sıfatlar Kur’an’a aykırıdır ve Allah’ın tevhid sıfatına zarar verir. (Haşa)

Kur’an’la Çelişkili Kısımlar

– Şûrâ 42:11: “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”

– En’âm 6:103: “Gözler O’nu göremez, O ise bütün gözleri görür.”

– Fâtır 35:15: “Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise Gani’dir, Hamid’dir.”

– Bu ayetlere göre Allah kıskanmaz, övülmekten hoşlanmaz; aksine hiçbir şeye muhtaç değildir. Haşa!!!

Kur’an Müslümanlığı Açısından Değerlendirme

Kur’an’a göre Yüce Allah:

– Mutlak kudret sahibidir, beşeri zaafardan münezzehtir.

– Kendini övmez, övülmeye ihtiyaç duymaz.

– Kıskanmak, beğenilmek gibi duygular Allah’a isnat edilemez.

Bu hadis, Allah’ı beşerileştirdiği için tevhid ilkesine aykırıdır.

Sonuç

– Senet zinciri sağlam olsa da metinsel içerik Kur’an’a aykırıdır.

– Hadis, Allah’a insanlara özgü duygular atfetmekte ve bu nedenle Kur’an Müslümanlığı açısından kabul edilemez niteliktedir.

– Allah tektir, benzersizdir ve hiçbir şeye muhtaç değildir.

HADİS İNCELEMESİ: KADINLARIN AKLI VE DİNİ EKSİKTİR HADİSİ

Hadis Metni

Resûlullah (sav) buyurdu: “Kadınlar arasında akıl ve din yönünden eksik olup da, akılı başında bir erkeği sizin kadar eksik akıllı ve eksik dinli biri kadar etkileyeni görmedim.”

Kadınlardan biri sordu: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Akıl ve din yönünden eksikliğimiz nedendir?’

Peygamber şöyle buyurdu: ‘Kadının şahadeti erkeğin şahadetinin yarısı değil midir? İşte bu onun akılcıca eksik oluşundandır. Hayız gördüğünde namaz kılmaz, oruç tutmaz. İşte bu da din yönünden eksik oluşundandır.’

Kaynak ve Ravi Zinciri

Bu hadis hem Buhârî hem de Müslim’in sahih kitaplarında geçmektedir:

- Sahih-i Buhârî, Hayz, 6 (Hadis No: 304)
- Sahih-i Müslim, İman, 132 (Hadis No: 79)

Senet Zinciri (Buhârî rivayeti üzerinden):

1. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256)
2. İshâk b. İbrahim el-Hanzalî (v. 238) – sika
3. Cerîr b. Abdilhamîd (v. 188) – sika
4. A’meş (Süleyman b. Mihrân) (v. 148) – sika
5. İbrahim en-Nehaî – tâbiî, güvenilir
6. Alkame b. Kays – tâbiî, sika
7. Abdullah ibn Mes’ûd (ra) – sahabe

Bu senet zinciri muttasıl (kopuksuz) ve ravileri sika (güvenilir) kabul edilmiştir. Dolayısıyla hadis hadisçilerce ‘sahih’ kategorisindedir.

Kur'an'a Aykırılık

Hadiste kadınların 'akıl ve din bakımından eksik' olduğu öne sürülmektedir. Oysa Kur'an'da kadın ve erkek arasında bu tür bir zihinsel veya dinî eksiklik farkı yer almaz. Aşağıdaki ayetler bu hadisin Kur'an'a aykırı olduğunu gösterir:

Nahl 16:97 – “Kim mümin olarak salih amel işlerse –ister erkek ister kadın olsun– ona hoş bir hayat yaşatacağız.”

Ali İmran 3:195 – “Ben, sizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir çalışanın amelini zayıf etmeyeceğim.”

Tevbe 9:71 – “Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin dostudurlar...”

Bu ayetler, iman ve amelde cinsiyet farkı gözetilmediğini, kadın ve erkeğin eşit değerinde sorumlu varlıklar olduğunu ortaya koyar.

Kur'an Müslümanlığı Açısından Değerlendirme

– Kur'an'da kadınların aklen veya dinen eksik olduğu hiçbir ayet yoktur.

– Şahitlik meselesi (Bakara 2:282) ticari bir alana özgüdür ve akılsal bir eksikliğe delil değildir.

– Bu hadis, kadınları zihinsel ve manevi açıdan değersizleştirir. Kur'an'a göre ise kadınlar da erkekler gibi sorumludur, muhakkem sahibidir ve değerlidir.

Sonuç olarak

– Hadis, senet açısından sahih olsa da, metni Kur'an'ın kadın-erkek eşitliğine dair temel ilkelerine aykırıdır.

– Kadınların eksik akıllı ve eksik dinli olduğu yönündeki iddia, Kur'anî öğretiyeye ve adalete ters düşmektedir.

KADER VE TAKDİR HADİSİ – RAVİ ZİNCİRİ VE KUR’ANÎ DEĞERLENDİRME

Hadisin Metni

“Sizin hepinizin ve can taşıyan tüm insanların cennetteki ve cehennemdeki mekânı yazılmıştır (takdir edilmiştir).

Kimin bedbaht ve kimin bahtiyar olduğu da takdir edilmiştir.” (Buhari, Hadis No: 603)

Ravi Zinciri ve Güvenilirlik

Hadisin senedi şu şekildedir:

- İmam Buhari (v. 256 H)
- Abdullah b. Yusuf (v. 218 H): Buhari’nin önemli şeyhlerinden, güvenilir (sika) ravi.
- Malik b. Enes (v. 179 H): Medine ekolünün kurucusu, Malikî mezhebinin imamı, güvenilir.
- Ebû’z-Zinâd (v. 130 H): Güvenilir tabiüdür.
- Abdurrahman el-A’rac (v. 117 H): Güvenilir tabiüdür.
- Ebu Hureyre (v. 59 H): Hadislerin çoğunu rivayet eden sahâbi

Bu zincir klasik hadis usulüne göre sahih kabul edilir.

3. Kur’anî Açıdan Eleştiri

Kur’an merkezli anlayışa göre bu hadis ciddi sorunlar barındırmaktadır:

1. Kur’an’a göre insanlar özgür iradeye sahiptir (18:29, 76:3). Bu hadis ise sonucun önceden yazıldığını savunur.

2. Herkes sadece kendi yaptığından sorumludur (2:286). Önceden takdir edilen bir sonuç varsa, sorumluluk ortadan kalkar.

3. Cennet ve Cehennem amellere göre belirlenir (3:182, 4:40), yazgıya göre değil.

4. Kimin bahtiyar, kimin bedbaht olacağı kişinin tercihlerine ve çabasına bağlıdır (6:104, 39:41).

5. Kur'an'da her şeyin Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğu söylenir (57:22), ancak bu "mutlak kader" anlamına değil, Allah'ın ilmini ifade eder.

Bu hadis, kaderciliği teşvik ettiği ve özgür iradeyi yok saydığı için Kur'an Müslümanları tarafından reddedilir ve Kur'an'a aykırı görülür.

HADİS İNCELEMESİ: ALLAH'IN 99 İSMİ

Hadis Metni

“Allah'ın 99 ismi vardır. Kim onları ezberlerse kesinlikle cennete girer. Bilin ki Allah tektir, teki sever.” (Buhari, 109)

Sahih Buhari Rivayet Zinciri

- Muhammed b. İsmail el-Buhârî
- Mekki b. İbrahim
- Yezîd b. Ebi Ubeyd
- Seleme b. Ekvâ
- Hz. Muhammed (sav)

Sahih Müslim Rivayet Zinciri

- Müslim b. Haccâc en-Neşâbüri
- Zuhayr b. Harb
- Vecih b. Cerîh (Vüheyb)
- Züheyr
- Ebu'z-Zinâd
- El-Arac
- Ebu Hureyre

Hadisin Sıhhati

Bu hadis hem Buhari hem Müslim'de sahih senetlerle yer aldığı için, muhaddisler arasında 'müttefekun aleyh' kabul edilir. Yani en güvenilir hadisler arasındadır.

Kur'an'a Göre Değerlendirme

Kur'an'da Allah'ın güzel isimlerinden bahsedilir:

“En güzel isimler Allah'ındır, O'na bu isimlerle dua edin.” (A'râf 7:180)

Ancak 99 sayısı Kur'an'da geçmez. Ayrıca cennet garantisi, sadece isimleri ezberlemekle değil; iman ve salih amelle mümkündür (Bakara 2:25, Nisa 4:57, Kehf 18:30). Bu nedenle, hadis Kur'an merkezli İslam anlayışına göre değişmeceli veya teşvik amaçlı yorumlanabilir.

HADİS İNCELEMESİ VE KUR'AN AÇISINDAN ELEŞTİRİ

Hadis Metni

“Evliyen zina edenleri taşıyarak (recm ederek) öldürün.”

Kaynaklar: Buhârî [1111, 1606], Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Muvatta [1609]

Senet Zinciri ve Raviler

Ravi zinciri (Altın Silsile – Buhari varyantı):

1. Abdullah b. Yusuf el-Tenisi – Güvenilir ravidir. Buhârî'nin çok hadis aldığı hocasıdır.

2. İmam Mâlik b. Enes – Muvatta'nın müellifi, Medine fıkhının öncüsü, güvenilir ve fakih imamdır.

3. Nâfi' – Tabiîn dönemi ravisi, İbn Ömer'in azatlı kölesidir. Hadis ilminde çok güvenilir kabul edilir.

4. Abdullah b. Ömer (r.a.) – Peygamber'in sahabesi, binlerce hadis rivayet etmiş, güvenilir sahabelerdir.

Senedin Sıhhati

Hadisin senedi hem Buhârî hem Müslim tarafından sahih kabul edilmiştir. Özellikle Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer zinciri 'Silsiletü'z-Zehab' (Altın Silsile) olarak tanınır ve en güvenilir zincirlerden biri sayılır.

Kur'an Açısından Eleştiri

Kur'an, evli olsun bekâr olsun zina edenlere uygulanan cezanın 'yüz değnek' olduğunu bildirir:

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz değnek vurun...” (Nur 24:2)

Kur'an'da recm cezası (taşıyarak öldürme) geçmez. Eğer recm, Allah'ın hükmü olsaydı, Kur'an'da çok net bir biçimde yer

alması gerekirdi. Aksine, Allah ‘Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık’ (Enam 6:38) ve ‘Bu Kur’an, her şeyin açıklayıcısıdır’ (Nahl 16:89) der. Bu durumda, Kur’an’da açıkça olmayan ve çelişen bir cezanın uygulanması, Kur’an’ın yeterliliğini reddetmek anlamına gelir. Farklı versiyonlarında da bir keçinin recm ayetini yediği için hükümden düştüğüne inanılır. Bu tarz şeyler yüce dinimizle dalga geçmektir.

Sonuç

Hadis senedi açısından sahih kabul edilmekle birlikte, Kur’an’a açıkça aykırı bir ceza içermektedir. Kur’an merkezli bir yaklaşım benimseyenler için bu hadisin hüküm kaynağı olamayacağı açıktır.

Son olarak bir de Kur’an’a uygun sahih hadisi değerlendirilim.

HADİS METNİ; “Ameller ancak niyetlere göredir.”

Ravi zinciri

(Buhârî ve Müslim’de ortak kabul gören şekliyle)

Hz. Muhammed → Ömer b. el-Hattâb → Alkame b. Vakkâs → Muhammed b. İbrahim et-Teymî → Yahyâ b. Saïd el-Ensârî → İmam Buhârî / Müslim

Hadis usulüne göre:

- Ravi zinciri muttasıl
- Râviler sika kabul ediliyor
- Metin problemi yok
- “Sahih”

Hadisin Kur’an’daki karşılığı

Evet. Anlam olarak birebir geçer.

Kur'an'dan örnekler:

Bakara 225:

“Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz; kalplerinizin kazandığından sorumlu tutar.”

İsrâ 84:

“De ki: Herkes niyetine göre iş yapar.”

Beyyine 5:

“Onlara, dini yalnız Allah'a has kılarak, ihlâsla kulluk etmeleri emredildi.”

Yani;

- Niyet
- Kalbin yönelimi
- İhlâs
- Hadiste söylenen ilke Kur'an'da zaten açıkça mevcut

Kur'an'a uygunsu buna ne gerek var?

“Kur'an'a uygunsu alırız” diyenlere;

Hadis Kur'an'a uygunsu zaten Kur'an'dan biliyoruz. Kur'an eksiksiz ve mübinken başka bir şey aramaya ne gerek var. Kur'an'a tamamen uygun olan hadis, Kur'an'ın yerine değil, ancak tekrarı olabilir. Allah dinini hadisle tamamlamaz. Allah dinini Kur'an'la tamamladığını söyler. Önceki ümmetlerde bu hataya düşmüştür. Yüce Allah'ın şanını anlamamışlardır. Bu şekil bir kabul bile Kur'an'a yetersiz damgası vurur.

TASAVVUFUN TARİHİ, ŞİRK UNSURLARI VE KUR'AN'A AYKIRILIKLARI

Tasavvufun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Tasavvuf (Sufizm) İslam içinde ortaya çıkan mistik bir akımdır. İlk çıkışı, hicri 2. asırdan itibaren bazı Müslümanların zühd hareketine dayanır. Bu kişiler dünya nimetlerinden uzak durup nefsi terbiye etmeyi vurgulamışlardır. Bu dönemde tasavvuf, Kur'an daki takva, ihlas, zikir, tevekkül gibi kavramların derinlemesine yaşanması olarak görülüyordu. Ancak ilerleyen zamanla birlikte tasavvuf, dış kaynaklı bazı felsefi ve dini unsurları da bünyesine alarak özgün bir mistik doktrin haline gelmişti.

9. yüzyıldan itibaren bazı sufiler, İslam'ın ana akidesinden sapma sayılabilecek yeni fikirler öne sürmeye başladılar. Horasan ve Bağdat civarında gelişen erken tasavvuf ekolleri arasında Bayezid Bestâmî söylemleriyle (Kendimi tenzih ederim ben en yüce olan Rabbimin kendisiyim) ve Hallâc-ı Mansur gibi isimler, "Enel-Hak" (Ben Hakk'ım) veya Sübhâni (Ben yüceyim) gibi şâhiyat (mistik coşku, taşkın sözler) söyleyerek büyük yankı uyandırdılar. Bu ifadeler hulûl (Tanrı'nın insan bedenine girmesi) veya ittihad (kul ile Allah'ın özdeşliği) anlamına geldiği için, Hallâc gibi sufiler dinden dönmekle suçlanıp idam edilmiştir. Nitekim Hallâc-ı Mansur'un 922 yılında Bağdat'ta idamı, tasavvuf tarih yazımında önemli bir dönüm noktasıdır.

Hallâc-ı Mansur: "Enel-Hak" Söylemi ve Hulûl İnancı

Hallâc-ı Mansur Bağdat merkezli tasavvuf çevrelerinde dolaşan bir sûfi idi. Asıl adı Hüseyin bin Mansur olan Hallâc, en çok "Enel-Hak" (Ben Hakk'ım) demesiyle tanınmıştır. Hakk ismi Kur'an'da Allah'ın isimlerinden (el-Hakk: Mutlak Gerçek) biri olduğundan, Hallâc'ın bu sözü kendini Allah ilan etmesi anlamına geliyordu. Tasavvuf ehli, Hallâc'ın bu sözü aşka gelip

kendinden geçerek (mest halinde) söylediğini, “Ben Allah’ım” demek istemediğini iddia etseler de tarihi kayıtlara göre Hallâc, kendi yazdığı Tevâsîn adlı eserinde de benzer iddialarda bulunmuştur. Örneğin Hallâc, Allah’ın kendi bedeninde zuhur ettiğini ima eden pasajlar kaleme almış ve bu görüşü sebebiyle devrin fakihleri tarafından küfre düşmekle suçlanmıştır. 922 yılında Bağdat’ta idam edilerek tasavvuf tarihinin ilk öldürülen kişisi olarak tarihe geçmiştir.

Hulûl, ilahi varlığın veli kulların bedenine girmesi, onda tecessüm etmesi demektir. Hallâc, “Allah ben’de tecelli etti, O’ndan başka bir şey kalmadı” manasında sözler etmiştir. Hatta ileri giderek İblis’i ve Firavun’u öven beyitler söylemiş, şeytanın ve küfür içindeki Firavun’un aslında Allah’ın rol verdiği hakiki veliler olduklarını iddia etmiştir. Hallâc’a göre “her şey Allah’ın bir parçası” olduğundan, şeytanın Âdem’e secde etmemesi bile tevhid aşkından kaynaklanan asil bir davranıştır! Bu korkunç görüş, Kur’an’ın temel öğretileriyle taban tabana zıttır: Kur’an’da İblis lanetlenmiş bir isyankâr, Firavun ise helak edilmiş bir zorbadır ve hiçbir olumlu sıfatla anılmazlar. Hallâc’ın vahdet-i vücudcu yaklaşımı, mutlak iyi-kötü ayrımını flulaştırdığı için Kur’an’a göre sapkın bir düşüncedir. Nitekim Kur’an, **“İçlerinden kim ‘Ben, O’ndan başka bir ilahım’ derse biz onu cehennemle cezalandırırız”** diye buyurarak (Enbiyâ 21:29), Hallâc gibi ilahlık iddiasında bulunanları net şekilde mahkûm etmektedir. Tevhit dininde bırakın bir beşerin kendini ilah ilan etmesi, Allah’a ortak koşmak dahi en büyük zulüm olarak tanımlanmıştır. Lokman sûresi 13. ayette Hz. Lokman oğluna **“Allah’a ortak koşma, çünkü şirk gerçekten çok büyük bir zulümdür”** diye nasihat ederek şirk fiilinin adalet dışı bir haksızlık olduğunu vurgular. Hallâc’ın “Enel-Hak” demesi ise müşriklerin Allah’a ortak koşmasından bile öte, bizzat kendini ilah mertebesine yükseltme küstahlığıdır ki bu sözün İslam’da asla yeri yoktur.

Hallâc-ı Mansur'un trajik sonu idam edilişi Kur'an perspektifinden bakıldığında yanlıştır. Elbette hiç kimse inancından dolayı zorlanmamalı veya öldürülmemelidir (bkz. Bakara 2:256, Yunus 10:99). Hallâc'ın öldürülmesi, suçu her ne olursa olsun hukuken haddi aşan bir cezalandırma idi ve nitekim zalimleri mazlum durumuna sokmuş, onun öğretilerine sempatinin artmasına yol açmıştır. Hallâc'ın açtığı yolda, daha sonra İbn Arabî ve Mevlânâ gibi sufiler teorik çerçeveyi genişletmiştir.

Özetle, Hallâc-ı Mansur hulûl inancını İslam toplumuna sokan öncü isimlerden olup şirk unsurlarının tasavvufa sızmasında öncü olmuştur. Onun Tevâsîn'inde dile getirdiği fikirler, binlerce yıllık pagan mistisizmin İslami terimlerle yeniden paketlenmiş halidir. Kur'an ise *Allah'ın yaratılmış hiçbir şeye hulûl etmeyeceğini, O'nun hiçbir şeye benzemediğini* (Şûrâ 42:11) ve insana "*şahdamarından daha yakın*" olsa da (Kaf 50:16) zatı itibarıyla münezzeh olduğunu bildirmektedir. Allah, insanda tecelli etmez; insan haşa Yüce Allah olmaz. Hallâc'ın düştüğü hata, tevhid inancını hulûl ile karıştırmak olmuş ve bu sapkınlık İslam'ın temel akidesine aykırı bulunduğundan Kur'an ayetleriyle çelişmiştir.

Hristiyanlık özelinde ise, keşişlik ve züht hayatı İslam tasavvufunu etkilemiştir. Hz. Muhammed devrinde Arap Yarımadası'nda yaşayan rahip ve keşişlerin inziva uygulamaları, sonraki sufilere ilham vermiştir. Kur'an'da Hristiyanların "ruhbanlık" uygulamalarına değinilir ve onların dünya işlerinden el etek çekmesi övülmez fakat "Allah'ın rızasını aramak için kendi uydurdıkları ruhbanlığa sıkı sarıldıkları" belirtilir. İslam'da manastır kurumu olmasa da, ilk mutasavvıflar çile, inziva ve bekâr yaşama (bekârlık, dünya zevklerinden feragat etme) gibi uygulamalarda Hristiyan manastır geleneğine benzer bir yol izlemiştir.

11.-12. yüzyıllarda tasavvuf, daha sistematik bir öğretiye dönüşmeye başladı. İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, tasavvufa Hind ve İran dinlerinden, Yunan-Neoplatonik (Her şeyin

kaynağı Bir'dir. Evren Bir'den taşmıştır. Tekten sudur) felsefeden ve Hristiyan manastır geleneğinden unsurlar sızdı. **Vahdet-i vücud** (varlığın birliği) gibi doktrinler, İslam'ın tevhid inancıyla bağdaştırılsa da gerçekte eski panteistik öğretilerin İslami kavramlarla ifade edilmesi idi. Bu yüzyıllarda ayrıca tasavvuf tarikatlar şeklinde kurumsallaştı: **Kadiriyye, Yeseviyye, Rifaiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye** gibi tarikatlar piramidal bir silsile ve disiplinli bir zikir uygulamasıyla ortaya çıktı. 12. yüzyılda yaşayan **Abdülkadir Geylâni**, kendi kitaplarında kerametleri olduğunu yazmasa da öğrencileri tarafından şirkleştirilmişti. Hem halka vaaz veren bir âlim hem de mucizevi kerametleri olduğu rivayet edilen bir evliya olarak anılıyordu. Bu dönemde tasavvuf artık "İslam'ın batını yorumu" olarak kabul görmeye başlamış, hatta **İmam Gazâlî** gibi büyük âlimler tasavvufun başka yönlerini eserlerinde savunarak ona meşruiyet kazandırmışlardır.

Gazali; Tasavvufu Sünni İslam'a entegre eden kişi olarak bilinir. Tasavvufu şeriatın ruhu olarak gördü. İhyâ-u Ulûmî'd-Din adlı eseriyle tanınır. İhyâ-u Ulûm, adından da anlaşılacağı üzere, dinin ihyası için özellikle kalp amellerine ve tasavvufi erdemlere vurgu yapar. Aklı ikinci plana atan bir görüş oluşturdu. Dönemin ünlü isimleri Farabi, İbni Sina'yı eleştirdi. Kalp gözü gibi kavramlara değindi. Gazâlî İhyâ'sında, tasavvuf büyüklerinin kerametlerini, gaipten haber verişlerini, rüyalar ve keşif yoluyla elde ettikleri bazı marifetleri aktarmıştır. Örneğin bir veli zâtın bir gecede Kâbe'yi tavaf ettiğini veya dua ile fırtınaları dindirdiğini anlatan menkıbeleri eserine almıştır. Bu tür keramet hikâyeleri, Gazâlî'nin niyeti güzel olsa da, zamanla halk arasında suistimal edilebilecek bir evliya kültürünün yayılmasına zemin hazırlamıştır. Kur'an'a göre mucizevi haller, doğrudan Allah'ın izniyle Kur'an ayetleri ile anlatılarak peygamberlerin eliyle gerçekleşmiştir ve peygamberlerin bile mucizeyi keyiflerince gösterme yetkisi yoktur. (İsra 17:90-93, Ankebût 29:50) Gazâlî'nin vurguladığı bir diğer husus "maddi

ilimlerin kalbi kararttığı, asıl marifetin zühd ile geleceği” düşüncesidir. Onun Tehâfütü'l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı) eserinde felsefecilere yönelttiği ağır eleştiriler, kimi zaman akli ilimleri küçümseme şeklinde anlaşılmıştır. Bu ise, İslam dünyasında bir dönem bilime karşı duruşa bile sebep olmuştur. Gazâli sonrasında pek çok medrese, zahiri ilimlerde derinleşmek yerine tasavvufi tecrübeye önem vermeye başlamış, bu da entelektüel durgunluğa katkıda bulunmuştur. Kur'an ise defalarca “**akletmez misiniz, düşünmez misiniz**” diye insanları tefekküre davet eder (Bakara 2:44, Mülk 67:10)

13. yüzyılda tasavvuf düşüncesi doruk noktasına ulaştı. **Muhyiddin İbn Arabi** tasavvufun teorik felsefesini sistemleştirerek “**Vahdet-i Vücut**” doktrinini açıkladı. İbn Arabî'ye göre “tek varlık Allah'tır; görünen tüm âlem O'nun suretleridir.” Bu anlayış, tevhid gibi görünse de aslında **panteizmdir**. Dönemde yaşayan **Mevlânâ Celâleddin Rûmi** ise tasavvufun aşk ve cezbe tarafını Mesnevi adlı şiir eserinde zirveye taşıdı. Rûmi ve çağdaşı mutasavvıflar, farklı din ve kültürlerden de etkilenerek sevgi, hoşgörü ve ilahi aşk temalarını ön plana çıkardılar. Bu evrede tasavvuf, toplumun geniş kesimlerince benimsendi; Ancak Mevlana 'da Kur'an'a aykırı birçok inanış vardı.

Mesnevi deki şirk unsurları;

Kur'an'ın kendine has niteliklerini Mesnevi için de aynen kullanılır: “Mesnevi, temiz kişilerden başkası dokunamaz; Mesnevi'nin önüne sonuna bâtil yaklaşamaz; Mesnevi gönüllerin şifasıdır; Mesnevi âlemlerin Rabbinden ilham ile yazılmıştır” gibi ifadeler, aslında doğrudan Kur'an'ın Vakıa 79, Fussilet 42, İsra 82 ve Abese 13-16. ayetlerinden alınmış ve Mesnevi'ye uyarlanmış. Bu kadarla da kalmaz: Mevlânâ Mesnevi'yi övmek için Kur'an'a ait vasıfları kullanmakla, sanki Mesnevi'nin de Kur'an gibi vahiy ürünü olduğunu ima eder. Hatta bir beyitinde Mesnevi'yi “mîrâcul envâr” (nurların miracına) benzeterek, eserin ilahi kaynaktan doğ-

duğunu belirtir. “Ben bu kitabın müellifiyim; bana vahiy ve ilham geldi de bu eseri meydana getirdim” şeklindeki ifadeleri, bizzat kaynaklarda geçmektedir. Hatta Rûmi “ilham ile vahiy arasında fark yoktur, ikisini de yaşadım” diyerek peygamberlik ve veli ilhamını eşdeğer gördüğünü dile getirmiştir. Elbette ki Kur’an, son vahiydir ve Hz. Muhammed son nebidir. Bu İslam’ın akide açısından en temel prensiplerindendir (Ahzâb 33:40). Kur’an, **“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, nimetimi tamamladım”** (Mâide 5:3) vahyederek, vahyin ve dinin artık kemâle erdiğini bildirir. Dolayısıyla, bir kişinin çıkıp da “Allah bana da kitap indirdi” veya “bu yazdıklarım Allah katındandır” demesi, doğrudan küfürdür. Nitekim Kur’an, **kendi elleriyle yazıp “Bu Allah katındandır” diyenleri en ağır biçimde kınar: “Vay haline o kimselerin ki, kitabı elleriyle yazarlar da sonra az bir bedel karşılığında ‘Bu Allah katındandır’ derler..”** (Bakara 2:79) Mevlânâ’nın Mesnevi’sine biçtiği rol tam da bu ayetteki uyarıya uygundur. Rûmi, Mesnevi için “Allah tarafından indirilmiştir” diyerek aslında kendi kitabını kutsallaştırmış, adeta yeni bir vahiy gibi sunmuştur. Şirke düşmüştür. Bu ise İslam inancına göre büyük bir sapma, hatta zındıklık olarak değerlendirilebilir. Zira Kur’an, peygamberimizden sonra kimsenin böyle bir iddiada bulunamayacağını kesin bir dille belirtir. Mevlânâ’nın bazı rubailerinde zahiri şariat kurallarını ikinci plana atıp aşk sarhoşluğunu yüceltme görülür. Örneğin bir şiirinde “Ben kendi namazımın da kâfiriyim, çünkü o namazda Allah’tan gayri bir ben vardı” gibi ifadelerle, vecd halindeki insanın dinin formlarını aştığını ima etmiştir. Bu tür sözler zahirde ibadetleri küçümseme veya kendini ibadet yükümlülüklerinden muaf görme olarak anlaşılabilen tehlikelidir. Kur’an ise Allah’a kulluğun ancak O’nun emrettiği ibadetlerle olacağını, hiç kimsenin vahiy çizgisini aşma lüksü bulunmadığını belirtir. Hz. Muhammed bile ayet de **“Ben sadece sizin gibi bir beşerim, ancak bana vahyolunuyor”** aktararak (Kehf 18:110) beşeriyetini vurgulamıştır.

Diğer şirk sözleri ise

-Ben O'yum O da ben; Ben Hakk'ım Hakk'da benim.

-Mesnevi, Kuran'ın manasının manasıdır.

-Gördüğün her şey O'dur. Dağ, taş, deniz ağaç... hep Hakk'ın tecellisidir.

-Hz. Muhammed için; Sen olmasaydın kâinat olmazdı.

-Mevlânâ, Mesnevi'yi ilahi ilham ile yazdığını söylemiştir.

-İnsanın ruhu Tanrı'dan bir parçadır.

-Muhammed nurdan yaratıldı, o nur bütün âleme yayıldı.

-Mesnevi hakikatin sırlarını açar. Gönlü temiz olana Kur'an'dan bile kolay anlaşılır.

-Bir kere ölüp toprağa karışma, tekrar diril, taş ol, ağaç ol, hayvan ol, sonra insan ol.

-Bir Sufi Rabbini insan suretinde görür, çünkü Hak insanda tecelli eder.

-Mesnevi Kuran'ın Farsçasıdır. Vb.

Yunus Emre gibi halk şairleri, derin tasavvufi öğretileri sade bir dille ifade ederek tasavvufu köylere kadar yaydılar. (Ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm) ,(Sen bu kapıdan içeri Hz. Muhammet'siz giremessin) Yunus Emre'nin şiirlerinde şeriat-tarikat-hakikat mertebeleri önemli yer tutar. O, şeriatı bir başlangıç, tarikatı yol, hakikati ise varılacak aşk menzili olarak görür.

Tasavvuf başlangıçta İslam'ın manevi yönünü tecrübe etmeye yönelik masum bir zühd hareketiyken, zamanla içine şirk inanç ve ritüelleri de alarak ana akımdan önemli ölçüde farklılaşmıştır. **Evliya kültürü, türbe ziyareti ve istimdat (yatırlardan medet umma), sema ve devran (raksla zikir), rabıta (şeyhi zihinde canlandırma)** gibi uygulamalar Kur'an'da görülmediği halde ta-

savvufî pratiğin parçası haline gelmiştir. Tasavvufun erken döneminde bid'at olarak görülüp engellenen aşırı riyazet, uzlet ve mürşide kayıtsız şartsız teslimiyet gibi pratikler, sonraki yüzyıllarda meşrulaştırılmıştır.

Muhyiddin İbn Arabî: Vahdet-i Vücut ve Panteizm

İbn Arabî Endülüslü büyük mutasavvıf, felsefi tasavvufun en önemli kuramcılarından kabul edilir. Ona “**Şeyh-i Ekber**” (En Büyük Üstad) unvanı verilmiştir. İbn Arabî'nin tasavvufa en büyük katkısı, **vahdet-i vücut** kavramını ayrıntılı şekilde işlemesidir. Vahdet-i vücut, “varlığın birliği” anlamına gelir. Bu öğretiye göre Allah'tan bağımsız hiçbir varlık yoktur; görünen âlem, Hakk'ın farklı suretlerde tecelli etmesinden ibarettir der. İbn Arabî'ye göre Hakk (Allah) gizli bir hazine idi, bilinmeyi murad etti ve kâinat olarak tezahür etti. Son tahlilde tüm varlık “Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi”dir; var olan tek hakiki varlık Allah'tır.

Bu görüş ilk bakışta tevhid ile karıştırılabilir; zira “tek varlık Allah'tır” demek sanki Allah'ın birliğini vurguluyor gibidir. Ancak İbn Arabî, bir adım daha ileri giderek halk ile Hakk'ın özde bir olduğunu ima eder. Mesela Füsûsu'l-Hikem ve Fütûhât-ı Mekkiyye adlı eserlerinde, putperestlerin aslında Allah'ın tezahürlerine tap-tığını ileri süren ifadeler kullanmıştır. “Her tapılan put, gerçekte Hakk'ın bir zuhur mahallidir; cahiller neye taptığını bilmez ama ârif bilir” şeklindeki sözü meşhurdur. Arabî'ye göre Nuh kavminin taptığı putlar (Vedd, Yeğus, Yauk vs.) bir bakıma Allah'ın isimlerinin suretleriydi; eğer o kavim putları bıraksa “Hakikatin bir cüz'ünü terk etmiş” olurlardı. Yine İbn Arabî, Kur'an'da sapık kavimler olarak geçen Âd ve Semud halklarını “Allah'a yakınlaşmış, cehennem ateşi onlara serin gelmiş” şeklinde yorumlamış, onların azap görmeyeceğini iddia etmiştir. Görüldüğü gibi İbn Arabî, İslam'ın tüm kötü ve küfür ehli dediği örnekleri bile “aslında Allahı biliyor ve O'na yakın oluyorlar” diyerek tamamen tersine çevirmektedir. Bu ise Kur'an'ın akidesine açık bir meydan okuma-

dır. Zira Kur'an'a göre **şirk en affedilmez günah** olup (Nisâ 4:48), putlara tapanlar apaçık dalalettedir. Cehennem de kâfirlere ebedi azap yeridir (Tevbe 9:17, Ahzâb 33:64-65). İbn Arabî'nin bu fikirleri yaşadığı dönemde birçok âlim tarafından küfür ve zındıklık ile suçlanmıştır. Özellikle "Hakk-ul Hâlik (Yaratıcı olan Allah) şu görünen mahlûkattan ibarettir" şeklindeki ifadesi, Allah'ı yaratıklara benzetmek ve her şeye tanrılık isnat eden panteizmdir. Yine putperestliği mazur gören ve cehennemi inkâr eden açıklamaları da bazı ulemalar nezdinde küfür kabul edilmiştir ki Kur'an'a göre doğru budur.

Kur'an perspektifinden bakarsak, İbn Arabî'nin "Hakk, yaratılanın aynısıdır" şeklinde yorumlanabilecek vahdet-i vücud anlayışı, tevhidin özüne aykırıdır. Tevhid, Allah'ı her türlü mahlûktan ayrı ve münezzehtir kılmayı gerektirir: **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"** (Şûrâ 42:11); **"Allah, yaratılanların özelliklerinden uzaktır"** (Sâffât 37:159). Hâlbuki İbn Arabî'nin söyleminde Hakk ile halk arasında ontolojik bir ayırım yok gibidir. Bu da şirk kavramını anlamsızlaştırır. Çünkü eğer put da Allah'ın tecellisi ise puta tapmak neden yanlış olsun? İbn Arabî bu soruya "yanlış değil, cahiller ne yaptığını bilmiyor sadece" diye cevap verir gibidir. Oysa Kur'an putlara tapanlar için, **"Onlar Allah'ı bırakıp birtakım ilahlara tapar ve derler ki: 'Bunlar bizi Allah'a yakınlaştırsın diye tapıyoruz.'" buyurur ve bunun boş bir mazeret olduğunu bildirir (Zümer 39:3) Müşriklerin yaptığı tam da budur; "Allah her yerde, her şey O'nun parçası" diyerek her putu mabud edinmek, bin bir tanrılı eski dinlerin mantığıdır. Nitekim İbn Arabî'nin öğretileri, Hindistan'daki Advaita Vedanta (Brahman'dan başka gerçek yoktur) felsefesiyle ve antik Yunan'ın Panteist görüşleriyle büyük benzerlik taşır. Modern araştırmacılar, İbn Arabî'nin düşüncesini "İslam kisvesi altında Yeni Eflatuncu bir panteizm" olarak tanımlarlar. Gerçekten de İbn Arabî'nin "Varlık birdir, her şey O'dur" fikri, Spinoza gibi filozofların "Tabiat = Tanrı" şeklindeki**

panteist görüşleriyle özdeşir Kur'an ise bu tür vahdet-i vücud/ panteist yaklaşımları kesin biçimde reddeder: **“Göklerde ve yerde bulunan hiç kimse gaybı bilemez, onu ancak Allah bilir”** (Neml 27:65) buyurarak, mutlak ilim ve güçte Allah'ı tüm mahlûkattan ayrı tutar. Yine **“Allah'tan başka dost edinenlerin durumu, evini örümcek ağıyla yapan gibidir..”** (Ankebût 29:41) diyerek, ilah veya veli diye bel bağlanan kişilerin aslında hiçbir kudretinin olmadığını beyan eder. İbn Arabî'nin dediği gibi eğer putlar da Hakk'ın tecellisi olsaydı, Hz. İbrahim putları kırdığında (Enbiya 21:58) haşa “Hakk'a saygısızlık” etmiş olurdu ki Kur'an tam tersine İbrahim'i tevhid kahramanı olarak takdim eder. Bu örnek bile, vahdet-i vücud anlayışının Kur'an'ın tevhid mesajıyla nasıl çeliştiğini göstermeye yeter. Tarihsel olarak benzeri fikirler Hinduizm'in Advaita Vedanta öğretisinde de bulunuyordu. Plotinus'un Yeni Eflatuncu öğretilerinde “Tüm varlık, Tek olan Tanrı'dan sudur eder ve tekrar O'na döner” düşüncesi vardır. Nitekim “Sufi metafiziğin hemen her yönünün Yeni Eflatunculuk tarafından etkilendiği” bilim çevrelerinde kabul görür. Plotinus'un sudûr (emanasyon) teorisindeki “Bir olan Tanrı'dan evrenin taşması” fikri, vahdet-i vücud'un “Hak'tan zuhur eden varlıklar” anlayışına temel oluşturmuştur. Sufi filozoflar, antik Yunan felsefesinden gelen bu monist düşüncüyü İslami kavramlarla ifade etmişlerdir. Örneğin İbn Arabî, “Varlık birdir, suretler çoktur” derken, gerçekte antik felsefedeki “tek hakikat çok surette görünür” prensibini İslamileştirmiştir. Bu yüzden bazı ilahiyatçılar, vahdet-i vücudun İslam'a sonradan sızan bir felsefe akımı olduğunu öne sürerek eleştirmişlerdir.

İbn Arabî'nin etkileri sonraki yüzyıllarda özellikle Mevlevilik, Bektaşilik gibi tarikatlarda güçlü şekilde hissedilmiştir. Osmanlı toplumunda “Varlık Hak'ın zâtıdır” şeklindeki beytiyle bilinen mutasavvıflar, halk arasında da panteist bir tevekkül ve teslimiyet yaymışlardır. Bu durum haklı olarak sorumluluk ve adalet duygusunu zayıflattığı eleştirisine uğrar. Zira “her şey Allah'ın parçası,

hayır da şer de O'ndan ibaret" denildiğinde, zulme ve haksızlığa karşı direnmek anlamsızlaşabilir. Hâlbuki Kur'an zulümle mücadeleyi ve adaleti ayakta tutmayı emreder. (Nisâ 4:135) Dolayısıyla vahdet-i vücud felsefesi ahlâki açıdan da problemlidir. Nitekim İbn Arabî'nin "kâfir de olsa herkes aslında Hakk'a yakın" minvalindeki sözleri, haksızlığa batmış toplum liderlerini mazur gösterme aracı yapılmıştır. Sonuç itibarıyla, İbn Arabî'nin öğretisi hem itikadi açıdan şirk olan bir sapmadır, hem de Kur'an'ın vurguladığı tevhid, nübüvvet, hesap ve adalet prensipleriyle telif edilemez.

Tasavvuftaki fenâ fillâh kavramından da bahsederek, yani kulun benliğinin yok olup tamamen Allah ile dolması, Budizm'deki Nirvana kavramına benzetilir. Budizm'de Nirvana, benliğin ve arzuların sönümlenip mutlak huzura erme halidir. Tasavvufun hedefi olan fenâ da nefsi tamamen terbiye edip benlik duygusunu eriterek Allah'ta baki olmak demektir. Bu benzerlik sufi düşünürlerin de dikkatini çekmiştir. Nirvana ile fenâ arasındaki koşutluk, felsefi literatürde sık sık vurgulanır. Hatta erken dönem mutasavvıflardan bazıları Hindistan'a seyahat ederek Budist ve Hindu yogilerle görüştikleri, oradan esinlerle zühd pratiğini geliştirdikleri rivayet edilir. Kuşeyrî Risalesi ve benzeri tasavvuf klasiklerinde, Hint fakirlerinin sabır ve tevekkül hikâyeleri aktarılmıştır. Tasavvufun temel hedefi olan "ölmeden önce ölmek" (ölüm gelmeden nefsi öldürmek), Hint mistisizmindeki "mokşa" (ruhun kurtuluşu için egonun ölümü) anlayışıyla paraleldir.

Şii inançlarından bahsederek özellikle İran coğrafyasında gelişen on iki imam inancı, kısmen eski Pers gelenekleriyle harmanlanmıştır. Örneğin ateş, ışık ve karanlık sembolizmi Zerdüştsel dualizminin izlerini taşır. Şiiliğin bazı kollarında imamlar neredeyse yarı ilah niteliğindedir, nurani varlıklar olarak görülür. Bu düşünce, "nurun Ala nuri" (nur üstüne nur) kavramıyla ilişkilidir ve Zerdüştlük'teki ışık-karanlık mücadelesinin dinsel liderler üzerinden yeniden yorumu gibidir. Ayrıca İran Şii kültüründe önemli

yeri olan Matem merasimleri, Kербela ağıtları eski Mezopotamya ve İran'ın yas ritüellerini andırır. Örneğin, antik Mezopotamya'da Tammuz için tutulan matemler ile modern Şiilerin Muharrem matemleri arasında yapısal benzerlik kurulabilir.

Türk Şamanist Kültür ve Halk İnançları

Orta Asya kökenli Türk kavimleri İslam'ı benimsedikten sonra, eski Tengricilik ve Şamanizm inançlarından bazı uygulamaları yeni dinleriyle sentezlemişlerdir. Bu sentezin özellikle Anadolu sufiliğinde ve halk İslamında izleri belirgindir. Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmed Yesevî gibi Türk mutasavvıflar, İslam'ın özünü korurken Türk töresinden gelen ritüelleri tasavvuf çatısı altında yaşatmışlardır. Örneğin Ahmed Yesevî'nin oluşturduğu Yesevilik yolu, Şaman geleneklerindeki kamlık (şamanlık) ritüellerini büyük ölçüde devralmıştır. Müzik ve semah bunların başında gelmektedir. Şaman ayinlerinde kopuz eşliğinde transa geçme geleneği, Yesevi derişlerinin kopuzla zikir yapması ve nefesler okuması şeklinde devam etmiştir. Anadolu Aleviliğinde ve Bektaşilikte görülen semah döngüleri, bir bakıma Orta Asya Türklerinin kam törenlerindeki ritmik dansların devamıdır. Nitekim Ahmed Yesevî'nin öğrencileri ve Horasan erenleri aracılığıyla Anadolu'ya taşınan Alevi-Bektaşî yolu, "müzikli zikir ve semahlı ibadet" geleneğini meşru bir ibadet formu haline getirmiştir.

Türklerin getirdiği bir diğer adet, ölü gömme ve yas merasimleriyle ilgilidir. Orta Asya Türk kültüründe, cenazeden sonra belirli günlerde anma töreni yapmak yaygındı. İslam öncesi Türk inancında ölünün 7. Günü, 40. Günü ve yıl dönümü ruhu için özel merasimler düzenlenirdi. Bu gelenek İslam'a entegre edilmeye çalışılarak Anadolu'da devam etti. Günümüzde yaygın olan ölünün 7. Günü helva dağıtmak, 40. Gün mevlit okutmak gibi uygulamalar doğrudan Türk geleneğinden alınmadır. İslam'ın ilk dönemlerinde sahabe veya Arap toplumunda görülmeyen bu adetler, Türklerin İslam anlayışına dâhil ettikleri kültürdür.

Yediler, Kırklar inancı Anadolu tasavvufunda önemli yer tutar; evliyaların manevi bir hiyerarşide 3'ler, 7'ler, 40'lar şeklinde sınıflandırılması, Eski Türk ve Pers inanışlarındaki sayısal kutsiyetten etkilenmiştir. Türk masallarında da 3, 7, 9, 40 sayıları sık sık çıkar. Ayrıca “Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar” gibi deyimler ve geleneksel inanışlar hem Orta Asya şamanizminin hem de Alevi-Bektaşî tasavvufunun ortak kültürüdür.

Türkler, İslam öncesi dönemde dağ, su, ağaç gibi doğa unsurlarına kutsallık atfederlerdi. İslamiyete geçtikten sonra bu inanış tamamen yok olmadı; bunun yerine yatır (evliya türbesi) ziyaretleri ve dilek ağaçlarına çaput bağlama gibi şekiller aldı. Bir tepeye, yatır mezarına gidip adak adamak, kurban kesmek gibi uygulamalar hem Orta Asya Şaman törenlerinin hem de kısmen eski Türk-Moğol “Gök Tanrı” inanışının yansımalarıdır. Bu tür uygulamalar İslam açısından bidat sayılmışsa da halk içinde yaşama-ya devam etti. Sonuç olarak, Türkler İslam'ı kendi ruh kökleriyle yoğurarak farklı bir İslam anlayışı meydana getirdiler; bu anlayışa tasavvuf çatısı altında meşruiyet de kazandırdılar.

HULÛL VE VAHDET-İ VÛCUD KAVRAMLARININ KUR'ANA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hulûl inancı sözlükte “bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek, konup yerleşmek” anlamına gelir. Genel anlamı itibariyle Tanrı'nın beden alması, görünüşte olması, evren ve insan ile bütünleşmesidir. Vücut bulma ve birlik anlamlarına gelmektedir. Kökenlerini Hint ve İran felsefesi, Antik Mısır dinlerinden, Yeni Platonculuk ve Budizm'den alan bu inanış zamanla Yahudilik ve Hristiyanlıkta metne aykırı şekilde değerlendirildikten sonra İslami bir görünüme de sahip olmuştur. Bir şahsın durumuna girme veya o şahıs haline gelme durumunu kasteder. Bu inanışta Tanrı'nın bir şekilde bir bedene veya nesneye geçişi olgusuna inanılır.

Bu inancın zaman içindeki gelişim örneklerini incelersek örneğin Hinduizm'de; Tanrı Vişnu'nun çeşitli dönemlerde insan kılığına girerek insanlara yol gösterdiğine inanılır. Hristiyanlıkta ise bu durum teslisin 2. hipostazı olarak 'Baba oğul Kutsal Ruh'un oğlu yani İsa'nın tanrılaştırılmasıyla kendini göstermiştir. Mecusilikte ise ibadet ede ede zamanla tanrılaşma mertebesine atanma durumu oluşacağına inanılır. Yine Yeni Platonculuk'ta da düşüncenin tanrılaşması olgusu vardır. Eski Mısır'da ise firavunlar kendini Tanrı-Kral olarak görüp halkın çoğu da o şekilde inanmışlardı. Hulûl'a örnek olan bu olaylar Tanrı'nın belirli amaçlar doğrultusunda çoğunlukla insan bazen de hayvan veya başka bir varlık suretinde dünyaya inışı yani bir cisim veya bedene kavuşması anlamında kullanılmıştır. Özellikle Hint ve Yunan politeist dinlerinde kendini gösteren bu anlayış tüm evrendeki varlıkların ontolojik olarak aynı olduğu görüşünden gelir. Totemizmin ve Animizmin bir ürünü olan mitolojilerde de Tanrılar, insanlar ve hayvanlarla iç içedir. Örneğin Eski Yunan'da “Zeus ve Artemis” gibi insan Tanrılar ekseriyetle hayvan görünümlü bir bedenle dünyaya indikleri anlatılır. Yine bu durum Yahudilikte Hz. Musa'nın tebliğinin tahrif edilmesi sonucu İsrailoğulları tarafın-

dan tekrar tasarlanmıştır. Talmud'a göre de Yahudilik dinindeki Tanrı algısı aynı özelliklere sahiptir. Tanrı nasıl insanileştirildi ise peygamberler de tanrısal hüviyete bürünmüştür. Kur'an açısından değerlendirildiğinde açık bir şekilde bu durumu savunanların Allah'ın lanetine uğradıkları ifade edilmektedir. **“Yahudiler; “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar da “Mesih /İsa Allah'ın oğludur” dediler. Bunlar, onların dillerine doladıkları (geçersiz) sözlerdir. Kendilerinden önceki kâfirlerin ağzı ile konuşuyorlar. Allah canlarını alsın! Bu yalana nasıl da sürükleniyorlar!”** (Tevbe Suresi 30) Yine Mekke müşrikler de meleklerle kız diyerek ve Allah'ın kızları diye putlar üreterek çok büyük bir günah işlemeye devam etmişlerdir. Bu ifadelerin hulûl ile bağlantısı Tanrının varlıksal teklîğinin bir bakıma insani özelliklerle ele alınmasıdır.

Vahdet-i Vücut ise tasavvufta, varlığın birliğini savunan öğretilerdir. Muhyiddin İbn Arabi bu akımın öncüsüdür. “Yaratan ile yaratılanı mutlak anlamda eşitlemek ve bir saymak” demektir. “Varlık içinde her şey Allah'tır” düşüncesi ana fikirdir.

Bu düşünceye göre; bütün varlıklar Allah'ın bir parçası olarak bizzat Allah'ın kendisidir. Bu düşünce de Yaratan da yaratılan da birdir. Vahdet-i Vücut düşüncesinde Allah'tan başka varlık yoktur ve bu nedenle de her şey Allah'tır. Allah evrendir, doğadır her şeydir vb... Anlayışı vardır. Bu anlayışta putlara tapmak bile doğru bir inanç kabul edilebilmektedir, çünkü putta her şey gibi Allah'tır.

Vahdet-i Vücut felsefesine göre âlem Allah demek olacağı ve Allah'ta yok olmayacağı için kâinatta ezeldir. Hâlbuki kâinat gerçektir ama Yüce Allah'ın kendisi değildir. Bu nedenle de kâinat belirli bir süre sonra kıyamette yok olacaktır. Bu nedenle Allah, kâinatın hiçbir yerinde “mutlak varlığı” ile yoktur. Yasalarıyla ve sanatı ile vardır ve yasaları emirleri ile âlemlere etki etmektedir. Yüce Allah, mutlak zatiyla varlığıyla kâinatın hiçbir yerinde olamaz. Yasalarıyla, Sünnetullah'ı ile vardır. Çünkü Allah, ebedi ve

ezeli olandır. Fâni olan kâinatın hiçbir şeyi değildir ve hiçbir yerinde de değildir. Aksi takdirde, kâinat fâni olduğundan ve bir gün mutlaka yok olacağından, Allah da fâni olurdu.

Bu inanişa örnekler verecek olursak Hallac-ı Mansur'un "Enel Hak" (Ben Hakkım), Yunus Emre'nin "Ete kemiğe büründüm, Yunus diye görüldüm" sözü örnektir. Aslında bu düşüncede bir nevi panteizmdir.

Muhyiddin İbn-i Arâbi, Vahdet-i Vücut düşüncesi bağlamında sözlerinden bazıları:

"Şüphesiz yaratıkların sonradan olma varlığı, Yaratıcının varlığının aynıdır. Yaratıcının vücûduyla, yaratıkların vücûdu arasında fark yoktur".

"Kul Allah'tır, Allah da kuldur. Ya mükellef olan kimdir?. Yâni mükellef diye bir şey yoktur, dolayısıyla din diye bir şey yoktur".

"Allah hakkında her denen şey doğrudur ve birlik (Vahdet) in ifâdesidir. Çünkü, vücûdta yalnız Allah vardır".

Kur'an'da ise bu nitelendirmeler şirk olarak kabul edilir ve en büyük günahdır. Yüce Allah yaratandır ve yaratılan hiçbir şeye benzemez. **"Onun dengi gibi sayılabilecek bir şey yoktur. O da-ima dinleyen ve görendir Yine yüce Allah dışında her şey Allah'ın dilemesi takdirinde yok olur."** (Şura Suresi 11)

Yine Kur'an'da geçen Hz. İbrahim'in tevhidi sorgulaması kisası da Yüce Allah'ın hiçbir şeye benzemediğine delil olan ve bu sapkın anlayışı çürüten onlarca ayetlerden birkaçıdır. **"(Gerçeği görsün) ve kesin bilgiye ulaşanlardan olsun diye İbrahim'e, göklerin ve yerin yönetimini (oralardaki yetkinin kimde olduğunu) şu şekilde gösterdik: Gecenin karanlığı üzerine çökünce bir gezegen gördü; "Bu benim Rabbimdir." dedi. Gezegen kaybolunca: "Ben kaybolanları sevmem." dedi. Ay'ı, ışık saç-**

rak doğarken gördüğünde: “Bu benim Rabbimdir!” dedi. Kaybolduğunda da “Eğer Rabbim bana doğruyu göstermezse gerçekten ben de bu sapkın topluluktan olacağım.” dedi. Güneş’i, ışık saçarak doğarken gördüğünde de “Bu benim Rabbimdir! Bu daha büyük!” dedi. O da kaybolunca dedi ki: “Ey halkım! Ben, sizin ortak saydıklarınızdan uzağım. Ben yüzümü doğrudan doğruya, gökleri ve yeri bölünme kanunu ile yaratana çevirdim. Ben müşriklerden /Allah’a ortak koşanlardan -değilim.” (Enam Suresi75-79)

Sonuç olarak; tasavvuf anlayışıyla İslam dinine sokulmak istenen bu tarz inanışlar şirktir. Kur’an’a aykırıdır. Yüce Allah’ı doğru tanımamaktan ve yüceliğini anlamamaktan kaynaklanır. İnsanlar Kur’an’a hâkim olarak bu tarz şirklerden kurtulmalıdır.

KUR'AN'A GÖRE HARAM AYLAR – GELENEKSEL GÖRÜŞE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

1. Kur'an'a Göre Haram Ay Sayısı ve Temel Özellikleri

Tevbe Suresi 36. Ayette açıkça ifade edildiği üzere, Allah katında ayların sayısı on ikidir ve bu aylardan dördü 'haram aylar'dır. Bu aylarda yasaklar vardır. **"Gökleri ve yeri yarattığı gün, Allah'ın Kitabında olan şudur: Allah katında ayların sayısı on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru hesap budur. Öyleyse siz bu aylarda kendinizi kötü duruma düşürmeyin. O müşrikler, nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah, kendisinden çekinerek korunanlarla beraberdir."**

Bakara Suresi 217. Ayette ise, 'haram aylar'da savaşmanın büyük bir günah olduğu belirtilir. Bu da 'haram aylar'ın sadece ibadet açısından değil, aynı zamanda toplumsal huzur ve barış açısından da korunan zamanlar olduğunu gösterir. **"Sana haram ayını, o ayda yapılan savaşı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük suçtur. Ama Allah'ın yolundan engellemek, o yolu ve Mescid-i Haram'ın kutsallığını görmezlikten gelmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük suçtur. O fitne adam öldürmekten beterdir. Güçleri yetse, dininizden çevirinceye kadar sizinle savaşırlar. Sizden, kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, yaptıkları şeyler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennem ahalisidir, orada ölümsüz olarak kalacaklardır."**

2. Kur'an'da Haram Ayların İsimleri Geçmez

Kur'an'da 'haram ay'a dair hiçbir ayın ismi geçmez. Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep gibi ay isimleri ne Tevbe Suresi'nde ne de başka bir surede geçmektedir. Bu ayların isimlendirilmesi, İslam öncesi Arap toplumunun kullandığı kameri takvime ve rivayet literatürüne dayanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da, doğrudan

bu ayların hangileri olduğu çıkarılamaz. Sadece sayısı ve nitelikleri hakkında bilgi verilir. Ancak ayetlerin bağlantılarını incelediğimizde bu ayları bulabiliriz.

3. Tevbe Suresi 3-5: Hac ve Haram Ayların Başlangıcı

Tevbe Suresi 3. Ayette geçen ‘Yevmü’l-Haccil Ekber’ yani ‘Büyük Hac Günü’, Hac ibadetinin doruk noktasıdır. Bu büyük gün, geleneksel olarak Zilhicce ayının 10. günü olarak kabul edilir. Bu ayetle birlikte, haram ayların ‘hac ayı’yla başladığı bellidir. **“Bu büyük hac gününde Allah ve Elçisi tarafından bütün insanlara bildirilen şudur: Allah’ın o müşriklere desteği yoktur; elçisinin de öyle. Ey müşrikler, dönüş yaparsanız hayrınıza olur. Sırt çevirirseniz bilin ki siz, Allah’ı çaresiz bırakamazsınız. Kâfirlere acıklı bir azabı müjdele.”**

Tevbe 4. Ayette ise ‘haram ay’lardan sonra müşriklere karşı serbest mücadele verileceği ifade edilir. Bu da haram ayların, hac ibadetiyle başlayan ve belirli bir zaman süresi devam eden bir dönem olduğunu gösterir.

“Bu duyuru, sizinle antlaşma yapmış ve daha sonra bir kusur işlememiş, size karşı kimseye destek vermemiş müşrikleri kapsamaz. Onlara karşı olan andınızı süresinin sonuna kadar koruyun. Allah kendisinden çekinerek korunanları sever.”

Tevbe 5. Ayette ‘Haram aylar sona erince...’ ifadesi geçer. Dikkat edilirse burada ‘ay’ değil, ‘aylar’ denmektedir. Bu çoğul ifade, haram ayların arka arkaya geldiğini ve bütünsel bir dönem oluşturduğunu açıkça ima eder. **“O haram aylar çıktığında...”**

4. Geleneksel Görüşle Kur’an Arasında Uyuşmazlık

Geleneksel anlayışta haram aylar Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep’tir. Ancak Recep ayı, diğer üç ayla ardışık değildir. Zilhicce, Muharrem’den sonra gelen Safer ve Rebiülevvel aylarıyla devam etmez. Recep ayı, 7. ay olarak araya yaklaşık 5 ay sonra gi-

rer. Bu durum, Tevbe 5'teki 'haram aylar sona erince' ifadesindeki ardışıklık vurgusuyla çelişmektedir.

Bu da göstermektedir ki, Kur'an'a göre haram aylar ardı ardına gelmeli ve hac ayıyla başlamalıdır. Recep'in araya geç bir dönemde gelmesi bu düzeni bozar. Dolayısıyla sadece Kur'an'a dayanarak yapılan bir haram ay dizilimi Recep'i dışarıda bırakır.

5. Kur'an Temelli Alternatif Haram Ay Modeli

Kur'an'a dayanarak çıkarılabilecek model şu şekildedir:

1. Ay – Hac ayı Zilhicce (Bakara 197 de Bilinen vurgusu): Tevbe 3

2. Ay – Hemen sonraki ay: Tevbe 4

3. Ay – Ardından gelen ay: Tevbe 5

4. Ay – Devamındaki ay: Tevbe 5

Bu dizilimde Hac ibadetiyle başlayan ve ardı ardına gelen dört aylık barış dönemi oluşturulmuş olur. Recep ayı ise bu ardışık yapıya uymaz ve Kur'an'ın bu bağlamdaki mantığına ters düşer.

Kur'an'a göre haram ayların sayısı dördüttür, ama isimleri verilmemiştir. Kur'an'ın bütünlüğüne göre, haram aylar Hac'la başlar ve ardışık şekilde devam eder. Geleneksel sistemdeki Recep ayı bu sıralamaya uymadığı için, sadece Kur'an verilerine dayandığında Recep'in haram ay olamayacağı sonucuna varılır. Bu da Kur'an'a dayalı bir yaklaşımın, geleneksel sistemle çelişebileceğini gösterir.

6. Gelenekte Haram Ayların Başlangıcının Hatalı Olması

Geleneksel anlayışta haram ayların Zilkade ile başladığı kabul edilir. Ancak bu görüş, Kur'an'daki Hac ayı ile ilgili ifadelerle çelişmektedir. Kur'an'da 'Büyük Hac Günü' (Tevbe 9:3) vurgusu yapılır ve hac aylarının '**bilinen aylar**' (Bakara 2:197) olduğu belirtilir. Bu ayetlere göre hac, Zilhicce ayı içinde gerçekleşir ve ibadetin

zirve noktası (büyük Hac günü) bu aydadır. (Özellikle “bilinen” diye vahyedildiği için Hac Ayı bu doğrultuda değerlendirildi.) **Hac ayları bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa cinsel içerikli sözler söyleyemez, günaha giremez ve kavga edemez. İyilik olarak ne yaparsanız, Allah onu bilir. Siz azık biriktirin, kendini korumak en iyi azıktır. Ey sağlam duruşlu olanlar, yalnız benden çekinerek korunun!**

Dolayısıyla, haram ayların Hac ile başlaması gerektiği düşünüldüğünde, haram ayların Zilhicce ile başlaması Kur’an mantığıyla tutarlıdır. Zilkade ile başlatılan geleneksel dizilim bu bağlamda problemlili hale gelir. Zira Hac ibadeti Zilhicce ayında yapılmakta olup, Tevbe 3-4-5 zincirinde Hac’dan bahsedildikten sonra haram ayların devam ettiği belirtilmektedir. Bu da açıkça haram ayların ‘Zilhicce’ ile başladığına işaret eder.

Sonuç olarak, geleneksel dizilim yalnızca sonundaki Recep ayı ile değil, aynı zamanda başlangıç noktası olan Zilkade ile de Kur’an ile uyumlu değildir. Bu durum, yalnızca Kur’an’a dayalı bir okumanın gerekliliğini ve geleneksel dizilimin yeniden sorgulanmasını zorunlu kılar.

7. ‘Tevbe 5’teki Haram Aylar, Müşriklere Özel 4 Aydır’ İddiasının Reddi

Bazı görüşlere göre, Tevbe Suresi 5. Ayette geçen ‘haram aylar’ ifadesinin, müşriklere özel tanınmış geçici bir mühlet olduğunu iddia eder. Bu yoruma göre, bu dört ay, Kur’an’daki sistematik dört haram ayla aynı değildir. Ancak bu görüş, Kur’an bütünlüğü ve ayetlerin bağlamı açısından tutarsız ve geçersizdir.

Tevbe 2. Ayette müşriklere ‘yeryüzünde dört ay daha **dolaşın**’ denilerek bir mühlet verilir. Bu mühletin hemen ardından Tevbe 5. ayette ‘**Haram aylar sona erince**’ denmektedir. Bu, dört aylık sürenin ‘**el-eşhürü’l-hurum**’ yani Kur’an’da başka ayetlerde de geçen sabit kavramla tanımlandığını gösterir.

Eğer bu mühlet dönemine özel bir ay takvimi kastedilseydi, Kur'an 'haram aylar' gibi evrensel bir ifadeyi değil, başka bir terimi kullanırdı. Ancak Kur'an burada Bakara 217 ve Tevbe 36'da geçen aynı kavramı (el-eşhürü'l-hurum) kullanarak, bu dört ayın Kur'an'daki genel savaş yaşağına sahip haram aylar olduğunu net şekilde ortaya koyar.

Tevbe 36'da geçen '**Bu doğru dindir**' ifadesi, bu ayların geçici değil, ilahi sistemin parçası olduğunu açıkça vurgular. Ayrıca Bakara 217'de haram ayda savaşmanın 'büyük günah' olduğu belirtilmiştir. Bu, ahlâki ve evrensel bir yaşağı temsil eder. Dolayısıyla bu ayların geçici mühletle ilgisi yoktur.

Sonuç olarak, Tevbe 5'teki 'haram aylar', müşriklere özgü geçici dört ay değil; Tevbe 36'da açıklanan sistematik dört haram ayın ta kendisidir. Kur'an'ın dil bütünlüğü, kavram tekrarı ve bağlam ilişkisi bu sonucu desteklemektedir.

8. 'Hac Bilinen Aylardadır' Ayeti ve Zilhicce'nin Belirleyici Rolü

Bakara Suresi 197. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

'**Hac, bilinen aylardadır.**' Bu ifade, hac ibadetinin belirli ve tanınan aylar içinde yapıldığını gösterir. Kur'an, bu ayların isimlerini vermez, ancak bu ayların toplum tarafından zaten bilindiğini ima eder. Geleneksel bilgiye göre bu aylar Şevval, Zilkade ve Zilhicce'dir; ancak fiili hac ibadeti yani Arafat ve Kurban günleri **Zilhicce** ayında gerçekleşir. Dolayısıyla 'bilinen aylar' ifadesi içinde asıl hac ayı Zilhicce'dir ve Kur'an'da geçen hac vurguları bu ayı işaret eder.

Tevbe Suresi 3. Ayette geçen 'büyük hac günü' de yine Zilhicce ayınının 10. günü olarak kabul edilen Kurban Günü'ne denk gelir. Bu durum Zilhicce'nin hem Hac Ayı hem de haram ayların başlangıcı olması bakımından merkezi bir rol oynadığını ortaya koyar.

9. Şevval Sorusu Ve Yanılgı

Geleneksel yorumcular Zilkade ayını haram aylar arasına dâhil ederken, bu ayın hac yolculuğuna hazırlık dönemi olduğunu, bu yüzden güvenliğin sağlanması amacıyla savaşın yasaklandığını savunurlar. Bu görüşe göre, Hac için yola çıkanlara saldırılmaması gerektiği için Zilkade haram aydır. Ancak bu gerekçeye karşı çok temel bir sorun vardır: Hac süreci yine Geleneksel yorumda Zilkade'de değil, Şevval ayında başlar.

Bakara Suresi 197 nci Ayette 'Hac, bilinen aylardadır' Vahy edilir. Geleneksel İslami Takvime göre bu bilinen aylar Şevval, Zilkade ve Zilhicce'dir. Yani hac yolculuğu Şevval ayında başlar, Zilkade'de devam eder ve Zilhicce'de tamamlanır. Bu durumda Şevval ayında ihram giyip yola çıkan bir hacı da aynı güvenlik ihtiyacına sahiptir. Fakat geleneksel anlayışta Şevval haram ay kabul edilmezken, Zilkade edilir. Bu açık bir tutarsızlıktır.

Eğer Zilkade'nin haram ay olmasının gerekçesi hac yolculuğunun güvenliği ise, bu mantıkla Şevval de haram ay olmalıdır. Ancak gelenek Şevval'i haram saymaz. Çünkü bu ay İslam öncesi Arap toplumunda haram kabul edilmiyordu. Yani bu takvimsel tercihler Kur'an'a değil, geleneğe dayanmaktadır.

Kur'an'ın bütünlüğü göz önüne alındığında, 'hazırlık ayı' gibi gerekçelerin tutarsızlığı ortaya çıkar. Kur'an ayetleri Zilkade'yi ayrıca haram ay olarak adlandırmaz. Hacın fiilen başladığı ay olan Zilhicce, mantıken haram ayların başlangıcı olmalıdır. Şevval ayının haram sayılmaması, geleneksel mantığın iç tutarlılığını kaybettiğini ve sadece tarihi uygulamayı korumaya çalıştığını göstermektedir.

10. Kur'an'a Göre Haram Ayların İsimlendirilmesi

Kur'an doğrudan haram ayların isimlerini vermemiştir. Ancak Tevbe 3-5, Bakara 197 ve Tevbe 36 Ayetleri bir arada değerlendirildiğinde, 'haram aylar'ın Hac ile başladığı ve ardı ardına geldiği

anlaşılır. Bu bağlamda, mantıksal ve Kur'an'a dayalı bir çıkarımla aşağıdaki dört ay haram aylar olarak kabul edilebilir:

- 1-Zilhicce – Hac ayı ve haram ayların başlangıcı (Tevbe 3)
2. Muharrem – Zilhicce'den sonraki ay
3. Safer – Ardından gelen ay
4. Rebiülevvel – Dördüncü ve son ay; ismi de Arapça'da 'ilk-baharın sonu' anlamına gelir ve dizilimi tamamlar

Bu model, Kur'an ayetleriyle çelişmeden, haram ayların Ha-c'dan sonra ardı ardına geldiği fikrine dayanır. Recep ayı gibi ayrı düşen aylar bu dizilime uymadığı için Kur'an'a göre haram aylar arasında yer almaz. Yani Zilkade ve Recep haram aylar değildir. En doğrusunu Yüce Allah bilir.

KUR'AN'CILIK VE KUR'AN'CILARA (BİZE KUR'AN YETER) SORULAN SORULAR

Kur'ancılar, "Bize Kur'an yeter" doktrini ile hareket eden ve Kur'an'ın dini kaynak olarak tek olması gerektiğini, hadisleri ve mezhepleri reddeden bir ekoldür.

Sözlüğe göre ise; *Kur'ancılık düşüncesinin temel görüşleri 19. yüzyılda Hindistan'da Seyyid Ahmed Han ve talebesi Çerağ Ali tarafından ortaya atılmış ve Abdullah Çekrâlevî tarafından 20. yüzyılın başında dinî bir cemaat ve grup hareketi olmuştur. Bu hareketin mensupları, Hz. Peygamber'in hadis yazdığını inkâr etmeleri ve kendilerine sadece Kur'an'ı delil aldıklarını söylemeleri sebebiyle Kur'âniyyûn diye anılmaktadır.*

Aslında bu görüş yanlıştır. Kur'an'ın dinde tek kaynak olduğu düşüncesi zaten Kur'an indirilmeye başladığı günden beri vardır. Kur'an'a uygun olan budur. "Bize Kur'an yeter" diyenler uzun yıllardan beri sürekli olarak organize saldırı ve iftiralara maruz kalmışlardır. Azınlık oldukları için haksız oldukları yaftası vurulmuş, peygamber düşmanı ilan edilmişlerdir. Kur'ancılar, Kur'an ayetleri dışında kalan tüm dini kaynakları tamamen İslam dışı olarak görür. Kur'ancılar genel manada Kur'an'ın herhangi bir açıklamaya ihtiyaç olmaksızın anlaşılabilceğini, bunun yanında hadislerin korunmadığını ve zaten hadislerin Hz. Muhammed vefat ettikten uzun yıllar sonra yazıldığını, Ona atılan iftiralarla dolu olduğunu, İlahi bir şekilde korunan kitabın ve sözün yalnızca Kur'an olduğunu, sağlam olduğu kabul edilen hadislerin de dâhil olmak üzere Kur'an dışı olduğu için Kur'an yasası ile ters düştüğünü, dolayısıyla da Kur'an dışı hiçbir metnin dini kaynak, kutsal kaynak olamayacağını söylerler. Kur'ancılık ekolü, bu düşünceleyle İslam'ın iki ana mezhebi Sünnilik ve Şiilik'ten ayrılmıştır.

Kur'ancıların ana metodu Kur'an'ı Kur'an ile anlamaktır. Kur'an'ın geneline hâkim olununca ayetler arasında çıkarımlar yapılabilceğini savunurlar. Bu görüş Kur'an'ın dini kaynak olarak

yeterli ve tek olduğunu kabul eder. Bu şekilde Kur'an'ın "hikmet"ine ulaşılır. Bu yöntemle birlikte mezhepçi görüşlerle arasına set çeker. Çünkü mezhepçi görüşe göre Kur'an bir hayat kitabı olarak yeterli değildir ve Kur'an'ın; hadislere dolayısıyla Sünnet'e ve birçok dini kaynağa ihtiyacı olduğuna inanırlar.

Hadisleri Hz. Muhammed'e isnat edilen ve bambaşka emeller için oluşturulan yazılar olarak gören Kur'ancılar; Hz. Muhammed'in asla hadis yazdırmak gibi bir hataya düşmeyeceğine (çünkü ayrı bir dine dönüşür) inandıkları ve zaten Nebi ve Resul ayrımını bildikleri; Nebi Muhammed'in kişisel hayatının din konusu olamayacağına inandıkları ve Resul Muhammed'in ise Kur'an ayetleri dışında bir şey tebliğ etmediğini bildikleri için hadisleri asla dini bir kaynak olarak almazlar. Bu kırmızı çizgileridir. Zaten hadislerin Hz. Muhammed'den yıllar sonra yazıldığını, yazılma sebeplerinin ise kişisel ya da siyasal çıkarlara destek olunması için Hz. Muhammed adına uydurulan sözlerle dolu olduklarını bilirler.

Kur'an İslam'ı savunucularının temel görüşlerini şu şekilde sıralanabilir:

- Kur'an, dinde tek otorite ve tek kaynaktır.
- Hz.Muhammed ayetlerde nesih yapamaz. Kur'an'ın bütün ayetleri muhkemdir.
- Kur'an anlaşılırdır. Kur'an'ı, okuyan herkes anlayabilir.
- Kur'an devrimcidir. Ezilenin, hakkın yanındadır.
- Kur'an Mübin ve eksiksizdir. Başka kaynağa ihtiyaç duymaz.
- Aklı yerinde olan her insan Kur'an'ı doğrudan anlayabilir ve ayetler arası hikmetle yorumlayabilir.
- Mealle buluşma gereklidir.
- Kur'an'ın öğretmeni Allah'tır.

-Kur'an anadilde okunmalıdır. Düşüne düşünce ve ağır ağır okunmalıdır.

-Allah'ın kitabı bize yeter görüşünü benimserler.

-Sünnetin Yüce Allah tarafından gönderilmiş bir vahiy olmadığını ve siyasal çıkarlar için uzun yıllar sonra icat edildiğini bilirler.

-“Allah'tan başkasının hükmüne tabi olmak şirktir, dolayısıyla sünnet ile hüküm vermek, hükümde Allah'a şirk koşmaya götürür” inancına sahiplerdir.

Muhammed'in kişisel hayatı o dönemin şartlarına uygun olarak yaşanmıştır. Dolayısıyla yaşadığı dönemle sınırlıdır. O sakal bıraktı veya hurma yemeyi, kabak yemeyi seviyor diye bunları yapmayı sevap sanmayı büyük bir hata ve şirksel niteleme olarak görürler.

KUR'ANCILARA SORULAN BAZI SORULARA CEVAPLAR

Soru; Hz. Muhammed'i sevmiyor musunuz? Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmıyor musunuz?

Cevap; Hayır, Peygamber'i gerçek anlamda sevenler olduğumuz için ona atılan iftiralara inanmıyoruz. Peygamberimizi, onun adına yalan söylenen ve onu şirkleştiren, Kur'an'dan uzaklaştıran sözlere karşıyız. Bilinen yanlış kanılardan biride Kur'ancılardan Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmaması görüşüdür. Bu hatalı, mantıksız ve absürt bir şeydir. Hz. Muhammed'in Nebi ve Resullüğüne inanmayan birinin Kur'an'a inanması zaten mantıksızdır. Kur'an'ı aktaran kişinin Resulullah olduğuna inanmayan birinin Kur'an'a inanıp amel etmesi tabiri caizse saçma sapan bir durumdur. Bu nedenle de zaten imanın şartlarından biri de "Resullere iman"dır. İmanın şartları, inancı simgeleyen bir evin temeli gibidir. Birisine inanılmazsa o ev yani inanç çöker. Nitekim Nisa Suresi 136. Ayette **"Ey inanıp güvenenler! Allah'a, Elçisine, o Elçi'ye indirdiği Kitaba ve daha önce indirdiği Kitaplara inanıp güvenin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü görmezlik eder de kâfir olursa işte o, gerçekten iyice sapıtmış demektir."** Vahyedilir. Kur'ancılar Hz. Muhammed'in Yüce Allah'ın Resülü olduğuna inanır, birtakım siyasi ve kişisel çıkarları insanlara kolayca dikte etmek için Hz. Muhammed adına sözler uyduran münafıklara karşı Hz. Muhammed'i savunur.

Soru; Hz. Muhammed'i postacı olarak mı görüyorsunuz? Tebliğ dışında dine katkısı olmadı mı?

Hz. Muhammed'i postacı olarak itham etmek hadisçilerin; Yüce Allah'ın resullerine verdiği tebliğ görevini küçümseyip, Resulullah'ın kendisine iletilen tebliği, görevi gereğince olduğu gibi aktarıp dine kendisinden ekleme yapmadığı için Yüce Allah'ın postacısı diye dalga geçmesidir. Burada bahsedilmesi gereken bir önemli nokta ise küçümsenen şey yani velev ki Yüce Allah'ın seç-

tiği postacı olmak bile insanoğlu için en büyük şeref ve en büyük onurdur.

Defaatle anlatığımız bir konu da Kur'an'da Nebi ve Resul kavramının bilinmemesidir. Çevirilerde; aslında Farsça bir kelime olan ve Kur'an da olmayan ancak farklı anlamları olan Nebi ve Resul kelimelerinin ikisinin de Türkçe meallere "Peygamber" kelimesi olarak geçtiği için Hz. Muhammed ve diğer Nebiler hakkında insanları yanlış yönlendirmeleri durumudur. Şimdi ilk olarak Nebi ve Resul Kavramlarını açıklarsak;

"Nebilik"; vahiy geldikten sonraki Hz. Muhammed'in makamıdır, bunu iletmişti zamanki durumun da da" resulluk" görevini yerine getirmiş olur. Hz. Muhammed kendisine vahiy indiği andan ölene kadar bir "Nebi" idi. Ancak sadece Kur'an'ı olduğu gibi insanlara tebliğ ettiği zamanlarda "Resul" idi. Dolayısıyla Kur'an'da itaat geçen ayetlerde istisnasız Resullullah'a itaat edilmesi istenilir. Ahzap Suresi 40. Ayette Peygamberimizin hem Nebi hem Resul olduğu söylenilir. "Muhammed içinizden her hangi bir erkeğin babası değildir, ama Allah'ın elçisi ve Nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilir."

Soru; İki kavramda da kastedilen aynı kişi (Hz. Muhammed) ise peki o zaman neden Kur'an da ki itaat ayetlerinde Nebi – Resul ayrımı yapılmaktadır?

Cevap; Resul iken Peygamberimizin Kur'an ayetleri dışında bir şey demediği durumudur. Örneğin elindeki sultan fermanını halka okuyan bir elçi, fermanı olduğu gibi aktarmakla yükümlüdür. Bu nedenle Kur'an a göre Hz. Muhammed hem Nebi hem Resul olmasına rağmen bazı yerlerde Nebi bazı yerlerde Resul olarak seslenilmesi durumu asla önemsenmeyecek bir durum değildir.

Ayetlerle belirtirsek; Ali İmran 32; *Veati'û(A)llâhe ve-rrasûle le'allekum turhamûn(e) "Allah'a ve elçisine boyun eğin ki iyilik bulasınız."* Ali imran 132 *Kul atî'û(A)llâhe ve-rrasûl(e) fe-in te-*

vellev fe-inna(A)llâhe lâ yuhibbu-lkâfirîn(e)De ki: “Allah’a yani Kitabına boyun eğin.” “Yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah, âyetleri görmezlikten gelenleri (kâfirleri) sevmez.”

Maide 92 Veati’û(A)llâhe veati’û-rrasûle vahzerû^(c) fe-in tevelleytum fa’lemû ennemâ ‘alâ rasûlinâ-lbelâğu-lmubîn(u)“Allah’a itaat edin, Elçi’ye itaat edin ve dikkatli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Elçimizin sorumluluğu her şeyi açıklayan bir tebliğden ibarettir.”

Şimdi bunları aktardıktan sonra aslında Kur’an’da hiç geçmeyen ve Türklerin İslamiyeti öğrenmesinde Fars desteği de olduğu için Farsçadan dilimize geçen “Peygamber” kelimesinin sözlük anlamına bakalım.

Peygamber; Farsça bir kelime olup, Allah ile insanlar arasında elçilik görevini ifade eden bir kavramdır. Bu görev kendisine verilen kimseye; Peygamber denir. Peygamber, “Allah’tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimse” anlamına gelir. Kur’an-ı Kerim’de peygamber karşılığında nebi, resul ve mürsel kelimeleri kullanılır.

Yukarıda bahsettiğimiz ve Kur’an da bahsi geçen 2 farklı anlam olan “Nebi ve Resul” ünvanları, Türkçeye gördüğümüz gibi gelişigüzel olarak ikisini de kapsayan şekilde “Peygamber” olarak çevrilmiş ve bu nedenle Kur’an’ı anlama yoluna maalesef büyük bir darbe vurulmuştur.

Şimdi yukarıda bahsettiğimiz, meallerdeki yanlış çeviriler önermemizi kanıtlayalım.

Araf Suresi 158.Ayet; “Kul ya eyyuhen nasu inni resulullahi ileykum cemianillezi lehu mulkus semavati vel ard, la ilahe illa huve yuhyi ve yumit, fe aminu billahi ve resulihin nebiyyil ummiyyillezi yu’minu billahi ve kelimatihî vettebiuhû leallekum tehtedun.”

kelime anlam kök

1 kul **de ki**

2 ya eyyuha **ey**

3 n-nasu **insanlar**

4 inni **muhakkak ben**

5 rasulu **Elçisiyim**

6 llahi **Allah'ın**

7 ileykum **sizin**

8 cemian **hepinize**

9 llezi

10 lehu **onundur**

11 mulku **mülkü**

12 s-semavati **göklerin**

13 vel'erdı **ve yerin**

14 la **yoktur**

15 ilahe **tanrı**

16 illa **başka**

17 huve **kendisinden**

18 yuhyi **yaşatır**

19 ve yumitu **ve öldürür**

20 fe aminu **gelin inanın**

21 billahi **Allah'a**

22 ve rasulihı **ve O'nun Elçisine**

23 n-nebiyyi **nebiyi**

24 l-ummiyyi **üm**mi

25 llezi **ki o**

26 yu'minu **inanmaktadır**

27 billahi **Allah'a**

28 ve kelimatihî **ve O'nun sözlerine**

29 vettebiuhu **O'na uyun ki**

30 leallekum **belki**

31 tehtedune **doğru yolu bulursunuz**

Yani doğru olan çeviri; "De ki "Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah'ın gönderdiği Resulüyüm. Göklerde ve yerde hâkimiyet O'na aittir. O'ndan başka ilah yoktur. Hayat veren ve öldüren O'dur. Siz Allah'a inanıp güvenin; nebî olan ümmi resulüne de. O Resul de Allah'a ve O'nun sözlerine inanıp güvenin. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız"

Şimdi Diyanet'in yaptığı çeviriye bakalım. "(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."

Üstte verdiğimiz 5. Kelimedeki "Resul", "Peygamber" olarak çevrilmişken 22. Kelimedeki "Resul" kelimesi ise "Resul" olarak çevrilmiş, 23. Kelimedeki "Nebî" ise "Peygamber" olarak çevrilmiştir.

Tüm bunlar neden yapılmıştır? Hangi kurala göre aynı kelime, aynı anlamı da anlatmasına rağmen farklı isim ve anlamda kullanılmıştır? Nebî ve Resul kelimelerine aynı anlamlar verilerek ne amaçlanıyor? Yüce Allah o kelimeleri farklı anlamda vahyet-

mişken, siz neden böyle yapıyorsunuz? Tarzı sorular çoğalmaktadır.

Soru: *Peygamberin ve sahabelerin Kur'anı doğru olarak günümüze aktardığına inanıyorsunuz da aynı kişilerin yazdıkları hadislere niye inanmıyorsunuz?*

Öncelikle bu soru da şirksel öğeler içerir. Kur'an ile hadislerin aynı kefeye konulduğu bu soru çok sorulsa da cevabı basittir. Kur'an Yüce Allah'ın son kutsal kitabı ve kelamı olarak kıyamete kadar korunacaktır. Hicr Suresi 9. Ayette **“O Zikri (Kitabı) sana Biz indirdik Biz. Onu koruyacak olan da Biziz.”** Casiye Suresi 2. Ayette **“Bu Kitap, üstün olan ve doğru kararlar veren Allah tarafından indirilmiştir.”** Maide Suresi 44. Ayette **“İçinde (doğru yola) bir rehber ve nur olan Tevrat'ı biz indirdik. Allah'a teslim olmuş nebiler, Yahudiler arasında onunla hükmederlerdi. Hocalar ve âlimler ise kendilerinden Allah'ın kitabını korumaları istenmesi sebebiyle onunla hükmederler ve ona şahit olurlardı. Siz, insanlardan korkmayın; benden korkun. Ayetlerimi geçici bir bedelle değiştirmeyin. Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyinler, kâfir olanlardır.”** Kehf Suresi 27. Ayette **“Rabbinin Kitabından sana vahyedileni oku. O'nun sözlerinin yerine geçecek bir şey yoktur. O'ndan başka sığınacak bir yer de bulamazsın.”** Fussilet 41 ve 42. Ayetlerde **“Bu Zikir kendilerine gelince görmezlik edenler (ateşe atılacak olanlardır). Oysaki o, güçlü bir kitaptır. Batılona, önünden de arkasından da yanaşmaz. Doğru kararlar veren ve yaptığını güzel yapan Allah tarafından indirilmiştir.”** Vahyedilir.

Yani görüldüğü üzere bu durumda, Kur'an'ın indiği devirde onu yazan sahabeler, Arabistan'da değil; Danimarka'da, Çin'de, Arjantin de vb. de olsa, isimleri bambaşka kişiler de olsa (Hans oğlu Thomas, Rodri oğlu Carlos vb...) Kur'an yine doğru bir şekilde yazıya geçirilecekti. (Kur'an zaten Hz. Muhammed zamanında vahiy geldikçe peyderpey yazıya geçirilmiştir.) Bu durum saha-

belerin yüceliğinden değil, Yüce Allah'ın Kur'an'ı korumasından dolayıdır. Ancak hadisler de öyle bir şey yoktur.

Ayrıca sahabeler için "onlar hadis de yazıyorlardı" diye kesin olarak konuşmak ve aşırı övücü olarak sahabelerin her dediği doğru çünkü onlar cennetlikler ve "Cennetle müjdelenen 10 Sahabe" gibi anlatımlar ve inanışlar da yanlıştır ve şirkeldir. Gaybı yalnızca Yüce Allah bilir. Kimse Cennet veya Cehennem'e gideceğini önceden bilemez. Neml Suresi 65. Ayette "**De ki; "göklerde ve yerde olan gaybı Allah'tan başka kimse bilemez. Onlar ne zaman yeniden diriltileceklerini fark edemezler."** Vahyedilmiştir. Hadisler yazılmaya başladığında zaten Hz. Muhammed'i gören sahabelerin hepsi hatta torunlarının torunları bile vefat etmişlerdi. Buhari döneminde de 8'li ravi zincirinin 6'sı zaten vefat etmişti. Muhakkak ki Hz. Muhammed'in çok iyi dostları, mümin ve özü sözü bir, güzel yürekli arkadaşları vardı. Buna hiçbir şüphe yok. Ancak ona bir mümin gibi yaklaşıp da gerçekte münafık olanlar da vardır. Bu kişileri yalnızca Yüce Allah bilir. Münafikun Suresi 1. Ayet "**Münafıklar (ikiyüzlüler) sana geldiklerinde derler ki "Biz şahidiz; gerçekten sen Allah'ın elçisisin."** Allah, elbette senin kendisinin elçisi olduğunu biliyor ama Allah şahit, münafıklar kesinlikle yalancıdırlar. Tevbe Suresi 101. Ayette **Hem çevrenizdeki çöl Araplarından hem Medine halkından ikiyüzlülükte (münafıklıkta) uzmanlaşmış münafıklar vardır. Onları sen bilmezsin, biz biliriz. Onları iki defa azaba uğratacağız. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir.** Vahyedilmiştir. Bu nedenle hadislere kutsal bir koruma kılıfı uydurup sahabeleri günahsız gibi gösterip yüceltmek yanlıştır.

Soru: *Yüce Allah'ın, Resulü'ne, Cebrail vasıtasıyla göndermiş olduğu "Vahy-i Metluv" yani okunan vahiy olan Kur'an'dan başka okunmayan vahiy anlamındaki; "Vahy-i Gayr-i Metluv" un varlığına neden inanmıyorsunuz?*

Çünkü böyle bir şey olamaz. Öncelikle tüm bu nitelendirmeler Muhammed peygamber'i insanüstü yapma ve başka peygamberlerle yarışırma çabasıdır. Ancak o Kur'an da da defalarca bahsedildiği gibi bir beşerdir. Kur'an dışı vahyin sürekli geldiğini söylemek ontolojik olarak da yanlıştır. Yüce Allah ve insanoğlu sürekli bir konuşma içerisinde bulunamaz. Bu durum zaten olağanüstü olan bir durumu Peygamber için sıradanlaştırma haline getirmektir. Peygamberin zorda kaldığı zaman sürekli dilekte bulunup karşılık olarak vahyedilip cevabını da alması durumu vahiy kavramının niteliğini küçültür. Yüce Allah'la bu şekil konuşmaya kimsenin gücü yetmez.

Eğer ki "gayr-i metluv vahiy" gerçek olsaydı, Kur'an ayetlerine verilen önem tabi ki 'Kudsi Hadisler'e de verilerdi. Onlar da Kur'an la birlikte yazılıp, insanlar Kur'an'la birlikte öğretilirdi. Resul, Yüce Allah'la konuşmasını önemine göre kategorize edip bunlardan hiç bahsetmeyecek miydi; bu minvalde bir vahiy almayacak mıydı? Sahabeler ve Peygamber bu vahiyleri yazmayı hiç düşünmeyecekler miydi? Yüce Allah bu vahiylerini korumayacak mıydı? Bu büyük bir iftiradır. Kudsi Hadisler yüz küsür yıl sonra ortaya çıkmışlardır. Kur'an da bu durumun asla olamayacağıyla ilgili onlarca ayet vardır. Tebliğin içeriği yalnızca Kur'an ile sınırlıdır. Muhammed Peygamber Kur'an'la tebliğ eder. Kudsi Hadisler Yüce Allah adına atılan iftiraldır. Korkunçtur. Zaten buna inanarak üstüne "Sünnet Kuran'ı nesheder" inancıyla da Kur'an bilinçli bir şekilde sistematik olarak geri plana itilmiştir.

Hud Suresi 57. Ayette **"Eğer yüz çevirirseniz ben, bana gönderilen şeyi size tebliğ etmiş bulunuyorum. Rabbim, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Kuşkusuz benim Rabbim her şey üzerinde bir Hafız'dır; kollar, gözetir."**

Kur'an da başka türlü vahye bırakılacak bir noksanlık yoktur. En'am Suresi 38. Ayette **"Yeryüzünde debelenen hiçbir canlı, iki**

kanadıyla uçan hiçbir kuş istisna olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz bu Kitap'ta, herhangi bir şeyi ne eksik bıraktık ne fazla yaptık. Onlar, sonunda Rableri önünde haş-redilirler.” Nahl Suresi 89. Ayette “Gün olur, her ümmet için kendi aleyhlerine kendi içlerinden bir tanık çıkarırız. Seni de şu insanlar hakkında tanık olarak getireceğiz. Sana bu Kitap'ı indirdik ki her şey için ayrıntılı bir açıklayıcı, bir kılavuz, bir rahmet, Müslümanlara da bir müjde ol”

Bu durum geleneğin, Kur'an'ı değiştiremeyip ya da yerine başka istedikleri bir kutsal kitap getiremeyecekleri için geliştirmiş oldukları bir Kur'an'ı devre dışı bırakma yöntemidir. Yunus Suresi 15- 17. Ayetlerde bu durumun çok benzeri işlenmiştir. “Ayetlerimiz onlara açık-seçik parçalar halinde okunduğu zaman, bize ulaşmayı ummayanlar şöyle dediler: “Bundan başka bir Kur'an getir yahut bunu değiştir.” De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem benim için söz konusu olamaz. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum. Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkuya düşerim.” De ki: “Allah dileseydi, onu size okumazdım, onu size bildirmezdi de. Ondan önce içinizde bir ömür kalmıştım. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” Yalan düzerek Allah'a iftira eden yahut O'nun ayetlerini yalanlayan kişiden daha zalim kim var? Şu bir gerçek ki, suçlular iflah etmezler.

Hakka Suresi 44-47. Ayetler “Muhammed, Bize karşı birtakım sözler uydursaydı, onu kısıkrak yakalar, şah damarını koparırdık. İçinizden hiç biri de bunun önüne geçemezdi.” Vahyedir.

Soru: “Bize Kur'an yeter” diyorsunuz ama başka kitaplar da okuyorsunuz. Bu çelişki değil mi?

Bu güzel bir sorudur. İlk bakışta çelişki gibi görünse de Kur'ancılar, Kur'an dışında okudukları bütün kitapları, dini hü-

küm koyma ve Kur'an ile birlikte dini anlamada gerekli kaynaklar olarak görmezler. Kutsiyet yüklemeler. Kur'an'ı, Kuran ayetleriyle anlayıp yani "hikmet" metodunu yakalamak için uğraşırlar. Kur'an'ı sürekli anlayacak şekilde dikkatlice okuyup bu şekilde Kur'an'a hâkim oldukları için okudukları başka kitaplardaki fikirleri, Kur'an yasaları dışına taşmaması koşuluyla değerlendirirler. Okumalarına "Yüce Allah'ım sen bana doğruları görmeyi nasip et" diye başlarlar, en sonda da "Yüce Allah en doğrusunu bilir" diye bitirirler. Kur'an dışında okudukları şeyleri dinde hüküm koyucu olarak görmezler. Bunu tek veya bir topluluk 'şura' olarak da yapabilirler. Hadis okumalarını ise hadislerdeki zıtlıklara cevap vermek için yaparlar. Kur'an'a uygun hadisleri kaynak olarak alırlar diyen bir grup olsada ben hadisleri hiçbir şekilde almıyorum. Sadece tezatlıkları ve Kur'an'a aykırılıklarını insanlara anlatmak için araştırmaktayım.

***Soru:** Peygamber Kur'an'ı aktarıırken hiç açıklama yapmamış mıdır? Peygamber 23 senelik Risalet hayatı boyunca sustu mu? "Tebyin"i hiçe mi sayıyorsunuz?*

Peygamberimiz Kur'an'ı tebliğ ederken ona sorulan sorularda ona verilen hikmeti kullanmıştır. Hikmet Kur'an'ı, Kur'an ayetleriyle açıklama metodudur. Gizli bir bilgi ve yetenek içermez. Bunu Kur'an'ı düşünene düşünene okuyan tüm insanlar ve topluluklar, 'şura'lar da yapabilir.

Gelenekte ise peygamberin "tebyin" görevine şu şekil inanılır; beyan kelimesinden türetilmiş olan "tebyin" bir şeyi herkesin anlayabileceği şekilde açıklamak demektir. Aynı zamanda "gizli manaları görünür kılmak" anlamına gelen bu sözcük, tüm peygamberlerin görevlerinden biri olarak görülmüştür. Gelenek tebyin görevini, Peygamberin Kur'an'ı, ayetleri dışında halka detaylıca açıklamak için kendisinin de hüküm koyması olarak görmüştür ve bu şirk tanımlamasıdır. Kur'an zaten apaçıktır ve Kur'an'ı bizzat ayetlerle Yüce Allah açıklamıştır. Yusuf Suresi 1. Ayet "**Elif. Lâm.**

Râ. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir.” Kıyame Suresi 16 ve 19. Ayetler (Ona şöyle denir:) “Temize çıkmak için boşuna ağzını yorma. (Yaptığını da yapmadığını da) toparlayıp bir araya getirmek bizim işimizdir. Biz onu okurken sen okunanı takip et. Artık onları sayıp dökmek bizim işimizdir vahyedilmiştir.

Yüce Allah Kur'an'ı kendisi açıklar ve bu görevi başkasına vermez. Hud Suresi 1 ve 2. **Ayetlerde Elif, Lâm, Râ. Hakîm ve Habîr olandan bir kitaptır ki bu, ayetleri önce muhkem kılınmış, sonra ayrıntılı hale getirilmiştir Ki başkasına değil, yalnız Allah'a ibadet edesiniz! Kuşkusuz, ben size O'ndan gelen bir uyarıcı ve müjdeciyim.”** vahyedilmiştir.

Hz. Muhammed tebyini yalnızca Kur'an ayetleriyle yapar. Resul sıfatıyla zaten Kur'an ayetleri dışında bir konuşma yapamaz. Maide Suresi 15. Ayette “**Ey Ehl-i Kitap! size, Kitap'tan gizlediğiniz birçok şeyi ortaya çıkaran, birçoğuna da dokunmayan Elçimiz (Kitabımız) geldi. Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi.”** Nahl Suresi 63 ve 64. Ayetlerde şöyle vahyedilir “**Yemin olsun Allah'a ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik de şeytan onlara amellerini süslü gösterdi. O, bugün de onların dostudur/ o gün de onların dostu idi. Onlar için acıklı bir azap var. Bu Kitap'ı sana yalnız şunun için indirdik: Hakkında ayrılığa düştükleri şeyi onlara iyice açıklayasın ve Kitap, iman eden bir topluluk için kılavuz ve rahmet olsun.** Vahyedilmiştir.

Soru: *Batının ajanlarıdır. Oryantalist (müsteşrik)siniz. İslam'ı bölmek, fırkalara ayırmak mı amacınız?*

(Doğu kültürlerini inceleyen ve çeşitli konularda eserler kaleme alan Batılı araştırmacılara oryantalist denir. İlahiyat Dergisi'ne göre tanımı; “*Oryantalizm, İslam ve Batı medeniyeti arasındaki mücadelede Batı uygarlığı lehine üstünlük elde etmeye çalışan bir akımdır. Oryantalist bakış açısı, topyekûn Batının, İslam karşısında bütün yönleriyle kadim tarihten tevarüs edip günden güne geliştire-*

rek günümüze kadar ulaştırdığı bilinçli bir tavrın yol haritası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendinden menkul bir üstünlük psikolojisi ile hareket eden bu günkü Batı, oryantal söylemi sadece sömürgeciliğin bir aracı olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım tarzı aynı zamanda Batı'nın, Doğu'ya karşı üstünlük duygusundan ileri gelen bir davranış kodudur. Gerek Hristiyan gerekse Yahudi asıllı oryantalistler İslam'ın Hristiyan batı ülkelerinde cazibesini yok etmek ve İslam inançlarıyla ilgili şüpheler uyandırmak için Kur'an ve Hz. Peygamberi konu alan birçok ön yargılı İslam yorumları ortaya koymuşlardır. Oryantalizm, sömürge ve misyonerlik faaliyetlerine önemli malzemeler sağlamıştır. Bunun neticesinde son iki yüz yılın Doğu-Batı ilişkilerinde misyonerlik ve sömürge hareketlerinin önemli düzeyde etkin bir hale geldiği görülmektedir. Batı'nın işgal ve sömürge politikası uyguladığı yerlerde bir taraftan yerli insanlar Hristiyanlaştırılmaya çalışılırken, diğer taraftan o bölgelerin dini, kültürel, etnik ve sosyal yapıları üzerinde onları tanımaya yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu bölgelerde oryantalizm kilise ilişkisi gelişme göstermiştir. Çünkü misyonerlik faaliyetleri sömürgeci güçlerden gelecek desteğe ihtiyaç duyarken, diğer taraftan oryantalistlerden gelecek bilgi ve desteğe ihtiyaç duymuştur. Bütün bunlarla amaçlanan şey, sömürgeci politikaların doğrultusunda İslâm kültür ve medeniyetinin temellerinin ortadan kaldırılması, Müslüman toplumların medeniyet tasavvurlarının yok edilmesi, İslam'a yönelişin önünün kesilmesidir.”)

Bu soru oldukça komiktir. Yukarıda tanımını verdiğimiz suçlamalar ise Kur'an'ın yeterliliğini savunan kişilere yöneltilmiş iftiralarlardır. “Hristiyan olup Kilise için çalışıyorlar ‘yaftaları atılması ise ‘yok artık’ dedirtecek cinstendir. Bu terimi hak edecek gerçek Hristiyan ve Yahudi oryantalistler, tarihselliği savunanlar olabilir ama bunlar asla gerçek Kur'ancılar değildir. Kur'an'ın yeterli olduğu düşüncesi 1800'lere kadar ortaya çıkmamış yeni bir düşünce değildir aksine risaletin ilk anından beri vardır ve Kur'an'ın ana düşüncelerinden biridir. (Hatta ana düşünce) Dini bölmek isteyen

Kur'ancılar değil bizzat bu soruyu soranların kendileridir. 'Hadisçiler ve Mezhepçiler' güzide dinimiz olan İslam'ı kendi kafalarına göre bölüp, kendi haram ve helallerini oluşturup, Kur'an'ı yetersiz bulup, sünnetler, hadisler ve mezhepler oluşturup dinimizi bölmüşlerdir. Bizim amacımız Kur'an'ı, sadece Kur'an ile anlamaktır. Yeni bir din yapmıyoruz. Aksine Emeviler ve Abbasilerle zirve yapan, halen de devam eden İslam'ı Kur'an'dan uzaklaştırma oluşumuna karşı, yani yeni bir din yapanlara karşı, İslam'ı Hz. Muhammed zamanındaki halinde yaşıyoruz. Yani "orijinal" halini yaşıyoruz. Dinimizi dinlere bölenlere karşı Kur'an'ı savunuyoruz. Enam Suresi 159. Ayette de vahyedildiği gibi **"Dinlerini bölük bölük edip her biri bir kişinin taraftarı olmuş olanlar var ya, sen hiçbir konuda onlardan olamazsın. Onların işi Allah'a kalmıştır. Daha sonra Allah, onların yaptıklarını kendilerine bildirecektir."** Ayrıca gerçek bir Kur'ancının ne zırlı süper lüks arabalarını, ne denize nazır lüks villalarını, ne bankada milyonlarca dolarlarını, ne Cennet'ten bir yer vaat ettiğini, ne şefaathı yaptığını, ne kendisini üstün şirkisel nitelendirmelere koyduğunu ne de müritlerini göremezsiniz. Bizim müritlerimiz olamaz. Olsa olsa din kardeşlerimiz olur.

Furkan Suresi 30. Ayette şöyle vahyedilmiştir. **"Resul de şöyle der: "Ey Rabbim, benim toplumum, bu Kur'an'ı terk edilmiş/dışlanmış halde tuttur."**

Bu tarihte hep olmuştur. Kendi kitaplarını yetersiz gören bazı hahamlar Mişna ve Talmut'u vb... Bazı rahipler sorup Mektuplar'ı, Apokrifler'i vb... Oluşturmuştur. Onlar gerçek dinden uzaklaştıkları gibi biz Müslümanlarda bu yanlışla düştük. Kendi kutsal kitaplarıyla yetinmeyip onu küçük görenler Yüce Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Bu tarz kişiler her ümmette olmuştur. Yunus Suresi 15. Ayette şöyle vahyedilir. **"Onlara, birbirini açıklayan âyetlerimiz okununca, bizimle karşılaşmayı beklemeyenler derler ki "Bize başka bir Kur'an(ayetler kümesi) getir, ya da**

onu değiştir.” De ki “Onu kendiliğimden değiştirmeye yetkim yoktur. Ben sadece bana yapılan vahye uyarım. Eğer Rabbime karşı gelirim büyük bir günün azabından korkarım.”

Kur’an’ın yeterliliğiyle, açıklılığıyla ilgili sürekli olarak aktardığımız ve aktarmaya devam edeceğimiz ayetlerden bir bölüm ise;

Ankebut Suresi 51. Ayette **“Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır.”**

Duhan Suresi 58. Ayette **“Biz Kur’an’ı senin dilinle kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar.”**

Kamer Suresi 17-22-32-40. Ayetlerde **“Andolsun, biz Kur’an’ı düşünüp, öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”**

Bakara Suresi 99. Ayette **“Andolsun, sana apaçık ayetler indirdik, onları yoldan çıkmışlardan başkası inkâr etmez.”**

Hac Suresi 16. Ayette **“İşte biz Kur’an’ı böyle açık açık ayetler olarak indirdik. Şüphesiz ALLAH, dilediğini doğru yola iletir.”**

Zuhruf Suresi 2. Ayette **“Apaçık Kitaba andolsun ki.”**

Hicr Suresi 1. Ayette **“Bunlar Kitabın ve apaçık Kur’an’ın ayetleridir.”**

En’am Suresi 114. Ayette **“Allah’tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa O, size kitabı açıklanmış olarak indirmiştir.”**

Fussilet Suresi 3. Ayette **“Bilen bir kavim için, ayetleri ‘fasıllar halinde açıklanmış’ Arapça Kur’an (veya okunan) Kitap’tır.”**

Ankebut Suresi 51. Ayette **“Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır.” Vahyedilmiştir.**

YA KUR'AN DİNİ YA HURAFE DİNİ – ORTASI YOK!

İslam dini içinde hadislerin konumu konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Geleneksel Sünni anlayış, Kuran-ı Kerîm ile birlikte Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetini dinin ikinci temel kaynağı kabul eder. Buna karşılık bazı azınlık çevreler, hadisleri toptan reddetmemekle birlikte sadece Kur'an'a uygun olan hadisleri benimser; Kur'an'a veya akla aykırı görülen rivayetleri ise reddeder. Bu ikinci yaklaşım, zahirde Kur'an'ı merkeze alıyor gibi görünse de aslında yine hadis literatürünü bir ölçüt olarak kabul etmektedir.

Geleneksel Sünni ulema, sahih ve güvenilir ravilerle aktarıldığı sürece, Kur'an'a uygun olsun veya olmasın her hadisi dini delil kabul edenler. İkincisi ise, ılımlı hadisçiler diyebileceğimiz gruptur. Hadislere mesafeli görünür, "Ben hadisleri Kur'an süzgecinden geçiririm; sadece akla ve Kur'an'a uygun olan az kısmını kabul ederim" derler. İlk bakışta Kur'an merkezli bir yaklaşım sergilesele de, aslında bu ikinci grup da birincisi gibi hatadadır. Zira her iki yaklaşım da Kur'an dışında hadis adlı ikinci bir kaynağa kapı aralamaktadır. Aralarındaki tek fark, ikincilerin daha az hadis almasıdır; ama sonuç değişmez. Dinde Kur'an'dan başka kaynak tanımadıkça, hadis kapısını tamamen kapatmadıkça, o aralık kapıdan giren hurafelerin, çelişkilerin ve şeytani saptırmaların önü alınamaz. Hadislere "az da olsa" otorite vermeye devam edenler, aslında Kur'an'ın tek kaynak oluşu ilkesini çiğnemekte ve dine insan yapımı rivayetleri karıştırma hatasını sürdürmektedir. Kur'an ayetleriyle, İslam'da tek hakiki kaynağın Kur'an olduğunu ve tüm hadislerin bütünüyle reddedilmesi gerekildiği bellidir. Bundan sonra söyleyecek söz yoktur.

Ancak biz yine de bunlara gerek olmasa da hadisçileri kendi silahıyla vurmak için de Hz. Muhammed'in hadis yazdırmadığını, hadis külliyatının siyasîloyunlar, kişisel çıkarlar ve İsrailiyat (yabancı uydurma etkiler) sonucu oluştuğunu birçok kere kanıtladık.

Sonuçta, ister geleneksel ister ılımlı olsun, hadislere dayanan her görüşün aslında Kur'an'a aykırı olduğu anlaşılacak; hadislerin bir safсата yığını olarak görülüp dinden tamamen çıkarılmasının zorunlu olduğu nettir.

ÇOK ÖNEMLİ NOT: KURAN AYETLERİNDEN SONRA BU KONUYA NOKTA KONULSA DA, SİRF HADİSLERE İNANANLARIN KENDİ İNANDIĞI KİTAPLARDAKİ ÇELİŞKİLERİ GÖSTERMEK İÇİN YİNE DE HADİS KİTAPLARINA BİR GÖZ ATALIM.

Öncelikle şunu vurgulayalım: Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed, kendi sözlerinin din adına kayda geçirilmesine asla izin vermemiş, bunu açıkça yasaklamıştır. Bu, bizzat kendi inandıkları hadis kaynaklarının da naklettiği bir gerçektir. En güvenilir hadis kitaplarından Sahih-i Müslim'de ve Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benden Kur'an dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden Kur'an dışında bir şey yazmışsa imha etsin.” Yine Darim'in Sünen'inde, sahabenin Allah'ın Elçisinden sözlerini yazmak için izin istediği fakat kendilerine izin verilmediği belirtilir. El-Hatib el-Bağdadi'nin Takyidü'l-İlm adlı eserinde geçen bir rivayet ise olayı daha da netleştirir: Sahabe, Hz. Peygamber'in hadislerini yazmaktayken Allah'ın Elçisi çıkagelir ve “Yazdığınız nedir?” diye sorar. Onlar “Senden işittiğimiz hadislerdir” deyince, Peygamberimiz şöyle uyarır: “Allah'ın Kitabı dışında başka bir kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki milletler, Allah'ın Kitabı yanında başka kitaplar yazdıkları için yoldan çıktılar.” Hatta Tirmizi'de de sahabenin “Allah'ın Elçisinden sözlerini yazmak için izin istedik, bize izin vermedi” dediği yer alır. Görüldüğü gibi Resulullah, kendi inandıkları kitaplarda da Kur'an dışında hiçbir sözünün yazıya geçirilmesini istememiş; tam aksine yasaklamıştır.

Bu tarihi gerçek, son derece önemlidir. Çünkü geleneksel Ehl-i Sünnet anlayışına göre hadisler de tıpkı Kur'an gibi di-

nin hüküm kaynağıdır; Allah'ın Kitabı yanında "Sünnet" adıyla Peygamber'in hadisleri de dini bağlayıcıdır derler. Peki, öyleyse, eğer hadisler dinin Allah katındaki ikinci kaynağı idiye, Bizzat hadis kitaplarında yazan şudur ki; Hz. Peygamber nasıl olur da bunların yazılmasını yasaklar? Böyle bir yasak, insanların dini bilgiyi eksik öğrenmesine, Peygamber'in sözlerinin unutulup karışmasına yol açmaz mıydı? Bu, Ehl-i Sünnet yaklaşımına göre akıl almaz bir durumdur. Kur'an'da kalemle yazıya büyük önem verilir; vasiyetin ve borcun bile yazılması emredilir. Ne hikmetse! Son derece önemli dini hükümler içerdiği iddia edilen hadislerin ise yazılmasına izin verilmemiştir. Eğer hadisler de dinin vazgeçilmez bir parçası olsaydı, Allah'ın Elçisi mutlaka onların yazılmasını teşvik eder, tedbir alırdı. Oysa rivayetler bunun aksini, yani yazdırmadığını ve hatta menettiğini söylüyor. Bu durumda ancak tek bir çıkarım mümkündür: Hadisler, dinin Allah katında konulmuş bir parçası değildi ki Peygamber onların kayıt altına alınmasını gerekli görmedi. Bu tutarsızlığı meşrulaştırmak için Gelenekçilerin; "Hadisler Kuran ile karışmasın diye bilinçli olarak yazdırılmadı" diyerek Kur'an gibi Âlemlerin biricik Rabbi olan Yüce Allah'ın koruma sözü verdiği bu son kutsal kitabı, hadislerle karışacak diye nitelendirmeleri korkunçtur. (Gerçi ayetleri keçinin yiyip hükmünün dinden düştüğüne inananlar için bu ne ki?) Buna inananlar tabii ki gerçek Müslüman değildir. Nitekim Resulullah'ın asıl sünneti, kendi adına Kur'an'a ilaveler yapan kitaplar yazdırmak değil, hiç yazdırmamaktır. Çünkü din adına tek kaynak Kur'an'dır ve bu gerçeği en iyi bilen kişi elbette Hz. Muhammed'dir. O, ileride ümmetin teferruat merakını, peygamberlerini neredeyse ilahlaştıracak takıntılarını, rivayetlere boğularak parçalanacaklarını önceden öngörmüş ve hadis yazımını yasaklayarak gerekli tedbiri almıştır. Peygamberimizin bu öngörüsünün ne kadar isabetli olduğunu, bugün oluşan devasa hadis literatürüne ve onun sebep olduğu ihtilaflara bakınca daha iyi anlıyoruz.

Yine hadis ve siyer kaynaklarından alıntılırsak; Hz. Muhammed'in vefatından sonra da sahabe, hadislerin yazıya geçirilmesi konusunda asla izin vermeyerek gayet net davranmıştır. Dört Halife devrinde, Resulullah'tan duyduklarını ve bunların yazılı metinler haline getirilmesine izin vermedikleri tarihi kaynaklarda belirtilir. Mesela ilk halife Hz. Ebu Bekir'in, rivayete göre, toplamış olduğu yaklaşık 500 hadislik bir nüshayı bizzat yaktığı anlatılır. Üvey kızı Hz. Âişe şöyle aktarmıştır: “Babam, Resulullah'tan 500 hadis derlemiştir. Bir gece yatağında dönüp durdu. (Sabah olunca) ‘Kızım, yanındaki hadisleri getir’ dedi. Getirdim. Ateş istedi ve onları yaktı. Neden yaptığını sorunca şöyle cevap verdi: ‘Bu hadisler yanımda olduğu halde ölmek istemiyorum. İçinde güvendiğim kişilerden duymuş olsam da aslında nakledildiği gibi olmayan sözler bulunmasından ve onları öyle rivayet etmekten korkuyorum.’” Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir, güvenilir sandığı ravilerden duymuş olsa bile hadislerin şirk olduğunu bildiği için bunları bırakıp gitmeyi doğru bulmamıştır. Yine ikinci halife Hz. Ömer'in de hadis rivayetlerine karşı mesafeli olduğu, hatta sahabeden Ebu Hureyre gibi çok hadis anlatanları uyardığı, bazı rivayetleri yasakladığı tarihi kaynaklarda geçer. Ömer bin Hattab, kendi halifeliği zamanında insanların Kur'an yerine hadislere yönelmesinden endişe etmiş “Allah'ın Kitabı ortadayken başka kitaplar yazmaya gerek yok” demiştir. (Bu tavrını, bazı kaynaklar onun “Kur'an bize yeter” sözüyle dile getirdiğini belirtir). Kısacası, Hz. Muhammed'in yakınında bulunan kuşak, hadislerin yazılıp yaygınlaştırılması konusunda son derece dikkatli ve net davranmıştır. Bu dönem için meşhur hadisçi el-Harevî şöyle der: “Ne sahabe ne de tâbiin hadisleri yazıyorlardı”. Bunun bir istisnası yoktur. İlim kaybolup âlimler teker teker vefat etmeye başlayınca, 8. Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz, Ebu Bekr bin Hazm'a bir mektupla hadisleri araştırıp yazmasını emretmiştir. Görüldüğü gibi, yaklaşık 90 yıl boyunca (Hicri birinci asır sonlarına dek) hadisler sistematik bir tedvin (derleme) görmemiştir. Emevi halifesi

Ömer bin Abdülaziz devlet eliyle ilk defa yazdırma girişiminde bulundu. Bu göreve Ez- Zuhri görevlendirildi. Fakat onun vefatından sonra gelen halife Yezid bin Abdülmelik bu çalışmayı durdurdu. Daha sonra Hişam bin Abdülmelik zamanında yine meşhur Ez-Zuhri, ilk ciddi hadis toplayıcısı olarak işe girişti. Bu süreç bile zoraki ve halifenin baskısıyla yürümüştür. Nitekim Ez-Zuhri'nin şu itirafı nakledilmiştir: “Biz hadis yazmaktan hoşlanmıyorduk. Ne var ki o yöneticiler bizi buna zorladılar.” Bu cümle, hadislerin kitaplaşmaya başlamasının ardında siyasî otoritenin baskısı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim yazdığı hadislerde buna örnektir. Örnek; “Müslümanlara, emir sahiplerine itaatı farzdır.” “Başınızda siyahi bir köle bile olsa emirlerini dinleyin itaat edin.” “Kureyşe İtaat edin.” Vb.

Hadislerin yazıya geçirilmesi asıl olarak Abbasi döneminde, Hicri ikinci asrın sonlarında ivme kazandı. İlk derli toplu eser, mezhep imamı Mâlik bin Enes'in el-Muvatta' adlı kitabıdır. Rivayete göre Mâlik, Muvatta'sına on bin civarı hadis almış, ancak her yıl gözden geçirip eleme yapı yapı eserindeki hadislerin çoğunu çıkarmıştır; öyle ki “biraz daha yaşasa elindeki çok az hadis de kitapta kalmayacakmış” denir. Onu, Ahmed bin Hanbel'in 'Müsned'i takip etti. Dikkat çekicidir, bu ilk büyük derlemelerde hadisler “sahih, zayıf” diye kesin ayrımlarla tasnif edilmiş değildi yani o dönemde rivayet seli içinde gelen her türlü sözü kitabına alan bu kişiler, daha henüz sahihlik kriterlerini netleştirememişti. Hadisleri sahih zayıf diye derecelendirerek eleme yapma çabası, Hicri 3. Yüzyılda Buhari ile başlar. Ondan önce ciddi bir ayıklama sisteminin olmadığı bizzat hadis tarihçileri tarafından kabul edilir. Ne var ki Buhari'nin ve öğrencisi Müslim'in “sahih hadis kitabı” oluşturma gayreti bile eldeki on binlerce uydurma rivayeti bütünüyle temizlemeye yetmemiştir. Buhari 600 bin rivayetten süzerek 7000 hadis aldıysa da, bu onun seçtiklerinin kesinlikle doğru olduğu anlamına gelmez. (En büyük hadis inkârcısı yüzde 99 hadis

reddiyle Buhari olmaktadır (!) Aynı şekilde Müslim de 300 bin arasından derledi. Kalan yüz binlerce rivayet içinden hangilerinin tamamen uydurma olduğu hususu ise asla tam tesbit edilemez. Zira hadis uydurmacılığı öylesine çığırından çıkmıştı ki, en güvenilir denilen altı hadis kitabı (Kütüb-i Sitte) bile kendi aralarında tutarsızlıklarla doludur. Örneğin Buhari ile Müslim birçok hadis üzerinde birbirini yanlışlamakta; biri “sahih” derken öbürü aynı rivayeti eserine almamaktadır. Hatta hadis ravileri konusunda bile çelişkiler vardır: Mesela İkrime adlı ravi, Buhari ve pek çok hadisçiye göre son derece itibarlı kabul edilirken, Müslim’e göre “yalancıdır”! En ilginç, Ehl-i Sünnet’in en meşhur hadisçisi Buhari’nin, en meşhur fıkıh mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam Ebu Hanife’yi “güvenilmez (gayr-i sika)” ilan edip ondan tek bir hadis bile nakletmemesidir. Yani en güvenilir hadisçi, en büyük imamı güvenilmez bulmuştur. Hakaretler etmiştir. Bütün bu örnekler, hadisçilere göre “din” hükmü taşıyan onca rivayetin aslında ne kadar tartışmalı ve belirsiz olduğunu gösterir. Esasen rivayet ilminde cerh-tâdil denilen, ravilerin güvenilirliğini tespit işi başlı başına içinden çıkılmaz bir sorundur. Kur’an’ın hiçbir yerinde “Peygamber’i gören herkes adaletlidir, asla yalan söylemez” diye bir garanti olmadığı halde, hadisçiler sahabe kuşağını bütünüyle güvenilir sayıp, Cennetle müjdelendirip, onların aktardığı her haberi makbul görme eğilimindedir. Oysa Kur’an, Peygamberimize “Müslümanım” diyen bazı kişilerin aslında münafık olduğunu, hatta Medine’deki münafıkların hepsini Resulullah’ın dahi bilmediğini söyler. (Tevbe 9:101) Peygamber hayattayken bile kimin ihlâslı, kimin ikiyüzlü olduğunu bütünüyle bilemezken, ondan 150-200 yıl sonra yaşayan hadis imamları ravilerin niyetini, sadakatini nasıl bilebilmiştir? Aradan 7-8 nesil geçmiş ve isnat edilen kişilerin hepsi ölmüşken bu soruya makul bir cevap yoktur. Zaten Buhari’de bulunan ravilerin 430’u Müslim’de, Müslim’de bulunan ravilerin 630’u da Buhari de yer almaz. (Toplamları zaten 1500 ravidir) Hadis piramidi diye hayali bir piramit yapılırsa mantıken

Hız. Muhammed zamanı en çok hadis olmalı sonra zamanla azalmalıdır. Ama ne hikmetse! Tam tersi olmuştur.

Ayrıca sayısız çelişkilere örneklerden biri de; ‘hem hadisler Kur’an’la karışmasın diye Peygamber döneminde yazılmadı’ görüşüne inanmaları hemde Abdullah bin Amr ‘n Es Sahifetü’s- Sadıka’ yı Hz. Muhammed zamanında yazdığına inanmalarıdır. (Kur’an ile hadisin karışma korkusu da Kur’an’ın ilahi koruması hakkında çirkin bir iftiradır. ‘Yüce Allah’ın defalarca kere vahyederek ‘**Onu koruyacağız**’ dediği kutsal kitabı, birkaç tane fani insan sözüyle karışabilir diye korktuk’ düşüncesi inançsızlıktan başka ne olabilir?) Tabi ki bu iddia safsatadır. Mantık bilimine göre de komiktir. Çünkü Sadıka’nın ne orijinal metini ne de elle tutulur bir nüshası vardır. Buna kanıt diye getirdikleri şey Ahmet b. Hanbel’in yazdığı ‘Müsned’ kitabıdır. Yani Amr dan 200 sene sonra biri çıkıp 855 te,” Amr böyle bişey yazmıştı” demiş. Bu sözü de “Gelenek” kanıt olarak önümüze sunmaktadır. Hadis hadisle birlikte hadisi savunmuştur! Bu trajikomiktir. Kahredicidir.

Öte yandan, hadis metinlerinin kendi içeriklerine baktığımızda da sayısız çelişki, akıl ve Kur’an dışı anlatım, hatta imkânsızlıklar görürüz. İslam düşmanları asırlardır bu uydurma rivayetleri kullanarak dine saldırmış, Müslümanları zor durumda bırakmıştır. Örneğin Şeytan’ın Peygamber’e vahiy anında musallat olup ağızından Lat, Menat, Uzza putlarını öven sözler söylediğini iddia eden “Garanik Hadisi” gibi rivayetler tamamen uydurma olduğu hâlde kitaplara girmiş; Salman Rüşdi gibi yazarlar bunları kullanıp Kur’an’a iftira atmıştır. Başka bir örnek, “Uğursuzluk üç şeydedir: ev, kadın ve at” şeklinde Ebu Hureyre’den gelen bir hadistir. Bu rivayet zahiren kadınları aşağılayan, cahiliye tipi batıl inancı teyit eden bir sözdür. Siyah köpekte Cahiliye de uğursuz ve eşytani semboldür. Bizzat sahabe-nin itiraz ettiği böylesi rivayetler, hadis literatürünün ne derece güvensiz olabileceğine dair çarpıcı bir örnektir. Yine aynı kitap-

lar da Allah'ın Resülü, veda hutbesinde (en çok sahabenin şahit olduğu kabul edilen) müminlere "Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sınıksız sarıldıkça asla sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı" demiştir. O'nun ashabına vasiyeti de Kur'an olmuştur. (Geleneksel kaynaklarda geçen "sünnetim" ifadesi ise tutarsız rivayetler arasındadır; birçok İslam âlimi veda hutbesindeki sahih naklin "Kitabullah" olduğunu belirtir.) Üstelik daha Resulullah'ın vefatından birkaç on yıl sonra bile bazı kimselerin, Peygamber sözü ile başka kişilerin sözünü birbirine karıştırdığı bilinmektedir. 41 farklı rivayet ismi olup (daha ismi bilinmiyor) soyağacı tam bilinmeyen, Hz. Muhammed'in yanında bir rivayette 3, birinde 2, birinde 1 buçuk yıl kalmış olan ve rekor seviyesinde 5400 e yakın (Kütüb-i Sitte'nin 6 da 1 i) hadis aktaran Ebu Hüreyre (Kedicik Babası) için ünlü Tarihçi Bişr bin Said şöyle demiştir: "Vallahi Ebu Hüreyre'nin meclisinde bulunurduk, bize Resulullah'tan ve Ka'b el-Ahbâr'dan rivayetler aktarırdı. Ebu Hüreyre kalkıp gittikten sonra bakardık ki aramızdaki bazıları, Resulullah'ın hadisini Ka'b'ın sözü, Ka'b'ın sözünü de Resulullah hadisi diye nakletmeye başlamış!" Ardından insanları "Allah'tan korkun ve hadis naklinde dikkatli olun" diye uyarmıştır. Bu olay, İsrailiyat denilen Yahudi kaynaklı efsanelerin, Ka'b el-Ahbâr gibi sonradan Müslüman olmuş kişiler vasıtasıyla hadislerin arasına nasıl sızdığını ele verir. Nitekim tarih boyunca bazı âlimler, özellikle en çok hadis rivayet eden sahabe Ebu Hüreyre'nin, Yahudi bilgini Ka'b el-Ahbâr'dan duyduğu İsrailiyat hikâyelerini hadismiş gibi naklettiğini ve bu rivayetlerin "Tevrat ve Talmud'un bir kopyası gibi" olduğunu söylemişlerdir. Tüm bu bilgiler ışığında açıkça ortaya çıkıyor ki hadis külliyatı, vahiy güvencesine sahip olmayan; içine menfaat için uydurulan sözlerin, israiliyat masallarının, siyaseten servis edilen "yorumların" karıştığı karmakarışık bir beşeri havuzdur. İçinden seçilen "sahih"ler dahi tartışmalıdır ve Kur'an ile karşılaştırıldığında dinin özüne aykırı pek çok ifade barındırırlar.

Bu hataya Yahudiler ve Hristiyanlarda düşmüşlerdi!

Tipik “Hadisleri Kaynak Saymıyorsunuz Ama Başka Kitaplar İnceliyorsunuz, Yazıyorsunuz” Sorusu; Öncelikle buna verilecek cevap; incelenen kaynaklar veya yazılan kitaplarda, hadisler gibi Yüce Allah’a meleklerine, nebilerine iftiralar atılmaması, dinde bir kaynak olma temeliyle oluşturulmaması, Kuran’ın yetersizliğini savunarak ortaya çıkmış olmaması vb. gerekliliğidir. Hadislerin yazılış amacı zaten bellidir. Ehli kitap binlerce yıldır bu hataya düşmüşlerdir. Ben kendi adıma konuşursam yazdığım şeyleri; ‘din kesinlikle böyle emreder’ diye asla dayatmam. ‘Kendi aklımla ve analizimle bulduğum sonuçtur’ derim ve insanların Kur’an’ı anlayacak şekilde kendilerinin okuyup doğrulara kendilerinin ulaşmasını temenni ederim.

GELENEKSEL SÜNNİ HADİS ANLAYIŞI

Sünni İslam'da “Kur'an ve Sünnet bütünlüğü” esastır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ifadesiyle “Güzel dinimizin iki temel kaynağı vardır: Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in sünneti” Sünnet, Hz. Muhammed'in söz, fiil ve onaylarından ibaret hayat tarzıdır ve Kur'an'ın açıklayıcısı olduğu için ondan sonra ikinci delil kabul edilir. Bu anlayışa göre:

Hadisler bağlayıcıdır: Hz. Peygamber'in güvenilir nakille aktarılan söz ve uygulamaları İslam'da hüküm koyucu bir kaynaktır. Kur'an'da bulunmayan ayrıntılar hadislerle belirlenir. Nitekim Sünni literatürde, “Size iki şey bırakıyorum: Allah'ın Kitabı ve Resul'ünün sünneti” hadisine atıfla, peygamber sünnetine uymanın sapmaktan koruyacağı vurgulanır. Sahih hadis kitapları da Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynaklar sayılır.

Hatta Sünnet Ayeti bile nesheder; yani Sünnet gizli olarak ilk kaynaktır.

Sünnet vahiy kaynaklıdır: Geleneksel görüş, peygamberin sünnetini “gayri metluv vahiy” (okunmayan vahiy) diye nitelendirerek, Hz. Muhammed'in dini konularda hevâsından konuşmadığını (Necm 53:3-4) kabul eder. (Buradaki durum aslında risaletin aynen tebliğidir) Bu nedenle sahih hadislerde yer alan her bilgi ve hükmün ilahi koruma altında olduğu, bâtil barındırmayacağı savunulur. Sünnetin dindeki bağlayıcılığını reddetmek, Sünni ulemaya göre peygamberin risaletini inkâr etmekle eşdeğer görülür.

Kur'an tek başına yeterli görülmez: Mezhepçi Sünni anlayış, Kur'an'ın bir hayat kitabı olarak detaylarda yetersiz kalacağını, bu yüzden hadis ve diğer kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu ileri sürer. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklayıp uygulayarak bize gösterdiği; onun olmasa namaz, zekât gibi ibadetlerin bile doğru dürüst anlaşılamayacağı iddia edilir. Mesela namazın rekât sayıları, zekât nisapları, helal-haram sınırları gibi birçok hükmün Kur'an'da açık

olmadığı, bunları sünnet ve icma ile öğrenebileceğimiz görüşü yaygındır.

Yani Sünni yaklaşım, hadis ve sünneti Kur'an'la birlikte dinin vazgeçilmez bir kaynağı sayar. Bu yüzden de "Kur'an ve Sünnet bütünlüğü" sloganıyla hareket ederek, sadece Kur'an diyerek hadisleri ikinci plana atmaya çalışanları şiddetle eleştirir. Hatta hadis-sünnet inkârını bir sapıklık olarak yaftalayan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu çevreler, hadisleri toptan reddedenleri "Peygamberi devre dışı bırakıp onu sadece postacı seviyesine indirmekle" suçlamıştır.

“KUR’AN’A UYGUN HADİS” YAKLAŞIMI

Hadisleri tamamen inkâr etmeyen ancak eleştirel bir süzgeçten geçirmeye çalışan bazı çevreler ise, dinen bağlayıcı olarak sadece Kur’an’a aykırı olmayan hadisleri kabul etmek gerektiğini savunur. Bu yaklaşımda esaslar şöyledir:

Hadislerin Kur’an’a arzı: Hz. Muhammed’e nispet edilen bir rivayet eğer Kur’an’daki bir hükme, inanca veya ilkeye ters düşüyorsa, o hadisin gerçekten peygamber tarafından söylenmediği (sahih olmadığı) kabul edilir. Zira prensipleri açısından “Allah’ın Elçisi Kur’an’a aykırı bir şey söylemez, yapmaz” denir. Bu nedenle geçmiş hadis mirasının Kur’an ölçütüne vurularak elenmesi önerilir: “Eğer Kur’an’la hadis arasında çelişki varsa o hadis Rasulullah’a ait değildir. Öyleyse uzmanlar bütün hadisleri Kur’an’la test etmeli ve Müslümanlar Kur’an’a uygunluğu sabit olan hadislerle amel etmelidir” denilmektedir.

Akl ve bilim süzgeci: Bu görüşü benimseyenler, rivayetlerin sadece senedine (aktarıma zincirine) değil, metnine (içerik) de bakılması gerektiğini vurgular. Akli, bilimsel gerçekleri veya evrensel ahlâkı bariz şekilde hiçe sayan rivayetler ayıklanmalıdır. Nitekim hadis literatüründe yer alan ve İslam’a zarar verdiği düşünülen bazı sözlerin peygambere ait olamayacağı, bunların ya uydurma ya da yanlış anlaşılma ürünü olduğu belirtilir. Örneğin “uçan deve, konuşan hayvan” misali garip mucize anlatımları, akıl dışı hurafeler veya Kur’an’ın ruhuna ters hükümler taşıyan rivayetler reddedilir.

Sadece “sahih” hadisleri alma iddiası: Bu yaklaşım, sahih hadis kitaplarındaki rivayetlerin de yeniden değerlendirilmesini, zayıf görülenlerin dini hükme kaynak yapılmamasını öngörür. “Kur’an’a uygun hadis sahih hadistir” sözüyle özetlenebilecek bu anlayışta, Buhari ve Müslim gibi kaynaklardaki bazı hadislerin

bile (mesela şefaati kabul eden veya recm cezasını destekleyen rivayetlerin) ayıklanması gerekebileceği söylenir. Yani külli bir reddiyeden ziyade seçici bir tutum vardır.

Bu ikinci grup, hadis otoritesini toptan reddeden “Kur’ancılar”dan farklı görünmek için, “Biz sünneti inkâr etmiyoruz; Kur’an’a ve sahih sünnete aykırı uydurma rivayetlere karşıyız” der. Mesela “Kur’an’a ve sahih hadislerle aykırı uydurma hadisleri ayıklamalıyız” şeklinde ifadeler kullanırlar. Tarihte de bazı âlimlerin (örneğin erken dönem Mutezile’nin) benzer şekilde akla ve Kur’an’a aykırı hadisleri kabul etmediği, ama uygun bulduklarını benimsediği görülmüştür. Günümüzde bu yaklaşımı savunanlar kendilerini “hadisi reddeden ehli Kur’an” (Kur’an ehli) değil, “sünnetin doğru anlaşılması” taraftarı olarak sunmaya çalışır. Ancak sonuç olarak, dinde Kur’an dışı bir kaynağı kısmen de olsa meşru kabul etme noktasında geleneksel görüşle buluştukları açıktır.

İKİ GÖRÜŞÜN ORTAK NOKTALARI

Her ne kadar biri hadislerin tamamını otorite sayıp diğeri bir kısmını elese de, geleneksel Sünni anlayış ile “Kur’an süzgecinden geçirilmiş hadis” yaklaşımı arasında şu ortak noktalar bulunmaktadır:

İkinci Kaynak Kullanımı: Her iki görüş de Kur’an dışında ikinci bir dini kaynak fikrini benimser. Biri tüm sahih hadis külliyyatını referans alırken, diğeri ancak Kur’an’a uygun bulunduğu hadisleri seçip yine de hüküm çıkarmada kullanır. Sonuçta hadis olgusunu meşru sayma konusunda ortaktırlar. Kur’an’ın tek başına yeterli rehber olduğu düşüncesini reddedip mutlaka Hz. Muhammed’in nakledilen sözlerine ihtiyaç duyulduğunu savunurlar.

Hız. Muhammed’e atıf: Her iki yaklaşım da Hz. Muhammed’in beşer sözü olarak aktardığı rivayetleri dini bağlamda otorite kabul eder. Geleneksel ekol bunu açıkça yapar; ikinci ekol ise “bu söz gerçekten peygambere ait mi” sorusunu sorsa da, gerçek olduğuna inandığı takdirde aynı şekilde bağlayıcı görür. Yani her ikisi de peygambere itaat kavramını, sadece Kur’an vahyini tebliğ etmekle sınırlamaz; hadisleri de peygamberin din koyucu beyanları sayar. Bu da, Kur’an’ın emrettiği “Resul’e itaat” ilkesinin ötesine geçerek “peygambere (nebi olarak) itaat” anlayışına kapı aralar. Oysa Kur’an’da Allah’a ve Resülü’ne itaat istenir; **Resul olarak vazifesi de yalnızca vahyi tebliğ etmektir** (Maide 5:67). Her iki görüş bu sınırı aşarak, vahiy dışındaki sözleri de din kapsamına sokar.

Kur’an da olmayan hükümlerin dine girmesi: Gerek tüm hadisleri alan gerekse “Kur’an’a aykırı değilse hadis kabul edilir” diyen yaklaşım, fiilen Kur’an’da bulunmayan bazı uygulamaları ve kuralları dinin parçası haline getirir. Örneğin ilk grup, recm cezası, kadınların örtünme şekilleri, şefaati, Kuran dışı vahyi, şey-

tan taşlama, kabir azabı v.b. gibi birçok konuda hadislerle amel ederek, Kur'an'da geçmeyen bu hükümleri uygular. İkinci grup her ne kadar "Kur'an'a aykırı değil" ölçütü koysa da, aslında Kur'an'da geçmeyen bir uygulamayı sadece ona aykırı olmadığı için onaylamak yine dine ekstra bir kural eklemek demektir. Bu zihniyet, "Kur'an eksiktir, boşlukları hadis doldurur" düşüncesini ortak payda yapmaktadır.

Hadis rivayetlerine güvenme sorunu: Her iki yaklaşım da sonuç olarak tarihsel rivayet zincirlerine dayanmaktadır. Biri Buhari, Müslim gibi kitaplarda gelen her sahih hadis zincirine güvenirken, diğeri de kendi kriterlerine göre güvenilir gördüğü bazı rivayetleri alır. Ancak Kur'an perspektifinden bakınca, Resulullah'tan onlarca, yüzlerce yıl sonra yazıya geçirilmiş; zan içerikli haberlerle amel etmek ortak bir zafiyettir. Hadisçiler, bazı ravilerin mutlak güvenilirliğine itimat etse de sonuçta insandırlar ve yanılabilirler. İkinci yaklaşım da hadislerin metnine bakarken subjektif davranabilir. Neticede iki taraf da Kur'an'ın kesin hükmü yerine insan ürünü rivayetlere belli ölçüde bel bağlamaktadır.

Peygambere isnatlı uydurmaları meşrulaştırma riski: En kritiği, bu her iki görüş de Hz. Muhammed adına söylenip yazılmış sözleri dinin kaynağı yaparak, farkında olmadan peygambere iftira edebilmektedir. Geleneksel ekolde bu risk daha büyüktür, zira on binlerce hadisin arasında "uydurma hadis" olabileceği bilindiği halde hepsine din muamelesi yapılabilir. "Kur'an'a uygun hadis" diyenler ise güya peygambere atılmış iftiraları ayıklamayı amaçlar, fakat onların da hadis olgusunu bütünüyle reddetmemesi yüzünden birçok uydurma söz din içinde yaşamaya devam eder.

Kur'ancılar haklı olarak der ki: "Anlam olarak Kur'an'a aykırı olmasa bile, hadis denilen metinlerin tümü Kur'an'dan yıllar sonra oluşturulmuştur; dini hüküm koyma ve kutsallaşma amacı güdülerken yazılmışlardır. Allah'ın koruması altında olmayan bu metinlere kutsiyet atfedilemez, Kur'an'ı anlamada kriter yapıla-

maz”. Hadisleri kabul eden ümmetlerin sonunun hüsrân olduğu Kur’an da yer almaktadır. Yani aslında her iki görüş de hadis kavramını reddetmediğinden, sahte rivayetlerin dine sızmasına karşı kapıyı tam kapatmış sayılmaz. Kur’an’dan ayetler arası hükümleri yine ayetlerle yani hikmetle anlayıp doğruları öğrenebiliriz.

KUR'AN'A UYGUN OLSA BİLE HADİS DİN KOYAMAZ

Önemli bir nokta da şudur: Diyelim bir hadis mana olarak Kur'an'a aykırı değil; örneğin “İyiliği emredin, kötülüğü menedin” hadisi Kur'an'ın ruhuyla uyumlu. Bunu kabul etmekte ne zarar var? Şu zararı var: Hadis olgusunu meşrulaştırmış olursunuz. Yani “*Bakın bu hadis Kur'an'la aynı şeyleri söylüyor, demek ki sahih*” dediğiniz an, başka birisi de çıkar “*Şu hadis de Kur'an'a pek ters değil bence*” diye diye yüzlerce rivayeti din diye anlatır. O noktada siz hangi kriterle dur diyeceksiniz? “Kur'an'a tamamen uygun mu, %50 mi uygun” tartışması ucu açık bir tartışmadır. **Kur'an “Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir” der** (Maide 5:44). Allah'ın indirdiği Kur'an'dır; hadisler indirilmemiştir, sonradan ortaya çıkmıştır. Öyleyse içeriği masum görünse bile herhangi bir hadisi dini delil kabul etmek yanlıştır. Kaldı ki bugün “Kur'an'a uygun” denilen birçok rivayet aslında sonradan Kur'an ayetlerine göre uydurulmuş olabilir. Hadis uyduran birisi elbette tamamen zıt bir şey uydurmaz; mevcut ayetlere paralel sözler üretip araya zehrini katar. Kur'an bize, “**Onlar ki Kur'an dışında bir hadise (söze) uyuyorlar**” diyerek önceki ümmetlerin düştüğü hatayı haber veriyor (Lokman 31:6). Maalesef hadis geleneği de önceki kitap ehlinin yaptığı hatanın benzeridir. “**Allah'tan ve O'nun ayetlerinden sonra hangi hadise iman edecekler?**” (Casiye 45:6) ayeti son derece düşündürücüdür. Kur'an varken “peygamberimiz şöyle demiş...” diye kaynak arayanlar, farkında ya da olmadan Kur'an'a muhalif bir tavır sergiler. Zaten mezhepler, örgütler ve ekoller de bu şekilde oluşmuştur. Sorduğumuz zaman herkes; “kendimize göre Kur'an'a uygun bulduğumuz şu hadisi aldık, suçumuz yok” diyerek kendini aklamaya çalışır.

Peki, sonuç ne olmuştur? 1200 senede Kuran'ı unutan ve binlerce fırkaya ayrılmış 2 milyar insan...

SÜNNET İDDİASIYLA GELEN ÇELİŞKİLER

Hadis savunucu kesimin tipik iddiası, “Efendimiz Kur’anı açıkladı; o olmazsa din yaşayamazdı” şeklindedir. Ne var ki pratikte bu iddia bizzat hadis kaynaklarındaki çelişkilerle boşa düşmektedir. Aynı konuda farklı uygulamalar, mezhepten mezhebe değişen sünnet yorumları vardır. Madem Hz. Muhammed Kur’anı açıklamıştır, öyleyse ümmet niçin onun sünnetinde bile ittifak edememektedir? Çünkü eldeki malzeme güvenilir değildir. Örneğin namaz gibi ibadetlerin teferruatında bile hadisler farklı şeyler söyler: Kimi rivayette sabah namazında kunut yapılır, kimisinde yapılmaz; birinde ezan okurken “es-salâtü hayrün min-ne’n-nevm” (sabah ezanında okunan “namaz uykudan hayırlıdır” cümlesi) var, ötekinde yok; bir hadis tahiyatta yalnız “ettehiyyatü lillah” okunacağını söyler, başka hadis salavat ekler, Kur’an da olmayan Tevrat, İncil ve Avesta menşei hadislerden dualar okunur. (ettehiyyat gibi)

Her bir mezhepte abdestinden namazına, vakitlerinden, edilecek dualara bir sürü helal haram farkı vardır. Kimse de çıkıp “Yahu Kur’an’da namazda şu dua okunacak diye ayet yoksa demekki namazda istediğin yakarışı yaparsın” diyememiştir. Herkes Hz. Musa’nın yaşadığı, ineğin kesilmemesi için sorularla dayatmalar ve mağarada uyuyan gençlerin sayısını bulmak için Hz. Muhammed’e sorulan sorular gibi kıssalarda anlatıldığı gibi işi yokuşa sürmek için gereksiz yanıltıcı sorular sormuştur.

Güya yüzbinlerce hadis içinden bir sentez yapıp ortak bir uygulama oluşturulmuştur, buna da “sünnet” denmiştir. Hâlbuki ortada teklif edilen tek bir sünnet yok ve sayısız varyasyon vardır. Geleneksel ekol bunları fıkıh usulüyle mezheplere göre sistemleştirmiştir. “Kur’an’a uygun hadis” diyenler ise bu detaylara girmek istemeyip sadece ana ilkeleri alalım der. Aslında doğru olan, tüm bu keşmekeşi arkada bırakıp yalnız Kur’an’ın çizdiği çerçevede

kalmaktır. Zira Kur'an'ın çizdiği çerçeve sapasağlamdır, ihtilaf barındırmaz; Yüce Allah'ın koruması altındadır. Kulların sözleri ise koruma altında değildir, türlü tutarsızlığı barındırmıştır ve barındıracaktır.

SADECE KUR'AN, KUR'AN VE YİNE KURAN!!!!

KUR'AN'IN UYARISI: DİNDE TEK KAYNAK VE “HANGİ HADİSE İNANACAKLAR?”

Bunca delilden sonra, şimdi en önemlisi olan Kur'an ayetlerine bakalım. Yüce Allah, gönderdiği kitabın din adına tek rehber olduğunu defalarca vurgulamıştır. Kur'an'da **“Size indirilene uyun, O'ndan başka velilere uymayın”** buyrulur (A'raf 7:3). **“Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet; O'ndan gelen hakikatleri bırakıp onların heva heveslerine uyma”** diye emredilir (Maide 5:48-49). Kur'an'ın kendisi dışındaki kaynaklara yönelmeyi yasaklayan en çarpıcı ayetlerden biri, Câsiye Suresi 6. Ayettir:

“İşte bunlar, sana hak ile okuduğumuz Allah'ın ayetleridir. Öyleyse Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmadıktan sonra hangi hadise inanacaklar?”

Bu ilahi soruya dikkat edelim. Allah ve O'nun ayetleri dururken, bunları yeterli görmeyip de hangi “hadis”e inanılabilir? Ayette geçen “hadis” kelimesini bazıları “söz, haber” diye genel çevirir, ancak hangi söz olursa olsun ‘Kur'an'dan sonra inanılacak hiçbir beşer sözü din olamaz’ anlamı açık değil midir? Bir başka vurgu Mürselât Suresi 50. Ayette gelir: **“Onlar bu Kur'an'a inanmayacaklar da ondan sonra daha hangi söze (hangi hadise) inanacaklar?”**. Yani Kur'an'dan yüz çeviren bir toplumun elinde artık doğru adına hiçbir söz kalmaz; Kur'an yok sayılıp da alternatif “hadis”lere yönelenler, haktan sapmış demektir.

Kur'ân Dinde Tek Kaynaktır ve Kâfidir: Yüce Allah, Kur'an'ın apaçık, eksiksiz ve mübin bir hidayet rehberi olduğunu defalarca ve dafalarca bildirir. **“Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”** (En'âm 6:38) buyuran Yüce Allah, din adına gerekli her prensibi kitabında tane tane açıklamıştır. Nitekim Kur'an'cı ekolün temel tezi de budur: “Kur'an indirilmeye başlandığından beri dinin tek kaynağı odur; Kur'an mübindir, açıklaması için başka kaynağa ihtiyaç yoktur.” Dolayısıyla “sünnet ve hadis olma-

dan Kur'an anlaşılamaz" demek, Kur'an'a iftira atmaktır. Bu iddia, Allah'ın "hidayet kaynağı olarak indirdiği" kitabı yetersiz görmek anlamına gelir. Oysa Kur'an "**apaçık öğüt, ışık, rahmet**" olarak **nitelendirilir ve "insanlara her türlü misali verdik"** (Kehf 18:54) buyrulur. Akli başında her insan, Kur'an'ı bizzat okuyup anlayabilir; Allah bizden kula kulluğu değil, kitabını düşünmemizi istemiştir. Hadisçiler Kur'an'ı adeta kapalı ve eksik ilan ederek kendi rivayet kaynaklarını vazgeçilmez kılmaya uğraşırlar, fakat bu hem yanlıştır hem de Allah'ın kitabına saygısızlıktır.

Hz. Muhammed'in Görevi Sadece Kur'an'ı Tebliğdir

Kur'an'a göre Resûlullah'ın en temel vazifesi, kendisine vahyedilene insanlara tebliğ etmek ve açıklamaktır (bkz. Maide 5:67, Nahl 16:44). "**Ey Resul! Rabbinden sana indirilene tebliğ et, eğer yapmazsan elçiliğini yerine getirmemiş olursun**" (Maide 5:67) emri, peygamberin dini tebliğde eksiksiz olmak zorunda olduğunu gösterir. Nitekim Kur'an, müminlere defalarca "**Size indirilene uyun**" (Araf 7:3 vb.) der. Hiçbir ayette "indirilmeyene (hadislere) de uyun" denmez. Zaten Hz. Muhammed de "**Ben sadece bana vahyedilene uyarım**" (En'âm 6:50) ilkesine uymuş, kendi sözüyle hüküm koymamıştır. O, Resul sıfatıyla konuştuğunda Kur'an'ı iletmiştir; nebi olarak kendi hayatında ortaya koydukları ise onu bağlar, fakat ümmeti için din kuralı değildir. İşte hadis ve sünnet savunucularının en büyük yanılığı buradadır: "Peygambere itaat" derken aslında Allah'ın indirmedeği sözleri de dine dâhil ederler. (Çıkar için) Kur'an'a uygun olsa bile peygambere atfedilen herhangi bir sözü din hükmü gibi görmek, peygamberi Allah'a eş bir hüküm koyucu yapmaktır ki bu şirke varır. "Resul'e itaat edin" demek "Allah'ın mesajına uyun" demektir; peygamberin kendi adına konuştuğu şeyleri din haline getirin demek değildir. Gelgelelim hadisçiler, Kur'an'ın bu duruşunu bozar ve dini metin olarak insan sözü karıştırırlar. Hz. Muhammed'i seven ve gerçekten itaat etmek isteyen biri, onun bize aktardığı Allah kelamına sarılır; ri-

vayet kitaplarına değil. Hz. Muhammed, Hz. İsa hakkında Maide Suresi'nde geçen *"Bir gün Allah, şöyle diyecektir: "Meryem oğlu İsa! İnsanlara'Beni ve anamı Allah ile aranızda iki tanrı olarak koyun?" diyen sen misin?" İsa diyecek ki "Ben sana içten boyun eğirim. Benim doğru olmayanı söylemem olacak şey değildir. Eğer söylediysem, zaten bilirsin. Sen, benim içimdekini bilirsin ama ben senin içindekini bilmem. Bütün gaybı (her şeyin içyüzünü) bilen sadece sensin."* Ayetini insanlara tebliğ ettikten sonra bu ayetin kendisini de kapsadığını anlamamış mıdır? Hadis yazırdı derken Hz. Muhammed' e de iftira edilmektedir.

Kur'an'ın mucizevi mesajına bakın ki, daha Hz. Muhammed zamanında inen bu ayetler, onun vefatından sonra ortaya çıkacak "hadis kitaplarına sarılma" sapmasını önceden adeta haber vermektedir. Allah'ı ve ayetlerini yetersiz görenler bu soruya, hadis kitaplarını sayarak cevap vermektedirler. Gerçekten de günümüz hadis yanlıları, Kur'an'ın bu net ikazını duyduklarında *"Eee Buhari, Müslim de yazanlarda Allah ve Resulünün sözleridir"* diyerek kendi ürettikleri kaynakları ileri sürüyorlar. Fakat ayet gayet kesin: Allah'ın indirdiği ayetlerden sonra inanılacak hiçbir hadis yoktur!

Kur'an bunun gerekçesini de açıklar: İslam dininde hüküm koyma yetkisi yalnız Allah'ındır. Şöyle buyrulur: **"Hüküm yalnız Allah'ındır. O, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir"** (Yusuf 12:40). Yine En'âm Suresi 114. Ayette Peygamber'e hitaben:

"Allah size Kitabı (Kur'an'ı) indirmiş ve onu ayrıntılı olarak açıklamış iken, ben O'ndan başka bir hakem mi arayacakmışım?"

Bu ayet de son derece mühimdir. Allah, indirdiği kitapta ihtiyaç duyduğumuz her şeyi açık açık bildirmiştir; öyleyse insanlar arası ihtilaflarda ve dini meselelerde Allah'ın hükmü dururken

başka bir hakem aramak, başka mercilere başvurmak yanlış olur. Kur'an mufassalan indirilmiştir. Yani Allah, vahyini detaylandırıp açıklamıştır. Aynı surede (En'âm 6:38) **“Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”** buyrulur. Yine Nahl Suresi 89. Ayette Kur'an için **“her şeyin apaçık beyanı”** ifadesi geçer. Demek ki Kur'an, Allah'ın dini için insanlara yetmektedir; herhangi bir eksik bırakılmıyorsa Allah onu da açıklar veya ayrıca bir kaynak vazederdi. Hâşâ, Allah dinini eksik bırakmış da, kulların hadis kitaplarıyla bu eksikliği tamamlaması gerekirmiş gibi düşünmek, Allah'ın kitabını yetersiz görmek olur. Gerçek bir mümin, böyle bir şeyi asla iddia edemez. Zira Kur'an bizzat şöyle der:

“...Size bu Kur'an'ı indirdik ki her şeyin açıklaması, doğru yol rehberi, rahmet ve müjde olsun.” (Nahl 16:89)

“Andolsun, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'an, uydurulabilecek bir hadis değildir; bilakis kendinden önceki vahiyleri doğrulayan, her şeyi açıklayan ve iman eden toplum için bir hidayet ve rahmet olandır.” (Yusuf 12:111)

Bakınız Yusuf Suresi 111. Ayeti özellikle vurgulayalım: **“Kur'an, uydurulmuş bir hadis değildir.”** Aksine, vahiyden olduğunun kanıtı, her şeyi detaylı açıklaması ve önceki vahiyleri tasdik etmesidir. Bu ifade, Kur'an ile hadis arasındaki farkı net koymaktadır: Kur'an Allah'tandır ve detaylı beyan içerir; hadisler ise insan sözüdür ve dine delil olamaz. Kur'an, dini hükümlerde hiç kimseyi Allah'a ortak koşmamamız için gelmiştir. Şura Suresi 21. Ayette sorulur: **“Yoksa onların öyle ortak koştukları mı var ki, Allah'ın izin vermediği şeyleri dinden onlara şeriat kıldılar?”** İşte hadis ve rivayetlere dini hüküm kaynağı statüsü vermek, bilerek bilmeyerek Allah'a ortak koşmaya kadar varan tehlikeli bir yoldur. Çünkü dinde helal-haram, farz-sünnet belirleme yetkisi sadece Allah'ındır; Resul de O'nun vahyini iletmekle ve Kuran ayetleriyle uygulamakla yükümlüdür.

Hadisçi kesimin sıkça öne sürdüğü “peygambere itaat edin” şeklindeki ayetlere gelince yine değinirsek önceden çokça değindiğim gibi “Peygamber” Farsça bir sözcük olup Kuran da Nebi ve Resul kelimeleri geçer. Resul’e olan bu itaat, Resulullah’ın getirdiği vahye uymak demektir. Zaten Kur’an’da **“Resul’e itaat eden Allah’a itaat etmiş olur”** (Nisa 4:80) buyurularak, Resulün tüm misyonunun Allah’ın emirlerini yani Kuran’ı olduğu gibi tebliğ edip insanlara ulaştırmak olduğu belirtilir. “Resule itaat” denince, sanki Kur’an’dan ayrı bir hüküm kaynağına itaat etmek gerektiğini sanmak büyük bir yanılıdır. Şirktir. Zira aynı Kur’an, defalarca **“Resulün görevi apaçık tebliğden başka bir şey değildir”** (Nur 24:54, Ankebut 29:18, Maide 5:99) diyerek Peygamberimizin din adına tek vazifesinin vahyi tebliğ etmek olduğunu beyan etmiştir. O’nun şahsi sözleri, uygulamaları elbette ki olmuştur. Hayatı boyunca tabi ki susmamıştır. Ama bu kişisel hayat asla dinde ölçüt değildir. O’nu bağlar. Nebi olarak herkes gibi hayatıdır. Resul olarak asla Kitap dışına çıkmamıştır. Hz. Muhammed’in Resul olarak söylediği her söze biz şuan sahibiz; Kur’an’dır. Kısacası, Kur’an, Resulullah’ın tebliğ ettiği yegâne emanettir. Allah’ın Elçisi aramızda yokken Onun sözünü taşıdığını iddia eden on binlerce rivayete iman edip Kur’an’ı ikinci plana atmak, Peygamber’e itaat değil, bilakis O’nun mirasına ihanettir. Nitekim Kur’an’da, kıyamet günü Peygamberimizin **“Rabbim, benim kavmim bu Kur’an’ı terk etti!”** diye şikâyette bulunacağı haber verilir. (Furkan 25:30) Bu bir ifşadır. Maalesef bugün ümmetin Kur’an’ı terk edişinin en bariz göstergesi, Allah’ın açık ayetleri yerine insanların uydurduğu hadislere sarılmalarıdır.

HADİSLERİN TAMAMEN REDDEDİLMESİ BİR SEÇENEK DEĞİL, ZORUNLULUKTUR

Yukarıda ortaya koyduğumuz tarihi ve akli deliller, ayrıca apaçık Kur'an ayetleri göstermektedir ki: Dini yalnız Kur'an'dan almak, hiçbir hadisi dini referans kabul etmemek, gerçek bir mümin için tartışılmaz bir prensiptir. Hadisleri "tamamen yok saymak" bazılarında aşırı gelebilir, fakat Kur'an'ı olarak bakıldığında başka çare de yoktur. Çünkü bir nebze bile hadis otoritesi tanıdığınızda, hangi noktada duracağınızın sınırı kalmaz. 'Biz peygamberimizi çok seviyoruz, onu çok sevmek şirk midir' diyenlere verilecek cevap şudur; Yahudiler de Musa ve Üzeyr'i, Hristiyanlar da İsa'yı çok seviyoruz diyorlardı..." İlimli hadisçi yaklaşımının en büyük açmazı, keyfi ve tutarsız oluşudur. Hangi hadisin "Kur'an'a uygun" sayılıp hangisinin reddedileceği tamamen şahsi kanaatlere kalır. Birinin makul gördüğünü öbürü saçma bulabilir. Sonuçta herkes kendi arzularına göre din uydurmuş olur ki bu, Kur'an'ın yasakladığı bir tutumdur. Üstelik Kur'an'a zıt olmadığı sanılan nice hadis gerçekte İslam'ın ruhuna aykırı hurafeler veya önceki kültürlerden sızmış rivayetler olabilir.

Farz edelim ki bir hadis Kur'an'a aykırı değil; zaten öyleyse hükmü Kur'an'da vardır, hadise ihtiyaç yoktur. Bunun mantık hatası da cabasıdır. Eğer hadisin söylediği şey Kur'an'da yoksa her ne kadar aykırı görünmese de bu defa o hadis, Kur'an'ın eksik bıraktığı yeni bir hüküm getirmiş olur ki bunu kabul etmek, "Allah'ın hükmünde eksik vardı, onu falanca ravinin sözüyle tamamladık" demektir! Bu ise az önce değindiğimiz şirk tehlikesine çıkar. Nitekim Allah, "**Onların Allah'ı bırakıp bilginlerini ve din adamlarını rab edindiklerini**" söyleyen Tevbe 31. Ayette, insanların din önderlerinin hüküm koyma yetkisini kabullenmesini şirk saymaktadır. Günümüzde de hadis imamlarını adeta "Rab" mertebesine çıkarırcasına dine ortak koşan bir zümre mevcuttur. Hiç

unutmamalıyız: İslam, Allah'ın dinidir; onu koruyan da Allah'tır. Allah dinde hadislere ihtiyaç olsaydı onları da korur, vahiy iletisi gibi garantiler verirdi. Oysa tam tersine, Resulü aracılığıyla hadis yazımını men etmiş; bizim için tek güvenilir ölçü olarak Kur'anı bırakmıştır.

İşin bir diğer yönü de şudur: Hadisleri din dışı bıraktığımızda aslında hiçbir hayrı, güzelliği kaybetmeyiz; tam aksine, binlerce yalan ve çelişkiden kurtulmuş oluruz. Kur'an, bir müminin iman, ibadet, ahlâk, hukuk olarak ihtiyaç duyacağı her temel ilkeyi zaten kapsamaktadır. Hadisleri reddetmek demek, Peygamberimizin yaptığını reddetmek değildir. Tam tersine, O'nun yaptığını doğrudan Kur'andan öğrenmek ve devam ettirmek demektir. Resulullah'ın uygulaması Kur'an'a uygundu; biz de Kur'an'a uydüğumuzda aynı uygulamayı sürdürüyor oluruz. Fakat hadis kitaplarında rivayet edilen ve Resule atfedilen şeyler aslında Onun yapmadığı işlerdir. Bir kısmı önceki ümmetlerin hurafelerinden kopyadır, bir kısmı siyasi çıkarlarla uydurulmuştur, bir kısmı masum bir sözü çarpıtmıştır vs. Bunları ayıklamanın garantili bir yolu yoktur. En iyi hadis âlimleri bile nice hatalı rivayeti "sahih" diye almış, nice sahih sözü de gözden kaçırmıştır. Sonuçta altı büyük hadis kitabında bile ortak hadis sayısı az, (ki en ortakları bile Kur'an'a zıt) ihtilafli hadis miktarı pek fazladır. Eğer din iki ayrı kaynağa (Kur'an ve hadislere) dayalı olsaydı, bu Allah'ın dininde müthiş bir düzensizlik anlamına gelirdi. Birbirini tutmayan binlerce referansla hakikat tek olmazdı. Nitekim Ehl-i hadis geleneğinin ortaya çıkardığı şey, tam da budur: İslam'ın birliği bozulmuş, yüzlerce mezhep, tarikat türemiş, her fırka kendi hadis setine göre bir din resmi çizmiştir. Allah ise bir ayette şöyle buyurur: **"Eğer (ilahınız) Allah'tan başka olsaydı, muhakkak (kâinatta) düzensizlik ve ayrılık olurdu"** (Enbiya 21:22). Düşünün ki Allah'ın dini Kur'an ile pırıl pırıl ortada dururken, insanlar O'nu bırakıp binlerce farklı rivayete, şahıs sözüne yönelince

ne oldu? Dinde birlik kalmadı, her kafadan bir ses çıktı. Bugün Müslümanlar arasında bitmek bilmeyen tartışmaların, mezhep sürtüşmelerinin, hurafelerin kökenine inin, mutlaka dayanak olarak bir “hadis” veya “ulema sözü” bulursunuz. Kur’an tek kaynak olsa, hükümler net olacaktı; zira Allah’ın kelamı açıktır. Ama beşeri yorumlar ve rivayetler devreye girince bulanıklaşmıştır. Öyleyse, bu bataklıkta kurutmanın yegâne yolu, en başa dönmek, İslam’ı Allah’ın Kitabından öğrenmektir.

Allah’ın kitabını tam yeterli görmeyip yanına kul sözlerini ikinci kaynak yapan herkes, Kur’an ölçüsüne göre hata içindedir. “Az hatalı, çok hatalı ” denmez; zira tevhid dini, azıcık bile olsa Allah’ın yanına bir ortak konmasına müsaade etmez. Hadisleri tamamen reddetmek, bir tercih meselesi değil imana sadakat meselesidir. Kur’an, **“Allah ve ayetlerinden sonra hangi hadise inancaklar?”** diye sorarken aslında bize, mü’min olup olmadığımızı da sormaktadır. Biz, “işittik ve itaat ettik” diyerek yalnız Allah’ın Kelamına sarılmakla yükümlüyük. Hadislerin din kaynağı sayılmasına topyekün son vermedikçe, İslam dünyası bu kısır döngüden kurtulamayacak, hurafelerle boğuşmaya devam edecektir. Tek kurtuluş, Kur’an’a dönmek, onu tek merci edinmektir. Bunu yapmak hadis düşmanlığı değil; bilakis Hz. Muhammed’e gerçek manada tabi olmaktır. Çünkü O da bize yalnız Kur’an’ı miras bırakmıştır. Kur’an’ın ifadesiyle: **“O, hevâdan konuşmaz. Onun sözü kendisine vahyedilenden ibarettir.”** (Necm 53:3-4) – İşte bu nedenle diyoruz ki: Kur’an dışındaki bütün sözler, hükümler beşeridir ve İslam’da bağlayıcı olamaz. Allah’ın koruması altındaki tek metin Kur’an’dır (Hicr 15:9). Hal böyleyken, ne diye korunmamış, karmakarışık insan rivayetlerine tenezzül edelim? Gelin, Resulullah’ın şikâyet ettiği o kişilerden olmayalım; Kur’an’ı terk eden gafilardan uzak duralım. Dinin tek kaynağı Kur’an’dır ve onu rehber edinenler, ne hadis safsatalarının karanlığına düşer, ne şeytanın oyunlarına kanar, ne de hesap gününde yüzü kara olur.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında açıkça görülüyor ki, tevhid dini olan İslam'ın asli kaynağı sadece Kur'an'dır. Kur'an dışında bir "hikmet, sünnet, hadis" adı altında ikinci bir vahiy kabul etmek, hem Allah'ın kitabına saygısızlık hem de peygambere iftira olur. Geleneksel hadisçi anlayış da, "Kur'an'a uygununu alırız" diyen yarı hadisçi anlayış da bu temel hatadan kurtulamamıştır. Bizim elimizde, 21. Yüzyıla ve kıyamete kadar Yüce Allah'ın korumasıyla sapsağlam ulaşmış bir kitap varken, ondan asla emin olamayacağımız kitaplara dini hüküm koyma yetkisi vermek büyük bir gaflettir. Bu kitaplarda Yüce Allah'a, meleklerine, cinlerine nebi ve resullerine onlarca iftira vardır. Ahirette tüm bunları bildiği halde 'ama dini anlamak için bunlara başvurduğum' demek, affedilir bir şey olamaz. Kendi aklımız Kur'an'ı anlamaya yeter. Yeter ki onun tek kaynak olduğunu benimseyip düşünce düşünce anlayacağımız dilde okuyalım. Bu ayetlerdede geçer. Kur'an kolaydır. Günümüzde hadis savunuculuğu, Müslümanları mezhep mezhep ayırmış; onca uydurma hurafe yüzünden nice insanın dinden soğumasına yol açmıştır. Bir kısım ulema, İslam'ı hadislerdeki tutarsızlıklardan korumak için kırk takla atmak zorunda kalmıştır. Artık bu yanlış gidişe bir "dur" deme vakti gelmiştir.

Kur'an ve akıl süzgeciyle düşünen müminler, hadis efsanelerine prim vermedikçe "iki kaynakçı" ekol çökmeye mahkûmdur. Zira Kur'an'ın pırıl pırıl nuru, beşer rivayetlerinin karanlığını dağıtır. Kur'an, "**Eğer (bu Kur'an) Allah'tan başkası katından gelseydi, içinde birçok çelişki bulurlardı**" (Nisa 4:82) diyerek ilahi kelamın eşsiz tutarlılığını ilan eder. Hadis kitapları ise çelişkilerle doludur; bu bile onların beşer işi olduğunun delilidir. Aklını kullanan bir Müslüman, Allah'ın kelimesindeki mükemmelliği görür ve heva ürünü haberlere bel bağlamaz.

Son olarak, hadis savunucularına şu gerçeği hatırlatalım: Kur'an, Peygamberimize yapılabilecek en büyük iftiranın, Allah adına yalan uydurmak olduğunu bildirmektedir (Zümer 39:32).

Siz, Resul adına uydurulmuş sözleri din diye aktarmaya devam ederseniz, bilmeden o yalanı sürdürmüş olursunuz. Bu hem Allah'a iftira, hem peygambere iftiradır. Hz. Muhammed'e bağlılığın yolu, onun getirdiği Kitab'a sımsıkı sarılmaktır, ondan sonra uydurulan rivayetlere değil. **"Allah'ın ipine hep birlikte sarılın, ayrılığa düşmeyin"** (Al-i İmran 3:103) emri, tüm müminleri tek bir vahiy etrafında birleşmeye çağırır. Biz "bize Kur'an yeter" derken aslında bu ilahi çağrıya uyuyoruz. Bize "peygamber düşmanı" diyenler ise bilsinler ki, asıl düşmanlık peygamberin tertemiz dinine hurafe karıştırmaktır. Kur'an İslam'ı, rivayet dinine galip gelecektir çünkü batıl batmaya mahkûmdur. Allah, Kur'anda **"De ki: Hak geldi, batıl yok olup gitti. Zaten batıl yok olmaya mahkûmdur"** (İsra 17:81) buyurur. Hak olan Kur'an güneşi yükselince, hadis gölgelerinin karanlığı dağılacaktır.

İşin özü; Geleneksel olsun "ılımlı" olsun, hadisi din kaynağı sayan tüm görüşler mantıken de naklen de yanlıştır. İslam akıl ve vahiy dinidir, rivayet ve zanı dinine dönüştürülmeyi hak etmemektedir. Allah'ın nuru olan Kur'an elimizde dururken, ona eş tutulan "hadis kaynakları"nın ve o amaçla yazılmış herşeyin hükmü yoktur. Müminler, Kur'an'ı anlamak için yine Kur'an'ın içinde yol bulmalı; kendilerine Kur'an yeter deyip, Resulullah'ın tek mucizesi olan bu kitabı hayatlarına rehber etmelidir.

İSLAM'DA ÖZE DÖNÜŞ MANİFESTOSU

1. “Kur’an’ın Allah’ın kelamı olduğuna inandığınızı söylüyor, fakat dini hükümleri rivayet kitaplarından öğreniyorsunuz; Kur’an’a değil, rivayetle ve zanla konuşan adamlara farkında olmadan iman ediyorsunuz. Kur’an sizin elinizde kitap olarak var, aklınızda yok; din olarak var, yaşamınızda yok; ağızda var, hükümde yok. Kendinizi mümin sanmanız imanı gerçek kılmaz.”

2. “Hüküm yalnız Allah’ındır” diyorsunuz ama helal-haram, ahlâk, siyaset, kadın, miras, ceza, ibadet gibi hayatın tüm alanlarında Kur’an yetmez deyip başta B hadis ve mezhep kitaplarını hakem yapıyorsunuz; Mekke müşrikleri de Allah’ı tanıyordu; sorun aracıya iman etmektir.”

3. “Zekâtı 40’ta 1’e indiriyorsunuz, infakı yok ediyorsunuz; Kur’an’ın ekonomik sistemini gizleyip , “Allah versin“ deyip halkı yoksulluğa mahkûm ediyorsunuz.”

4. “Şeyhler, gavslar, mürşidler, evliyalar... Allah’a giden yolun kapısını insanlar üzerinden tarif ettiniz; bu, putperestliğin modern versiyonudur. Putun taş veya ağaç olması gerekmez.”

5. “Resulü “örnek” değil “aracı” yaptınız; yol gösteren Resulü, “kurtaran ilah”a dönüştürdünüz. “Onun için yaratıldı kâinat” demek, aynısını Hristiyanlar İsa’ya söyleyince şirk ediyorsunuz (ki doğru); kendiniz yapınca aşk sanıyorsunuz.”

6. “ Kaderi, imanın şartından saydınız, zalimleri temize çıkardınız; sorumluluğu Allah’a atarak insan iradesini yok ediyorsunuz.”

7. “Kur’an’ı “apaçık ve kolaylaştırılmış” ilan eden ayetlere rağmen, “anlaşılmaz, âlim olmadan okunmaz, ana dilde okunmaz” diyerek dini ruhban sınıfına teslim ettiniz; kiliseyle dalga geçip aynı sistemi avlularda kurdunuz. Küfre karşı değil, konum kaybetmeye karşı savaş veriyorsunuz.”

8. “Kur’an’ı anlamadan Arapça okumayı ibadet saymanız, Yüce Allah’ın mesajını fonetik ritüele indirger; kitabı yaşamak için değil seslendirmek için kullanıyorsunuz. Dilde kutsallık var, anlamda yok. Bu, vahyi rehber değil sembol yapmak, Allah’ın sözünü ses düzeyine hapsetmektir. Kitap taşıyan ama anlamayan topluluk için Kur’an’ın kullandığı teşbih ağırdır; o benzetmeyi başkasına sanıyorsunuz.”

9. “Biz Kur’an’a uygun hadis alırız” diyerek sorumluluğu kendinizden düşürüyorsunuz; ama aynı yöntemi kınadığınız topluluklarda kullanıyor. Çünkü onların ölçüsü de “hadis uygunsu dindir.” İdi. Kime göre, neye göre Kur’an’ a uygun? Kur’an’a uygun ya da uygun olmayan bir şeye Kur’an’ın asla ihtiyacı yok. Gerçek şu ki hadisler çok sonradan din adına paralel din kurmak için uydurulan sözlerdi. O kapı hafif aralık bile kalmamalıydı, tamamen kapanmalıydı. Kapatmadınız.”

10. “Aklı zincire vurdunuz; Kur’an’ın inşa ettiği ‘delile dayalı din’i duygusal taklide dönüştürdünüz. Kur’an’ın iman olarak gösterdiği düşünmeyi günah saydınız. İmanı delilden düşünceyi ve bilimi dinden uzaklaştırıyorsunuz.”

11. “Şefaati yalnız Yüce Allah’a değil Nebi ve Resullere, evliyalara ve ölmüş insanlara dağıtıyor; duayı Allah’a yöneltmek yerine “aracılar” üzerinden dolaştırıyorsunuz. Bu sistem Kur’an’ın reddettiği aynı aracı dinidir. Hristiyanları Hz. İsa’yı aracı yaptıkları için eleştirirken, benzer sistemi Hz. Muhammed ve şeyhler üzerinden kuruyorsunuz. Aynı ameli farklı isimlerle meşrulaştırmak akideyi değiştirmez.”

12. “Nebi ve Resul kavramlarının farklarını hiçe sayıp bu kavramları karıştırarak Kur’an’ın vahiy sistemini bozup tarihin en büyük kavramsal tahrifatını yaptınız İki farklı kavrama ortak bir isim olarak peygamber sözünü kullandınız. Oysaki Kur’an da bu fark açıkça belli edilmişti. Gizlediniz. “

1- Din Kaynağı Yalnız Allah'ın İndirdiği Kur'an'dır.

“Hüküm yalnız Allah'ındır.” (*Yusuf 12:40*)

Helal–haram, farz–haram insan sözünden çıkmaz. Hadis, mezhep, kitap, şeyh kaynak olamaz.

2- Uymamız Emredilen Tek Metin: Kur'an

“Size indirilene uyun; O'ndan başka veli edinmeyin.” (*A'raf 7:3*)

İndirilen = Kur'an. Sonradan yazılan = beşer rivayeti.

3- Kur'an Eksiksiz ve Tamamdır

“Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” (*En'am 6:38*)

“Kur'an eksiktir, hadis tamamlar” demek Allah'a eksiklik isnat etmektir → Küfürdür.

4-Kur'an Her Konuda Açıklayıcıdır

“Bu Kur'an her şeyin açıklamasıdır.” (*Nahl 16:89*)

Dini anlamak için başka kitap aramak Kur'an'a güvensizliktir.

5- Kur'an'dan Sonra Hadis Kaynak Olmaz

“Allah'ın ayetlerinden sonra hangi hadise inanacaklar?” (*Ca-siye 6*)

Hadis din değildir; ayetin kendisi bunu reddeder.

6- Kur'an, Kendisinin Hadis Gibi Uydurma Olmadığını Söyler

“Bu Kur'an uydurulabilecek bir hadis değildir.” (*Yusuf 111*)

Kur'an; İlahi sözdür.

Hadis → Beşeri sözdür.

7- Resul'e İtaat = Vahye İtaattir (Kişisel Sözlere Değil)

Kur'anda itaat emri **Nebi'ye değil Resul'e** verilir; çünkü Resul'ün görevi **yalnız vahyi tebliğ etmektir**.

“Resul'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur.” (Nisa 80)

“Ben yalnız bana vahyedilene uyarım.” (En'am 50)

“Resulün görevi yalnızca tebliğdir.” (Nur 54)

Resul → Vahyi iletir.

Nebi → İnsan olarak yaşar, konuşur, hata edebilir.

Bu yüzden itaat kişinin sözlerine değil, taşıdığı vahye yapılır
→ Yani **Kur'an'a**.

8-Nebi Olarak Peygamber Hata Yapabilir; Ona Değil Kur'an'a Uyarız

Kur'an, Nebilerin beşer olarak hata yaptığını açıkça söyler:

Allah, Nebinin *yüzünü ekşittiği* için uyardı. (Abese 1-3)

Allah, Nebinin *yanlış hüküm verdiğini* bildirdi. (Tevbe 43)

Allah, Nebinin *Allah'ın helal bıraktığını kendine haram kıldığını* söyledi. (Tahrim 1)

Musa, bir adamı *haksız yere öldürdüğünü* söyledi. (Kasas 15-16)

Yunus *kaçtı ve hata etti*. (Saffat 139-144)

Kur'an bu örneklerle şunu beyan eder:

Nebiler de insanlar gibi hata yapabilir.

Hata yapmayan ve korunan tek metin vahiydir.

Dolayısıyla:

İtaat, kişinin karakterine değil vahye olur.

Nebi değil, indirilen kitaba tabi olunur.

9- Resul - Nebi Kavramları Ayrıdır

Nebi → Kendisi

Resul → Mesajı taşıyan, tebliğ eden

Kur'an'da "Resul" görev, "Nebi" sıfattır.

Bugün Kur'an'ı tebliğ eden müminler **resuldür (elçi)** ancak **nebi değildir.**

10- "Peygamber" Kelimesi Kur'an'da Yoktur

"Peygamber" Farsçadır. Kur'an Nebi ve Resul der.

İslam'ın kavramlarını Fars kültürü belirleyemez.

11- Allah'ın Kelamı Arapça Ama İbadet Evrenseldir

Kur'an indirildiği topluma Arapça geldi (Diller üstü bir hakikat olsa bile).

Din; evrenseldir, dil; araçtır.

"Her toplumu kendi resulü diliyle gönderdik." (*İbrahim 4*)

Bugün Türk'e Arapça dayatmak → Uluslara değil, Arap geleneğine kulluktur.

12- Anlamadan Okumak İbadet Değildir

Arapça okuyup anlamamak ses çıkarmaktır.

“Kitap yüklenip de onu taşımayan eşek gibidir.” (*Cuma* 5)

Kur’anın amacı anlamak, düşünmek, uygulamaktır.

Sure yarışı, hatim puanı kazanmak değildir.

13- Namazın Dili Evrensel Olmalıdır

Kur’an namazın dilini değil amaç ve ilkelerini belirler.

Vahiy her milletten hesap sorar; Arapça bilmeyenden nasıl sorulsun?

Namazı Arapçaya mahkûm edenler dini ritüele indirger.

14- Hadisler Din Kaynağı Olamaz; Korunmamıştır

Kur’an korunmuştur (*Hicr* 15:9)

Hadisler yüzyıllar sonra yazılmış, siyaset ve mezhep kurgusu içinde derlenmiştir.

15- Mezhepler Kur’an’ı Bölmek İçin Üretilmiştir

Ebu Hanife → 8. Yy

Buhari → 9. yy.

Mezhepler din değil siyasi hukuk sistemleridir.

16- Tarikatlar ve Şeyhler Allah ile Kul Arasına Girer

Bu Kur’an’daki tevhidi kırar, aracı koyar.

“Onlar bilginlerini ve rahiplerini rab edindiler.” (*Tevbe* 31)

Bugün “şeyh, gavs, mürid”e biat eden aynı hatayı tekrarlar. Müşrik olur.

17- Dinde Aracı Yoktur

“Biz insana şah damarından yakınız.” (Kaf 16)

Allah’a ulaşmak için şeyh gerekmez, Kur’an yeter.

18 -Hadisler Tekfiri, Mezhepler Kutuplaşmayı Doğurmuştur

Örgütler olsun tarikatler olsun hepsi “Kur’an’a uygun hadis seçiyoruz” diyor → 100 ayrı din.

Demek ki sorun:

Hadisin içeriği değil, hadisin VARLIĞIDIR!!!.

19- Kur’an Terk Edilecek, Resul Şikâyet Edecektir

“Rabbim! Kavmim bu Kur’an’ı terk etti.” (*Furkan* 30)

Bugün terk edilen Kur’an’dır; yerine Buhari, Gazali, fıkıh kitapları konmuştur.

20- Çözüm: Tek Kitap, Tek Yol, Tek Rehber — KUR’AN

“Allah’ın ipine sınıksız sarılın, ayrılığa düşmeyin.” (*Al-i İmran* 103)

Tek ip Kur’an’dır.

Diğer tüm ipler insan uydurmasıdır.

1- Hadis, Kur’an’ın Tek Kaynak Oluşunu Gölgelemek İçin Üretilmiş Bir Din İkincisidir

Yahudiler Tevrat’ın yanına Mişna ve Talmud’u koydu, Hristiyanlar İncil’in yanına Pavlus mektuplarını koydu.

Bugün Müslümanlar Kur'an'ın yanına Buhari, Müslim, Gazali koyuyor.

Aynı tahrif döngüsü.

2- Hadisler Dinde Allah'a Ortak Kaynak Üretir

“Hüküm yalnız Allah'ındır.” (*Yusuf 12:40*)

Ama hadisçiler hüküm koyar:

Helal-haram, recm, şefaata, mucizeler, kabir azabı...

Bu, Talmud'un Tevrat'ı iptal etmesiyle aynıdır.

3-Hadisler “İlahi Değil, İnsani Hafıza”ya Dayanır

Kur'an:

“Zan, hakikat adına hiçbir şey ifade etmez.” (*Necm 28*)

Hadis ise zan, hafıza, rivayet, siyasi aktarım ve uydurma üzerine inşa edildi.

Zan ile din olmaz.

4 -Hadis Sünnete Değil, Peygamber'e İftira Kaynağıdır

Yahudiler Musa'ya iftira etti, Hristiyanlar İsa'ya iftira etti, Müslümanlar Muhammed'e iftira etti. **Aynı mekanizma.**

Örneğin,

“Peygamber büyülendi”

“Şeytan ayet okuttu”

“Kadın uğursuzdur”

“Köle cariye helaldir”

Bunlar vahiy değil, karakter suikastıdır.

5- Hadisler, Tevrat ve İncil'in Kaderini Tekrar Ediyor !

Allah, önceki kitapların tahrif sebebini açıkladı:

“Onlar kelimeleri yerinden oynattılar.” (*Maide 13*)

Bugün hadisçiler:

Tefsirle ayeti değiştiriyor

Rivayetle ayeti geçersiz kılıyor

Mezheple hükmü bozuyor

Aynı kader, maalesef yeni format.

6-Hadisler Din Adına Siyaset Üretir

Tevrat → Yahudi şeriatı devlet ideolojisi

İncil → Roma'nın resmi kilise kanunu

Hadis → Emevi-Abbasi otoritesinin propaganda aracı

Örnek hadisler:

“Başınızdaki siyahi köleye bile itaat edin”

“Kureyşe itaat edin”

“Yöneticilere isyan eden ölürse cahiliye ölümü”

Hadis, sultanlığın dini kılıfıdır.

7- Hadisler Ümmeti Böldü; Mezhepler, Tarikatlar, Cemaatler Üretti

Kur'an tek olunca İslam tek olurdu.

Hadisler çoğalınca:

Sünni

Şii

Harici

Selefi

Sufi

Maturidi

Alevi

Nurcu

Nakşi

Süleymancı

1000 grup = 1000 kaynak = 1000 din

Aynı hatayı yapanlar gayet fazladır.

Yahudiler; Rabbinik Yahudilik, Samiriler, Karailer

Hristiyanlar; Katolik, Ortodoks, Protestan

8- Hadisler Şirk Kapısıdır: Peygamberi Aracılaştırır

Kur'an:

“Şefaât bütünüyle Allah'a aittir.” (*Zümer 44*)

Hadis:

“Mahşerde ümmetime aracı olacağım”

“Beni vesile edinin”

Bu tam olarak Hristiyanların İsa'yı yol, kapı, aracı ilan etmesiyle aynıdır.

9- Hadisler Kur'an'ı Terk Ettirmek İçin Üretilmiştir

Kur'an:

“Kavmim bu Kur'an'ı terk etti.” (*Furkan 30*)

Bugün:

Ayet değil fetva okunuyor,

Kur'an değil Buhari ezberleniyor,

Namazda Kur'an değil Arapça tekrarı okunuyor (anlamadan).

Kitap elde ama, zihin başka kitaplardadır.

10- Hadisler İman Değil, Denetimsiz İddia Üretir

Kur'an korunmuş ve Tek delil Kur'an'dır.

Hadis korunmamış hepsi uydurmadır.

Yahudiler tahrifi "sözlü rivayet" ile yaptı.

Hristiyanlar tahrifi "kilise geleneği" ile yaptı.

Müslümanlar tahrifi "hadis rivayeti" ile yapıyor.

Tarih kendini tekrar ediyor.

KUR'AN MÜSLÜMANLARINA KARŞI SÖYLENENLER, TARİHTE RESULLERE DE SÖYLENDİ — BUNUNLA İLGİLİ 20 TEZ (MANİFESTO)

1 - Biz “Kur'an tek otoritedir, hüküm yalnız Allah'ındır.” dedik.

Siz “Tek kaynak olmaz, hadis ve mezhep olmadan din olmaz.” dediniz.

Resullere de aynı itiraz yapıldı:

“Bu Kur'an'ı değiştir veya başka bir şey getir!” (Yunus 10:15)

Onlar vahyi yetersiz gördü, siz de...

2 - Biz “Ataların dini değil, vahiy bağlar.” dedik.

Siz “Atalarımız boşuna mı yaşadı? Mezhep atalarımızın yoludur.” dediniz.

Resullere de böyle dendi:

“Biz atalarımızı bu yolda bulduk, biz onlara uyarız.” (Zuhruf 22–23)

Tarih değişmedi, figür değişti.

3- Biz “Allah'a doğrudan yönelin.” dedik.

Siz “Peygamber, evliya, şeyh araya girmeden olmaz.” dediniz.

Resullere karşı müşrikler:

“Biz onlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.” (Zümer 3)

Aracılık sistemi aynı, sadece isimler değişti.

4- Biz “Kur'an'ı anlamak farzdır, anlamadan okumak faydasızdır.” dedik.

Siz **“Arapça okumak sevap, anlamak gerekmez.”** dediniz.

Resullere karşı:

“Bu, eskilerin masallarındır, sadece okunur.” (Enfal 31)

Ses var, bilinç yok; tarih maalesef tekrar ediyor.

5 - Biz **“Din akıl ister, delil ister.”** dedik.

Siz **“Soru sormak fitne, akletmek saygısızlık.”** dediniz.

Resullere karşı:

“Bu adam açık bir delil getirmediğçe inanmayız.” (İbrahim 9)

Onlar mucize istedi, siz fetva istiyorsunuz.

6- Biz **“Mezhepler insan görüşüdür, bağlayıcı değil.”** dedik.

Siz **“Mezhep ilahidir, çıkamazsın.”** dediniz.

Resullere karşı ileri gelenler:

“Biz senden üstünlük görmüyoruz.” (Hud 27)

Otoriteye değil, hakikate bağlanmak esastır. Siz maalesef bunu reddettiniz.

7- Biz **“Hadis kitapları vahiy değildir, insan ürünüdür.”** dedik.

Siz **“Hadisi reddeden dini reddeder.”** dediniz.

Resullere karşı:

“Sen yalan uyduruyorsun!” (Saffat 36)

Hakikate uymayan her gelenek, sahibini yalancı ilan eder.

8- Biz **“Rivayet Allah’ın sözünün yerine geçemez.”** dedik.

Siz **“Hadis Kur’an’ı nesheder.”** dediniz.

Resullere karşı:

“Sözlerin bizimkilerden üstün değil.” (Sebe 43)

Vahiy değil söz yarıştıyorsunuz.

9- Biz “İtaat Allah’adır, zalime değil.” dedik.

Siz “**Zalim de olsa idareciye itaat farz.**” dediniz.

Firavun taraftarları:

“*Biz yöneticilerimizin yoluna uyarız.*” (Zuhruf 23)

Dün saray vardı, bugün fetva kurulları.

10- Biz “Kur’an şefaati yetkisini Allah’a verir.” dedik.

Siz “**Peygamber kurtarır, evliya korur.**” dediniz.

Kur’an müşrikleri tanımlar:

“*Allah’tan başkasını şefaati yaptılar.*” (Zümer 43)

Bugün şirk dua ile yapılır, putla değil.

11- Biz “İslam milliyet dini değildir.” dedik.

Siz “**Arapça, Arap kültürü ve soy kutsaldır.**” dediniz.

Kur’an:

“*Allah katında üstünlük takvayladır.*” (Hucurat 13)

Siz kavmi dine çevirdiniz.

12- Biz “Din bireysel ibadet değil toplumsal adalettir.” dedik.

Siz “**Namaz kıl yeter, sistem eleştirisi fitne.**” dediniz.

Resullere karşı:

“Düzenimizi bozmak istiyorsun.” (Sad 7)

Düzeniniz zulme dayanıyor.

13- Biz “Kur’an tek kaynağa parçalanmayız.” dedik.

Siz “**Her grup kendi şeyhine uysun.**” dediniz.

Kur’an uyarır:

“Dinlerini parça parça edenler gibi olmayın.” (Enam 159)

1000 grup = 1000 din = 1 Kur’an yok.

14- Biz “Otorite değil delil.” dedik.

Siz “**Bizim büyükler inanmadı, siz de inanmayın.**” dediniz.

Aynısı resullere:

“İleri gelenler inanmıyor.” (Araf 75)

15- Biz “Herkes doğrudan Allah’a hesap verir.” dedik.

Siz “**Bir cemaat, tarikat, grup olmadan din olmaz.**” dediniz.

Kur’an Firavun’un kavmini anlatır:

“Onları sürü gibi peşinden sürükledi.” (Hud 97)

Sürüleşme iman değil kaçıştır.

16- Biz “Kur’an tarihe zincirlenemez, çağlar üstüdür.” dedik.

Siz “**Bu modern çağda yeterli değil.**” dediniz.

Müşrikler aynı ithamı yaptı:

“Bu eskilerin masalıdır.” (Ahkaf 11)

17- Biz “Allah’ın dini özgürleştirir.” dedik.

Siz **“Din itaattir, sorgu bidattir.”** dediniz.

Kur’an resullere der:

“Ben sizi bağlayıcı değil özgürleştiriciyim.” (Araf 157)

18- Biz “Kur’an’daki hukuk toplum içindir.” dedik.

Siz **“Din kişisel, devlet seküler veya mezhebe göre olur.”** dediniz.

Kur’an resullerin misyonunu söyler:

“İnsanlar adaletle ayakta dursun diye.” (Hadid 25)

19- Biz “Kulluk Allah’a, otoriteye değil.” dedik.

Siz **“Âlim ve şeyhler bizim liderlerimizdir.”** dediniz.

Kur’an uyarır:

“Onlar âlim ve rahiplerini rab edindiler.” (Tevbe 31)

Bugün âliminiz kimse, dininiz de odur.

20- Biz “Biz sadece Kur’an’a çağırıyoruz.” dedik.

Siz **“Siz sapıttınız, yoldan çıktınız.”** dediniz.

Resullere aynısı söylendi:

“Biz sizi açıkça sapık görüyoruz.” (Araf 60)

Sapkınlık ölçünüz toplumsa, biz zaten sapkınlı. Buna alışığız.

III. BÖLÜM İDEOLOJİ

SAG' VE 'SOL' KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE NİTELİKLERİ

Sağ ve Sol ideolojilerini anlamak için öncelikle 'ideoloji'nin tanımını bilmemiz gerekir. İdeoloji kavramı; siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünüdür. İdeoloji "toplumsal yaşamla ilgili düşünce, anlamlar ve sembolik temsillerin alanına işaret eden bir kavram" olarak tanımlanmaktadır. İdeolojiler kitlelere rehberlik eden düşüncelerdir. Kavramsal olarak ise Fransız İhtilali (1789) sonrası 19.yy. da şekillenmiştir. Sözcük olarak "Fikirlerin Bilimi" anlamına gelir.

Ünlü ideologlardan Karl Marx'a göre ideoloji; İdeolojiler aldatıcı olan fikirler sistemi ya da sınıf çıkarlarına hizmet eden bir gizemleştirme aracıdır. İtalyan düşünür Gramsci ise ideolojiyi toplumsal sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan egemen ideoloji olarak ele alır ve hegemonya kavramıyla ilişki kurar. Fransız filozof Althusser ideolojiyi "bir insanın ya da toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler ve temsiller" olarak tanımlar.

Sağ Ve Sol Kavramları Tarih Sahnesine Giriyor

'Sağ ve Sol' kavramlarının kökenini incelediğimizde burjuva(kentlerde yaşayan, üretim araçlarını ellerinde bulunduran, sosyal statü ve gücünü eğitiminden, işveren konumundan ve zenginliğinden alan kişiler) devrimleri dönemine gitmemiz gerekir. 1789 Fransız Devrimi sürecinde parlamentoda ortaya çıkan oturma biçimiyle birlikte sağ ve sol kavramları tarih sahnesindeki yeri-

ni almıştır. Mutlak monarşinin, feodal düzenin devam etmesinden yana olan aristokratların başını çektiği grup parlamentonun ‘sağ’ında, feodal düzenin yıkılıp, cumhuriyetin ilan edilmesini talep eden burjuvazinin başını çektiği grup ise parlamentonun ‘sol’unda yer almıştır. Geçmiş rejimi ve imtiyazları temsil eden aristokratlar ve ruhban sınıfının temsilcileri de aristokratlarla aynı safta, yani sağda yerlerini almışlardı. Bir dönem sonra aristokrasi ve rahipler meclis dışında kalırken yerlerini burjuvaziye bırakmıştır. Sanayi Devrimi’yle Meclis’in sol tarafına işçi haklarını savunan temsilciler geçmiştir. Böylelikle Fransa’da bir dönemin solcuları yeni dönemin sağcıları olmuştur. Meclis’te ilk olarak solu burjuvazi temsil etmekteydi.

Değişim Hakkında

Değişim karşısında alınan tutum sağda ya da solda olmayı belirleyen temel bir ölçüttür. Ancak belirtilmesi gereken bir noktada da Muhafazakâr sağ çizgide yer alan kesimlerin ‘değişimi’ nasıl yorumladığı durumudur. Muhafazakârlar daha çok “devrimlerle birlikte ortaya çıkan köklü dönüşümlere, oluşlara itiraz ederler ve buna karşı geleneği savunurlar”. Muhafazakârlar köklü dönüşümler yerine, daha yüzeysel bir dönüşümden yana tavır alırlar. Klasik muhafazakârlık, eski toplumsal kurumlara karşı yürütülen burjuva- liberal ve devrimci müdahaleler ile her türden radikal politika karşısında, aydınlanmaya ve modernleşmeye kuşkuyla bakan taşranın politik savunucusu olmuştur. Tarihsel süreç içinde ilk başlarda muhafazakârlığı ‘sağ’da, burjuvazinin dünya görüşünü ifade eden liberalizm ve aydınlanmayı ise ‘sol’da konumlandırabiliriz. Liberalizm; kapitalizme uygunca gelişmiş ve mevcut feodal düzene, aristokrasinin ayrıcalıklarına, dinsel kurumların baskılarına bir itiraz olarak öne çıkmıştır. 1789 Fransız İhtilali bir anlamda liberalizmin ve aydınlanmanın hayata geçirilmesi anlamına gelmiştir. Muhafazakârlık ise burjuva demokratik devrimlerine bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır.

>=< *Yönlerdeki Değişimler* <=>

Burjuva sınıfı; mevcut feodal, teokratik ve sistemsel ayrıcalıklara dayalı olan düzeni yıkarken tarihsel olarak ilerici bir rol oynamıştır. Bu nedenle bu sınıfın 19.Yy. devrimler çağında solda yer aldığını söylemek mümkündür. Burjuvazinin ideal olarak gördüğü eşitlik anlayışı insanların yasalar önünde eşit olması doğrultusundadır. Aristokrat sınıf ise burjuvazinin karşısında tutucu, mevcut düzenden yana bir tavır alarak sağda konumlanmıştır. İlk solcular liberallerdir, yani burjuvalardır. Sağcılar ise muhafazakârlardır. Bunlar başlarda millet fikrini reddediyordu.(Sonradan değişimler oldu) Gerçekten de milletler, ulusal demokratik devrimlerini gerçekleştiren, burjuvazilerin yükselişiyle oluşmuşlardır. Ruhban sınıfının temsilcileri de aristokratlarla aynı safta, yani sağda yerlerini almışlardı. Bir dönem sonra Meclis'ten aristokrasi ve rahipler çekilirken, yerlerini burjuvaziye bıraktılar. 19. Yüzyıl sanayi devrimiyle Meclis'in sol tarafına işçi haklarını savunan temsilciler geçti. Böylelikle Fransâda bir dönemin solcuları yeni dönemin sağcıları oldu. Liberal ideolojinin soldan sağa doğru geçişi, burjuva sınıfının iktidarı aristokrasiden alması ve kapitalizmin gelişmesinin önündeki engelleri kaldırarak, burjuva toplumunu egemen kılmasıyla birlikte oldu. Muhafazakâr ideolojinin de bu süreçle birlikte dönüştüğünü söylemek mümkündür. Feodalizmin savunuculuğunu yapan muhafazakâr ideoloji, kapitalizmin ve modernite'nin egemen hale gelmesiyle birlikte, modern karşıtı kimliğini bir kenara bıraktı. Solculuk kavramı ise, mevcut kapitalist sistemi aşmak ya da sınırlandırmak isteyen partilerin kavramı oldu. Liberalizm soldan sağa geçerken, bu süreçte Sosyalizm 'sol' kavram haline geçti. Sağ ve sol kavramları tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlara geldiği gibi, farklı coğrafyalarda da farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin. ABD'deki sağ ve sol ayrışmasını bu konuyla ilgili örnek olarak verebiliriz. Liberalizm genel olarak sağ dünya görüşleri arasında yer alırken ABD'de de bu durumun tersi söz konusudur.

ABD'de liberal olmak daha çok solcu olmak anlamına gelmektedir. Cumhuriyetçi kanat ise sağcıdır.

Peki, Ne Oldu da Yönler Değişti?

Sanayi Devrimi Batı toplumlarının yapısında oldukça önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle bu devrim, ücretli emeği ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte toplumsal yapıda temel olarak iki sınıf oluşmuştur. İlki üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan burjuvazi, diğeri ise toprağa bağımlı olmaktan kurtulan, özgürleşen ve emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçi sınıfı (proletarya) dır. İşçi mücadelelerinin, işçi sınıfının çıkarlarının ve eşitlikçi düşüncenin, işçi sınıfının dünya görüşü olma iddiasında olan ideolojilerin ortaya çıkması ile birlikte sol artık bu ideolojileri içermeye başlamış, liberal ideoloji ise sağda konumlanmaya başlamıştır. İktidarı aristokrasiden alan burjuvazi artık devrimci niteliğini yitirmiş mevcut sistemin temsilcisi konumuna gelmiştir. Başka bir ifadeyle burjuva sınıfı sağcılaşmıştır. Solculuk ise işçi sınıfına ve işçi sınıfının sömürsünü ortadan kaldırmayı amaçlayan dünya görüşlerine katılmıştır.

Sol, gelir dağılımında adaleti, yani 'sosyal adaleti' arayan siyasal yaklaşımdır. Sağ ise, temel olarak, güçlü bir gelenekçilikle bezenmiş, liberal ekonomik politikalarından oluşur. Batıda sağ siyasetin temeli, ekonomik liberalizmdir. Bu düşünce sermayenin ve girişimcinin özgürleşerek güçlenmesi ve bunun ekonomik gelişmeyi sağlamasıdır. Sağ ve solu modern dönemde ayırt eden temel ölçütün emek ve sermaye ilişkisi olduğu söylenebilir. Emekten yana olmak, mevcut kapitalist düzeni emek lehine, eşitlikçi bir şekilde dönüştürmek, solda olmak anlamına gelirken; sermayeden yana olmak, mevcut kapitalist sistemi savunmak, sağda olmak anlamına gelmektedir.

'Ulusalçı sol'a göre ise temel çelişki emek sermaye çelişkisi değildir. Bu anlayışa göre temel çelişki ezilen uluslarla, ezen uluslar,

yani emperyalizm arasındadır. Bu anlamda emperyalizmden yana olmak sağcı olmak anlamına gelirken, emperyalizme karşı ezilen ulusun tarafında yer almak solcu olmak anlamına gelmektedir.

Eşitlik Hakkında

Sağ ve solu birbirinden ayıran bir diğer temel ölçütün 'eşitlik' konusu olduğu söylenebilir. Sol'un temel amacı insanlar arasında ortaya çıkan sınıfsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlamda eşitlik ilkesi solun benimsemiş olduğu en temel ilkedir. Sağcılar ise eşitlik düşüncesine daha temkinli yaklaşırlar. Örneğin klasik muhafazakârlık görüşü; eşitlikçi bir düzen yerine hiyerarşiye dayalı bir düzen önerir. Bu anlayışa göre, bazı insanlar yönetmek bazısı ise yönetilmek için yaratılmıştır. Eşitlik fitrata terstir. Bu nedenle insanların eşit olması mümkün değildir. Bunun yanında liberal sağ anlayış ise biçimsel bir eşitlikten yanadır.

Klasik liberalizm; sosyalizm gibi ekonomik eşitlik düşüncesine olumlu bakmaz. Çünkü liberallere göre bu türden bir eşitlik olanaksızdır. İnsanların kimileri, kimilerine göre daha yetenekli veya daha zeki olduklarından sınıfsal olarak daha üst konumlarda yer alırlar. Bu nedenle klasik liberallere göre sosyalizmin ekonomik eşitlik düşüncesi de anlamsızdır. Liberalizm, eşitsizliklerin kişilerin kendilerinden kaynaklandığı düşüncesini savunurken; sol ise eşitsizliklerin genel olarak özel mülkiyetin varlığından kaynaklandığı düşüncesini savunur. Liberal sağ çizgi; eşitliği daha çok hukuksal bir değer olarak savunur. Sol ise özellikle 'ekonomik eşitliğe' vurgu yapar. Komünist sol ise eşitsizliğin ve sömürünün kaynağının özel mülkiyet olduğu tezini savunur. Eşitliğin gerçekleşmesi için özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerektiği ve ancak bu durumda gerçek bir eşitliğin sağlanacağını söyler. Sosyal demokrat sol ise, özel mülkiyeti, piyasa ekonomisini kabul ederken, diğer taraftan eşitliğin sağlanması için mülkiyetin ya da piyasa ekonomisinin sınırlandırılması, denetlenmesi gerektiğini ön plana çıkarır. Başka bir şekilde söylersek, sosyal demokrasi mev-

cut kapitalist sistemin daha eşitlikçi bir yapıya kavuşması yolunda politika üretir.

Özgürlük Hakkında

Sol'u tanımlayan temel kavramlardan biride özgürlüktür. Burjuva demokrasisi çerçevesinde liberal sağ; özgürlüğü merkez alarak eşitliği onun üzerinden tanımlarken, Sol ise eşitliği merkez alarak özgürlüğü eşitlik üzerinden tanımlayan görüşü savunur. Sağ ve solun özgürlük konusundaki yaklaşımındaki bir diğer önemi nokta ise; liberal özgürlük anlayışı negatif haklar ve özgürlükler esasına dayalıdır. Negatif haklar; insan hak ve özgürlükleridir. Pozitif özgürlük anlayışı ise daha çok sosyalistleri ilgilendirir. Pozitif özgürlük hakları negatif özgürlük haklardan farklı olarak ekonomik temelli haklardır. Bu haklar ise ancak dışarıdan gelecek bir müdahaleyle ortaya çıkabilir. Bu müdahale ise devletin ekonomik yaşama müdahalesidir. Pozitif özgürlük anlayışı; sosyoekonomik durumlarından dolayı çeşitli haklarından mahrum kalan bireylerin bu haklarını yaşayabilmeleri için gerekli koşulların oluşturulması gerektiğini savunur.

Mülkiyet Hakkında

Sağ ve solu birbirinden ayırt etmemizi sağlayacak bir diğer ölçüt ise mülkiyet ve bununla bağlantılı olarak ekonomi politikaları perspektifidir. Sağ, mülkiyetin korunması ve güçlendirilmesi gerektiğini vurgular. Sol ise insani varoluşun ve yeteneklerinin, mülkiyet mantık ve ilkelerine üstün olmasını vurgular. Sol burada mülkiyetin gereklerinin toplumsal yaşamda baskın olmasına karşı direnir. Mülkiyeti sınırlamak, özel değil de toplu mülkiyeti getirmek, solun mülkiyetin dokunulmazlığı fikrine karşı verdiği mücadelenin unsurlarıdır. Klasik liberal anlayışa göre mülkiyet hakkı insanın dokunulmaz haklarından biridir. Sol ise mülkiyet hakkı konusuna daha temkinli yaklaşır. Radikal sol ise tamamen karşı çıkar. Burada solun iki temel anlayışı olduğunu söyleyebili-

riz. Sosyalist sol mülkiyeti insanın bir başka insan tarafından sömürülmesinin bir aracı olarak görür. Bu anlayışa göre kapitalist toplumda özel mülkiyete sahip olan burjuvazi mülkiyeti olmayan işçi sınıfını sömürür. Bu sömürünün kaynağı ise özel mülkiyetin varlığıdır.

YENİ SAĞ; MUHAFAZAKÂRLIK VE LİBERALİZMİN BİRLİKTELİĞİ

Öncelikli olarak ideolojik olarak Sağ ve Sol kavramları küresel ölçekte birbirlerine benzer olsa da içeriklerinin oluşturduğu ideolojiler çeşitli ülkelerde farklı yansımalar ve nitelikler yapabilmektedir. Bu durum tarihsel süreçte de değişkenlik gösterebilir. Örnek olarak ‘Muhafazakârlık’ nezdinde bilgilendirme yaparsak 19.Yy. de Alman tipi muhafazakârlık; Aydınlanma çağıyla gelen aklın tarih ve geleneksel olarak yorumlanmasıyla, Fransız tipi muhafazakârlık devrime karşı gelen feodal, mutlakiyetçi ve tepki koyan bir tarzıdır. İngiliz tipi muhafazakârlığa baktığımızda geleneğin muhafazası önemli iken gereken durumlarda kısmi değişikliklerinde yapılabileceğine de onay vermektedir. Klasik liberalizm ekonomik alanda devletin etkili olmadığı serbest piyasa ekonomisini benimsemekte, toplumsal alanda geleneği, ahlâksal değerleri göz ardı etmekteydi. Muhafazakârlık ise tam tersine, piyasa ekonomisinin gerekliliği düşüncesine katılmamakta, devlete, geleneğe ve ahlâksal değerlere vurgu yapmaktaydı.

20.yy. sonrası Yeni Muhafazakârlığı incelediğimizde ise dini ve manevi değerlere önem verme, otoriteye saygı duyma, geleneği önemseme gibi maddeler geçerliliğini korurken Sağ’a eklenen liberalizm ideolojisi ile yan yana yürümeye başlamıştır. Bu yeni yol arkadaşlığında liberalizmin serbest piyasa ekonomisi ve muhafazakârlığın güçlü ve otoriter devlet anlayışı benimsenir.

1945’ten sonra ise 2 kutuplu Dünya politikasıyla birlikte muhafazakârlık artık komünizm karşıtı bir kimliğe bürünmüş, yenilenmiş sol görüşe karşı Keynesyen (müdahaleci devlet) politikalarda başarısız olunması üzerine liberalizm savunulurken, liberalizmdaki özgürlük olgusu, devletinde sosyal işlevlerinden arındırılması anlayışına monte edilmiştir. Bu durum 1980’lerde ABD Başkanı Reagan ve İngiltere Başbakanı Thatcher ile birlikte bir boyut daha geliştirilerek Neo liberalizm görüşü ile bütünleşmiş

ve yeni muhafazakârlığa daha minimal devlet kavramı da eklenmiştir. Ayrıca yeni muhafazakârlıkta göçmen karşıtlığı, kürtaj karşıtlığı, Lgbt'yi kabul etmemek, ötenazi karşıtlığı, basında ve yayında sansür gibi kavramlar da yer almıştır. Özellikle küreselleşme, özelleşme ve yerelleşme düşünceleri de yaygınlaşmıştır

Klasik liberalizmdeki hümanist, rasyonalist, reformcu kimlik yeni liberalizmde değişmiş ve aile, gelenek, din, kimlik, alışkanlıklar gibi kavramlar eklenmiş ve serbest piyasa ekonomisi ile bu kavramlar harmanlanmıştır. 19. yüzyılda birbirine rakip olan liberalizm ile muhafazakârlık, özellikle son kırk yılda, yeni liberal ve yeni muhafazakâr biçimler kazanarak ortak ideolojik zeminde, Yeni Sağ'da buluşmuşlardır. Gerek yeni liberalizm gerekse yeni muhafazakârlık, sosyalizm'e karşı ortak tavır geliştirerek, serbest piyasa temelli kapitalist zeminde birleşmişlerdir. Yeni sağ toplum modeli bireyi, özel mülkiyeti ve piyasa egemenliğini içermekle birlikte, liberteryenizm (özgürlüğün ve özgürlüğün bileşenlerinin siyaset içerisinde en önemli değer olduğuna inanan bir siyaset felsefesidir) ve muhafazakâr öğelerle harmanlanmıştır. Yeni Sağ akımı, liberalizmin iktisadi bireyini öne çıkarmış ve onu muhafazakârlığın gelenek vurgusuyla birlikte ele almıştır. Serbest piyasa vurgusu, muhafazakârlığın otorite ve düzen çerçevesiyle bütünleşmiş, bireyin çıkarları peşinde, düzene aykırı olmayacak şekilde iktisadi bir olgu olarak görülmüştür. Yeni muhafazakârlar, refah devleti sonucunda ortaya çıkan büyük, bürokratik ve müdahaleci devlet anlayışının, bireyi devlete bağımlı hale getirdiğini, aile ve dinsel kurumlar başta olmak üzere geleneksel yardım kurum ve değerlerini zayıflattığını ileri sürerler. Yeni muhafazakârlar, gelişmiş sanayi toplumlarının tüketici, aşırı bireyci toplum anlayışını eleştirirler. Geleneksel dine dönüşü ve etik kuralları savunurlar. Buna karşın devlet müdahalelerini, yani güçlü ve otoriter devlet anlayışını da kabul ederler. Uygulamada bu zıtlıklar, iki akıma da egemen olan serbest piyasa sistemi ve kapitalizme olan bağlılık,

refah devletine karşı çıkış, yerel ve dinsel cemaatlerin canlandırılması kurallar ve düzenle yeni bir uzlaşmaya dönüşmüş ve Yeni Sağ ideolojisinin temel öğelerini oluşturmuştur.

Yeni Sağ, ekonomik ve politik alandaki egemenliğini sürdürürken, toplumun ve sosyal olanın kavranmasında ve dönüştürülmesinde de, bireyciliği ve piyasa temelli bir yaklaşımı beraberinde sunmaktadır. Yeni sağ ideolojide liberalizm ve muhafazakârlık tarihsel olarak birbirine karşıt ideolojiler olmakla birlikte, 20. yüzyılda kazandıkları yeni anlamlar sonucu hemfikir oldukları maddelerden ilki, ortak düşmana olan ortak tavidir, yani sosyalizm karşıtlığıdır. İkincisi, kapitalizmin serbest piyasa sisteminin kabulüdür. Üçüncüsü, devletin piyasalara ve ekonomiye müdahalesi ve toplum modeline ve dayandığı temel değerlere ve uygulamalara karşı çıkmıştır. Dördüncüsü de, politik ve kültürel alanda gelenekçiliktir.

Yeni Sağın Çelişkileri

Genel olarak değerlendirildiğinde liberalizm ile muhafazakârlığın birbirleriyle çelişen özelliklere sahip iki siyasal ideoloji olduğu söylenebilir. Güçlü devlet, disiplinli toplum, toplumsal otorite, hiyerarşi, itaat, ulus, gelenek, din gibi unsurlar muhafazakâr değerler olarak görülürken, bireycilik, seçme özgürlüğü, serbest piyasa disiplini, sınırlı devlet gibi değerlerde liberalizmde önemli olan hususlar olarak dikkat çekmektedir. Yeni Sağ düşüncüyü savunanlar bu iki bakış açısının olumlu yönlerini alarak, kendilerince ortak bir yol kurmaya çalışmıştır. Yeni Sağ fikirler, incelediğimizde bünyesinde birçok yönden tutarsızlık ve bir ölçüde çelişkiler barındırmaktadır. Neo liberalizm; özgürlük, tercih, haklar ve rekabet gibi değerleri savunurken, Neo muhafazakârlık otorite, disiplin, hürmet ve ödev gibi değerleri savunmaktadır. Neoliberallerin kontrolsüz kapitalist sistemin kendi başına buyruk hareket etmesini savunduğu kadar da Neo muhafazakârlığın savunduğu yerleşik değerler ve geleneksel kurumlar vardır.

Serbest piyasa ekonomisinin uzun vadeli güvenilirliği sorgulanmalıdır. İktisadi hayatta devleti geri plana atmak rekabeti kısıtlayıp girişimciliği cesaretlendirebilir fakat er ya da geç olumsuzlukları, özellikle kısa vadeli düşünme eğilimi, yatırımdan kaçınma, artan eşitsizlikler ve büyüyen toplumsal dışlanma şeklinde, belirgin hale gelecektir. Yeni Sağ'ın barındırdığı en bariz üç çelişki: Özgürlükçülük ve otoritecilik, Devletin hem minimal hem güçlü olması, bireycilik ve toplumluluktur.

FRANSIZ İHTİLÂLİ'NDE JAKOBENLER

1789 yılı dünya tarihi için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 1789 ve 1794 yılları arasında yaşanan süreç insanlık tarihi açısından değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Fransa'da gittikçe artan mali sorunlar, orantısız ve yüksek seviyede alınan vergiler, İngiltere ile yaptığı Yedi Yıl Savaşları'ndaki yenilgi, çığ gibi büyümeye başlayan pazar ekonomisi, kapitalizmin getirdiği zorluklar ve özellikle de burjuvaların taleplerini karşılayamama durumları artmıştı. (Burjuvalar kapitalist ekonomide oluşan ve zenginliğini ticaret ve üretimden alan yeni bir sınıftı) Buna paralel olarak ihtilal öncesi yakın dönemde halkın okuma ve yazma oranlarında belirgin yükseliş görülmüştü. 17.yy. sonlarında kadınlarda yüzde 14 erkeklerde ise yüzde 27 olan okuma yazma oranı, ihtilal öncesi yakın dönemde kadınlarda yüzde 27, erkeklerde ise yüzde 47'ye çıkmıştır. Bu oranlar Osmanlı'da 1900 yılında bile yüzde 10'ların altındadır. (Aynı dönemde ABD deki oran ise olağanüstüdür; yüzde 90) Avrupa'da basılan kitap sayıları ise yüzlerce milyon bulmuştur.

Tüm bu aydınlanma ortamında kralın yetkilerinin Tanrı'dan değil de bir toplum sözleşmesinden gelmesi gerektiği fikri de giderek yaygınlaşıyordu. Ulusçuluk, sekülerlik, liberalizm ve radikal görüşler gelişmeye başlamıştı. 1689 İngiliz Temel Haklar Beyannamesi ve 1776 Amerika Bağımsızlık Bildirgesi'nden de etkilenmişti. Burjuva elitlerinin sürekli takıldığı kafeler, okuma alanları, dernekler ve Mason localarında sorgulamalar gittikçe artıyordu. Özellikle devrim konulu olan ve yasaklı kitaplar ülke geneline yayılmıştı. Tüm bu ortamda hem artan mali sorunlar hem de eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesiyle birlikte kilise ve aristokrasi iyiden iyiye sorgulanmaya başlamıştı. Bu açılan derneklerin en meşhuru ise "Anayasa Dostları Derneği" veya sonraki adıyla "Jakobenler Derneği"dir. Jakobenler görüşlerini bu dernekte tartışırlardı. Kısa zamanda devrimin en etkili siyasi derneği olmuşlar-

dır. Devrimin mottosu (sloganı) ise “Özgürlük, Eşitlik, Adalet” olmuştur. Burjuvazinin aristokrasiye karşı savaşı, burjuvazinin etkili performansıya sonuçlanacaktı.

Burjuvaların feodal düzenin getirdiği hukuki engelleri kaldırmak için kanunlarına uymaya zorlamak amacıyla ele geçirdiği üretim araçları sürekli olarak fiziksel güç istediği için Burjuvalar, feodal kanunlarla toprağa bağlanmış olan köylüyü topraklarından alıp, o köylüleri emeğini düşük bir ücret karşılığında satan beden işçisi yapmak istiyordu. Bir yandan da mülkiyet hakkının kutsallığını savunulmakla, feodal hakların kaldırılması istenilerek büyük bir çelişkiye düşülüyordu. 1789 İhtilâlinin getirdiği, siyasi üst yapı alanındaki en büyük değişiklik ise devletin, mutlak monarşi yerine, temsili sistemle yönetilmesi idi.

Jakobenizm, kendi ideolojisini, kitlede genel olarak görülen ideolojilerden üstün sayan ve ideolojisini kabullendirmek için zor kullanmaktan çekinmeyen politik bir akımdır. Bu akım, Fransız Devrimi sonrasında kurulan Jakoben Demokratik Kulübü’nün fikirlerine dayanır. Fransız Devrimi’nin belirleyici öğelerinden biridir. Fransız Jakobenler ideolojilerini benimsetmek için devrimi kullanmışlardır. Jakobenlerin amaçları, aydınlanma düşüncelerini dikte yoluyla doğal düzene ulaştırmaktır.

Bugün “tepeden inmecilik” olarak da adlandırılan Jakoben düşüncenin arkasında birçok felsefik yöntem vardır. Jakobenizmin en dikkat çekici özellikleri şöyle sıralanabilir:

1-Meşruiyetin birincil kaynağı hukuk ve yasalar değil, ideoloji ve ilkeleridir. Karşit görüşler ise, gerekirse yok edilmesi gereken yanlış sapmalardır. Amaç için her yol meşrudur. Devrim ve devlet için hak ve hürriyetler, evrensel hukuk kuralları çığnenebilir.

2-Jakobenizm, güç kullanarak kendi görüşlerini dayatmayı meşru görür. Devrimi gerçekleştirmek ve korumak için şiddet ve baskı meşru olarak gösterilir ve bunlar kullanılmaktan çeki-

nilmez. Jakoben iktidarında diktatörlük devrimci niteliği olan bir siyasal eylem biçimidir.

3-Halk, bu görüşe göre doğruyu ve çıkarlarını bilmez. Bu nedenle gerekirse zorla aydınlatılmalı ve sıkı bir “merkeziyetçilik” le yönetilmelidir.

Jakobenlere göre devlet, topluma istediği şekli verebilir, hatta bu, devletin önemli bir görevidir. Bu anlamda Jakobenizm bir tür toplum mühendisliği çabasıdır. Devletin çıkarlarını hukuk ve yargıdan üstün tutar. Jakobenler ulusçuluk düşüncesini benimsemiş ve bir biçimde demokratik diktatörlük rejimi uygulamışlardır. Oluşturdukları rejim şiddete başvurmasına rağmen, hukuksal olarak kral ve hanedanı devirdikleri için toplumsal olarak demokratik olarak addedilmişlerdir. Jakobenizmin neyi ifade ettiği üzerinde şu anda bile devam eden tartışmalar vardır. Jakobenliği olumlu bulanlara göre bu hareket, sert ve güçlü bir demokrasi yöntemidir. Cumhuriyetçi ilkelerin gerçekleştirilmesi ve vatanı kurtarmak için burjuvazi ile halk kitlelerinin iş birliği şeklinde iktidara gelmesidir. Jakobenizm olumsuz düşünenlere göre ise; bireyi zor durumda bırakan halk için yapılan ama halkın üzerine kara bulut gibi çöken sert bir diktatörlük, ideolojisi uğruna devlet terörü yapmaktan çekinmeyen burjuvazinin diğer sınıflar üzerindeki baskıcı iktidarındır. Devrimci bir burjuvazi grubudur. Jakobenler 1789 Devrimi sonrası 1791 ve 1793 Anayasası ile iyice güçlendiler. Sahip oldukları güçle, devrime ve cumhuriyete karşı gelişebilecek aristokrat ve din sınıfı tepkisini engellemek için radikal kararlar alan cumhuriyetçi anlayışını uygulamışlardır. Devrim mahkemelerinde binlerce insan giyotinle idam edilmiştir. Rousseau'nun “genel irade” kavramını kendilerince benimzediklerini ifade etseler de halkın cahil olduğunu benimsemeleri, o nedenle de kendi kararlarını halka sormak istememeleri ve “halka rağmen halk için” sözüyle paralel hareket etmeleri bir nevi “aydın despotizmi” olarak değerlendirilebilir. 1794 yılından sonra ise

İktidardan uzaklaşmışlardır. İktidarda kaldıkları kısa süre içinde bütün Fransa devrimci salon ve derneklerle kaplanmıştı. Jakoben diktatörlük feodalizmi yıkmış ancak buna karşın küçük ve büyük mülkiyeti güçlendirmiştir. Jakoben görüşlerin sonraki yıllarda birçok tarihsel kişinin düşünce sistemini etkilediği görülmüştür.

Fransız İhtilalindeki “özgürlük, eşitlik ve adalet” (Liberté, égalité, fraternité) sloganı tüm insanları kapsayıcı bir hedef olsa da daha çok Fransa halkı için geçerli bir sistem olmuştur. Örneğin bu devrim hükümetler ve devlet özelinde sömürgecilik faaliyetlerini azaltmamış Fransız sömürgesi Haiti ülkesindeki köleler; bağımsızlık, özgürlük, eşitlik ve adalet istediği için Fransızlar tarafından katledilmişlerdir. Uygulanan temsili demokrasi ise her zaman tartışmaya açık bir durum olmuştur.

DİN VE SEKÜLER DİN (ULUS DEVLET) SAVAŞLARI İNCELEMESİ

1-DİN SAVAŞLARI

Dünya tarihinde en çok suistimal edilen konu din ve inançtır. İnsanlar için inanç ve dini duygular çok önemli ve oldukça hassas olduğundan tarih boyunca birtakım çıkarlar uğruna yetkili kişilerce insanların cehaletleri de kullanılarak birçok savaş ve fetih hareketi yapılmıştır. Genel olarak, tarih boyunca yaşanmış tüm savaşların yaklaşık %7 ila %15'inin ana nedeni din olarak kabul edilir. (*Encyclopedia of Wars*; Phillips, Axelrod) Semavi dinler açısından değerlendirdiğimizde Tevrat, Zebur, İncil Ve Kur'an'da hep barışçıl ayetler yer almasına rağmen kutsal kitapların arka planda bırakılması, Kutsal kitapların yetersiz görülüp 'alternatif din' olarak yapılan insan yapımı sözlü-yazılı metinlere yöneliş, yönetim makamına getirilen kötü kişiler ve onların baskı ve kötü politikalar kullanması, insanoğlundaki hırs ve doymazlık duygusu vs... Din üzerinden birçok savaş yapılmasına neden olmuştur. Tarihteki en kanlı din savaşlarına birkaç örnek verirsek;

Haçlı Seferleri (1096-1291)

Katolik Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında Kudüs ve kutsal Toprakların kontrolü için yapılan savaşlardır. Sekizden fazla savaşa neden olan ve yüzyıllarca süren Hristiyan-Müslüman düşmanlığı, büyük katliamlara neden olmuştur. Tahmini olarak 3 milyon kişi bu savaşlarda hayatını kaybetmiştir.

Fransa Din Savaşları (1562-1598)

Katolikler ve Protestan Huguenotlar (Huguenot; Fransa da 16 ve 17. yy.larda kıyım uğramış protestanlar) arasında olan savaşlarda tahmini olarak 4 milyon kişi hayatını kaybetti.

Otuz Yıl Savaşları (1618–1648)

Katolik ve Protestan devletler (özellikle Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu içinde) Protestan Reformu sonrası Avrupa'da mezhep savaşları başladı ve tahmini 8 milyon kişi bu savaşlarda hayatını kaybetti.

Taiping Ayaklanması (1850–1864)

Taiping Ayaklanması, Çin'in tarihindeki en kanlı iç savaşlardan biridir. Ayaklanma, Hong Xiuquan adlı bir liderin, kendisini Hz. İsa'nın kardeşi olarak ilan etmesiyle başlamış ve Çin'in büyük bir kısmını etkileyerek hükümete karşı geniş bir dini devrim hareketi haline gelmiştir. Hong Xiuquan, bir Hristiyan misyoneri olarak batıdaki Hristiyan öğretilerini incelemiş, ancak kendi dini anlayışını geliştirmiştir. Kendini gördüğü rüya sonucunda Mesih'in kardeşi olarak görmüş ve Taiping (Barış İmparatorluğu) adında bir toplum kurmayı hedeflemiştir. Tanrı Krallığı adını verdiği bu misyonda toplumu kurma amacı, Çin'deki geleneksel Konfüçyüsçü inançlara ve Qing hükümetine karşı bir dinidevrim yapmaktır. Yaklaşık 30 milyon insan bu ayaklanmada ölmüştür.

Hindistan-Pakistan Savaşları (1947)

Hindular ve Müslümanlar arası yapılan savaşlar Birleşik Krallığın Hindistan'dan çekilmesinden sonra başlamış ve dini olarak bölünmeden dolayı meydana gelmiştir. Tahmini olarak 2 milyon kişi öldü. Keşmir ve çevre bölgelerdeki gerilim halen günümüzde bile devam etmektedir. Çatışmalar 24 Nisan 2025'te turistlere yönelik Cemma ve Keşmir saldırılarıyla yeniden başladı.

Bosna Savaşı (1992–1995)

Müslüman Boşnaklar, Sırp Ortodokslar, Katolik Hırvatlar arası yapılan savaşta yaklaşık 100.000 Boşnak katledildi. Özellikle Srebrenitsa Soykırımı Dünyada büyük yankı buldu. Srebrenitsa Katliamı'nın 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da gerçekleş-

miş en büyük toplu insan kıyımı olması ve Avrupa'daki hukuksal olarak ilk kez belgelenmiş soykırım olması önem taşır.

Verilen örnekler sadece başlıcalarıdır. Günümüzde de Hristiyanlar, Radikal Sünni ve Şii gruplar ve başka din ve mezhep gruplarınca Ör;(Neo Naziler, İsid, Boko Haram) yapılan saldırılar yüzbinlerce sivilin ölmesine neden olmuştur. Çok daha fazla kişide zorunlu göç etmiştir. Bu saldırılar halen Dünyanın dört tarafında devam etmektedir.

2- ULUS DEVLET SAVAŞLARI

Ulus devlet savaşlarına geçmeden önce değinilmesi gereken önemli bir nokta da **Westphalia Anlaşması** (1648)'dir. Din savaşlarının büyük ölçüde sona erdiği ve modern ulus devletlerinin temelini atıldığı bu anlaşmayla savaşların konusu Din'den milliyetçiliğe kaydı. Bu barışın önemli bir sonucu, devletlerin iç işlerine dini müdahalenin sona ermesiydi. Her devletin kendi içindeki dini yapıyı kendi egemenliği altında belirlemesi, din savaşlarının son bulmasına ve devletlerin ulusal çıkarlarını ön plana çıkarmasına yol açmıştır. Ulus devletlerin doğuşu ve güç kazanmasıyla birlikte, ulus devletler arasındaki savaşlar da büyük ölçekte kanlı çatışmalara yol açmıştır. Tabiri caizse "Seküler Din" savaşları başlamıştır. Ulus devletler arasında gerçekleşen bu savaşlar, sadece toprak ve siyasi egemenlik mücadelesi değil, aynı zamanda toplumların kimlik, değerler ve ideolojiler üzerine verdikleri mücadelelerdir. Bu savaşlar, ulus devletlerin tarihsel süreçte şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve dünya genelinde büyük sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlere yol açmıştır. Ulus devlet ve milliyetçilik savaşlarının başlangıcı Fransız Devrimi (1789) ve Napolyon Savaşları (1803-1815) ile şekillenmiş ve 19. yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreç, toprak egemenliği, bağımsızlık mücadeleleri ve etnik kimlik gibi unsurların ön plana çıktığı, yeni ulus devletlerin kurulmasını ve eski imparatorlukların çökmesini tetiklemiştir. Milliyetçilik ideolojisi, günümüze kadar süregelen pek çok savaşın, çatışmanın ve ulusların doğuşunun temelinde yer almaktadır. Ayrıca yükselen Kapitalizm olgusu da bu savaşlar için tetikleyici nedenlerden biri oldu. Son yüzyıllarda Dünya tarihindeki savaşların büyük çoğunluğunu çeşitli nedenlerle olsa da, ulus devletler arası veya milliyetçilik odaklı çatışmalar oluşturur. Son 250 yıl içinde, özellikle modern dönemde, savaşların önemli bir kısmı ulus devlet ve milliyetçilik temellidir. Bu yüzden, dünyadaki savaşların yaklaşık %70-80'i ulus devlet-

ler arasındaki milliyetçilik temelli savaşlar olarak kabul edilir. Bu savaşlara emperyalizme karşı yapılan savunma amaçlı kurtuluş savaşları katılmamalıdır.

Bu savaşların başlıcalarına örnek verirsek;

Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları (1789-1815)

Fransız Devrimi, Fransız halkının monarşiye karşı başkaldırısı ve ulus devlet anlayışının ortaya çıkışı olarak görülür. Fransız Devrimi'nin destekçileri ve Monarşi destekçileri arasında olan devrim savaşları sonucunda yaklaşık 6 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. (Aydınlanma Çağı düşünürlerinde büyük etkisi oldu. Voltaire'nin akılcılık ve kilise eleştirisi, Rousseau'nun halk egemenliği ve toplum sözleşmesi yazıları, Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesi gibi) Ayrıca Napolyon'un Fransa'nın hükümetini elinde tutarak Avrupa'da genişlemeye çalışması, ulus devletlerin egemenlik mücadelesinin hızlanmasına neden olmuştur. İlk olarak 1791 Anayasası kabul edildi. (İlk anayasa) 1792' de monarşi kaldırılarak cumhuriyet ilan edildi. Marie Antoinette giyotinle idam edildi. Jakoben Robiespierre eşitlikçi olmak istedi. Fiyat kontrolleri, zenginlere ek vergiler ve grev hakları oluşturuldu. Ama Jakobenler karşıt görüşleri genellikle giyotinle öldürdüğünden meclis ve burjuva bundan çekinip karşı atak yaptı. Robiespierre'nin idamından sonra ülkeyi 5 kişilik yürütme organı (Direktuvar) yönetti. Bu süre zarfında tarih sahnesinde Napolyon yükselmekteydi. 1804-1815 arası Napolyon imparatorlukla ülkeyi yönetti. 1814'de Elba Adası'na sürgüne yollanıp sonra adadan kaçıp 100 gün yine iktidara geçen Napolyon Bonapart, Waterloo Savaşı'nda yenilerek Saint Helena Adası'nda ölene kadar sürgün yaşadı. 1815-1848 arası krallıklar dönemi idi. Bu süreçte devrimin yine olmaması için çalışıldı. Burjuvadesteklendi. 1848'de 2. Cumhuriyet dönemi kuruldu. İlk kez erkeklere oy hakkı tanındı. Cuhurbaşkanı seçilen 3. Napolyon, 4 sene sonra amcası gibi imparatorluk kurdu. 1870'e kadar süren bu dönem yeğen Napol-

yon'un Sedan Savaşı'nda yenilmesiyle sona erdi. 1852 ve 1940 arası 3. Cumhuriyet döneminde birçok modern haklar kazanıldı. 1940 ve 1944 arası Hitler'in Fransa'yı ele geçirip kendi hükümetini getirmesinden sonra (Vichy) 1946 ve 1958 arası 4. Cumhuriyet dönemi başladı. Parlamenter sistemde 12 senede 24 hükümet değişince 1958 den günümüze yarı başkanlık şeklinde 5. Cumhuriyet dönemi ilan edilmiştir.

1789 İhtilali'ni değerlendirirsek insanlık için güzel haklar getirmesiyle beraber sanıldığı kadar halka etkisi yoktur. Burjuva devrim öncesi yükselişteydi ancak soylular karşısında yine itibarsızdılar. Devlet yönetimi aristokratların elindeydi. Aristokrat ve soylular vergi vermiyordu. Para burjuvada ama itibar burjuvada değildi. Bu da burjuvayı halkı da arkasına alarak devrime zorladı. Bu devrimin gerçek kazananı burjuva olmuştur. Halk yine ezilmiştir. Özgürlük insandan ziyade ticaret özgürlüğüdür. Fransız İhtilali ile Feodalizm tamamen bitti. Kapitalizm tamamen kuruldu.

Amerikan İç Savaşı (1861-1865)

Kuzeyli Birleşik Devletler ve Güneyli Konfederasyonlar arasında, Güney kesimdeki köleliğin devamı ve Kuzey bölgesindeki sanayileşmenin getirdiği toplumsal ve ekonomik farklılıklar büyük çatışmalar doğurmuştur. Güney'in bağımsızlık arayışı ve köleliğin kaldırılması üzerindeki tartışmalar sonucunda büyük bir iç savaşa dönüşen bu ayaklanmaların bilançosu 1 milyona yakın kişinin hayatını kaybetmesiydi.

1. Dünya Savaşı (1914-1918)

İtilaf Devletleri (Fransa, Birleşik Krallık, Rusya, İtalya, ABD vb.) ve İttifak Devletleri arasında (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan) yapılan savaştır. Ulus devletler arasındaki milliyetçilik akımı, imparatorlukların çöküşü, Sanayi Devrimi ve Kapitalizm sürtüşmeleri savaşın başlıca neden-

leridir. Savaş sonunda pek çok imparatorluk çökmüş, ulus devletler güç kazanmış, yeni sınırlar çizilmiştir. Yaklaşık 23 milyon kişi (asker-sivil) hayatını yitirdi.

2. Dünya Savaşı (1939–1945)

Müttefik Devletler (Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, ABD, Fransa vb.) ve Miğfer Devletler (Almanya, İtalya, Japonya) arasında yapılan savaştır. 1. Dünya Savaşı sonucu anlaşmaların getirdiği ağır maddeler, Nazi Almanya'sının yayılmacı politikaları, milliyetçilik, ırkçılık ve toprak egemenliği üzerine yaşanan ihtilaflar, Kapitalizm ve büyüme hedefleri savaşın temel sebepleriydi. 2. Dünya Savaşı, Dünya tarihindeki en yıkıcı çatışma olmuştur. Yaklaşık 85 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. (Türkiye nüfusu kadar) Savaşlar sonucu Abd ve Sovyetler Birliği iki süper güç haline gelmiştir.

Kore Savaşı (1950–1953)

Güney Kore (Birleşmiş Milletler, Abd destekli) ve Kuzey Kore (Çin ve Sovyetler Birliği destekli) arasında yapılan savaştır. Kuzey Kore'nin komünist yönetimi ve Güney Kore'nin kapitalist yönetimi arası anlaşmazlıklar savaşa neden olmuştur. Aynı zamanda Soğuk Savaş'ın etkisiyle, dünya çapındaki bloklar arasında ideolojik ve toprak temelli hedeflerde bu savaşın sebeplerindendir. Türkiye'de Nato'ya girebilmek için Birleşmiş Milletler üyesi olarak Güney Kore'ye destek asker yollamıştır. Bu savaşta yaklaşık 3 milyon kişi ölmüştür.

Vietnam Savaşı (1955–1975)

Güney Vietnam (Abd destekli) ve Kuzey Vietnam (Sovyetler Birliği ve Çin destekli) arasında geçmiştir. Soğuk Savaş dönemi ideolojik çatışmalar bu savaşa da sebep olmuştur. Kapitalizm ile komünizm arasındaki güç mücadelesi kendisini bu savaşta da göstermiştir. Vietnam Savaşı, Bu savaş büyük bir yıkıma yol açtı. Yaklaşık 4 milyon insan öldü.

Sonuç olarak

Din Savaşları ve Seküler din olarak adlandırılan ulus devlet ve milliyetçilik savaşları emperyalist içgüdüyle Dünya tarihinde yüzlerce milyon kişinin kaybına, milyara yakın kişinin ise zorunlu göç yapmasına neden olmuştur. Tüm bunların nedeni ise maalesef cehalet ve art niyetli insanların provokasyonlar ve politikalarıdır. İnsanların dinlerini bilmemesi, sorgulamaması, akıllarını kullanmaması, yanlış kişileri yetkili yöneticiler yapıp onlara yönlenmesi, on binlerce yıllık insanlık tarihinde hiç olmayıp sadece son 250 senede icat edilen ulus devlet ve milliyetçilik olgusu uğruna sorgulamadan düşünmeden canlarını vermesi ve insanların doymazlığı sonucu ortaya çıkan kapital hedefler Dünya'da büyük yıkımlara yol açmıştır.

ORTA DOĞU ÇATIŞMALARININ YANSIMALARI: KÜRT KARTI VE MEZHEP AYRILIĞI TUZAĞI

Tarihsel Arka Plan

İran ile İsrail arasındaki gerilim 1979'daki İran İslam Devrimi'nden bu yana süre gelen ideolojik ve siyasi bir çatışmaya dayanmaktadır. Devrim sonrasında İran, İsrail'i gayrimeşru bir "Siyonist rejim" olarak tanıdığını ilan etti ve Filistin davasının ateşli bir savunucusu haline geldi. Bu durum, iki ülke arasında uzun yıllardır süren bir düşmanlığın temelini attı. İran'ın Filistin'i desteklemesi ve İsrail'in bölgedeki politikalarını sert şekilde eleştirmesi, aralarındaki husumeti derinleştirdi. Uzun süre doğrudan sıcak savaş değil, iki ülke siyaseti üzerinden "*ideolojik savaşlar*" şeklinde süren bu mücadele, Suriye'den Lübnan'a kadar çeşitli cephelerde de kendini göstermiştir.

Bu tablo, Orta Doğu siyasetindeki kırılğan dengeleri sarsarken bölgedeki tüm ülkeleri etkilemektedir. İran-İsrail gerilimi sadece iki ülkenin meselesi değil, etnik ve mezhepsel hatlar üzerinden tüm Orta Doğu'yu ilgilendiren bir mücadele haline gelmiş durumdadır.

İran-İsrail rekabeti, bölgedeki diğer ülkelerin de tutumunu şekillendirmektedir. İsrail, kendisini tehdit eden İran'ın nüfuzunu dengelemek için uzun süredir bazı Sünni- Arap ülkeleriyle yakınlaşma stratejisi izlemektedir. Bu stratejinin özellikle İran Devrimi sonrası temelinde maalesef mezhepsel ayrışmaları körüklemek yatmaktadır. İran, Şii dünyasının önde gelen temsilcisi olarak görülürken, Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı Sünni yönetimler İran'ı bir rakip olarak konumlandırıdılar. İsrail ise bu Sünni-Şii gerilimini kendi lehine kullanmaktan çekinmedi. Örneğin, İran'ın Suriye ve Lübnan'da Şii müttefikleri (Esad yönetimi, Hizbullah vb.) desteklemesi İsrail tarafından tehdit olarak gösterilirken, karşı cephede bazı Arap ittifaklarda kurulmuştur. Oysa asıl ihtiyaç

mezhepsel ayrımları ve İran'ın dış politikaları ve siyasi yönelimlerini eleştirmeyi bırakıp bir kenara bırakıp ortak tehdit algısında birleşmektir. Nitekim Filistin meselesi Sünni ya da Şii ayrımı gözetmeksizin tüm İslam dünyasını ilgilendiren bir davadır. Bu gerçeklik, İslam ümmetinin bu tehlikeli saldırganlık karşısında birleşik ve koordineli bir tavır almasını gerektirir. Çünkü Siyonist rejim ümmetin merkezi düşmanıdır ve onunla başa çıkabilmek gerekir. Mesele Şii-Sünni ihtilafı değil, ortak düşmana karşı birleşme meselesi dir.

Orta Doğu'da İsrail'in stratejisi sık sık "böl ve yönet" taktiğine dayanmış, ulus devlet sürecinde başlayan ilişkiler, etnik ve mezhepsel çatışmalar fay hatlarını derinleştirerek kendine alan açmaya çalışmıştır. Fakat halkların kazancı, bu tuzağa düşmemekte yatmaktadır. Sünni veya Şii, Arap veya Acem fark etmeksizin bölge ülkeleri ve toplumları, dış müdahalelere ve İsrail'in saldırgan emellerine karşı ortak tavır almadıkça kalıcı bir huzur sağlanamaz. Son yıllarda İran ve Suudi Arabistan arasında Çin arabuluculuğunda başlayan yakınlaşma hamlesi, mezhep eksenli kutuplaşmayı azaltma potansiyeli taşıdığı için bölge halklarında umut uyandırmıştır. Aynı şekilde Türkiye ve İran'ın Suriye ve Irak gibi konularda görüş ayrılıklarına rağmen zaman zaman diyalog ve iş birliği zemini bulabilmeleri de önemlidir. Unutmamak gerekir ki, İsrail ve destekçileri için en ideal senaryo, Müslüman dünyanın kendi içinde kavgalı ve parçalı olmasıdır. Bu senaryoyu bozmanın yolu ise farklılıkları kaşıyan politikaları reddetmek ve ortak değerler etrafında birleşebilmektir.

Kürtler, İsrail ve "Kürt Kartı"

Son yıllarda Ortadoğu'da büyük güçler, Kürt meselesini kendi çıkarları doğrultusunda bir koz olarak kullanmışlardır. İsrail de bunların başında gelir. İsrail devleti, kuruluşundan itibaren kendisini kuşatan Arap çoğunluklu düşman ülkeler karşısında "çevre

doktrini” adı verilen bir strateji benimsemiştir. Bu doktrine göre, İsrail etrafındaki Arap olmayan unsurlarla (Türkler, Farslar, Kürtler gibi) iyi ilişkiler geliştirip doğal müttefikler edinerek Arap cephesini dengelemeye çalışmıştır.

Bu tür ittifakların ne kadar çıkar hesabına dayalı ve geçici olabileceğini tarih göstermiştir. İsrail çok önceden beri “bölgedeki Kürtleri, Arap ve İran kaynaklı tehditlere karşı bir tampon” olarak gördüğünden bu desteği vermektedir. Tel Aviv, Kürtlerin devletleşmesini, hem İran’ı hem de Türkiye’yi meşgul edecek ve böylece, Arap dünyasını sarsacak stratejik bir hamle olarak değerlendirmektedir.

Bazı Kürt topluluklarında ise tarih boyunca maruz kalınan baskılar ve ortada kalmışlık duygusu, İsrail’e karşı bir sempati yaratmış durumdadır. İsraili yazar Anghel bu paralelliğe dikkat çekerek *“Kürtler, dünyadaki en büyük devletsiz halk; tarih boyunca baskıya uğradılar ve yok edilme tehdidi yaşadılar. Soykırımdan geçmiş bir halk olarak İsrail’i bir rol model görüyor, onun başardığını başarmak istiyorlar”* diye yazmıştır.

Oysa bu çizginin bölgede barış ve istikrara hizmet etmeyeceği ortadadır. Her şeyden önce İsrail’in Kürtlere desteği ilkesel değil stratejiktir; kalıcı değil konjonktürelidir. Çıkarı için destekleyip sonra ortada bıraktığı Kürtleri, gelecekte menfaati değiştiğinde yine yüzüstü bırakacaktır. İran-İsrail savaşı tam manasıyla patlak verirse ilk zarar görecektik yerlerden biri belki de Kürtlerin yoğunlukta olduğu coğrafya olacaktır. İsrail’in bölgede kendisi için bir ileri karakol gibi gördüğü Kürt bölgeleri, böyle bir savaşta cephe hattına dönüşebilir.

İsrail’in desteği, Kürt davasına ilk bakışta uluslararası meşruiyet kazandırıyor gibi görünse de, bölge ülkelerinin tamamını karşısına alan bir bağımsızlık veya statü mücadelesidir. Türkiye, İran, Irak, Suriye gibi komşularıyla kavgalı ve sadece İsrail’e dayanarak

yürüyecek bir Kürt siyasetinin sonu kötüdür. İsrail'in Kürt kartını kendi amaçları için kullandığı Türkiye de strateji uzmanlarınca da dile getirilmektedir: Kriter Dergisi'ndeki bir analizde, “İsrail, Türkiye’ye doğrudan saldırıya da elinde Türkiye’nin ulusal güvenliğine doğrudan zarar verebilecek bir koz vardır. Bu koz, Türkiye-İsrail ilişkilerinin aşıl topuğu olan Kürt kartıdır” denilmiştir. Bu tespit, İsrail'in Kürt meselesini bir şantaj unsuru olarak gördüğünü net biçimde ortaya koyuyor. Dolayısıyla Kürt temsilcilerin yapması gereken, bu kozun kullanılmasını zorlaştırmak, yani Ankara ile sorunlarını dış güçlerin müdahalesi olmadan demokratik diyalogla çözmeye çalışmaktır. Aynı şekilde Türkiye'nin de tüm vatandaşlarına yönelik politikalarında adaleti ve hakkaniyeti sağlamak ve birleştirici olmak, dış aktörlerin provokasyonlarını boşa çıkarmak için elzemdir. Temmuz 2025 itibarıyla yeni bir barış süreci ve silah bırakmalar yaşanmıştır. Bu çok güzel bir olaydır. İnanıyorum ki Türkiye Cumhuriyetinde Türkler ve Kürtler kardeşçe yaşayacaktır.

Mezhep Ayrılığına Karşı Birlik ve Sağduyu

Ortadoğu'nun tarihinde maalesef hem etnik hem mezhepsel bölünmeler defalarca dış güçler tarafından istismar edilmiştir. Osmanlı-Safevi rekabetinden beri süre gelen Sünni-Şii ayrılığı, 20. yüzyılda ve günümüzde yeni jeopolitik fay hatları oluşturmak için kullanılmaktadır. Oysa sıradan halklar için önemli olan, kimliğimizden bağımsız olarak zulme karşı adaletin yanında yer almak olmalıdır. Ne yazık ki medya ve propaganda yoluyla zihinlere mezhepçi önyargılar işlenmektedir. Türkiye’de veya Arap ülkelerinde kimi yayın organları, İrandan söz ederken özellikle “Şii İran” vurgusu yaparak Sünni kamuoyunda bir mesafe oluşturma gayreti içine giriyor. Aynı şekilde İran veya Irak'ta katı bazı çevreler de “Vahhabi/Sünni tehdit” söylemini abartarak Şii kitleleri korkutmaya çalışabilmektedir. Bu algı operasyonlarına karşı uyanık olmak gerekir. Şii'ye, “senin Sünni düşmanın var, İsrail onlardan

daha insaflıdır” derken; Sünni’ye de “esas sana tehdit Şiiler, İsrail onlardan daha az tehlikeli” dedirtiyorlar. Böylece her iki kesimi de birbirine kırdırıp kendi çıkarlarını sürdürmektedir. Hâlbuki sorulması gereken şudur: Biz kendi aramızda kavga ederken kazanan kim olacak? Emin olun, ne Şiiler kazanacak ne Sünniler, kazanan sadece bölgeyi sömürmek isteyen emperyalist güçler ve İsrail gibi yayılmacı politikalara sahip rejimler olacaktır.

Türkiye’de halk arasında yaygın bir söz vardır: “Zulüm kimden gelirse gelsin karşıyız, mazlum kim olursa olsun yanındayız.” İşte bu anlayış, bizi mezhep tuzağından koruyacak yegâne reçetedir. Eğer bir zalim varsa – ister Şii olsun ister Sünni, ister Hıristiyan ister Yahudi – ona karşı durmak her vicdan sahibi insanın görevidir. İsrail’in saldırganlığı başarıya ulaşırsa sırada başka Müslüman ülkeler de olacaktır. Bugün İran’ın yalnız kalması yarın Türkiye’nin de benzer bir tehditle yüzleşmesi anlamına gelebilir. Nitekim İsrail yanlısı bazı odaklar, Türkiye’yi de “Sünni siyasi İslam’ın öncüsü” olmakla suçlayarak hedefe koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de Sünni çoğunluğun, tarihi Ali-Muaviye tartışmalarını veya Osmanlı-Safevi kavgalarını bugüne taşıyarak bir perspektif hatasına düşmemesi gerekiyor. İhtiyaç duyulan tutum; Mezhep gerginliğine prim vermeden, zulmü durdurma ve dayanışma odaklı bir tavır almaktır. Sosyal medyada bu tarz olaylar çok yaşanmakta Şii düşmanlığı Siyonizm sevgisine dönüşebilmektedir.

Unutmamak gerekir ki İran da neticede emperyalizme karşı duruşu ve Filistin yanlısı politikaları nedeniyle hedef alınmaktadır. İran yönetimini iç siyasi nedenlerle eleştirebiliriz, farklılıklarımız olabilir; ama konu İsrail’in saldırganlığına geldiğinde şahsi kırgınlıklarımızı bir kenara bırakmalıyız. Zira İsrail’in füzesi düştüğünde, Şii’yi-Sünni’yi ayırt etmiyor; masum canları alıyor. Aynı şekilde Filistin’deki bir çocuğun gözyaşında mezhep yok, sadece zulüm vardır. İşte bu bilinçle hareket edersek, mezhep farklılıklarının bizi bölmesine izin vermeden zalime karşı birlik olabiliriz.

Sonuç

Güncel İran-İsrail gerilimi, Orta Doğu'daki fay hatlarını yeniden harekete geçirme potansiyeline sahip kritik bir meseledir. Bu gerilimde taraflar sadece Tahran ve Tel Aviv değil; bölgedeki tüm halklar ve ülkeler de dolaylı da olsa etki altındalar. Böylesi bir dönemde soğukkanlı analiz yapmak ve tarihsel tecrübelerden ders çıkarmak her zamankinden daha önemlidir.

İsrail kendi güvenliği ve yayılmacı hedefleri uğruna etnik ve mezhepsel her ayrılığı kullanmaktan çekinmemiştir. Kürt meselesi bunun en somut örneklerinden biridir: Dün Kürtleri destekleyip bugün kolayca feda edebilecek olan İsrail'e bel bağlama seçeneği Kürtler için hem ahlâki hem stratejik açıdan çok riskli bir seçenektir. Kürt halkının gerçek dostu, ne olursa olsun Türklendir ve yanı başındaki komşu halklardır. Coğrafyamızda kalıcı barış bu halkların birbirine kenetlenmesiyle mümkündür. Aynı şekilde Sünni dünyasının da İran'a mezhebi kimliği yüzünden cephe almak yerine, ortak değerler ve çıkarlar ekseninde diyalog yollarını açık tutması gerekir. Eğer bugün farklı mezheplerden Müslümanlar birbirine düşman kesilirse, yarın hep birlikte daha güçsüz düşeceğimiz açıktır.

Son olarak ister Türk ister Kürt, ister Arap ister Fars olsun, bölge halklarının çıkarı barış, adalet ve birliktedir. Tarih, içeriden parçalanan coğrafyaların dışarıdan kolay lokma haline geldiğini acı örneklerle göstermiştir. Buna karşın, birlik olan milletlerin en zor düşmanları bile alt edebildiğini biliyoruz. İran-İsrail gerilimi etrafında dönen son olaylar, bizlere tekrar bu birlik ihtiyacını hatırlatıyor. Kürtler geçmiş kırgınlıkların rövanşını İsrail'den medet umarak aramamalı; Türkler mezhep farklılığını düşmanlığa dönüştürmemeli. Tam tersine, ortak tarihi ve coğrafyayı paylaşan bu kadim halklar, farklılıklarını zenginlik bilip emperyalizmin oyunlarına karşı omuz omuza durabilmelidir. (Ki zaten mezhepler siyasi olgulardır. Kur'an fırkalara ayrılmayın der. Bu başka bir yazı

konusudur.) Eğer başarabilirsek, ne İsrail'in "Kürt kartı" ne de mezhep fitneleri amacına ulaşamayacaktır. Aksi halde, kazananı olmayan çatışmalarla birbirimizi tüketmeye devam ederiz. Özellikle sosyal medya platformunda Şii'lere karşı İsrail'i tutan sözler söyleyen kişiler ve İsrail'e sempati duyan kişiler bu sözlerinden vazgeçmelidir.

Bugün bölgede barış ve istikrar isteyen herkesin yapması gereken, halk diliyle söylersek, birbirimize düşmeyi bırakıp asıl düşmana odaklanmaktır. Asıl düşman, topraklarımızı karıştırıp çıkar sağlamaya çalışanlar ve masumları katledenlerdir. İran da, Türkiye de, Arap dünyası da bu gerçeği ne kadar erken idrak eder ve birlik olursa, Ortadoğu'nun makûs talihini değiştirme şansı o kadar artacaktır. Gelin enerjijimizi birbirimizle kavga etmeye değil, birlikte daha güzel bir gelecek inşa etmeye harcayalım. Unutmayalım: Tarih, birlik olanların zaferleriyle doludur; ayrılığa düşenlerin ise trajedileriyle...

SURİYE ALEVİLERİ VE SİYASAL ALEVİLİK MESELESİ

Son zamanların çok konuşulan kavramlarından biri de “Siyasal Alevilik” olmuştur. Özellikle Suriye’deki iç savaşlar sonrası Esad rejiminin yaptığı saldırılar, Esad soyu Alevi olduğu için Alevilerle (ya da Suriye’de ki Arap Alevilerinin ismi; Nusayriler) ilişkilendirilmiş ve zaten kaotik olan Orta Doğu coğrafyası için yeni ciddi sorunlara yol açacak söylemler oluşturulmuştur.

Suriye’de hali hazırda devam eden kanlı savaşların başlamasının ardından, çokça duyduğumuz kavramlardan biri Aleviliktir. Kimi zaman menfi anlamlarla, yanlış biçimlerde Suriye’deki Alevilerden ve “Siyasal Alevilik” nitelendirilmelerinden bahsedildiği görülmektedir. Suriye’deki reel duruma, siyasal ilişkilerin yapısına aykırı bir biçimde Suriye’de bir Alevi egemenliğinden, Alevi devletinden, Alevi ordudan vb. bahsedilmektedir. Oysa Suriye’de Alevilik, değil kamusal politikalarda, resmi olarak isminin zikredilmesinden bile özenle kaçınılan bir konumdadır.

Arap Alevilerinin tarihine kısaca göz atarsak; Arap Alevilerin tarihsel önderlerinden Muhammed b. Nusayr, 11. İmam Hasan el-‘Askeri’nin en yakın müridi ve İmamın ilmüne açılan “Kapı” olarak kabul edilirdi. İran, Irak, Suriye coğrafyasında faaliyetler yürüten Nusayr, çeşitli devlet yöneticilerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda taraftar edinmeyi başarmıştı. Kendisinden sonra, Arap Alevi topluluğunun işlerinin düzenlenmesi ve topluluğun devamının sağlanması açısından Bağdat ve Halep’te iki merkez kurulmasının zeminini hazırlamıştı. Tarihte Arap Alevileri için önemli olan devletlerden biri de Hamdanilerdir. Hamdaniler, “Arap Alevilerin “Altınçağı”nı temsil etmekteydi. Hamdaniler, Abbasi Halifeliği’nin gücünü ve itibarını yitirdiği, geniş İslam coğrafyasının birçok devlet ve beyliğe bölündüğü bir ortam-

da egemenliklerini sağlamışlardı. Bu dönem kısa bir süre de olsa Arap Alevilerin siyasal iktidar mekanizması içerisinde etkin bir biçimde yer almaları olanağını sağlayan bir dönemi temsil eder. Bu dönemin ardından Halep uzun süreli bir kargaşaya sürüklendi. Çeşitli Arap kabileleri burada egemenlik sağlamaya çalıştı. Memlüklerin egemenliği döneminde de Arap Aleviler üzerindeki baskı devam ettirilmiştir. 1260-1277 yılları arasında Suriye ve Mısır' da hüküm süren Sultan Baybars Arap Alevilerin Sünniliği iamacı için uğraşmış, Arap Alevilerin yaşadığı bölgelerde camiler yaptırmıştı. Sonraki yüzyıllarda Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır üzerine yürüyüşü, Aleviler için tarihi bir dönemi temsil eder. Sözlü ve yazılı kaynaklara bakıldığında 1516 yılında Mercidabık Savaşı'nda Osmanlıların galibiyetinin ardından büyük Alevi katliamlarının yaşandığı ve Alevi tarihi bakımından karanlık bir sürecin başladığı bilinmektedir. Sağ kalmayı başaran Aleviler, kitlesel olarak Alevi Dağları'nın ulaşılması en güç yerlerine göç etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim' den sonra; Arap Aleviler, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşamaya başlamışlar ve bu imparatorluğun dağılmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın uzun egemenlik döneminde şehirlerde yaşayan Arap Aleviler olabildiğince kimliklerini gizleyerek varlık sürmeye çalışmışlardır. Alevi Dağları'nda yaşayan büyük çoğunluk ise, asırlarca, oldukça güç koşullar içinde yarı-otonom bir halde varoluş mücadelesi vermişlerdir. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal İngiliz Devleti'nin de desteğiyle Suriye'de Arap Hükümeti kurmuştur. Ancak Faysal'ın Suriye'deki egemenliği, Suriye Arap kuvvetleri ile Fransız kuvvetleri arasındaki Meyselun Muharebesi'ndeki bir çatışmanın ardından sadece birkaç ay sonra sona ermiştir. Fransız birlikleri Suriye'nin kontrolünü ele geçirmiş ve Faysal'ı kaçmaya zorlamıştır. O yılın ilerleyen günlerinde Sykes-Picot Antlaşması ve sonradan yapılan San Remo Konferansı sonucunda Faysal'ın krallığı Suriye ve Lübnan'ı Fransız mandasına ve Filistin ise İngiliz kontrolüne alarak bölündü. Suriye, Fransızlar tarafından, kıyı-

da Nusayriler ve güneyde Dürziler için ayrı alanlar olmak üzere üç özerk bölgeye ayrıldı.

Nusayriler Suriye'nin kuzeyinde Lazkiye başta olmak üzere Banyas, Tartus, Humus ve Şam'da ağırlıklı yaşamaktadır. Aleviler ülkenin kuzeyine yerleşirken, Dürziler ise güneye yerleşmişlerdir. İngilizlerin ve Suriye milliyetçi gruplarının devam eden baskısı ile 2. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın güçsüz düşmesi ile beraber Fransızlar ülkeyi tamamen terk etmiş ve Suriye bağımsızlığını kazanmıştır. Fransızlar, Nisan 1946'da son birliklerini tahliye etmiş ve ülke manda döneminde kurulan cumhuriyetçi bir hükümete geçmiştir. Baas Partisi 1947 yılında Şam'da kurulmuştur. Partinin temel ideolojisi Arap milliyetçiliği, Arap sosyalizmi, Pan-Arabizm ve militarizmin bir kombinasyonundan oluşmuştur. 1963'te gerçekleştirdikleri darbe sonrasında Baas Partisi Suriye'deki tek resmi siyasi parti olarak başa geçmiştir. Baas'ın kelime anlamı "diriliş"tir. Ürdün'deki iç savaşa müdahalenin ardından, Hafız Esad, 13 Kasım 1970 tarihinde bir askeri darbeyle iktidarı ele geçirdi. Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla da devlet başkanı seçildi. 2000 yılında ölünce yerine oğlu Beşşar Esad geçmiş ve 11 Aralık 2024 tarihinde Heyet Tahrir el Şam (HTŞ) öncülüğünde muhalif gruplarla Esad yönetimi devrilene kadar ülkeyi yönetmiştir.

Siyasal Alevilik Söylemi ve İddialar

Öncelikle lanse edilen gibi her Alevi'nin Esad rejimini desteklediği ve Esad rejiminin yapmış olduğu katliamlardan Alevilerin sorumlu tutulması büyük bir yanıltır. Çatışmalar mezhepçi bir karaktere büründürülüp genelleştirilmektedir. Aslında Suriye'de Alevilerin ülke yönetiminde en çok yer aldığı dönem Fransız Manda yönetimi zamanında olmuştur. Baas ve Esad dönemlerinde bu durum sistematik olarak azaltılmıştır. Esad döneminin başlangıcından itibaren Alevilerin kademeli olarak mezheplerini bırakmalarına, Sünnileştirilmeye çalışılmıştı. Esad ailesi siyasal

stratejiler gereği Alevileri devlette bazı kurumlara yerleştirirken bir yandan da yönetimde Alevi etkisini zamanla azaltmışlardır. Esadlar zamanında Yeşil Kuşak Projesi gereği okullarda derslerde Aleviliği reddeden öğretiler işleniyor, Alevilikten bahsedilmiyordu. Alevilik konusu ders kitaplarından çıkarılmıştı. Alevi köylerine istenmediği halde camiler yapıp, mezhep değişimine teşvik ediliyorlardı. Alevilerden, Sahil Sıradağlarında oturan Sahil Alevileri dışında iç kesimlerdeki Aleviler genelde maddi zorluklar içindeydi. Alevilerin hepsinin Esad rejiminden hoşnut olduğu ve Esad ailesi Alevi diye her yaptıklarınının Aleviler yapmış gibi eşdeğer hale getirmek yanılıcı ve artniyetlice olacaktır.

Örnekler verirsek Arap Alevileri'nden Komünist İşçi Partisi'ni destekleyip "Esad rejimi bizi fakirleştirdi ve baskıladı" diyen gruplar çoktur. İç savaşta bireysel ya da grupsal olarak Esad Rejimine karşı muhaliflerle hareket eden Alevilerde vardır. Özgür Suriye Ordusu'na eğitim veren Alevi albaylar vardır. Ağustos 2013'te Eski Savunma Bakanı Alevi Ali Habib Mahmud orduyu bırakıp Türkiye'ye gelmiştir. Yine 2013'te Aleviler Kahire'de konferans düzenlemiş ve Esad rejiminin bitip yerine demokratik bir yönetim gelmesi isteklerini dile getirmişlerdir. 2015'te "Ghad Suriyah" isimli hareket İstanbul'da devrimcilere destek amaçlı kurulmuştur. Alevilerin Esad Rejiminden tamamen ayrılmama nedenlerini irdelersek Selefî Cihatçı örgütlerin Aleviler hakkındaki söylemleri sonrası Alevilerin yaşadığı korkudur. Suriye'de ki bazı Selefilerin "Hristiyanlar Beyrut'a Aleviler Mezara" sloganları, Gerek Isid ve El-Kaide'nin Aleviler hakkında "Mürted ve Düşman" nitelendirmeleri ve Nusayri ismini küçümseme amaçlı kullanmaları ülkedeki Alevilerce korku ve gerginlik yaratmıştır.

Sosyal Medyada son zamanlarda Alevilerin yaptığı, Suriye'deki dergâhlarına saldırı ve işkenceye uğradıkları paylaşımlarının altına Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail resimlerinin konulması ve halkı kin ve nefrete yöneltecek söylemlerde bulunanların olması

ülkemizde de korku ve gerginlik atmosferinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Arap Alevileri sadece Suriye’de olmayıp ülkemizde Hatay, Mersin, Adana başta olmak üzere birçok ilde çok sayıda bulunmalarını da göz önüne almak ve onları düşünmek gerekir. Tüm Alevilerin “Bize ve dini değerlerimize saldırı var” diye yaptıkları paylaşımlarda art niyet aranmamalıdır. Saddam devrildiğinde kimse “Sünniler devrildi” diye yazılar yazmadığı gibi Esad devrildiğinde “Alevilerde devrildi” diye bahsetmek art niyetlidir.

Son olarak “tüm Aleviler böyle ya da tüm Sünniler böyle” diye olayları genellemek geçmişte olduğu gibi bugün de provokasyonlara ve olaylara yol açabilmektedir. Alevi ya da Sünni’nin kötüsü değil “insanın” kötüsü vardır. Olaylara mezhepçi olarak provokatif değil de insani olarak bakmalıyız. Bir kişinin ya da bir grubun yaptığı hatayı milyonlarca kişiye mal edemeyiz. Bu yazıda Alevileri örnek almış olmam tarihte Alevilerin çok fazla zulme uğramasından dolayıdır. Bir Şii ya da Alevi’nin bir Sünni’ye ya da Sünnilere yapmış olduğu saldırı, zulüm ya da provokasyonlar da tıpkı bu bahsettiğimiz konular gibi büyük bir yanıltır ve eleştirilmesi, lanetlenmesi, yargıca cezalandırılması gerekir. İnancı olsun ya da olmasın her insana “saygı” esas olmalıdır. Zaten mezhep diye bir şey İslam’da yoktur. Tüm mezhepler siyasi olaylar neticesinde Kur’an’ın indirilmesinin bitiminden onlarca, yüzlerce yıl sonra ortaya çıkmıştır. Gerçek Müslümanlar “mezhebin ne ?” Sorusuna En’am Suresi 159. Ayetle cevap verenlerdir. **“Dinlerini bölük bölük edip her biri bir kişinin taraftarı olmuş olanlar var ya, sen hiçbir konuda onlardan olamazsın. Onların işi Allah’a kalmıştır. Daha sonra Allah, onların yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”**

DİN VE MİLLİYET-İSLAM VE TÜRKLÜK İLİŞKİSİ İNCELEMESİ

Din ve milliyetçilik, tarih sahnesinde iki farklı ideoloji olarak başlarda fikirsel çatışmalarla sık sık karşı karşıya gelse de tarihsel devinim sürecinde birbirlerine yakın birer ideoloji olarak benimsenmişlerdir.

İlk Zamanlar

Osmanlı dönemine göz attığımızda aslında imparatorluğun sonunu getiren olgulardan biri de milliyetçilik akımının başlaması olmuştur. Bulgarlar, Yunanlar, Sırp, Arnavutlar gibi etnik kesimlerin, milliyetçilik akımından etkilenerek imparatorluktan ayrılması Müslümanlar için yenilgi etkisi yapmıştır. Milliyetçilik akımı, Özellikle İslamcılar tarafından imparatorluğun sonunu getirmeye çalışan bir akım olarak görülmüştür. Bir diğer sebep ise Milliyetçiliğin Batı menşeli bir akım olmasından dolayı ve din etkisini azaltıp, siyasi birliği düzenleyici yeni ilke olarak belirmesi, toplumsal kimliğinin dini değil dünyevi bir hareketle oluşması ve bu düşüncenin imparatorluk bünyesindeki azınlıklarca yayılması İslamcılar tarafından endişe ile izlenmiştir.

İslamcıların milliyetçiliğe uygun bakmama sebeplerinden biri de milliyetçiliğin seküler bir hareket olmasıydı. Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik, modern bir seküler bir içeriğe sahip olması ve dünyevi kurallara sahip olup, dinsel olana alternatif oluşturması İslamcılar için dini özlü toplumsal ve siyasal birlik açısından tehlikeli bulunmuştur. İslamcılardaki düşünceye göre tek bir din ve tek bir millet vardı. Milleti din meydana getirmekteydi. Milletlerin içinde çeşitli kavimlerin ve unsurların olduğunun kabul edilmesiyle beraber din tüm bunları birleştirici bir güçtü.

Din ve Millet; İslam ve Türklük

Osmanlı'nın son dönemlerine doğru Osmanlıcılık ile birlikte ortaya çıkan iki büyük akım Türkçülük ve İslamcılık akımıydı. Türk milletinin siyasal ve kültürel birlikteliğini sağlamak amacıyla ortaya atılan; Türkçülük akımı 1880'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti içinde etkisini arttırdı. Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığına bağlı olan Azerbaycan'daki Rusyalı Müslümanlar arasında gelişmeye başlayan Türkçülük akımı; Osmanlı'nın son dönemine damga vurmuş ve aydınlar eliyle siyasete de taşınmıştır.

İslamcılık ise Osmanlı aydınlarınca geliştirilen, 1870'lerden sonra Osmanlı Devleti'nde bir devlet siyasetine dönüşen bir akımdır. 2. Abdülhamid de içeride tebaasını birleştirmek için, ülke dışındakiler için de emperyalizme karşı koyma aracı olarak bu siyaseti kullanmıştır.

Türkçüler, milliyetçilik ve İslam ilişkisini olumlu ve tamamlayıcı olarak, dini milletin, İslâm'ı ise Türklüğün kurucu unsurları arasına dâhil etmişlerdir. İslam, Türkçe ile birlikte Türklüğün esas unsuru olarak görülmüş ve Sosyolog Ziya Gökalp bu konuyla ilgili "Türkçe konuşan Müslümana Türk derler" demiştir. Türkçülük akımına göre İslam, Türk milletinin esas kurucu unsuru olunca İslam'da Türk'ün milli dini olarak görülmüştür. Bu manzara içinde Müslüman olmak Türk olmanın şartı olarak sayılmıştır.

İslamcılar kanadında ise Cumhuriyetin milliyetçilik kavrayışını, Müslümanlara gerçek kimliğini ve manevi gücünü veren adı geçen unsurları ortadan kaldırmak olarak görülmesine bir müddet devam etmekle beraber, İslamcılar kendileri için kötü olan bu tabloyu değiştirmenin tek yolunu, köklerini manevi yani İslami değerlerden almış Müslüman Türkçülüğü teklif etmek olarak görmüşlerdir. Bundan sonra İslamcılar Türk milliyetçiliğinin modern çağla sınırlanamayacak kadar derin bir duygu ve düşünce olduğu-

nu söylemişlerdir. İslamcılar bu yolla hem milliyetçiliği seküler ve Batılı yorumundan uzak tutmakta hem de onun modern zamanlarla anılan kısa geçmişini reddederek köklerini daha derinlere götürmektedirler. Örneğin Yazar Nurettin Topçu bu konu ile ilgili şunları ifade etmektedir: “Bizde milliyetçilik davası, bazılarının zannettiği gibi, yakın zamanlarda doğmuş değildir. Milletimizin tarihi kadar eskidir. 11. Yy.da yapılan Malazgirt Savaşı’ndan bugüne kadar Orta Asya’dan gelen Türkmenlerin Anadolu’ya yerleştirilmeleriyle, bu unsura İslam dininin esaslarından kaynaklı gelen örf ve adetleri, hukuk, ahlâk ve sanat değerlerini dokuz yüzyıldan aşlayarak Anadolu’da hem maddi, hem ruhi birliğe sahip bir milletin kuruluşuna çalışanlar, milliyetçiliğimizin tarihini yapanlardır”

Türk milletinin geçmişini daha da derinlere götürmeye çalışan Topçu, Etilerin Türklerin ilk ataları olduğunu kabul etmesine karşın, milliyetçiliğini asıl olarak Türklerin İslâm’la buluşmasıyla ve Anadolu’nun alınmasıyla başlatmaktadır. Topçu, milliyetçiliğin modernitenin bir ürünü olduğu tezlerine karşı çıkararak, onun tarihin derinliklerinde manevi değerlerle birleşmiş bir amaç olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, çok daha derin bir geçmişle alakalı olduğunu düşündüğü Türk milliyetçiliğinin İslam’la ilişkisini zorunlu görmektedir.

İslamcı kanatta Necip Fazıl Kısakürek ise “Biz, gerçek milliyetçiliği, geriye doğru değil, ileriye doğru, menba istikâmetinde değil, mansap istikâmetinde, tohum üstünde değil, ağaç, üstünde karar kılıcı bir anlayış ve görüşe bağlıyoruz” demiştir.

Kısakürek’in, ideal ve gerçek milliyetçilik olarak tarif ettiği anlayışın en önemli özelliği, teorik ve ampirik içeriğinin İslam tarafından doldurulmuş olmasıdır. İttihat Terakki ile birlikte, milliyetçiliğin gerek teorik olarak gerekse somut anlamda güçlenmesi ve Türklüğe vurgu yapan söylemlerin artması da bu gelişmede etkili olmuştur. Bunların bir sonucu olarak İslamcılar, Milliyetçili-

ğin dönemin ruhuna daha uygun bir ideoloji olduğu konusunda ikna olmuşlardır. Nitekim İslâmcıların milliyetçilik ile başlangıçta aralarına koydukları mesafe, özellikle Mehmet Akif Ersoy'un çabaları ile önemli ölçüde kapanmıştır.

Genel olarak ele alırsak Din ve Milliyetçiliğin birbirine zıt olup sonradan birleşen tandansında (eğilimi) ortak yönleri incelersek Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin tarihte yaşamış oldukları savaşlar ve 30 yıl süren din ve mezhep savaşlarının sonunda varılan 1648“Westphalia Antlaşması” milletleri oluşturan süreçlerin başlangıcı sayılır. Sonraki süreçte dinin bıraktığı boşluk Milliyetçilikle doldurulmaya çalışılmıştır. Politik bilimci Anderson'a göre Milliyetçilik tıpkı din gibi yaşananları kadere dönüştürebilecek bir kutsiyet taşımaktadır ve millet, ezeli bir geçmişten gelmek ve bir ebede ilerlemek gibi kutsallaştırıcı söylemlere sahiptir.

Din ve milliyetçilik ilişkisini mekânsal ve zamansal olarak değerlendiren araştırmacılar, belirli bir dini cemaatin, belirli bir toprak parçası üzerinde uzun süre yaşamış olmasının millet olma duygusuna ve bilincine yol açtığını iddia etmektedir. Dini ve etnik kimlik arasındaki benzerliklerin bir kültürel sınıflama ölçütünden geldiğini, çoğu kez çakıştıklarını ve birbirlerini güçlendirdiklerini ve bu yolla tek tek ya da birlikte güçlü cemaatleri harekete geçirebildiklerini söyleyen Sosyolog Anthony Smith, “Milliyetçilik özünde laik bir ideoloji olsa da dini milliyetçilikte yadırgatıcı bir yan yoktur” der. Anthony Smith, dünya dinlerinin etnik grupları ve etnik sınırları aşmaya çalışırken belli etnik grupların kendilerini korumak adına en dindar cemaatlere dönüştürebildiğine dikkat çekmiştir. Tarihçi Hobbsbawn'a göre ise modern ulusçuluklar dine, üyelerinin bağlılığı üzerinde tekel kurmasına mâni olacak bir güç olarak bakar ama aynı zamanda dinin birleştirici misyonundan da istifade etmek ister

Din ve milliyetçiliğin karşılıklı etkileşimine örnek vermek gerekirse Balkanlar'da dinin Milliyete dönüşmesine en belirgin örneklerden biri Müslüman Boşnaklardır. Yugoslavya'nın bir parçası olarak Bosna'da yaşayan Müslümanların, kimliklerindeki "milliyet" bölümüne Müslüman yazma hakkı için mücadele etmeleri ve kazanmaları dikkat çekici bir örnektir. Milliyet' boşluğuna Müslüman yazmak için verilen mücadele, Boşnakların aynı dili konuştukları Müslüman olmayan kesimden ayrışmalarının bir yoludur. Aksi takdirde onlar da Katolik ya da Ortodoks görülebileceklerdir. Milliyetçilik ve din ilişkisine verilecek ilginç örneklerden biri de Hıristiyan Gagavuz Türklerinin Türkiye'ye göç etmek istemelerine rağmen kabul edilmemeleri, Türk-Yunan nüfus mübadelesinde Hıristiyan Karaman Türklerinin ise Yunanistan'a gönderilmesidir.

Din ve milliyetçilik ilişkisi özellikle millet kavramının sentetik bir kavram olup tarihsel akış içerisinde kendine yer bulması ve doğal ve doğuştan bir kavram olan" din" içerisine yerleştirilmesi ile gündem güne artmaktadır. Başta zıt olan iki akımın küresel ve kapital çıkarlarca yan yana getirilip büyük bir güç oluşturması ve bu uğurda birçok kan dökülmesi sorgulanması gereken bir gerçek olup, gerek dinin gerekse milliyetçiliğin kötü niyetli akıllılarca(!) toplumu kötü niyetlice kullanmada bir güç olarak işlenmesine 'dur' denilmelidir. Din olgusunun insanları birleştireceğine savaş unsuru olarak kullanılması gayet üzücüdür. Yine İnsanların etnik kökenlerinin kültür mozağıne değil de kan mozağıne dönüştürülmesi de sorgulamamız gereken bir durumdur. Ayrıca İslam dini nezdine baktığımızda milliyetçilikle de uyuşmadığı bir gerçektir.

Olaya Kur'an a göre bakarsak Hucurat Suresi 49. Ayette "*Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dışiden yarattık. Birbirinizi tanıyasınız diye milletlere ve boylara ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, yanlış yapmaktan en çok sakınmanızdır. Allah daima bilen, her şeyin iç yüzünden haberdar olandır.*" Vahyedilir.

Yine Nisa Suresi 1. Ayetinde Yüce Allah şöyle buyurur;” *Ey İnsanlar! Atanızı bir tek nefisten yaratan, eşini de o nefisten yaratan, o ikisinden pek çok erkeği ve kadını üreten Sahibinizden çekinerek kendinizi koruyun. Birinden bir şey isterken adımdığınızı Allah’a, bir de akrabalık bağlarına saygılı olun. Allah sizi gözetlemektedir.”*

Ayrıca Rum Suresi 22. Ayette “*Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da Allah’ın ayetlerindedir. Bunda, bilenler için ayetler vardır.”* Vahyedilir.

Her insan Âdem Peygamber soyundandır. Kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Herkes saygındır. Para, ırk, şöhret ya da statü önemli değildir. Üstünlük sadece takvadır. Onu da ancak Yüce Allah bilir.

Nitekim Hucurat Suresi 13. Ayette de “*Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizi tanıyasınız diye oymaklara ve boylara ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, Allah’tan en çok çekinenizdir. Her şeyin iç yüzünü bilen Allah’tır.”* Vahyedilmiştir

GENÇ OSMANLILAR'IN İDEOLOJİSİ VE AVRUPA ETKİLERİ

19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Genç Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtarmak için köklü siyasi reformlar savunan aydınlar topluluğuydu. Temel ideolojileri, anayasal meşrutiyet kurarak padişahın yetkilerini kanunla sınırlandırmak ve halkın yönetime katılmasını sağlamaktı. Genç Osmanlılar özgürlük, vatan sevgisi ve millet egemenliği kavramlarını ön plana çıkardılar. Örneğin önde gelen Genç Osmanlılardan Namık Kemal, Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet'in anayasasını övgüyle incelerken, genç Osmanlıların siyasi ideallerini “milletin hâkimiyeti, kuvvetler ayrılığı, yöneticilerin sorumluluğu, kişisel özgürlük, eşitlik, fikir ve basın hürriyeti, dernek kurma serbestisi, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı” şeklinde özetlemiştir. Parlamento geleneğini de örnek alan Namık Kemal, halkın kamuoyu gücünün iktidarı denetlemesini bir model olarak görmüştür.

Genç Osmanlılar, Avrupa'daki Aydınlanma Çağından ve liberal düşünce akımlarından derinden etkilenmişlerdi. Avrupa'da gelişen özgürlük, yurttaşlık ve anayasal yönetim fikirlerini Osmanlı toplumuna uyarlamaya çalıştılar. Bu aydınlar Fransa'daki 1789 Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, adalet fikirlerinden ve 1848 Devrimleri'nin ulusçuluk rüzgârından ilham aldılar. Örgütlenme yöntemlerinde bile Avrupa'daki gizli cemiyetleri örnek aldılar; 1865'te İstanbul'da kurulan İttifak-ı Hamiyet (Vatanseverler İttifakı) cemiyeti, İtalya ve Fransa'daki Carbonari türü gizli örgütlenmeleri model almıştı. Genç Osmanlılar Paris ve Londra gibi Avrupa merkezlerinde faaliyet göstererek, Avrupa kamuoyundan destek aradılar. Burada çıkardıkları Hürriyet gazetesiyle (Londra ve sonradan Cenevre yayın merkezli) liberal siyasi ilkeleri ve parlamento talebini savundular. İslamiyet ile modern siyasi ilkeleri bağdaştıran bir yaklaşım sergileyerek Osmanlı toplumunda bir İslami meşrutî sistem fikrini geliştirdiler. Genç Osmanlılar'a göre

meşveret (şura) ve temsil gibi kurumlar İslam'ın özünde de vardı ve Avrupadan gelen anayasal düzen bu prensiplerle çelişmezdi.

Avrupadaki fikir akımlarının Genç Osmanlılar üzerindeki etkisi somut biçimde de görülür. Bu aydınlar J.J. Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi Aydınlanma Devri filozoflarının eserlerini Osmanlıcaya tercüme ettiler. Örneğin Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncesi ve "halk egemenliği" kavramı Genç Osmanlılar'ın "millet hâkimiyeti" söylemini destekliyordu. Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı ilkesi, bir anayasa ile yasama, yürütme, yargı ayırımına gidilmesi fikrine ilham verdi. Voltaire'in akılcılık ve laiklik vurgusu, özgür düşünce ve din ile devlet işlerinin ayrılması yönündeki arayışlarını etkiledi. Sonuç olarak Genç Osmanlılar, Osmanlılık adı verilen bir düşünce akımı geliştirerek dil, din, ırk ayırımı yapmadan tüm Osmanlı tebaasının ortak bir vatan ve vatandaşlık bilinci etrafında birleşmesini hedeflediler. Bu ideoloji, Fransız Devrimi'nin "ulus" anlayışından esinlenmiş bir Osmanlı ulusçuluğuydu.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki'nin İdeolojisi ve Avrupa Etkileri

Jön Türkler, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında 2. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı çıkmış, Osmanlı'da meşrutiyeti yeniden tesis etmek isteyen genç aydın ve subayların oluşturduğu harekettir. Genç Osmanlılar'ın açtığı yolda ilerleyen Jön Türkler, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başrolü oynadılar. Jön Türk hareketi içinde farklı ideolojik eğilimler bir arada bulunuyordu. Bunlar arasında Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık, liberalizm ve Pozitivizm vb. akımlar sayılabilir. Ortak amaçları mutlak monarşiyi sınırlayıp anayasal düzeni geri getirmek ve imparatorluğun birliğini korumak olsa da, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yöntemler konusunda farklı fikirlere sahiptiler. Avrupadaki milliyetçilik dalgası Jön Türklerin bir kısmını Türkçülük fikrine yöneltirken bir kısımda İslamcılığa yaklaştı.

Batıcılık akımı, Avrupa medeniyetinin bilim ve teknik alanındaki üstünlüğünü kabul edip Osmanlı'nın yüzünü tamamen Batı'ya dönmesini savunan aydınları ifade ediyordu. Pozitivizm ise özellikle Ahmed Rıza Bey gibi Jön Türk düşünürlerini etkileyen bir akımdı. Görüşe göre toplumsal ilerleme ancak bilimsel akılcılıkla ve Auguste Comte gibi düşünürlerin telkin ettiği olguculuk felsefesiyle sağlanabilirdi. Nitekim Ahmed Rıza liderliğindeki Jön Türk grubu, Paris'te "Terakki ve İttihat" adıyla bir cemiyet kurmuş, adını da Comte'un ünlü "Ordre et Progres" (Düzen ve İlerleme) sloganından esinlenerek koymuştur. Bu grup, merkezîyetçi ve pozitivist çizgisiyle öne çıkarken Prens Sabahaddin liderliğindeki bir diğer Jön Türk grubu Adem-i merkezîyetçilik (yerinden yönetim) ve liberal ekonomik politikaları savunuyordu. Prens Sabahaddin, Osmanlı'da liberalleşme ve yerel özerklik hedeflerken, Ahmed Rıza grubu Osmanlı'nın kendi kendine bilim ve eğitim yoluyla güçlenebileceğini düşünüyordu. Bu fikir ayrılıkları, 1902'de Paris'teki Jön Türk Kongresi'nde su yüzüne çıkmış, kongre sonucunda Ahmed Rıza'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahaddin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti şeklinde iki ayrı örgüt ortaya çıkmıştır.

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte Jön Türkler Osmanlı yönetiminde söz sahibi oldular. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Jön Türk Devrimi sonrasında en güçlü siyasi yapı olarak iktidarı fiilen kontrol etmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin ideolojisi, başlangıçta Osmanlılık ağırlıklıydı. Farklı etnik ve dini grupları Osmanlı vatandaşlığı paydasında birleştirerek imparatorluğu bir arada tutmaya çalıştılar. Ancak bu Osmanlıcılık politikası, kısa sürede zorlu engellerle karşılaştı. 1912-13 Balkan Savaşları sırasında imparatorluğun Balkan toprakları elden gidince, Sırp, Yunan, Bulgar ve Arnavut milletleri Osmanlı'dan koptu. Ardından 1. Dünya Savaşı yıllarında Arap vilayetlerinde büyük bir isyan çıkıp Araplar da Osmanlı'dan ayrılma sürecine

girince, Osmanlılık ve İslamcılık fikri de ciddi darbe aldı. Bu dönemde Türkçülük ideolojisi İttihatçı kadrolar arasında giderek önem kazandı. Ziya Gökalp gibi düşünürlerin şekillendirdiği Türk milliyetçiliği, imparatorluğun Türk ve Müslüman unsurlarla Anadoluya dayanarak yeniden diriltilebileceği ümidini aşıyordu. İttihat ve Terakki, bir yandan resmi söylemde hâlâ Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü vurgulasa da, pratikte Turancı-Türkçü politikalara yöneldi. 1913 'Babıali Baskını' ile tek parti iktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki, özellikle 1913-1918 arasında Türk milliyetçiliğini devlet politikası haline getirdi. Bu doğrultuda Türk Ocağı gibi milli kurumları destekleyerek Türk dili, tarihi ve kültürünü yüceltme çalışmalarını teşvik ettiler. Avrupalı devletlerin yükselen ırkçılık ve Sosyal Darwinizm fikirleri de İttihatçıların bazı politikalarına etki etti. Örneğin, İttihat ve Terakki içindeki radikal kanat, devletin bekası için toplumun "en güçlü unsuru" saydıkları Türkçülüğün lehine tedbirler aldı.. Pozitivizm ve materyalizm gibi Avrupa çıkışlı fikirler, onları laik ve merkezîyetçi bir yönetim kurmaya yöneltti. Öte yandan Avrupa'daki milliyetçilik çağının etkisiyle Osmanlı'daki çok etnik yapıyı tek bir ulus kimliği altında birleştirme fikrini düşündüler. İmparatorluğun son yıllarında ise daha otoriter ve sert bir Türk milliyetçiliği eksenli bir yönetim tarzını benimsediler.

Peki, Osmanlı Devleti Devam Etseydi Cumhuriyet Kurulur muydu?

Tarihte Osmanlı Devleti, 1. Dünya Savaşı'nın ardından fiilen sona ermiş, 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla saltanat kaldırılarak Osmanlı Hanedanı'nın 6 asrı aşkın yönetimine resmen son verilmiştir. Ardından **29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiş ve yönetim şekli cumhuriyet olmuştur.** Peki, tarih farklı gelişse ve Osmanlı devleti bir şekilde devam etseydi, Türkiye'de yine cumhuriyet rejimi kurulur muydu?

Öncelikle, Osmanlı Devleti'nin devam etmesi için birkaç farklı varsayım düşünülebilir. Örneğin Osmanlı, 1. Dünya Savaşı'na girmeyip ayakta kalabilseydi yahut savaştan yenik çıkmasına rağmen daha küçük bir imparatorlukla monarşi olarak varlığını sürdürseydi (İstanbul ve Anadolu'nun bir kısmını kontrol eden bir Sultanlık gibi) Bu durumlarda, Başlangıçta cumhuriyet ilan edilmez, muhtemelen meşruti monarşi modeli devam ederdi. Örneğin İngiltere, Belçika, Hollanda gibi monarşiler 20. yüzyılda varlıklarını korurken sembolik krallar ile demokratik parlamenterleri bir arada yaşatabildiler. Osmanlı da benzer biçimde bir anayasal monarşiye dönüşebilirdi.

Ancak diğer yandan Osmanlı Devleti'nin devam ettiği bir senaryoda uzun vadede cumhuriyetin yine de kaçınılmaz olabileceğini savunan görüşler de vardır. 20. yüzyıl, imparatorlukların çözülüp yerini ulus devletlere bıraktığı bir çağ olmuştur. Osmanlı eğer 1. Dünya Savaşı'nı atlatıp kısmen varlığını korusaydı bile, hızla değişen dünya koşullarında hanedan yönetiminin ömrü tartışmalı olacaktı ve Osmanlı'nın da diğer yıkılan köklü imparatorluklar gibi benzer akibete uğraması muhtemeldi. Zaten Milliyetçilik ve halkçılık akımları Osmanlı tebaasını da etkilemişti. 1909'da padişahın yetkileri meclis lehine ciddi şekilde kısıtlanmıştı. Eğer Osmanlı devam etseydi, belki 1920'lerde veya 1930'larda milli egemenlik fikri güç kazanarak monarşiyi tamamen tasfiye edebilirdi.

Şunu da vurgulamak gerekir ki Osmanlı'nın devam ettiği bir senaryonun nasıl sonuçlanacağı, hanedanın tavrına da bağlı olurdu. Sultan Vahdettin döneminde İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleriyle işbirliği yapıp Milli Mücadele ye karşı bir konum alınca, insanların gözünde Osmanlı saltanatı itibar kaybetmişti. Fakat tam tersine, eğer ki Osmanlı sultanı milli direnişin başına geçse veya milli güçlerle uyumlu hareket etseydi, belki yeni devlet sultanlığa bağlı kalabilirdi. Öte yandan, Osmanlı'nın devamı senaryosun-

da modernleşme hamlelerinin hızı ve niteliği de farklı olabilirdi. Atatürk önderliğinde cumhuriyet yönetimi çok radikal ve ileri reformlar yaptı. (harf İnkılabı, laiklik, vb.) Monarşili bir düzende bu reformların bu denli hızlı ve köklü yapılması zordur. Cumhuriyet rejimi, devrimci dönüşümlere daha açıktı, çünkü yepyeni bir başlangıç hissi yaratmıştı. Osmanlı devamında ise reformlar daha sınırlı kalabilirdi. Örneğin hilafetin hemen kaldırılması yerine belki hilafet korunur veya din işleri ayrı bir statüde tutulurdu. Bu durumda Türkiye daha muhafazakâr bir modernleşme çizgisinde ilerleyebilirdi.

Kısacası alternatif tarih açısından bakarsak, Osmanlı devam etmiş olsaydı başlangıçta cumhuriyet kurulmayabilirdi, ama uzun vadede Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ya monarşi iyice sembolikleşerek İngiltere örneğinde olduğu gibi kalırdı ya da sonunda bir cumhuriyetle sonuçlanırdı.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin devam ettiği bir senaryoda Türkiye'de cumhuriyetin kurulması kesin olmamakla birlikte yüksek bir olasılık olarak değerlendirilebilir. Ya Osmanlı monarşisi 20. yüzyıl ortalarında bir noktada barışçıl şekilde son bulur ve cumhuriyete geçilirdi, ya da monarşi kalsa bile fiilen demokratik bir rejime dönüşürdü. Fikrimce; rejim olarak Cumhuriyet rejiminin, İmparatorluk rejimine göre çok daha hakkaniyetli olduğunu düşünmekteyim. Aslında sistemden de ziyade en önemlisi insanları eğitmeliyiz. Adil insanlar ve adil yöneticilerin olduğu her sistem, görünüşte daha halkçı görünen ama kötü yöneticilerin çıkar amaçlı başa geçtiği liyakatsiz sistemlerden daha etkili olur. Krallıkla yönetilen ancak çok adil ve dürüst kralın yönettiği bir ülke, sözde cumhuriyetle yönetilen ancak yönetimde her türlü uçkâğıdın ve liyakatsizliğin olduğu bir ülkeden daha huzurlu da olabilir. Önemli olan ahlâktır.

OSMANLI VE TÜRKİYE'DE İDEOLOJİK TARİH İNCELEMESİ

Siyasette sağ ve sol kavramları, kökenini 18. Yüzyıl Fransız Devrimi'nden alan ve zamanla evrenselleşen ideolojik yönelimleri tanımlar. Sol, genellikle toplumsal ilerlemeyi, laikliği, eşitlikçi ve devrimci değişimleri savunan ideolojileri ifade ederken; sağ ise daha çok geleneğin korunmasını, otoriteye bağlılığı, dine veya milliyetçiliğe vurgu yapan muhafazakâr tutumları temsil eder. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu terimler modern anlamlarıyla kullanılmasa da, benzer ideolojik ayrımlar gelenekçi ve reformcu şeklinde kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise 20. yüzyıldan itibaren sağ-sol eksenini, siyasi partilerin konumlanmasında belirleyici olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İdeolojik Yapı ve Dönemler

Osmanlı İmparatorluğu, 1299'da kuruluşundan itibaren mutlak monarşi ile yönetilen, İslam dinine dayalı bir imparatorluktu. Bu yönetim biçimi günümüz siyasi görüşlerine birebir oturmasa da (anakronik bir hata olur) muhafazakâr sağ olarak nitelendirilebilecek bir karaktere sahipti. Devletin meşruiyeti dine ve geleneksel hanedan otoritesine dayanıyordu. Padişah, hem dünyevi hem dini otoriteyi (halife unvanıyla) şahsında toplayan mutlak hükümdardı. Toplum, hiyerarşik bir düzen içinde millet sistemi ile yönetiliyor, farklı din ve milletlerden tebaalar kendi cemaat önderlerinin gözetiminde yaşarken, Osmanlı hanedanı ve bürokrasisi devletin bekasını her şeyin üstünde tutuyordu.

Kuruluş Dönemi

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi, Osman Bey'in beylikten devlete geçişinden İstanbul'un fethine kadar uzanır (1299-1453). Bu dönemde ideolojik bir ayrışmadan ziyade, fetih ruhu ve gaza ideolojisi (İslam uğruna cihat etme ülküsü) hâkimdi. Osmanlı beylik olarak ortaya çıktığında, Selçuklu mirasından ve İslami yönetim prensiplerinden etkilenmişti. Devletin ideolojisi

diyebileceğimiz şey, padişah ve çevresinin güdümünde şekillenen pragmatik bir yönetim anlayışıydı: Fethedilen topraklarda yerel unsurlarla uzlaşılarak toleranslı bir düzen kuruluyor, gayrimüslim halklar millet sistemi kapsamında dini özerklik karşılığı vergiye bağlanıyordu. Bu sayede Osmanlılar, tebaalarının bağlılığını kazanıp hızla genişleyebildiler. Ancak bu dönemde “sağ-sol” anlamında bir ayrışma yoktu; yönetici elitin İslam’ı ve töreyi referans alan dünya görüşü egemendi ki bu, bugünün terimleriyle oldukça muhafazakâr bir duruş sayılır.

Yükselme Dönemi

Osmanlı’nın Yükselme Dönemi, İstanbul’un fethiyle doruğa çıkıp Kanuni Sultan Süleyman dönemi ve 2. Selim dönemiyle büyüyen ve Sokullu Mehmed Paşa’nın ölümüyle biten imparatorluğun en güçlü olduğu zaman dilimidir. Bu dönemde devlet yapısı merkezileşti, klasik Osmanlı sisteminin kurumları olgunlaştı. İdeolojik olarak baktığımızda, Osmanlı yönetimi kendini cihan imparatorluğu olarak konumlandırmıştı ve padişah “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” kabul ediliyor, düzenin sürdürülmesi en büyük değer sayılıyordu. Muhafazakârlık bu dönemde devlet politikalarının temelini oluşturuyordu: Geleneksel toplumsal düzen korunuyor, din adamları (ulema) ve askeri sınıf (yeniçeriler, sipahiler) düzeni korurlardı.

Osmanlı’nın yükseliş ideolojisi, fetih ve kudret üzerine kuruluydu. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethedip imparatorluğu bir dünya gücüne dönüştürürken, yönetimde de kısmen meritokratik (liyakat) sayılabilecek uygulamalar getirildi. Bu, bir yandan pratik bir yönetim akıydı ama diğer yandan da eski aristokrasiye dayanmayan, padişaha kul olan yeni bir elit sınıf yaratarak merkezi otoriteyi güçlendirdi. Bu dönemde henüz Osmanlı yönetici elitinde belirgin bir “sol” sayılabilecek fikir akımı yoktu; ancak Rönesans Avrupasıyla etkileşim artıyor, reform ihtiyacı henüz hissedilmese de Batı’da olan biten dikkatle izleniyordu.

Duraklama Dönemi

Duraklama Dönemi olarak adlandırılan 17. Yüzyıl, Osmanlı'nın büyük toprak kayıpları yaşamasa da eski ihtişamını yitirmeye başladığı, idari ve askeri alanda zafiyet emareleri gösterdiği dönemdir. Bu dönemde Osmanlı yönetimi sorunları genellikle geçmişe dönüş çabasıyla çözmeye çalıştı. Örneğin, Yeniçeri Ocağı bozulduğunda çözüm olarak eski disiplini geri getirme teşebbüsleri veya ekonomik krizlerde lüks tüketimi yasaklama gibi tedbirler göze çarpar. Bu refleksler, ideolojik olarak gericilik veya en azından yeniliklere direnme şeklinde değerlendirilebilir ki bu da devleti yönetenlerin bakış açısının ne kadar “muhafazakâr sağ” çizgide kaldığını gösterir.

Bununla birlikte 17. Yüzyılda, özellikle 4. Murad ve Köprülüler döneminde, devleti toparlamak için güçlü ve merkeziyetçi hamleler yapıldı. Bu hamleler ideolojik bir yenilik getirmedi; esas amaç devlet nizamının eski ihtişamına getirmektir. İlk kez bu yüzyılda Osmanlı aydınları arasında “Neden geri kaldık?” sorusu sorulmaya başladıysa da, buna verilecek cevap genelde öz değerlere dönmek şeklinde oldu. Kısacası Duraklama devrinde Osmanlı, kendi içinde ilerici gerici çatışmasından çok, mevcut düzeni restorasyon çabasıydı. Bu anlamda, keskin bir sağ-sol kamplaşması yoksa da değişim talep edenlerle statükoyu koruyanlar arasında bir gerilim doğmaya başladığını söylemek mümkündür.

Gerileme ve Modernleşme Dönemi

18. yüzyıl ile birlikte Osmanlı'nın gerileme dönemi belirginleşti. Askeri yenilgilerle toprak kayıpları hızlandı. (Örneğin 1699 Karlofça Anlaşması ilk büyük toprak kaybıdır). Bu yüzyılda Osmanlı yöneticileri ilk kez Batı'nın üstünlüğünü kabul etme ve buna karşı reform arayışına girme belirtileri gösterdiler. 3. Ahmet dönemindeki Lale Devri (1718-1730) bir zevk ve sefahat dönemi olmasının yanı sıra Avrupa etkilerinin Osmanlı elit hayatına gir-

diği, matbaanın kurulması gibi yeniliklerin denendiği bir süreçti. Bu dönemde ilk kez Osmanlı'da Batı özentisi tartışmaları yaşanmış, ama muhafazakâr kesim bu tür yenilikleri hoş karşılamamıştır. Nitekim 1730'da Patrona Halil İsyanı ile Lale Devri son bulurken isyancılar, "eski düzeni bozduğu" gerekçesiyle yenilik yanlısı sadrazamı hedef almışlardır. Bu olay, Osmanlı'da yenilikçi (nispeten sol diyebileceğimiz reformcu çizgi) ile gelenekçi (sağ-muhafazakâr) çizgi arasındaki ilk ciddi çatışma olarak görülebilir.

Gerileme döneminin asıl kırılma noktası, 3. Selim ve sonrasındaki reformculardır. 3. Selim (1789-1807) Nizam-ı Cedid adlı kapsamlı bir reform hareketiyle Avrupa tarzı bir ordu kurmaya çalışmış, modern okullar açmış, maliyeyi düzeltmeye girişmiştir. Bu atılımlar, dönemin ulema ve yeniçeri gibi statükocu güçlerinde büyük dirençle karşılaştı ve sonuçta 3. Selim bir yeniçeri ayaklanmasıyla tahttan indirilip öldürüldü. Onun akıbeti, Osmanlı'da yenilikçi hareketlerin ne denli "tehlikeli" sayıldığını ve muhafazakâr direnç duvarının sertliğini gösterir. Ancak reform fikri durmamış, 2. Mahmud (1808-1839) 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırarak (Vak'a-i Hayriye) reformların önündeki büyük engeli kaldırmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, ayakta kalabilmek için artık devletin köklü yenilenmesi gerektiğini idrak etmiş durumdaydı. Bu nedenle Tanzimat Dönemi (1839-1876) olarak bilinen süreçte peş peşe fermanlar ve reformlar ilan edildi. Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile hukukun üstünlüğü, mülkiyet güvencesi, din ve dil farkı gözetmeden Osmanlı vatandaşlarının eşitliği gibi liberal sayılabilecek ilkeler kabul edildi. Bu reformlar, sekülerleşme yönünde de önemli adımlardı. Örneğin ceza kanunları ve ticaret kanunları hazırlanırken Fransız hukukundan esinlenildi, dini hukuk yerine laik hukukun temelleri atıldı. Tanzimat'la birlikte modern anlamda bir Osmanlılık ideolojisi gelişmeye başladı; imparatorluğu bir arada tutmak

için bütün etnik ve dini grupları Osmanlı vatandaşı sayan bir üst kimlik yaratılmaya çalışıldı. Bu, aslında çok uluslu imparatorluğun bütünlüğünü koruma çabasıydı ve bir bakıma imparatorluğu kurtarmak için ilerici fikirlerin uygulanması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Tanzimat dönemi, Osmanlı tarihinde belki “sol” diyemesek bile liberal ve modernleşmeci fikirlerin devlet politikası haline geldiği ilk dönemdir.

Tanzimat'ın ardından 1. Meşrutiyet (1876) ilan edilerek ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) yürürlüğe kondu ve meşrutiyet (anayasal monarşi) yönetimine geçildi. Bu gelişme, dönemin Genç Osmanlılar hareketinin fikirsel zaferiydi. Genç Osmanlılar (Namık Kemal, Ziya Paşa vb), Osmanlı'da hürriyet, vatan, millet kavramlarını tartışmaya açan, meşrutî monarşi yanlısı entelektüellerdi. Onlar, İslam ile liberal değerleri sentezleyen bir ideoloji benimsiyorlardı. Padişahın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırıldığı, halkın meclis aracılığıyla yönetime katıldığı bir düzen istiyorlardı. 1876'da 2. Abdülhamid, Genç Osmanlıların desteğiyle meşrutiyeti ilan etti ve ilk Osmanlı parlamentosu açıldı. Bu olay, Osmanlı'da “sol” diyebileceğimiz anayasal-demokratik geleneğin başlangıcı sayılabilir. Ancak gelişme uzun ömürlü olmadı; 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) felâkete dönüşünce Sultan 2. Abdülhamid parlamentoyu kapatarak anayasayı rafa kaldırdı ve istibdat denilen 33 yıllık mutlakiyet dönemini başlattı. Abdülhamid döneminde baskıcı bir yönetim kurulurken, Pan-İslamizm resmi ideoloji haline geldi. Yani padişah, imparatorluğu bir arada tutmak için İslam birliğini vurguluyor, halifelik gücünü kullanarak özellikle Müslüman tebaayı elinde tutmaya çalışıyordu. Öte yandan Osmanlıcılık ideolojisi, imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla tüm milletleri eşit vatandaşlık paydasında bir arada tutmayı hedefliyordu. Ancak 1870'lerden itibaren hız kazanan milliyetçilik fırtınası, özellikle Balkan milletleri arasında bağımsızlık arzu- larını harekete geçirerek Osmanlıcılık idealine darbe vurdu.

Bu ideolojik dönüş, Tanzimat'ın Osmanlıcılık (Osmanlı milliyetçiliği) fikrinin başarısızlığa uğradığını gösteriyordu. 2. Abdülhamid'in otoriter yönetimi, imparatorluğu da göreceli bir istikrara kavuştursa da özgürlükçü ve yenilikçi fikirleri baskıladı. Onun istibdatına karşı olanlar ise yurt dışında örgütlenerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında muhalefet kurdu.

1908'de 2. Meşrutiyet ile 2. Abdülhamid'e karşı ayaklanan Jön Türkler (Genç Türkler), meşrutiyeti yeniden ilan etmeyi başardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kısa sürede ülkenin fiili yöneticisi konumuna geldi. İttihatçılar ideolojik olarak kendilerini modernist ve vatansever olarak tanımlıyordu. Çoğu Batı'da eğitim görmüş bu kişiler, Osmanlı'yı kurtarmak için bilimi ve çağdaş kurumları benimsemek gerektiğine inanıyordu. Başlangıçta Osmanlıcılık fikrine bağlı kalsalar da, Balkan Savaşları ve imparatorluğun çözümlenmesiyle Türk milliyetçiliğine yöneldiler. İttihat ve Terakki'nin son yıllarında Osmanlı devlet politikası resmen Türk milliyetçisi ve merkezietçi bir çizgiye kaydı. Örneğin Türkçe'nin hâkim dil kılınması, gayrimüslim ve gayri Türk unsurların denetim altına alınması gibi politikalar güdüldü. Bu sırada muhalefetteki Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi partiler ise İttihatçıların merkezietçiliğine karşı âdem-i merkezietçi (yerinden yönetimci ve liberal) fikirleri savunuyorlardı. 1911'de Türk Ocağı kurulması, 1913 sonrasında Türkçülüğün devlet ideolojisi gibi benimsenmesi durumu Osmanlı'da milliyetçilik akımının zirveye çıkışıydı. Bu gelişmeler, imparatorluktaki "Sol" diyebileceğimiz çok kültürlü, liberal Osmanlıcılık fikrinin yerini giderek sağ çizgili etnik milliyetçiliğin aldığını gösteriyordu. İmparatorluğun son yıllarında Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları arasında ideolojik bir çekişme yaşandı.

Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı yenilgisiyle tamamen çöktü. (1918) İmparatorluğun dağılmasında milliyetçilik akımlarının büyük rolü oldu. Balkan milletlerinin ayaklanma-

ları, Arap milliyetçiliğinin yükselişi gibi gelişmeler imparatorluğu içeriden parçaladı. Osmanlı yönetici elitinin muhafazakâr monarşik düzeni, çağın milliyetçi ve demokratik akımlarına direnemedi. Osmanlı'nın son yüzyılı ideolojik bir dönüşüm ve mücadele dönemidir. Bu dönem Muhafazakâr İslamcı monarşiden, sekülerleşen ve milliyetçileşen bir proto-milli (ilk versiyon) devlete doğru evrilme çabasıyla geçti. İmparatorluk yıkılırken oluşan bu ideolojik durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda belirleyici olacaktır...

Özetlersek, Osmanlı ideolojisi genel hatlarıyla kuruluşundan 19. Yüzyıl ortalarına dek muhafazakâr-sağ bir teokratik monarşiydi. 19. Yüzyıl ortasından sonra liberal reformlar devreye girdi, milliyetçilik güçlü bir akım olarak doğdu ve imparatorluğun çöküş sürecinde seküler Türk ulusçuluğu baskın çıktı. Sosyalizm veya sosyal demokrasi gibi fikirler ise ancak imparatorluğun sonlarında marjinal (küçük etkisiz) düzeyde görüldü. Bu ideolojik olgular, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Türkiye'nin siyasal hayatına yön verdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nde İdeolojiler ve İktidar Partileri

1923'te Osmanlı'nın küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti, ideolojik olarak büyük bir dönüşümün ürünüdür. Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Milli Mücadele, anti-emperyalist bir bağımsızlık savaşı olmakla birlikte içeride eski düzeni yıkan devrimci bir karaktere de sahipti. Yeni cumhuriyet, monarşi ve halifeliği kaldırarak seküler ve ulusal egemenliğe dayalı bir devlet kurdu. Bu süreçte ortaya konulan resmi ideoloji Kemalizm (Atatürkçülük) olarak bilinir. Kemalizm, Atatürk'ün ilkeleri etrafında şekillenen ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından "Altı Ok" ile sembolize edilen bir ideolojydü.

'Altı Ok' ta Cumhuriyetçilik, Osmanlı'daki saltanatın yerine halk egemenliğine dayalı cumhuriyet rejimini koymayı amaç-

lar. Milliyetçilik, tüm vatandaşların Türk milleti kimliği altında birleşmesini (tam etnik değil yurttaşlık temeli) hedeflerken eski imparatorlukçu ve ümmetçi yapıyı reddeder. Halkçılık, sınıf ayrımlarını reddeden, toplumun bir bütün olarak refahını amaçlayan popülist sayılabilecek bir yaklaşımdır. Devletçilik; ekonomik kalkınmada devletin yönlendirici rol oynamasını öngören, özel teşebbüsü tamamen dışlamasa da stratejik sektörlerde devlet yatırımlarını savunan bir modeldir. Laiklik ise devletin dinden ayrılmasını, din işlerinin devlet kontrolünde tutulmasını ve dinin kamu alanındaki etkisinin sınırlandırılmasını ifade eder. İnkılapçılık ise sürekli modernleşmeyi, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için gereken sosyal ve kültürel dönüşümlerin yapılmasını anlatır.

Kemalizm, tek parti döneminde (1923-1945) Türkiye'nin tüm politikalarını belirleyen çerçeveydi. Bu ideolojiye baktığımızda, sağ sol çizgisine aslında pek sığmayan özgün bir karışım görürüz. Bir yönüyle Kemalizm oldukça devrimci ve ilerici idi. Saltanatı ve halifeliği kaldırması, harf devrimi, kadınlara siyasi haklar tanınması gibi radikal reformlar, toplumu esaslı bir dönüşüme tabi tuttu. Bu açıdan Kemalizm, toplumsal ilerlemeci (sol) bir çizgi taşır. Ancak diğer yandan, Kemalist rejim otoriter bir tek parti yönetimi kurmuş, muhalefete izin vermemiş, komünizmi ve sol akımları da sertlikle bastırmıştır. Bu da sağ tarafıdır. Devletçilik ilkesiyle karma ekonomi uygulansa da, özel mülkiyet korunmuştur; yani sosyalist bir çizgiye kayılmamıştır. Milliyetçilik ilkesi ile etnik farklılıklar baskılanmış (Dersim olayları, Türk üst kimliğinin zorla benimsetilmesi gibi), bu durum sağ- sert milliyetçi bir yön olarak tanımlanır. Laiklik ilkesi ise dini kurum ve değerlerin kamusal alandan çekilmesini sağladığı için, dindar kesimler nezdinde Kemalizm'i "aşırı sol" bir gibi algılamıştır. Kısacası, Kemalizm hem soldan hem sağdan unsurlar barındıran, ama nihayetinde otoriter-modernleştirici bir devlet ideolojisidir.

Tek parti dönemi boyunca Cumhuriyet Halk Partisi iktidardaydı. Bu dönemde başka bir partiye izin verilmediği için, bir sağ ve sol siyasi rekabeti de yoktu. Ancak CHP'nin içinde farklı kanatlar vardı: Muhafazakâr Kemalistler ve ilerlemeci radikaller buna örnektir. Örneğin Halk Fırkası ilk kurulduğunda bünyesinde muhafazakâr eğilimli ikinci grup oluşmuş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ayrılmalarına izin verilmişti. (1924) Fakat bu muhalefet partisi gericilik gerekçesiyle kapatıldı. Yine 1930'da Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına müsaade etti; bu liberal ve muhalif parti halkta etki yapmaya başlayıp (İzmir Mitingi ve 1930 Yerel seçimleri) rejime karşı odak haline gelince kısa sürede kendini feshetti. Bu olaylar, toplumda muhafazakâr ve liberal taleplerin canlı olduğunu, fakat tek parti yönetiminin buna hak tanımadığını gösterir. Tek parti rejimi boyunca iktidar, kendini "merkez" ya da ne de sağ, sol gibi tanımlamış, komünizm de faşizm de reddedilerek devletçi milliyetçi bir merkezçilik benimsenmiştir. Tek parti döneminde sol ideolojiye alan yoktur. Komünist fikirler ve örgütlenmeler kesinlikle yasaklanmıştır. Hatta daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1921'de TKP kurucusu Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümü akıllarda soru işaretleri bırakmıştır. Sonraki yıllarda da solcu aydınlar tutuklandı, sol yayınlar yasaklanmıştır. Diğer yandan dini-muhafazakâr kesimler de tek parti idaresinde bastırıldı. Bu dönemde Türkiye, dış politikada da dengeci bir çizgi izleyerek 2. Dünya Savaşı'na kadar gelmiştir.

Ekonomik açıdan incelersek Cumhuriyet'in ilk yıllarında kalkınma devlet eliyle yürütüldü. 1920'lerde özel girişim teşvik edilse de 1929 Dünya Buhranı ile devletçilik politikası benimsendi. Devletçi sanayileşme kapsamında beş yıllık sanayi planları uygulandı, temel fabrikalar ve altyapı yatırımları devlet tarafından yapıldı. 1930'larda Sovyet kredileriyle dokuma, demir-çelik gibi sektörlerde fabrikalar kurulup demiryolları inşa edildi.

İsmet İnönü dönemi, Türkiye siyasal tarihinin en kritik ve en tartışmalı evrelerinden biridir. 1938’de Atatürk’ün ölümünden sonra iktidara gelen İnönü, kurucu liderliğin sona erdiği, rejimin ise ilk kez ciddi biçimde kendi ayakları üzerinde durmak zorunda kaldığı bir dönemde ülkeyi yönetmiştir. Bu nedenle İnönü dönemi siyaseti, ideolojik tercihlerden çok “devleti ve rejimi ayakta tutma” refleksiyle şekillenmiştir. 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı küresel belirsizlik ortamı, Türkiye’yi hem askeri hem ekonomik hem de siyasal olarak kırılğan hâle getirmiş; İnönü yönetimi bu kırılğanlığı yönetebilmek için güvenlikçi, merkezîyetçi ve otoriter bir çizgiyi tercih etmiştir. Bu tercihler, dönemin ideolojik çerçevesini belirleyen temel unsurdur.

Siyasal yapı bakımından İnönü dönemi, tek parti rejiminin en belirgin şekilde kurumsallaştığı bir dönemdir. Cumhuriyet Halk Partisi, fiilen devletin kendisi hâline gelmiş; parti, bürokrasi ve ordu arasında neredeyse tam bir özdeşlik oluşmuştur. Seçimler uzun süre sembolik düzeyde kalmış, siyasal katılım büyük ölçüde yukarıdan belirlenen kadrolar üzerinden yürümüştür. Halk, siyasetin öznesi olmaktan ziyade, devletin yönettiği bir kitle konumunda tutulmuştur. Bu durum, devlet ile toplum arasındaki mesafeyi derinleştirmiş; siyaset, halkın taleplerini ifade eden bir alan olmaktan çok, devletin toplum üzerindeki denetimini sürdüren bir mekanizma hâline gelmiştir.

Ekonomik açıdan İnönü dönemi, ideolojik bir tercihten ziyade savaş koşullarının dayattığı zorunlu devletçilikle açıklanır. 2. Dünya Savaşı’na fiilen girilmemiş olsa da, savaş ekonomisinin yükü halkın omuzlarına binmiştir. Varlık Vergisi, Karne uygulamaları, kıtlık, yüksek vergiler ve yoksulluk, geniş kitlelerin devlete olan güvenini sarsmıştır. Devletçi ekonomi politikaları, sosyal adalet üretmekten çok, savaş koşullarında devletin ayakta kalmasını sağlamayı hedeflemiş; bu da halk nezdinde “devlet var

ama bizim için değil” algısını güçlendirmiştir. Bu algı, CHP’nin toplumdaki kopuşunun temel nedenlerinden biri olmuştur.

Dış politikada ise İnönü dönemi, pragmatizmin ve denge siyasetinin hâkim olduğu bir çizgi izlemiştir. İnönü’nün en büyük başarısı, Türkiye’yi 2. Dünya Savaşı’nın yıkımından uzak tutmasıdır. Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında dikkatli bir denge gözetilmiş savaş sonrası dönemde ise Sovyet tehdidi gerekçe gösterilerek Abd eksenine yönelinmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı ile Türkiye, Soğuk Savaş düzenine eklenmiştir; bu tercih, ideolojik bir anti-emperyalist duruştan ziyade, devletin güvenliğini önceleyen bir karar olmuştur.

1946’dan itibaren çok partili hayata geçiş ise İnönü döneminin en kritik kırılma noktasıdır. Bu geçiş, halktan yükselen taleplerin ve uluslararası konjonktürün bir sonucu olarak gerçekleşmiş ancak sürecin kontrollü ve sorunlu olduğu açıktır. 1946 seçimleri adil olmaktan uzaktır ve Demokrat Parti’nin doğuşu, büyük ölçüde CHP’nin otoriter yapısına karşı bir toplumsal tepkinin ürünüdür.

Çok Partili Hayat ve Demokrat Parti Dönemi

2. Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde demokratikleşme hareketleri artarken, Türkiye de tek parti sistemini terketti. 1945’te çok partili hayata geçiş adımları atıldı ve 1946’da yapılan ilk çok partili seçimle muhalefetteki Demokrat Parti Meclis’e girdi. DP’nin kurulması, CHP içinden kopan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi isimlerin önderliğinde gerçekleşmişti. Bu kişiler, CHP’nin özellikle aşırı devletçi politikalarına ve baskıcı uygulamalarına muhalefet ederek daha liberal ve muhafazakâr bir çizgi vaat ettiler. 1950 seçimlerinde ise Demokrat Parti ezici çoğunlukla iktidara geldi. Böylece Türkiye’de iktidar ilk kez el değiştirdi ve tek parti devri sona erdi. DP iktidarıyla basın ve siyasi alanda başlangıçta görece liberal bir atmosfer oluştu.

1950'lerin ilk yarısında demokrasi kültürü güçlenir gibi oldu; ezanın Türkçe okunma zorunluluğu kaldırılıp Arapça ezan serbest bırakıldı, okullara seçmeli din dersi konuldu, radyoda dini program yasağı kaldırıldı. Bu adımlar, muhafazakâr kesimde memnuniyet yarattı. DP başlangıçta CHP'ye karşı kazandığı seçim zaferini “yeter söz milletindir” sloganıyla, halk iradesinin tecellisi olarak sunuyordu. Ancak zamanla DP yönetimi otoriterleşti, basına sansür uygulandı, muhalefete baskılar arttı, CHP ve gazeteciler sert şekilde eleştirildi. Özellikle 1957 seçimlerinden sonra ekonomik sıkıntılar artınca hükümet muhalefeti ve basını suçlayarak Tahkikat Komisyonu gibi antidemokratik uygulamalara girişti. **İç politikada**, ilk yıllardaki özgürleşme hamleleri sonunda yerini gerilim ve kutuplaşmaya bıraktı.

Demokrat Parti'nin ideolojisi kısaca muhafazakâr demokrati olarak tanımlanabilir. DP, bir yandan liberal kapitalizmi ve liberal demokrasiyi benimsediğini ilan etmiş (devletin ekonomideki payını azaltmak, özel sektörü ve yabancı yatırımı teşvik etmek gibi) diğer yandan CHP'nin katı laiklik politikalarından bunalan halk kesimlerine daha fazla dini özgürlük vaatetmiştir. DP'ye bu adımlar geniş muhafazakâr ve kırsal kesim desteği kazandırmıştır. Demokrat Parti kendisini “halkın partisi” olarak konumlandırıp CHP'yi seçkinci, baskıcı, halktan kopuk olmakla eleştirdi. Bu söylem, şehirli bürokratik elit ile taşra muhafazakârları arasındaki ideolojik gerilimi yansıtır. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla DP, Türkiye'yi hızla Batı Bloku'na geçirdi. 1952'de NATO'ya girildi. DP iktidarı, içeride de güçlü bir antikomünizm politikası izledi. Hükümet, sol eğilimli yayınları ve teşebbüsleri sıkı denetim altında tuttu ve dönemde komünizm tehlikesine karşı mitingler, kampanyalar düzenlendi Bu durum, DP'nin dünya görüşünün sağ-muhafazakâr bir çizgide olduğunun göstergesidir. Ancak DP'nin 10 yıllık iktidarının ikinci yarısından itibaren, özellikle 1957 seçimlerinden sonra, siyasal atmosfer yeniden gerilmeye başladı. CHP

muhalefeti ile HP iktidarı arasındaki kutuplaşma sertleşti. DP yönetimi, basın ve muhalefet üzerindeki baskısını artırdı; hükümeti eleştiren gazeteler kapatıldı. Ülke ekonomisi 1958’de ciddi bir döviz krizi yaşayıp dış borç batağına girince DP düşüşe geçti. Muhalefet ve iktidar arasındaki gerilim sokak gösterilerine ve öğrenci protestolarına da yansdı. Bu olaylar, ordu içerisindeki huzursuzluğu da büyüttü. Tarihçi Kemal Karpat’ın değerlendirmesine göre, 27 Mayıs İhtilali, Demokrat Parti döneminde ekonomik ve siyasal güç kazanan yeni sosyal grupları tasfiye etme niteliği taşıyordu, ordunun “demokrasiyi koruma” iddiası sosyolojik açıdan gerçekçi değildi.

Dp’nin ekonomi politikaları, piyasa yanlısı ve popülist özellikler taşıyordu. Tarım sektörüne büyük önem verildi. Tarıma destek, alt yapı yatırımları, Marshall Yardımı’nın da katkısıyla 1950’lerin başında ekonomi hızla büyüdü Traktörleşme ile tarımsal üretim arttı, ABD’nin Marshall Planı desteğiyle çiftçilere kredi ve makine sağlandı. 1950-1954 arası ekonomi yüksek büyüme oranları yakaladı; karayolları yapımı, altyapı yatırımları hızlandı. Kırsal kesimin refahı başlangıçta arttı. Ancak 1954 sonrası ekonomi zorlanmaya başladı. Kore Savaşı’nın yarattığı konjonktürel avantaj bitince ithalat-ihracat dengesi bozuldu. DP, artan harcamaları karşılamak için dış borca yöneldi. Enflasyon yükseldi, döviz sıkıntısı ortaya çıktı. 1958’e gelindiğinde bir **ödeme krizi** patlak verdi; dış borçlar ödenemez hale gelince DP hükümeti IMF ile anlaşmak zorunda kaldı. 4 Ağustos 1958’de TL devalüe edildi. (Bir ülkenin resmi para biriminin diğer ülke para birimleri karşısında veya bir grup para değeri karşısında ya da para standartlarındaki değerinin düşürülmesi)

Dp; 3 seçimde de tek başına iktidar oldu. Bu süreçte CHP kendini konumlandırmakta zorlandı; başlangıçta DP’yi “gericilik” ile suçlayan CHP, halkın DP’ye yönelişini gördükçe söylemini yumuşatmak zorunda kaldı. İsmet İnönü liderliğindeki CHP,

1950'lerin ortasından itibaren kendini ortanın solu olarak tanımlamaya başlayacaktı.

Sonuç olarak 1950'ler, Türkiye'de sağ ile solun ilk net saflaşmasının şekillendiği yıllardır. İktidardaki DP, belirgin biçimde sağ muhafazakâr bir parti olarak, gelenek ve Anadolu değerleriyle barışık, serbest piyasa ekonomisine inanan, Batı ittifakına entegre olmuş ve onların sözünden çıkmayan bir politika izledi. Muhalefetteki CHP ise kendini devletçi geçmişinden farklılaştırmaya çabalayarak daha sosyal adaletçi ve laikçi bir pozisyona evrilmeye gayret etti. Bu ideolojik ayırım, DP iktidarının sonunda yaşanan gerginliklerle daha da belirginleşmiştir. DP hükümeti, basına ve muhalefete karşı otoriter önlemler aldıkça, CHP ve sol entelijansiyaya demokrasi ve özgürlük söylemini yükseltti. 1960'a gelindiğinde toplumsal kutuplaşma artmış, üniversite gençliği ve aydınlar DP'yi otoriterlikle eleştirirken, DP çevreleri CHP'yi ve İsmet İnönü'yü kışkırtıcılıkla suçlar hale gelmişti. Bu keskinleşen ortamda 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime müdahale ederek DP iktidarını devirdi. İlk askeri darbe ile birlikte, Türkiye'de ordu da bu şekilde ideolojik sisteme girdi. Ordu kendini Kemalist devrimin ve laik cumhuriyetin bekçisi olarak konumlandırıyordu.

1960'lar: Yeni Anayasa, Solun Yükselişi ve Sağ Muhafazakâr Cephe

1960 Darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası, Türkiye tarihinin en özgürlükçü ve demokratik anayasası olarak kabul edilir. Bu anayasa, sosyal haklara ve demokratik ilkelere geniş yer verdi. 1961 Anayasası'nın getirdiği ortam, siyasi kanadın her iki ucunun da örgütlenmesine imkân tanıdı. İlk kez Türkiye'de sosyalist ve sosyal demokrat fikirler yasal zeminde ciddi biçimde boy göstermeye başladı. 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP), işçi sınıfını temsil iddiasıyla ortaya çıkan sosyalist bir partiydi ve 1965 seçimlerinde 15 milletvekili kazanarak Meclis'e girmeyi başardı. Bu, Türkiye'de sosyalizmin kamusal alanda görünür olması

anlamına geliyordu. Aynı dönemde CHP de önemli bir ideolojik dönüşüm geçirdi. 1965'te İsmet İnönü'nün dile getirdiği "ortanın solu" söylemi, CHP'nin artık kendini sol bir parti olarak tanımladığını gösteriyordu. İnönü, "Biz zaten laiklik ve halkçılık ilkelimiz gereği ortanın solundayız" diyerek CHP'nin Kemalist ideolojisindeki halkçılık ve devletçilik unsurlarını sol olarak niteledi. Bülent Ecevit ise İnönü'den devraldığı bayrağı daha da sola taşımaya çalıştı; CHP'yi açık bir sosyal demokrat parti haline getirme hedefini taşıdı. Ecevit'in 1969 seçim kampanyasında dillendirdiği "Toprak işleyenin, su kullananın" gibi sloganlar, CHP'nin emekçisi, halktan yana bir çizgiye kaydığını göstermekteydi.

Sol ideolojiler güçlenirken, Sağ tarafta da çeşitlenme yaşandı. 1961 sonrasında Demokrat Parti'nin devamı sayılabilecek partiler siyasete çıktı. İlk olarak Adalet Partisi (AP) 1961'de kuruldu ve 1965 seçimlerinde tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağladı. Adalet Partisi, Süleyman Demirel liderliğinde, Demokrat Parti'nin mirasını devralan merkez sağ bir partiydi. İdeolojik olarak Adalet Partisi, muhafazakâr demokrat çizgisini sürdürdü. Halkın dini değerlerine saygılı, özel girişimciyi destekleyen, kalkınmacı bir program izledi. 1960'ların ilk yarısında planlı ekonomiye geçildi; Devlet Planlama Teşkilatı kurularak 5 yıllık kalkınma planları uygulandı. Sanayileşme ve altyapı yatırımları plan dâhilinde sürerken, tarımda büyüme yavaşladı. 1960 darbesiyle kapanan DP'nin manevi diyebileceğimiz mirası AP'de devam etti ve özellikle kırsal kesim, esnaf, tüccar gibi kesimler AP'nin tabanını oluşturdu. AP'nin başarısı, 1960'ta gücü hafif düşen muhafazakâr sağ kitle desteğinin tekrar siyasete döndüğünü göstermiştir. AP, ideolojik olarak merkez sağ çizgideydi; Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde görülüp köylü, esnaf ve şehirli orta sınıfın desteğini aldı. Muhafazakâr ve kalkınmacı bir parti olan AP, "Çoban Sülü" lakaplı Demirel liderliğinde hızlı kalkınma vaat ediyordu. Sağ-sol ekseninde AP'nin konumu sağdaydı. Liberal-muhafazakâr-milli-

yetçi eksen açısından bakıldığında parti, ekonomik liberalleşmeyi kalkınma için araç görürken sosyal hayat ve kültürde muhafazakâr değerlere yakın durdu, milliyetçi anti-komünist söylemi benimsedi.

Bunun yanında 1960'ların sağ kanadında iki yeni akım belirdi. İslamcılık ve Türk milliyetçiliğinin radikal biçimi olan 1960'ların sonuna doğru Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde siyasete giren Milli Görüş hareketi, ilk olarak 1970'de Milli Nizam Partisi'yle ortaya çıktı. Bu hareket, açıkça İslami değerleri siyaset sahnesine taşıyan, dini-muhafazakâr bir ideolojiyi temsil ediyordu. Laikler için bir endişe kaynağı olan bu akım, toplumun dindar ve muhafazakâr kesimlerinden hatırı sayılır destek gördü. Öte yandan Alparslan Türkeş liderliğinde şekillenen ülkücü hareket, önce Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içinde şekillenmiş 1969'da partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değişmiştir. MHP'nin ideolojisi Türkçü ülkücü çizgide, yani aşırı sağ milliyetçi bir ideolojidir. MHP, Türkeş'in Dokuz Işık doktrini çerçevesinde Türk ulusunun yüceltilmesi, anti-komünizm, muhafazakârlık ve biraz da İslam sentezi barındırıyordu. Parti ve ona bağlı Ülkü Ocakları, özellikle 1970'lerde sol gruplarla çatışmalara girecek olan bir gençlik Bozkurtları oluşturdu. MHP'nin genel olarak koyu milliyetçi ve otoriter bir ideolojik yapısı vardır. 1965-1980 arası MHP, mecliste nispeten küçük bir grup olsa da sesi gür çıkan ve sokakta etkinliği yüksek bir partiydi.

1960'ların ikinci yarısında, Türkiye'nin siyaseti iyice ideolojik kutuplara ayrılmış durumdaydı. Bir tarafta CHP'nin başını çektiği sosyal demokrat sol blok (TİP ve çeşitli sol gençlik örgütleriyle birlikte), diğer tarafta AP ve müttefikleriyle şekillenen muhafazakâr sağ blok vardı. Bu dönemde "sağ" ve "sol" kelimeleri günlük politik dilin parçası haline geldi. Sol görüşlü kesimler, Türkiye'nin emperyalizmin güdümünden kurtulmasını, toprak reformu yapılmasını, işçi haklarının gözetilmesini talep ederken; sağ görüşlü

kesimler milli manevi değerlerin korunmasını, komünizmin engellenmesini, özel mülkiyetin ve dinin savunulmasını öne çıkarıyordu. Soğuk Savaş'ın da etkisiyle ideolojik çatışma, zaman zaman şiddet boyutuna ulaştı. Özellikle 1968 hareketleriyle tüm dünyada etkili olan öğrenci eylemleri Türkiye'de de yankı buldu; Solcu gençlik örgütleri sokak gösterileri, üniversite yürüyüşleri düzenledi. Karşılarında ülkücü gençler ve zaman zaman güvenlik güçleri vardı. 1960'ların sonuna doğru Türkiye, sosyal ve siyasal gerilimlerin hızla tırmandığı bir döneme girdi. Özellikle 1968'den itibaren üniversite gençliği arasında dünyadaki öğrenci hareketlerinin (68 kuşağının) etkisiyle anti- emperyalist ve sol eğilimli eylemler yaygınlaştı. ABD'nin Vietnam Savaşı'nı protesto için gerçekleştirilen gösteriler, boykotlar, işgaller gündeme geldi. 1969 yılında 6. Filo'yu protesto eylemleri sırasında olayda 2 kişi yaşamını yitirdi. Bu dönem, sol gruplar ile muhafazakâr-ülkücü grupların ilk kez sokak çatışmalarına girdiği dönemdir.

Türkiye, 1970'lere girerken sağ-sol kamplaşması ve çatışma iklimine sürükleniyordu.

1970'ler: İdeolojik Kutuplaşma, Koalisyonlar ve Çatışma

1970'li yıllar Türkiye'de siyasetin en hararetli ve kamplaşmış dönemlerinden biridir. Bu dönemde bir yanda Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, kendini iyice halkçı-sol bir çizgide konumlandırmış, diğer yanda Süleyman Demirel liderliğindeki AP ve onun sağ müttefikleri bulunmaktaydı. 1970'e girilirken önce bir askeri muhtıra yaşandı: 12 Mart 1971 Muhtırası ile Tsk yönetime el koydu. 1971'de ordunun verdiği muhtıra, aslında bir askeri müdahale idi fakat yönetime doğrudan el koymak yerine parlamento içinden teknokrat bir hükümet(Teknokrasi, halkın iradesinden çok uzman bilgisini önceleyen bir yönetim anlayışıdır) kurulmasını sağladı. AP'li Demirel istifa etti, yerine partiler üstü Nihat Erim başkanlığında "ara rejim" hükümetleri dönemi başladı (1971-1973). Bu dönemde ordu, sol hareketlere karşı sert önlemler al-

dırdı. Sıkıyönetim ilan edilip sol örgütler ortadan kaldırıldı. Deniz Gezmiş ve arkadaşları yakalanıp meclis kararıyla idam edildi. (Sanılanın aksine burada CHP'nin etkisi yoktur. Ap yaklaşık 230 üyesiyle idamı kabul etmiştir. O oturumda 327 kişi olduğundan evet sayısı zaten 163'ü geçiyordu. 273 evet çıktı.) 1961 Anayasası'nın "aşırı özgürlükçü" maddeleri kısıtlandı. Basın, üniversite özerkliği, sendikal haklar daraltıldı.

1970'lerin ortasında dünya çapında petrol krizi yaşanmış, petrol fiyatları katlanmıştı. Bu durum Türkiye ekonomisini derinden sarstı, enerji ve hammadde sıkıntısı baş gösterdi. Enflasyon kontrolden çıktı, karneyle benzin dağıtımı, kuyruklar dönemin simgesi haline geldi. Sanayi üretimi yavaşladı, dış borç arttı. Halkın alım gücü yüksek enflasyon ve mal kıtlıkları nedeniyle ciddi şekilde geriledi.

1973 seçimleri sonrasında, milli görüşün partisi MSP ilk kez güçlenerek kilit konuma geldi. Bülent Ecevit liderliğinde bir sürpriz hamleyle CHP, MSP ile koalisyon kurdu (1974). Bu CHP-MSP koalisyonu ideolojik olarak oldukça ilginçtir. Biri laik ve ortanın solu, diğeri dini ve muhafazakâr iki parti hükümete ortak olmuştu. Ancak bu ortaklık Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) gibi önemli bir olayı yönetse de uzun sürmedi. (Dönemin şartlarında cesur ve doğru bir karardır) Sonrasında siyasi denge yine sağ lehine döndü. 1975'ten itibaren Milliyetçi Cephe denilen sağ koalisyonlar dönemi başladı: Süleyman Demirel'in AP'si, Necmettin Erbakan'ın MSP'si ve Alparslan Türkeş'in MHP'si bir araya gelerek CHP'yi iktidardan uzak tuttu. Bu koalisyonlar 1975-1977 ve 1977-1978 aralıklarıyla iki dönem şeklinde ülkeyi yönetti. Milliyetçi Cephe ismi, bu partilerin ortak paydasının anti-komünizm ve muhafazakârlık olduğunu gösterir. Gerçekten de bu hükümetler döneminde ülkücü ve milliyetçi kadrolar devlet mekanizmasında etkinleştirildi,1970'lerin ikinci yarısında Türkiye iyice karıştı. Sol ve sağ militan gruplar birbirlerine ve bazen masum halka karşı

silahlı eylemler, bombalamalar, suikastlar gerçekleştirdi. 1 Mayıs 1977'de İstanbul Taksim'deki mitingde yaşanan katliam, 1978'de Kahramanmaraş'ta Alevilere yönelik saldırı gibi olaylar, ülkeyi kaosa sürükledi.

Bu kaotik ortamda, Ecevit 1977 seçimlerinde CHP oylarını %41 gibi tarihi bir seviyeye çıkardı (bu, CHP'nin hâlâ en yüksek oy oranıdır). Fakat tek başına iktidar olamadı. Kısa ömürlü bir azınlık hükümeti sonrası Demirel 2. Milliyetçi Cephe'yi kurdu. Ancak şiddet ve ekonomik kriz yine durdurulamadı. Sonunda ordu bir kez daha yönetime el koymaya hazırlandı ve 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri Kenan Evren liderliğinde darbe yaparak yönetime el koydu. 12 Eylül Darbesi, kendinden önceki kargaşaya son verdi ama bedeli ağır oldu. 12 Eylül rejimi, "Türk-İslam Sentezi" adı verilen bir ideolojik hattı benimsedi. Yani milliyetçilik ile İslam'ı birleştiren ve komünizme karşı toplumun dirençli olmasını amaçlayan bir resmi ideoloji geliştirildi. Bu nedenle, 1980 sonrası Türkiye'nin ideolojik iklimi sola karşı oldukça kapalı, sağ muhafazakâr değerlere ise görece daha hoşgörülü olacaktı. Özetle, 1980'ler, bir bakıma 12 Eylül'ün travmasını yaşayan ve siyaseten düşük yoğunluklu bir dönem olmakla birlikte, gelecek çatışmaların tohumlarının da atıldığı bir dönem oldu. Sol ve sağ eskiye kıyasla pasif görünse de, Kürt sorunu ve İslamcı hareket gibi yeni dinamikler belirginleşiyordu.

Bu 60-80 arasındaki dönemi özetlersek Bu yirmi yılda Türkiye siyasal yaşamı dalgalı bir seyir izledi. Sağ-sol ekseninde, iktidar dönemleri hızla el değiştirdi. Merkez sağ (AP, MC) yönetimler ile sosyal demokrat (CHP) yönetimler arasında gidip gelindi ancak hiçbirisi istikrarı uzun süre koruyamadı. Liberal-muhafazakâr-milliyetçi ekseninde bakarsak, 60'ların ortasında liberal sayılabilecek özgürlükçü ortam doğmuşken, 70'lerde muhafazakâr-milliyetçi cephe ile sol-liberal cephe mücadelesi yaşandı ve dönem sonunda milliyetçi-muhafazakâr ordu müdahalesi galip geldi. Ekonomik

başarı ise sınırlı kaldı. 60'ların planlı ekonomisi ilk yıllar büyüme getirse de 70'lerde iki petrol krizi ve siyasi istikrarsızlık ekonomiyi felç etti, yüksek enflasyon ve düşük büyüme ile halk her zamanki gibi fakirleşti. Kalkınma hamleleri altyapı projeleri şeklinde sürse de planlar tam uygulanamadı. **İç politika** neredeyse sürekli bir gerilim, kutuplaşma ve şiddet sarmalındaydı ve bu demokrasinin olgunlaşmasını engelledi. Dış politikada en belirleyici olay Kıbrıs meselesiydi. 1974'teki askeri harekât Türkiye'nin itibarını milliyetçi açıdan yükseltse de Batı ile ilişkileri krize soktu. Çeşitli kısıtlamalar dayatıldı. Sonuç itibarıyla 1980'e gelindiğinde ülke ekonomik ve sosyal buhran içindeydi. 12 Eylül Darbesi bu duruma tepki olarak düzeni yeniden tesis etti fakat demokrasiye de ağır bir yara verdi. Bu darbe Türkiye den çok şey götürecekti...

1980'ler: Neoliberal Sağ Hegemonya ve İyice Zayıflayan Sol

1983'te ordunun hazırladığı yeni anayasa ile kontrollü bir şekilde demokrasiye dönüş başladı. Askeri yönetim, eski siyasetçileri yasaklamış, yeni kurulacak partileri de filtrelemişti. Bu şartlar altında girilen 1983 seçimlerini, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) kazandı. Anap kendini "dört eğilimin birleşimi" olarak tanımlıyordu. Bu dört eğilim ise Muhafazakârlık, Milliyetçilik, Liberalizm ve Sosyal Demokrasi idi, ama pratikte ANAP bir merkez sağ partisiydi. Turgut Özal, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan neo-liberal ekonomik dönüşümün mimarı olarak, başbakan olduğunda serbest piyasa ekonomisini tam gazla uygulamaya koydu. Devletçi ekonomi terk edildi, özelleştirmeler başladı, Türkiye ekonomisi dünya pazarlarına entegre edildi. İhracata dayalı büyüme modeli benimsendi. İthal ikameci, korumacı politikalardan vazgeçilip rekabete açık, dış ticaretin serbest olduğu bir yapı benimsendi. TL konvertibl (TL'nin farklı bir para birimine rahatça çevrilmesi) hale getirildi, kurlar piyasa tarafından belirlenmeye başlandı, faiz kontrolleri kaldırıldı ve **özelleş-**

tirmeler yapıldı. KDV sistemine geçildi. Bu politikalar, ideolojik olarak liberal sağ çizgiyi gösterir. Özal, aynı zamanda toplumda 12 Eylül'ün getirdiği apolitikleşme ve yılgınlık havasını fırsata çevirerek pragmatik ve bireyci bir kalkınma ideolojisi yaydı. Dindar kesimlerle de barışık bir profili vardı hatta kendisi de açıkça dindar olduğunu belirten bir politikacıydı. Böylece Anap, muhafazakâr-liberal bir sentez partisi olarak 1980'lere damgasını vurdu.

12 Eylül rejimi sonrasında sol çok ağır darbe almıştı. 1980 öncesinin güçlü CHP'si kapatılmış, Ecevit'e siyaset yasağı konmuştu. CHP'nin mirasını devralmaya çalışan Halkçı Parti ve SODEP gibi partiler 1983'te seçime katıldı ancak ayrı ayrı olduklarından etkili olamadılar. 1985'te bu iki parti birleşerek SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) adını aldı. SHP, Erdal İnönü liderliğinde, CHP geleneğini sürdürmeye çalışan merkez sol bir partiydi. Ancak ANAP'ın ilk dönemindeki ekonomik başarısı ve Özal'ın oluşmuş karizması karşısında sol muhalefet zayıf kaldı. Üstelik 1980'lerde dünya genelinde de sol ideolojiler gerileme, sağ-liberal politikalar yükseliş trendindeydi (Reagan, Thatcher dönemi). Bu konjonktür Türkiye'de de solun geri çekilmesi, sağın tüm belirleyiciliği şeklinde yansıdı.

Anavatan iktidarı boyunca, muhafazakâr değerler de toplumsal hayatta daha baskın hale geldi. 1980'lerin ortasından itibaren, kapatılan MSP'nin devamı olarak Refah Partisi (RP) siyasi meydana çıktı. Başlangıçta düşük profilli olsa da Refah Partisi, özellikle büyükşehirlerin kenar yerlerinde ve Anadolu'nun muhafazakâr kesimlerinde örgütlenerek İslami sağın yeniden toparlandığını kanıtladı.

1987'de eski liderlerin yasakları kalkınca Demirel Doğru Yol Partisi (DYP) ile Ecevit ise DSP (Demokratik Sol Parti) ile siyasete döndü. 1987 seçimlerinde Anap yine birinci olsa da oy kaybetti. Muhalefet partileri DYP ve SHP ise güçleniyordu. Demirel'in DYP'si, AP geleneğinin devamı olan merkez sağ bir partiydi.

Özal'ın ANAP'ından farkı, biraz daha muhafazakâr köylü kesime dayanması ve Özal'ın liberal şehirli tabanından ziyade eski DP gelenegine yaslanmasıydı. DSP ise Ecevit'in şahsi karizmasıyla belli bir oy alan, ancak sol blokta CHP ve SHP varken çok güçlenemeyen bir partiydi.

1989'da Özal cumhurbaşkanı olup aktif siyasetten çekilince, Anap hızla güç kaybetmeye başladı. 1991 genel seçimlerinde ise tablo tamamen değişti: Anap iktidarı kaybetti, DYP birinci parti oldu. Süleyman Demirel, bu kez kendini deyim yerindeyse ikinci baharını yaşayan bir lider olarak buldu ve DYP'yi koalisyonla iktidara taşıdı.

1990'lar: Koalisyonlar

1990'lar, Soğuk Savaş sonrası dönemin belirsizlikleri, Körfez Savaşı ve yeni toplumsal sorunlarıyla, olağanüstü haller ve Kürt sorunu ile Türkiye'de siyasal ideolojilerin yeniden dizayn edildiği bir zaman dilimi oldu. 1991 seçimlerinden sonra DYP, SHP ile koalisyon kurdu. İlginç biçimde, tıpkı 1970'lerdeki CHP- MSP koalisyonuna benzer şekilde, bu kez de merkez sağ ile merkez sol iktidar ortağıydı. Demirel başbakan, SHP lideri Erdal İnönü yardımcısı olarak, ülkeyi birlikte yönettiler. 1993'te Turgut Özal'ın ölümü sonrası Demirel cumhurbaşkanı oldu, DYP'nin başına Tansu Çiller geçti ve koalisyon devam etti. Çiller Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu. (Halen tek)

1990'lar Türkiye'sinde en dikkat çekici ideolojik yükseliş, İslamcı siyasetin yükselişidir. Refah Partisi, Erbakan liderliğinde "Adil Düzen" sloganıyla özellikle ekonomik sıkıntı çeken kesimlere ve dindarlara hitap ederek oylarını hızla artırdı. 1994 yerel seçimlerinde RP, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok büyükşehir belediyesini kazandı. İstanbul'u kazanan ise sonralardan siyasette büyük etkisi olacak olan genç politikacı Recep Tayyip Erdoğan'dı. RP'nin bu başarısı, muhafazakâr ve İslami sağın kitle-

sel bir güç haline geldiğini ve artık iktidara talip olduğunu gösteriyordu. Nitekim 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi %21 oyla birinci parti oldu. Bu, Cumhuriyet tarihinde ilk kez açıkça İslamcı referanslara sahip bir partinin seçim birincisi olması demektir.

Refah Partisi'nin ideolojisi, Milli Görüş çizgisi denen, batı karşıtı, İslam birliğini savunan, ahlâki ve manevi değerlere dayalı bir düzen savunusudur. Erbakan, hem kapitalizmi hem sosyalizmi dışlayan "Adil Düzen" adında özgün bir sistem önerse de bu somutlaşmış bir modelden ziyade söylemsel düzeyde kaldı. Pratikte RP'li belediyeler ve sonra kısa süreli iktidar, neo-liberal ekonomiyle İslami olguları harmanlayan bir yaklaşım sergiledi.

Refah'ın yükselişi, laik kesimde ve askeri bürokraside çekince oluştu. 1996'da Refah Partisi, DYP ile koalisyon kurarak Refahyol Hükümetini oluşturdu. Necmettin Erbakan başbakan oldu. (Tansu Çiller'de başbakan yardımcısı oldu) Ancak bu koalisyon sadece bir yıl sürdü. 28 Şubat 1997 sürecinde askerinin öncülük ettiği Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla İslamcı akıma karşı sert tedbirler devreye kondu. Bu olaya "post modern darbe" de denir. Fiilen yönetime el koymadan, baskıyla hükümet değişikliği sağlanmıştır. 28 Şubat süreci, Türkiye'de ideolojik mücadelenin laikçilik ve İslamcılık ekseninde ne kadar keskinleştiğini gösterdi.

Refah Partisi 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Erbakan'a siyaset yasağı getirildi. Bu arada Türkiye'de milliyetçilik de yükselişteydi. 1993'te MHP yeniden açılmış (1980'de kapatılan MHP'nin devamı olarak), Türkeş'in 1997'de ölümüyle başına Devlet Bahçeli geçmişti. 1999'da kurulan koalisyonda DSP, MHP ve Anavatan bir araya geldi. AB'ye uyum yasaları, ekonomik kriz yönetimi AB ile Helsinki zirvesinde bu koalisyon adaylık sürecini başlattı.

1990'lar boyunca sol ideoloji ise hem bölünmüşlük hem güç kaybıyla boğuştu. CHP 1992'de tekrar açılmış, Deniz Baykal li-

derliğinde 1995'te meclise döndüyse de oyları düşüktü. Ecevit'in DSP'si sol oyları toplamış görünüyordu ama DSP de aslında sosyal demokrat olmaktan çok ulusalcı-milliyetçi sol bir kimliğe bürünmüştü. 90'larda sol partiler halka ekonomik bir refah sağlamadıkları gibi, kimlik konularında da (Kürt meselesi, Alevi meselesi vs.) net politikalar geliştiremediler. Böylece 90'ların sonunda sol, Ecevit'in şahsi popülaritesine rağmen, ideolojik üretkenlik açısından kısır bir dönem geçirdi. Birçok faili meçhul cinayetler ve ohallerle geçen bir dönemdir.

2000'ler ve Sonrası: AKP Dönemi

2001 ekonomik krizi ve koalisyon hükümetinin dağılması, Türk siyasetinde büyük bir değişimin kapısını araladı. Refah Partisi kapatıldıktan sonra gelen Fazilet Partisi de 2001'de kapatılmış, bu hareket içinde yenilikçiler ve gelenekçiler diye bir ayırım doğmuştu. Yenilikçi kanat (Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan vb.) Milli Görüş'ün sert söylemini bırakıp daha ılımlı muhafazakâr bir çizgiye yöneldi. Bu ekip 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adıyla yeni bir parti kurdu. AKP, kendini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımladı. Dindar değerlere sahip ama demokratik ve laik düzen içinde hareket eden, serbest piyasa ekonomisini savunan bir sağ parti profili çizdi.

2002 Kasım seçimlerinde ekonomik kriz ve eski partilerin yıpranmışlığı sonucunda AKP %34 oy alarak tek başına iktidara geldi. Bu seçimde seçmenin adeta tamamı sağa yönelmişti; CHP dışında diğer tüm eski partiler baraj altında kaldı. Böylece 2002, Türk siyasetinde yeni bir dönemin miladı oldu.

Bu dönemde muhalefet cephesine bakarsak, CHP 2000'lerde Deniz Baykal'la daha milliyetçi-ulusalcı bir çizgi izlemiş, 2010'dan sonra Kemal Kılıçdaroğlu ile daha geniş kitlelere açılmaya çalışarak sosyal demokrat kimliğini sürdürmekle beraber farklı kesimleri bir araya getirme stratejisine yönelmiştir. CHP, artık altı

ok ilkelerini savunmakla birlikte, tek parti döneminin otoriter uygulamalarını geride bıraktığını vurgulayan ve demokratik parlamentaryer sistemi yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir program izlemektedir.

Dünya ile Karşılaştırma: Türkiye'deki Sağ-Sol Çatışmaları ve Hatalar

Dünya siyasi tarihi incelendiğinde, pek çok ülkenin sağ-sol ideolojik gerilimlerden geçtiği, ancak Türkiye'deki yaşananların maalesef bazı yönleriyle benzersiz olduğu görülür. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupa ülkeleri ve gelişmiş demokratik toplumlar, sağ ve sol arasındaki mücadeleyi genellikle demokratik kurumlar içinde tutmayı başarmışlardır. Örneğin Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde 1960'lar ve 70'lerde sol görüşlü hareketler ve öğrenci olayları yaşanmış hatta İtalya ve Almanya'da Kızıl Tugaylar, RAF gibi sol terör örgütleri ortaya çıkmıştır. Ancak bu şekilde bile devlet düzeni ve demokratik sistem hiç kesintiye uğramamıştır. Türkiye'de ise ne yazıkki 1970'lerin sonunda siyasi şiddet adeta genelleşmiş, yılda 1500'e yakın insanın öldürüldüğü bir ortama dönüşmüştür. Bu durum Avrupa ülkelerinin o dönemde yaşadığı siyasi şiddetin çok üstündedir. Avrupa'da hiçbir demokratik ülke, Türkiye'nin 1970 lerdeki kadar yaygın bir sokak çatışmasına sahne olmamıştır.

Bir diğer fark, askeri darbelerin sıklığıdır. Avrupa'da 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Yunanistan dışında (1967 Albaylar Cuntası) hiçbir ülkede ordu yönetime el koymamıştır. Oysa Türkiye, NATO üyesi müttefikleri arasında sürekli darbe geleneğine sahip tek ülke konumundadır. Bu, Türkiye'nin demokratik kurumlarının zayıflığını gösterir. Latin Amerika ülkelerinde (Şili, Arjantin, Brezilya vb.) 1960-80 arası birden çok darbe örneği görülse de, Türkiye, coğrafi ve kültürel olarak Avrupa ya yakın bir ülke olarak bu durumdan ayrılmaktadır.

Ayrıca Türkiye’de sağ ve sol ideolojilerin uzlaşmaz şekilde keskinleşmesi, birçok ülkeye kıyasla daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Örneğin Avrupa ülkelerinde zamanla merkez sağ ve merkez sol partiler, ortak demokratik değerlerde uzlaşmayı becermiştir. Büyük Koalisyonlar kurarak ülkeyi birlikte yönetmişlerdir. (1940’lar sonrası Almanya’sında Hristiyan Demokratlar ve Sosyal Demokratlar koalisyonları gibi) Türkiye’de ise ne yazıkki uzun süre böyle bir gelenek oluşmadı. Sağ-muhafazakâr ve sol-laik kesimler, neredeyse hiçbir dönemde iş birliğine gitmedi, Bu uzlaşmazlık, Türkiye’yi yönetilemez krizlere soktu. Örneğin 1970’lerin sonunda AP-CHP gibi büyük partiler bir araya gelip hükümeti kursaydı belki de 1980 darbesi önlenebilirdi, ama bunun yerine taraflar birbirini tamamen dışlamayı tercih etti.

Türkiye’de ideolojik olarak birbirlerine gösterilen tolerans eksikliği de dev bir sorundur. Batı Avrupa da komünist partiler bile zamanla sistem içinde normalleşip seçimlere girerken (örneğin İtalya Komünist Partisi, Fransız Komünist Partisi gibi), Türkiye’de solun siyaset yapmasına sürekli engeller çıktı. 1960’larda TİP, Meclis’e girdiğinde dışlandı. 1970’lerde CHP ortanın solu kimliğine büründüğünde bile “komünist” damgası yedi. Keza İslamcı hareketler de uzun süre sistem dışı bırakıldı ve partileri kapatıldı. Dünyada pek çok ülke, farklı ideolojileri sistem içine çekip ehlileştirme yolunu seçmişken, Türkiye yasaklama ve dışlama yolunu seçti. Bu da karşıt ideolojilerin yeraltına çekilmesine, radikalleşmesine yol açtı. Örneğin 1920’lerde tek parti yönetimi sol hareketi engelleyince sonraki kuşaklarda sol daha sert ve doğrudan eylem yanlısı oldu. Aynı şekilde 28 Şubat’ta İslamcılar bastırılınca, bu kesimin içinden kopan bazı gruplar daha radikal çizgilere kaydılar. Diyalog eksikliği ve her iki tarafın da birbirini anlamaya çalışmaması, dünya örneklerine kıyasla Türkiye’de çok daha belirgin bir yanlısı olmuştur.

Bir başka karşılaştırma, sivil toplum ve basın özgürlüğü alanındadır. Gelişmiş demokrasilerde ideolojik zıtlık dönemleri bile sivil topluma tam yansımaz çünkü özgür basın ve güçlü demokratik kurumlar bunu engeller. Türkiye’de ise medya organları da kutuplara ayrılarak sağcı ve solcu olarak bölündü ve ateşi körükledi. Dünya örneklerinde toplumsal uzlaşmaya iyi bir misal vermek gerekirse, İspanya’yı anmak yerinde bir karar olur. İspanya 1930’larda kanlı bir sağ sol iç savaşı yaşamıştı. Ancak Franco diktatörlüğü sonrası 1975’te demokrasiye geçerken toplumsal uzlaşmayı sağlayıp geçmişini geride bıraktılar; bugün İspanya, farklı ideolojilerin barış içinde yarıştığı bir demokrasi olmuştur. Tek rekabet El Clasico (Real Madrid - Barcelona) derbisindedir. Türkiye ise bunu maalesef yapamadı.

Türkiye’de sağ ve solun yaptığı bazı hatalar, dünyanın pek çok yerinde benzerine rastlanmayacak derecede derin sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Askeri darbelerin alışkanlık haline gelmesi (Latin Amerika dışında) İdeolojik şiddetin kitlesel boyutlara ulaşması, toplumun keskin biçimde kutuplaştırılması ve farklı kesimlerin bir arada yaşama iradesinin zayıflaması, Siyasal aktörlerin uzlaşmaz tavırları nedeniyle kronik istikrarsızlık yaşanması gibi durumlar Ülkeye zarar verdi. Elbette her ülke gibi hatta daha fazla olarak Türkiye’nin de kendine has jeopolitik olsun kültürel olsun zorlukları vardı. Ancak karşılaştırmalı olarak bakıldığında, benzer koşullardaki bazı ülkelerin (örneğin Güney Kore’nin 1980’leri sonrası demokratikleşmesi, Portekiz’in 1974 sonrası hızlı demokratikleşmesi vb.) Türkiye’den daha iyi performans gösterdiği de bir gerçektir. Bu da bizi, hatalardan ders alındığı takdirde Türkiye’nin de benzer bir iyileşme yaşayabileceği sonucuna götürmektedir. Ancak bu hatalardan ders alınmamaktadır. Örneğin din konusunda Sol hâlâ dine mesafeli, Sağ ise mesafeli olmamasına rağmen gerçek dini yanlış öğrenmiştir.

Nitekim son yıllarda toplumda kutuplaşmanın zararlarına dair farkındalık artmıştır. Farklı görüşlerden insanların diya-

log arayışları, ortak paydalarda buluşma çabaları görülmektedir. Dünya örnekleri, demokratik olgunlaşmanın yolunun uzlaşma kültürünü geliştirmekten geçtiğini göstermektedir. Türkiye de benzer şekilde, geçmişteki hataları tekrarlamadan, sağcısıyla solcusuyla asgari müştereklerde (hukukun üstünlüğü, insan hakları, milli bağımsızlık, refah hedefi gibi) buluşabildiği takdirde, diğer demokratik ülkeler seviyesine umarım ki ulaşabilecektir.

2010'lar

24 Haziran 2018		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	42,56	295 / 600
Cumhuriyet Halk Partisi	22,65	146 / 600
Halkların Demokratik Partisi	11,7	67 / 600
Milliyetçi Hareket Partisi	11,1	49 / 600
İYİ Parti	9,96	43 / 600

1 Kasım 2015		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	49,5	317 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	25,3	134 / 550
Milliyetçi Hareket Partisi	11,1	40 / 550
Halkların Demokratik Partisi	10,7	59 / 550

7 Haziran 2015		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	40,8	258 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	24,9	132 / 550
Milliyetçi Hareket Partisi	16,2	80 / 550
Halkların Demokratik Partisi	13,1	80 / 550

12 Haziran 2011		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	49,8	327 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	25,9	135 / 550
Milliyetçi Hareket Partisi	13	53 / 550
Bağımsızlar	6,6	35 / 550

2000'ler

22 Temmuz 2007		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	46,7	341 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	20,8	112 / 550
Milliyetçi Hareket Partisi	14,3	71 / 550
Bağımsızlar	5,2	26 / 550

3 Kasım 2002		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet ve Kalkınma Partisi	34,3	365 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	19,4	177 / 550
Bağımsızlar	1	8 / 550

1990'lar

18 Nisan 1999		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Demokratik Sol Parti	22,2	136 / 550
Milliyetçi Hareket Partisi	18	129 / 550
Fazilet Partisi	15,4	111 / 550
Anavatan Partisi	13,2	86 / 550
Doğru Yol Partisi	12	85 / 550
Bağımsızlar	0,9	3 / 550

25 Aralık 1995		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Refah Partisi	21,4	158 / 550
Doğru Yol Partisi	19,7	135 / 550
Anavatan Partisi	19,2	132 / 550
Demokratik Sol Parti	14,6	76 / 550
Cumhuriyet Halk Partisi	10,7	49 / 550

20 Ekim 1991		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Doğru Yol Partisi	27	178 / 450
Anavatan Partisi	24	115 / 450
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	20,8	88 / 450
Refah Partisi	16,9	62 / 450
Demokratik Sol Parti	10,7	7 / 450

1980'ler

29 Kasım 1987		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Anavatan Partisi	36,3	292 / 450
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	24,7	99 / 450
Doğru Yol Partisi	19,1	59 / 450
Demokratik Sol Parti	8,5	0 / 450

6 Kasım 1983		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Anavatan Partisi	45,1	211 / 399
Halkçı Parti	30,5	117 / 399
Milliyetçi Demokrasi Partisi	23,3	71 / 399

1970'ler

5 Haziran 1977		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	41,4	213 / 450
Adalet Partisi	36,9	189 / 450
Milli Selamet Partisi	8,6	24 / 450
Milliyetçi Hareket Partisi	6,4	16 / 450
Cumhuriyetçi Güven Partisi	1,9	3 / 450
Bağımsızlar	2,5	4 / 450
Demokratik Sol Parti	1,9	1 / 450

Kurtuluşun Paradigması

4 Ekim 1973		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	33,3	185 / 450
Adalet Partisi	29,8	149 / 450
Milli Selamet Partisi	11,8	48 / 450
Demokratik Sol Parti	11,9	45 / 450
Cumhuriyetçi Güven Partisi	5,3	13 / 450
Milliyetçi Hareket Partisi	3,4	3 / 450
Bağımsızlar	2,8	6 / 450
Türkiye Birlik Partisi	1,1	1 / 450

1960'lar

2 Ekim 1969		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet Partisi	46	256 / 450
Cumhuriyet Halk Partisi	27,4	143 / 450
Cumhuriyetçi Güven Partisi	6,6	15 / 450
Bağımsızlar	5,6	13 / 450
Birlik Partisi	2,8	8 / 450
Millet Partisi	3,2	6 / 450
Yeni Türkiye Partisi	2,2	6 / 450
Türkiye İşçi Partisi	2,7	2 / 450
Milliyetçi Hareket Partisi	3	1 / 450

10 Ekim 1965		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Adalet Partisi	52,9	240 / 450
Cumhuriyet Halk Partisi	28,7	134 / 450
Millet Partisi	6,3	31 / 450
Yeni Türkiye Partisi	3,7	19 / 450
Türkiye İşçi Partisi	3	14 / 150
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	2,2	11 / 450
Bağımsızlar	3,2	1 / 450

15 Ekim 1961		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	36,7	173 / 450
Adalet Partisi	34,8	158 / 450
Yeni Türkiye Partisi	13,7	65 / 450
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	13,9	54 / 450

1950'ler

27 Ekim 1957		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Demokrat Parti	47	424 / 610
Cumhuriyet Halk Partisi	41,1	178 / 610
Cumhuriyetçi Millet Partisi	7,1	4 / 610
Hürriyet Partisi	3,8	4 / 610

Kurtuluşun Paradigması

2 Mayıs 1954		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Demokrat Parti	57	502 / 541
Cumhuriyet Halk Partisi	35,4	31 / 541
Cumhuriyetçi Millet Partisi	4,9	5 / 541
Bağımsızlar	1,5	3 / 541

24 Mayıs 1950		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Demokrat Parti	52,7	405 / 539
Cumhuriyet Halk Partisi	39,5	70 / 539
Cumhuriyetçi Millet Partisi	3,1	1 / 539
Bağımsızlar	4,8	1 / 539

1940'lar

21 Temmuz 1946		
Parti	%	Sandalye Dağılımı
Cumhuriyet Halk Partisi	85,4	397 / 465
Demokrat Parti	13,1	61 / 465
Bağımsızlar	0,15	7 / 465

IV. BÖLÜM
TARİH VE EKONOMİ

KAPİTALİZMİN SERÜVENİ: İNSANLIK TARİHİ BOYUNCA OLUŞUMU VE EVRİMİ

Kapitalizm; bugün dünyanın büyük bölümünde hüküm süren, üretim araçlarının özel mülkiyetine ve kâr amacıyla işletilmesine dayalı bir ekonomik düzendir. Ancak insanlık tarihinin başından beri var olan bir sistem değildir; aksine, çok uzun bir tarihsel gelişim sürecinin sonucunda bugünkü halini almıştır.

İlk Toplular ve Ticaretin Doğuşu

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde ekonomiler geleneksel ve içine kapalı bir yapıya sahipti. Avcı toplayıcı kabileler ve ilk tarım toplumlarında üretim ve dağıtım, çoğunlukla gelenekler ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleşiyordu. İnsanlar, temel ihtiyaçlarını kabile içinde paylaşıyor veya takas ediyordu. Bu takas ekonomisi, paranın henüz ortada olmadığı bu çağlarda, bir malın başka bir malla doğrudan değiştirilmesine dayanıyordu. Örneğin biri avladığı hayvan etiyle diğerinin topladığı meyveleri takas edebiliyordu. Bu dönemde Pazar kavramı oldukça sınırlıydı. Toplumun gıda, barınma gibi hayati ihtiyaçları ise geleneksel paylaşım yoluyla veya otoritenin (örneğin kabile reisi) kararıyla karşılanırdı. Avcı toplayıcı atalarımız ya da toprağı yeni yeni işlemeye başlayan ilk köylüler için ekonomi, aslında bir yardımlaşma biçimiydi. Birisi geyik avlardı, diğeri meyve toplardı. Akşam ateş başında bunlar paylaşılırdı. “Bu elmanın kâr marjı nedir?” diye kimse sormazdı. Hayat, geleneklerin ve karnını doyurma telaşının etrafında dönüyordu. Eski büyük imparatorluklarda da malların alınıp satıldığı çarşılar vardı ancak bu piyasa faaliyetleri ekonominin merkezi değildi. Köle emeğı yaygın biçimde kullanıldığı için ve üretim üzerinde genellikle mutlak yöneticilerin (krallar, imparatorlar) emirleri belirleyici olduğu için, günlük ekonomik hayat piyasa kurallarından ziyade toplumsal hiyerarşi ve geleneklere bağlıydı. İnsanlık tarihinin bu erken dönemlerinde bugünkü anlamıyla

kapitalist bir düzen yoktu, üretim kendi kendine yeterlilik ve geleneksel paylaşım esasına dayalıydı. Yani büyük imparatorluklar kurulduğunda bile pazar yerleri bugünkü gibi hayatın merkezi değildi. O devasa piramitler ya da tapınaklar piyasa kurallarıyla değil, kralların ve firavunların tek bir emriyle, çoğu zaman da kölelerin emeğiyle yükseliyordu. Yani parası olanın değil, gücü olanın borusu ötüyordu. Bugünkü anlamda bir kapitalizm hayali bile yoktu o zamanlar, herkes kendine yetmeye çalışıyor, artanı da usulca paylaşıyordu.

Bununla birlikte, zamanla nüfus ve üretim arttıkça ticaret filizlenmeye başladı. Tarım toplumlarında belli bir ürün fazlası (örneğin tahıl) oluştuğunda, bu fazlayı diğer toplulukların ürettikleriyle takas etme ihtiyacı doğdu. Ticaret ilk başta takas şeklinde yapılırsa da, farklı malların değerini ölçmek ve alım-satımı kolaylaştırmak için para kavramı gelişti. İlk metal paranın icadı insanlık tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Tarihteki ilk madeni paralar, yaklaşık MÖ 7. Yüzyılda Anadolu'daki Lidya Krallığı'nda basılmıştır. Lidyalıların bastığı bu sikkeler altın ve gümüş karışımı madeninden yapılırdı. Böylece insanlar ticarete artık her seferinde malın ağırlığını tartmak zorunda kalmadan, üzerindeki damga ile değerini bildikleri para birimleri kullanmaya başladılar. Para sayesinde ticaret hızlandı ve geniş coğrafyalara yayıldı.

Ortaçağ ve Feodal Düzenin Ekonomisi

Orta Çağ boyunca Avrupa başta olmak üzere birçok bölgede feodalizm adı verilen bir toplumsal-ekonomik düzen hâkimdi. Feodal düzende toprak, derebeyleri (senyörler) adı verilen soylu sınıfın elindeydi. Halkın büyük kısmını oluşturan serf veya köylüler, kendilerine ait olmayan bu toprakları işleyerek hem kendi geçimlerini sağlamaya çalışır, hem de ürettiklerinin önemli bir kısmını toprak sahibi lorda vergi veya ürün olarak sunarlardı. Serfler hukuken buldukları toprağa bağlıydılar. Lordun izni

olmadan toprağı terk edemez, ürettikleri üzerinde tam tasarruf hakkına sahip olamazlardı. Bu sistemde ekonomik üretimin temel amacı, piyasa için mal üretip kâr elde etmek değil, geçimlik üretim yapmak ve feodal beyin talep ettiği payı karşılamaktı. Dolayısıyla feodalizm koşullarında özel girişim veya serbest piyasa ticareti çok sınırlıydı. Üretim büyük ölçüde kapalı ekonomi şeklindeydi. Her malikâne kendi ihtiyaçlarını üretmeye odaklanır, artan kısmı ürün fazlası yerel pazarlarda takas edilse bile geniş ölçekli ticaret sınırlı kalırdı. Manoryal sistem olarak da adlandırılır. Serflerin büyük kısmı, ürettiklerinin lord tarafından zorla alikonulması tehdidi altında çalıştığından, üretimi arttırmak veya yenilik yapmak konusunda teşviksizdi. Lordlar ise elde ettikleri gelirleri çoğunlukla savaş ekipmanlarına veya gösterişli tüketime harcıyor, üretken yatırıma yönlendirmiyorlardı. Kısacası, feodal ekonomide durağanlık hâkimdi.

Bununla birlikte, Orta Çağ'ın sonlarına doğru feodal düzende çatırdamalar başladı. Özellikle 14. Yüzyılda yaşanan büyük krizler örneğın 1315-17 yıllarındaki Büyük Kıtık ve 1348'de başlayan 'Kara Veba' Salgını Avrupa nüfusunu yaklaşık 3 de 1 oranında azalttı. Nüfusun kırılmasıyla birlikte feodal lordların ekonomik gücü zayıfladı. Ekili arazi miktarı düştü, emek gücü kıtlaştı. Bu koşullar altında hayatta kalan köylü ve işçiler, eskisine kıyasla daha fazla pazarlık gücü kazandılar. Birçok bölgede serfler, toprak sahibine angarya yerine ücretli emek vermeyi ya da tamamen özgür kiracı olarak çalışmayı talep etmeye başladılar. Bunun üzerine lordlar daha kazançlı şeyler aramaya başladı. İngiltere gibi bazı ülkelerde "**Çitleme Hareketi**" ile ortak topraklar özelleştiriliyor, büyük toprak sahipleri küçük köylü arazilerini birleştirerek geniş çiftlikler kuruyordu. Burada özellikle koyunlar yetiştiriliyor yünleri yüksek fiyatlara satılıyordu. Çünkü köylülere para vermekten se koyunlara ot verip para kazanmak daha avantajlıydı. Bu süreçte binlerce küçük köylü toprağından edildi; elinde avucunda ne

varsa bırakıp şehirlere yığıldı. Örneğin 16. Yüzyıl İngiltere'sinde feodal tarım sisteminin temelleri sarsıldı. Manoryal düzen çöküp toprak daha az sayıda büyük mülk sahibinin elinde toplanmaya başlayınca, serflere dayalı emek düzeninin yerini paraya dayalı ücretli emek sistemi almaya başladı. Toprak sahipleri ve kiracılar, tarımda verimliliği artırarak kâr elde etmek baskısıyla hareket eder oldular. Artık arazi kiralalarının belirlenmesi dahi, önceki durağan gelenek ve zorunlu feodal yükümlülüklerden ziyade ekonomik piyasa koşullarına tabi hale geliyordu. Bu dönemde bir yandan da şehirler önem kazanmaya başladı. Orta Çağ boyunca Avrupa'da siyasi otorite çoğunlukla derebeylerin elindeyken, Venedik, Cennova, Floransa gibi bazı ticaret şehirleri özerk yapılar kurup uluslararası ticarete aktif rol oynadılar. Bu İtalyan şehir devletlerinde güçlü tüccar aileler ortaya çıktı (örneğin Floransa'daki Medici ailesi), bunlar Avrupa'nın ilk bankacılık faaliyetlerini geliştirerek uluslararası finans ağları kurdular. Erken Rönesans döneminde Floransa gibi merkezlerde beliren bu ticari ve finansal atılımlar, genellikle erken kapitalizm belirtileri olarak görülür. Feodalizm tam anlamıyla çözülmeden önce bile, piyasa için üretim yapma fikri ve kâr güdüsü, toplumların bir kesiminde (özellikle şehirli tüccarlar arasında) yükselen bir trend haline gelmiş durumdaydı.

TIMAR VE LONCA SİSTEMİNİN KAPİTALİST SİSTEMLE KARŞILAŞTIRILMASI

Osmanlı'daki tımar sistemi, Avrupadaki senyör (Fransız) lord (İngiliz) düzenine kıyasla daha insancıl ve sınırlı bir yapıya sahipti. Tımar sahibi (sipahi) toprağın mülkiyetine değil yalnızca kullanım hakkına sahipti, köylüyü toprağa köle gibi bağlayamaz, keyfi olarak satamaz veya sürgün edemezdi ve vergiler devletçe belirlenmiş kurallarla sınırlandırılmıştı; sipahi köylünün üretimini korumakla yükümlüydü, toprağı boş bırakması veya köylüyü kaçırmaması halinde tımarı elinden alınabilirdi. Buna karşılık Avrupa feodalitesinde senyör ve lordlar toprağın mutlak sahibiydi; serfler toprağa bağlıydı, izinsiz evlenemez, köyünü terk edemez, ağır angaryalara zorlanır ve çoğu zaman hukuki bir korumadan yoksundu. Elbette Osmanlı sistemi ideal değildi ve uygulamada suistimaller yaşandı; ancak yapısal olarak bakıldığında tımar sistemi, feodal serflik düzenine göre köylüyü daha fazla koruyan, devlet denetimi olan ve kişisel keyfiliği sınırlayan bir modeldi.

Lonca (Ahilik) sistemi bugünkü kapitalist düzenle karşılaştırıldığında, adalet ve insanlık bakımından birçok açıdan daha koruyucu bir yapıydı; çünkü üretimin ve ticaretin merkezine kârı değil, emeği ve toplumsal dengeyi koyuyordu. Kapitalist sistemde işçi çoğu zaman sadece bir maliyet kalemi olarak görülürken, lonca düzeninde usta çırak ilişkisi kişisel bir bağa dayanır, çırak sistemin dışına atılmak için değil, usta olmak için yetiştirilirdi. Bugün piyasada sınırsız rekabet adı altında büyük sermaye küçük esnafı ve emeği ezerken, lonca sistemi bu tür yıkıcı rekabeti sınırlandırıyor, herkesin geçinebileceği bir ekonomik denge kurmaya çalışıyordu. Elbette loncalar yeniliğe kapalıydı ve bireysel özgürlüğü bugünkü ölçülerde tanımıyordu, fakat günümüz kapitalizminde görülen güvencesizlik, aşırı gelir uçurumu, işçinin kolayca harcanması ve ahlâkın tamamen piyasanın insafına bırakılması

düşünüldüğünde, lonca sistemi insanı merkeze alan daha sınırlı, daha denetimli ve daha vicdanlı bir ekonomik düzen olarak değerlendirilebilir.

Coğrafi Keşifler ve Merkantilizm Dönemi

15ve 16. yüzyıllar, Avrupa'nın kabuğunu kırıp dünyaya yayıldığı, ama bu yayılırken de her şeyi değiştirdiği bir dönemdi. Coğrafi Keşifler dediğimiz bu devir, aslında sadece yeni deniz yolları bulmaktan ibaret değildi; bu, sermayenin rotasının da değişmesiydi. Kolomb'un Amerika'ya ayak basması veya Vasco da Gama'nın Hindistan yolunu çözmesi, Avrupa'nın önüne daha önce hayal bile edilemeyecek bir zenginlik kapısı açtı. Ancak bu zenginlik, beraberinde **merkantilizm** dediğimiz o hırslı ekonomik anlayışı getirdi. Bu dönemi bugünden bakınca anlamak biraz zor olabilir; çünkü o günün devletleri için zenginlik, ne kadar ürettiğin değil, kasanızda ne kadar altın ve gümüş biriktirdiğindi. Devletler adeta birer tüccar gibi davranmaya başladı. Amaç basitti: "Dışarıya olabildiğince çok mal sat, ama içeriye sakın yabancı malı sokma." Bu korumacı hırs, dünyayı devasa bir pazar yerine çevirdi. Yeni Dünya'dan (Amerika) gelen gümüş ve altınlar Avrupa'ya akarken; şeker, tütün ve pamuk gibi ürünlerin ticareti üzerinden küresel bir çark dönmeye başladı. Fakat bu madalyonun karanlık bir yüzü de vardı: Bu zenginlik birikimi, sömürgeleştirilen topraklar ve köleleştirilen insanlar üzerinden yükseliyordu. Merkantilizm, aslında bugünkü vahşi kapitalizmin "ticari bebeklik" dönemiydi. Finansal riskleri bölmek için ilk bankaların, sigorta sistemlerinin ve borsa'nın temelleri hep bu gemilerin getirdiği kârları yönetmek için atıldı. 18.yüzyıla gelindiğinde ise bu sistem artık kendi ağırlığı altında ezilmeye başladı. Adam Smith gibi düşünürler çıkıp, "Bırakın bu devlet korumacılığını, piyasa kendi yolunu bulur (Görünmez El)" diyerek liberalizmin kapısını araladı. Yani merkantilizm, kapitalizmin doğum sancısıydı; bu sancı, sonunda Sanayi Devrimi dediğimiz o devasa bebeği doğuracaktı.

18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde merkantilist doktrin eleştirilmeye başlandı. 1776'da Adam Smith, ünlü 'Ulusların Zenginliği' eserinde merkantilizmi eleştirerek serbest ticaret ve rekabetin uzun vadede milli zenginliği artıracığını savundu. 19. Yüzyıl başında liberal iktisat düşüncesi yükselişe geçti; bu düşünce, devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesini ve piyasanın "görünmez el"e bırakılmasını öneriyordu.

Sanayi Devrimi: Kapitalizmin Doğuşu ve Fabrikaların Yükselişi

Bu dönemde Avrupada başlayan Sanayi Devrimi, ekonomik ve toplumsal yapıda köklü değişiklikler yaratarak kapitalizmin tam anlamıyla doğuşunu simgeler. Sanayi Devrimi'nden önce üretim, büyük ölçüde küçük atölyelerde zanaatkârlar tarafından el emeğine dayalı olarak yapılıyordu. Oysa 18. Yüzyılın sonlarına doğru önce İngiltere'de, ardından diğer bazı ülkelerde yeni icatların peş peşe bulunup üretimde uygulanmasıyla üretim tarzı devrimci bir dönüşüme uğradı. 1760'lardan itibaren İngiltere'de dokuma sektöründe mekanik iplik eğirme makineleri kullanımı ve 1770'lerde James Watt'ın buhar makinesini geliştirmesiyle, buhar gücü üretimin pek çok alanına girdi. Makineleşme sayesinde üretkenlik katlanarak arttı. Küçük atölyelerin yerini işbölümünün belirgin olduğu büyük fabrikalar almaya başladı.

Sanayi Devrimi, kapitalizmin yükselişinde kritik bir rol oynadı. 18. Yüzyıla dek ticaret ve tarım alanında sınırlı birikimler şeklinde kendini gösteren kapitalizm, sanayi kapitalizmi olarak toplumsal hayatın merkezine yerleşmeye başladı. Buhar gücüyle çalışan makinelerin üretime girmesi, Avrupadaki sermaye birikiminin hızla artmasına yol açtı. Biriken sermaye daha fazla fabrikaya, madene, demiryoluna yatırıma dönüşürken; artan üretim de sermaye sahiplerine büyük kârlar sağladı. Bu, bir döngüsel büyüme yarattı. Sermaye birikimi arttıkça yeni icatların bulunup sanayide uygulanması hızlandı, bu da üretimi ve kârları daha da artırdı.

Sanayi Devrimi'nin toplumsal alanda en belirgin sonucu, yeni bir sınıf yapısının ortaya çıkmasıydı. Sanayi Devrimi toplumun ortasından bir çizgi çekti: Bir tarafta fabrikaların sahibi olanlar, diğer tarafta emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayanlar. Yani bir yanda fabrikaların, madenlerin, makinelerin sahibi olan sanayici burjuvazi (sermayedarlar) sınıfı yükseldi; diğer yanda fabrikalarda ücret karşılığı çalışan milyonlarca işçi sınıfı (proletarya) oluştu. Feodal toplumun lordları ve serflerinin yerini, sanayi toplumunun patronları ve işçileri alıyordu. Kırdan kente büyük göçler yaşandı: İş bulmak için topraklarını terk eden köylüler şehirlerin varoşlarında işçi mahallelerine dönüştü. Hızla sanayileşen kentlerde yaşam, geleneksel kırsal hayattan çok farklıydı; uzun çalışma saatleri, tehlikeli fabrika koşulları, düşük ücretler gibi sorunlar baş gösterdi. Toplumun bu bölünmesiyle bir yanda fabrikaların ve makinelerin sahibi olan, gittikçe zenginleşen burjuvalar diğer yanda ise hayatta kalmak için emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan milyonlarca işçi yani proleterya vardı. Toprak ağaları ve köylüler arasındaki o eski, geleneksel bağ koptu; yerine patron ve işçi arasındaki o soğuk, sadece paraya dayalı ilişki geldi. Yine de sanayileşme, ürün bolluğu ve teknik ilerlemeyle toplumların zenginliğini genel olarak artırdı ve kapitalist piyasa ekonomisinin dinamik yapısını tüm dünyaya göstermeye başladı. Sanayi devrimi, kapitalizmi bütün kurumlarıyla yerleşik bir sistem haline getirdi. Artık dünya ekonomisinin merkezi, toprak ağaları değil sanayiciler; işgücünün temel biçimi, toprağa bağlı köylüler değil ücretli işçiler idi.

19. Yüzyıl: Kapitalizminin Yükselişi

19. yüzyıl aynı zamanda liberal kapitalizm anlayışının hâkim olduğu dönemdir. Bu dönemde kapitalist ekonomiler büyük ölçüde devlet müdahalesinden uzaktı; hükümetler genel olarak piyasaya karışmıyor, laissez-faire (bırakınız yapsınlar) prensibi geçerli oluyordu. Liberal ekonomistler, piyasaların kendi kendine en

verimli sonucu üreteceğine inanıyor ve devletin rolünün sadece mülkiyet haklarını korumak, düzeni ve savunmayı sağlamak gibi asgari görevlerle sınırlı kalması gerektiğini savunuyorlardı. Yani “piyasa kendi kendini düzeltir” diyorlardı ama bu düzeltmenin kime ne bedel ödediğiyle pek ilgilenmiyorlardı. Nitekim 19. yy. Britanyası’nda serbest ticaret politikaları egemen oldu gümrük vergilerinin düşürülmesi, tekellerin kaldırılması gibi adımlarla iç ve dış ticaret serbestleştirildi. Bu dönemde girişimcilik ruhu en yüksek düzeydeydi: Pek çok mucit ve iş insanı yeni şirketler kuruyor, buluşları ticarileştiriyor, servetler kazanılıyordu. Rekabetçi piyasa yapısı genel kuraldı yani zayıf olan işletmeler batarken, verimli olanlar büyüyüp tekelleşme eğilimi gösteriyordu. Yine bu dönemde modern bankacılık ve finans sistemi de evrim geçirdi; küçük banka ve finansman yapıları yerine, sanayiyle iç içe geçmiş büyük bankalar ve borsalar sermaye akışını yönetir hale geldi. 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde emperyalizm çağı zirvedeydi: Sanayileşmiş büyük güçler (İngiltere, Fransa, Almanya, ABD, Japonya vb.) dünyayı nüfuz bölgelerine ayırmış, hammadde kaynakları ve pazarlar için kıyasıya rekabet eder olmuşlardı. Bu rekabet ortamı siyasi gerginlikleri tırmandırdı ve neticede 20. yüzyıl başında insanlık 1. Dünya Savaşı gibi bir felâketle karşılaştı.

Öte yandan, 19. yüzyılda kapitalizmin başarılarının yanı sıra ciddi toplumsal sorunlar da gün yüzüne çıkıyordu. Fabrika sisteminin ilk dönemlerinde işçi sınıfı çok zor şartlar altında çalışıyordu: Günde 12-14 saati bulan çalışma süreleri, çocuk işçiliği, iş güvenliğinden yoksun atölyeler, son derece düşük ücretler gibi durumlar yaygındı. Bu durum, toplumda ilk kez geniş çaplı eşitsizlik ve sınıf çatışması tartışmalarını gündeme getirdi. 19. yüzyıl boyunca işçiler, çalışma koşullarını iyileştirmek için sendikalar kurmaya ve grevler yapmaya başladılar. Yine bu çağda kapitalizme karşı ilk büyük ideolojik meydan okumalar çıktı. Bunlar Sosyalizm ve komünizm akımlarıdır. 1848’de Karl Marx ve Friedrich

Engels ‘Komünist Manifesto’ ’yu yayınlayarak sanayi kapitalizminin işçi sınıfını sömürdüğünü ve bunun yıkılması gerektiğini savundular. Marx, kapitalizmi tarihin bir aşaması olarak görürken, yerine işçi sınıfının iktidarıyla kurulacak sınıfsız bir toplum hedefliyordu. 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde birçok ülkede işçi hareketleri ve sosyalist partiler güç kazanmış, kapitalist düzenin aşırılıklarına karşı tepkiler birikmişti.

İngilterede 200 küsur yıl farkla yapılan iki yoksulluk yasasını karşılaştırdığımızda farkı daha rahat anlayabiliriz.

1601 Yoksulluk Yasası: Yoksulluk toplumsal bir sorun olarak görüldü. Çalışamayacak olanlara doğrudan yardım edilirdi. Çalışabilecek olanlara iş bulunurdu. Yetim, yaşlı ve engelliler korunurdu.

1834 Yoksulluk Yasası: Yoksulluk yoksul olan kişinin sorunu olarak görüldü. Yardımlar kaldırıldı. Evi olmayan yoksul insanlar topluca kişi başı tabut küçüklüğü kadar alan verilen çalışma evlerinde kalıyorlardı. Çocuk işçiler normaleşti. Yaşlı ve sakatlara bile yumuşama olmadı. Çalışma evinde kalan kişilere numara verilir, saçı kesilir, özel eşyalar alınır ve üniforma giydirilirdi.

20 ve 21. Yüzyıl: Buhranlar, Savaşlar ve Düzenlemeler

20. yüzyıl, kapitalizmin çok büyük sınavlardan geçtiği, çeşitli dönüşümlere uğradığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısı, iki dünya savaşı ve bir Büyük Buhran krizine sahne oldu. İlk olarak, 1. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında kapitalist ekonomiler büyük yıkımlar yaşadı. Savaş sonrası dönem toparlanma çabalarıyla geçtiyse de, 1920’lerin sonunda kapitalizmin karşılaştığı belki de en büyük kriz patlak verdi **1929 Dünya Ekonomik Bunalımı (Büyük Buhran):** Ekim 1929’da New York Borsası’nda başlayan finansal çöküş, kısa sürede tüm dünyaya yayılan derin bir ekonomik krize dönüştü. Bankalar battı, fabrikalar kapandı, uluslararası ticaret durma noktasına geldi. 1929 Buhranı, kapitalist sistemin

o güne dek karşılaştığı en büyük kriz oldu; milyonlarca insan işini kaybetti, ülkelerin milli gelirleri geriledi, ekonomiler küçüldü, dünya ticareti ağır darbe aldı. Krizin şiddetiyle birçok ülke eski laissez-faire yaklaşımını terk edip ekonomiye aktif müdahalelere yöneldi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Roosevelt 1933'te New Deal (Yeni Düzen) programını başlatarak kamu yatırımları, işsizlik sigortası, finansal düzenlemeler gibi adımlarla ekonomiyi canlandırmaya çalıştı. Avrupada da benzer şekilde devletler piyasalara daha fazla müdahale ederek işsizlere yardım, kamu istihdam programları, sanayiye sübvansiyonlar gibi politikalar izlediler. Bu gelişmeler, kapitalizmin kendini yenileme sürecinin bir parçasıydı. Denetimsiz piyasaların yarattığı buhran sonrasında, devlet müdahaleli karma ekonomi dönemine geçiş başladı.

1930'ların sonuna gelindiğinde 2. Dünya Savaşı yaşandı. (1939-1945) Bu savaş da ekonomik dengeleri altüst etti. Savaşın bitimiyle birlikte kapitalist dünyanın liderliği büyük ölçüde ABD'ye geçti, çünkü ABD savaş sonrası en az yıpranmış ekonomiydi ve küresel yeniden inşayı finanse edebilecek güçteydi. 1944'te kurulan Bretton Woods sistemi ile dolar uluslararası ekonomik düzeyin temeli haline getirildi, Dünya Bankası ve Imf gibi kurumlar oluşturuldu. Savaş sonrası dönemde kapitalizm yepyeni bir çağa girdi. 1945-1975 arası dönem, Batıda refah devleti kapitalizmi ya da Keynesyen dönem olarak bilinir. Bu dönemde çoğu kapitalist ülke, ekonomilerini Keynesçi politikalarla düzenlemeye başladı; yani devlet, ekonomik büyümeyi desteklemek ve krizleri önlemek için aktif bir rol üstlendi. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında, tam istihdamın sağlanması, sosyal güvenlik ağlarının kurulması, emek-sermaye ilişkilerinin yasalarla düzenlenmesi gibi adımlar atıldı. Örneğin Avrupada birçok ülkede sağlık hizmetleri kamulaştırıldı, işsizlik maaşları ve emeklilik sistemleri kuruldu, sendikalar yasal statü kazandı. ABD'de savaş sonrası Marshall Planı ile Avrupa'nın yeniden inşası finanse edildi.

Ancak 1970'lere gelindiğinde yeni problemler belirdi. Petrol krizi, stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon) gibi ekonomik sorunlar, Keynesyen modelin de her derde deva olmadığını gösterdi. 1980'lere girerken kapitalist dünya yeni bir yönelime savruldu: Neoliberalizm. 1980'lerde ABD Başkanı Ronald Reagan ve Britanya Başbakanı Margaret Thatcher'ın öncülük ettiği neoliberal politikalar, yeniden piyasayı serbestleştirme ve devletin ekonomideki rolünü kısıtlama amacını taşıyordu. Bu dönemde pek çok ülkede kamu işletmeleri özelleştirildi, finansal piyasalar düzenlendi. Sendikaların gücü sınırlandırıldı. Neoliberal kapitalizm, 19. Yüzyıldaki laissez-faire yaklaşımına belli ölçüde dönüş anlamına geliyordu; devletin ekonomideki payı azaltılıp serbest piyasa ideolojisi küresel ölçekte hâkim kılındı.

Finansal serbestliğin aşırılıkları yeni krizlere de yol açtı: 1997 Asya krizi ve özellikle 2008 Küresel Finans Krizi, kapitalizmin istikrarsızlık potansiyelinin sürdüğünü gösterdi. 2008'de ABD'de başlayan mortgage krizi kısa sürede dünya çapında bankaları ve piyasaları sarstı. Devletler yine büyük kurtarma girişimlerinde bulundu.

21. yüzyıl kapitalizmi, bir yandan yeni fırsatlar yaratırken, diğer yandan yeni sorunlarla karşı karşıyadır. Gelir eşitsizliği, pek çok ülkede yeniden artış eğilimindedir. Küreselleşmeden elde edilen faydalar adil dağıtılmadı. İklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik, kapitalizmin sürekli büyüme ve tüketim odaklı yapısını zorlayan bir mesele olarak ön plana çıktı. Dijital ekonomiyle birlikte ortaya çıkan otomasyon ve yapay zekâ teknolojileri, yakın gelecekte milyonlarca geleneksel işi ortadan kaldıracak potansiyele sahiptir. Son olarak 2020 yılında patlak veren COVID-19 pandemisi, küresel kapitalist sistemin kırılma noktalarını gözler önüne serdi: Küresel tedarik zincirleri aksadı, devletler tekrar ekonomiyi desteklemek için trilyonlarca dolarlık paketler açıkladı. Bu, gerektiğinde kamusal müdahalelerin ne denli hayati olabileceğini hatırlatan bir deneyim oldu.

MARX'IN DAS KAPİTAL'İ, KAPİTALİZM ÖNGÖRÜSÜ- TÜRKİYE ÖRNEĞİ VE DİNE BAKIŞININ İNCELEMESİ

DAS KAPİTALİN ÖZETİ

DAS KAPİTAL 1. CİLT – EMEK, DEĞER VE SÖMÜRÜ

Marx, Das Kapital'in ilk cildinde kapitalist üretimin temelini ve işleyişini inceler. Önce meta (mal) kavramını ve paranın rolünü açıklar. Bir malın değeri, üretimi için harcanan emeğe bağlıdır; örneğin bir dolap yapmak için gereken emek ne kadar fazlaysa, dolap o kadar değerli olur. Bir malda hem **kullanım değeri** (işe yararlılık) hem **değişim değeri** (piyasadaki değeri) vardır. Örneğin "su" kullanım değeri en yüksek şeydir. Ama bol olduğundan değişim değeri düşüktür. Ama pırlanta da ise kullanım değeri düşüktür. Ancak daha az(kıt) olduğundan değişim değeri yüksektir.

Marx, değerın kaynağının özellikle işçi emeği olduğunu vurgular. Ardından artık değer (**artı-değer**) kavramını geliştirir. Bu kavram işçilerin üretim sürecinde yarattığı ancak karşılığını ücret olarak almadığı değeri ifade etmektedir. Örneğin bir fabrikatör, bir işçiye 8 saatlik ücret ödeyip 10 saat çalıştırdığında, fazladan 2 saatlik ücretsiz emeği sömürmüş olur. İşte kapitalistin kârı bu ödenmeyen emekten, yani işçinin ürettiği ancak karşılığını alamadığı değerden doğar. Bir başka örnek olarak; diyelim ki bir işçi bir fabrika da günde 10 saat çalışıyor. Patron ise işçiye 1000 TL veriyor. Ancak işçi çalıştığı 10 saatte 5.000 TL değerinde mal üretiyor. Aradaki 4000 TL patronun eline geçen artı değer olur. (%400 sömürü değeri) Kapitalist bu artı değeri yeni yatırımlara dönüştürerek daha da zengin olur. Zengin daha da zenginleşir ve işçi daha da zengine bağımlı hale gelir. Marx'a göre bu süreç kapitalist düzende sistematiktir ve işçi sınıfının (proletaryanın) sömürülmesi anlamına gelir. İlk ciltte Marx, önceki ekonomistlerin düşünceler-

rini de eleştirerek bol örnek ve verilerle bu sömürü düzenini ortaya koymaya çalışır. Amacı, “gizli” olan sömürüyü görünür kılmak, işçileri bu gerçeğe uyandırarak haklarını aramaya teşvik etmektir. Ayrıca Kapitalizm daima işsiz bir ordu üretir ve çalışanlara “eğer ücretinizi beğenmediyseniz yerinize geçecek çok kişi var” diyerek, onları korkutarak ücretleri düşük tutar.

Bir diğer bahsedilen kavram ise **meta fetişizmidir**. İnsanlar ürettikleri malları doğal kaynak olarak görmeye başlar. O malın değeri aslında arkasındaki insan emeğinden gelse de mallar adeta farklı bir güce sahip gibi algılanır. Mesela bir ayakkabı alınırken onun değerini markası belirler, onu üreten işçinin emeği görmezlikten gelinir. Bu fetişizmdir.

DAS KAPİTAL 2. CİLT- SERMAYENİN DOLAŞIMI VE TOPLUMSAL ÜRETİM

İkinci cilt, sermayenin dolaşım sürecine odaklanır. Marx, paranın nasıl sürekli daha fazla para kazanmak için döngüye sokulduğunu açıklar. Kapitalist, elindeki parayla ham madde ve işgücü satın alarak mal üretir; sonra bu malı satarak başlangıçtakinden daha fazla para elde eder. Böylece sermaye, Para–Meta–Para (P–M–P) döngüsünde sürekli hareket eder ve büyür. Kapitalist bir girişimci parasını hammaddeye ve işçi emeğine yatırır ürettiği malları satar ve başlangıçtaki parasından fazlasını elde eder. Bir köylü metayı satar ve ihtiyaç duyduğu metayı alırken C–M–C sistemiyle çalışırken, bir kapitalistin amacı M–C–M' döngüsüyle sermayesini ve kendini büyütmezdır. Bu formül, kapitalizmin üretim sürecini özetler. Kapitalist parayı sermaye olarak kullanır, üretim araçları ve emeği satın alır, değer yaratan mallar üretir ve onları satarak artık değerle geri döner Bu süreçte dolaşımın süresi ve maliyetleri (malların taşınması, depolanması masrafları) önemlidir çünkü sermaye ne kadar hızlı dönerse kapitalist o kadar çabuk kazanç sağlar. Örneğin bir online alışveriş platformu 1. Cildin konusu olarak çalışanlarına az ücret öder. 2. Cildin konusu olarak da stok, lojistik ve kargo süreleriyle sermayenin dolaşımını belirler. Yine İkinci ciltteki bu analiz, küresel tedarik zincirleriyle de ilişkilendirilebilir. Örneğin otomobil sektöründe bir yanda fabrikalarda üretilen motor ve şase (Üretim Araçları), diğer yanda bayiliklerde satılan araçlar (Tüketim Malları) vardır. Ekonomi dengedeysse, fabrikalardaki üretim araçları tesisleri ile tüketici araçlarına ilişkin talep örtüşür. Ancak şirketlerin karlarının bir kısmını yeni fabrikalara yatırması bu dengeyi değiştirir ve sektörel büyüme yaratır. Marx, sabit sermaye ile dolaşan (değişken) sermaye ayrımını yapar. Örneğin bir fabrikanın makinaları ve binaları sabit sermaye iken, üretim için kullanılan ham maddeler ve işçi ücretleri dolaşan sermayedir. Toplum genelinde üretimi iki büyük sektöre ayırır:

1- **Üretim araçları** (fabrikalarda kullanılan makine, ham madde vb.) 2-**Tüketim araçları** (insanların günlük ihtiyaçları için üretilen mallar). Her sektörde de sermayenin bir kısmı işçilere ücret olarak ödenen; değişir sermayeyi, diğer kısmı ise makine, hammadde gibi değişmez sermayeyi oluşturur. Marx, bu ayrımları kullanarak bir yıl içinde toplumdaki toplam üretimden ne kadar artı-değer (kâr) ortaya çıktığını analiz eder. Sonuçta ikinci cilt, kapitalist ekonomide sermayenin nasıl dolaşıp büyüdüğünü ve bu büyümenin yine işçinin yarattığı artı-değere dayandığını gösterir. Bu döngü, toplumda iki ana sınıfın belirginleşmesine yol açar: Üretim araçlarını ve sermayeyi elinde tutan burjuvazi (sermaye sınıfı) ve geçimini sağlamak için emeğini satmak zorunda olan proleterya (işçi sınıfı). Burjuvazi, zenginliğini artırmak için proleterlerin emeğine muhtaçtır; proleterya ise yaşayabilmek için burjuvaziye muhtaçtır, fakat bu ilişkide burjuvazi işçileri sömürür. Böylece kapitalist toplum, birbirine bağımlı ama çıkarları zıt iki sınıfın geriliminden oluşur.

DAS KAPİTAL 3. CİLT- – KÂR, SINIF ÇATIŞMASI VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Üçüncü cilt, kapitalist üretim biçimini bir bütün olarak ele alır. Marx, önce önceki ciltlerde anlattıklarını özetler ve ardından kârın dağılımı üzerinde durur. Farklı sektörlerde kâr oranlarının nasıl ortalama bir düzeye gelme eğiliminde olduğunu (rekabet sonucu) kâr oranının düşme eğilimi yarasını (zamanla teknolojik gelişme ile kâr oranlarının azalabileceği fikri), faiz ve toprak rantı gibi konuları tartışır. Örneğin günümüzde yapay zekâ yüzünden insan emeği azalır ve bu kısa vadede şirketi kazançlı gösterse de uzun vadede kâr baskılanır. Tüm bunları, kapitalistlerin proleterleri nasıl sömürdüğünü göstermek için yapar. Marx, rant kavramını da kapsamlı şekilde incelemiştir. Rant, toprak sahiplerinin elde ettiği gelir olarak tanımlanır. İki tür rant vardır: **Diferansiyel rant**, farklı verimlilikteki araziler arasındaki farktan doğar; verimli araziden daha yüksek kâr elde edilir, fark kapitaliste rant olarak yansır. **Mutlak rant** ise tüm toprak sahibinin aldığı temel gelirdir; toprak mülkiyetinin tekeli nedeniyle en verimsiz arazi bile kira üretilir.

Bu arada kapitalist işçileri sömürürken bankalarda kapitalistleri sömürür. Kapitalizm büyümek için sürekli üretmek zorunda ama halkın da alım gücü kısıtlıdır. Bu da krizi doğurur. Marx faizi ayrıca bir meta olarak değerlendirir: Paranın sermaye fonksiyonunu kullanma hakkı olarak faiz satılır ve bunun fiyatı faiz oranıdır. Başka bir deyişle, bankaya koyduğunuz paranın size ek getiri sağlaması “faiz sermayesi”nindir. Marx, finansal piyasalarda dolaşan senet, hisse ve tahvil gibi araçları “**hayali (fiktif) sermaye**” olarak adlandırır. Onlara hayali der çünkü bunlar gelecekte gerçekleşecek gelire dair kâğıt üstü haklardır ve üretken sermaye gibi reel bir üretim sürecine dayanmazlar. Örneğin Marx’tan aktarılan bir ifadeye göre; devletin tahvil ihraç edip harcadığı paranın karşılığı olarak tahvili elinde tutan kişi sadece gelecekteki gelirden bir

hak almıştır. Bu hak, borsalarda alınıp satılabilir; “herşey bu kredi sisteminde kopyalar halinde çoğalır, sanki zihnin bir hayaletine dönüşür” Başka bir anlatımla, finansal piyasada dolaşan değerler, aynı gerçek sermayeye dayalı gelirin birden fazla kez kâğıt üstüne çoğaltılmasıdır. Örneğin günümüzde borsa balonları, türev ürünler veya spekülâtif menkul kıymetler tam da bu niteliktedir: Reel üretimden kopuk bir “değer kağıdı” olarak ortaya çıkarlar ve bir noktada piyasa beklentisi gerçekleşmezse değerleri hızla erir. Marx bunu krizlere zemin hazırlayan bir özellik olarak görür.

Örnek olarak bankalar ve finans kuruluşları kredi verirken faiz belirler. Diyelim ki bir yatırım için ortalama kâr oranı %20 olsun. Marx’a göre faizin bu oranın altında kalması gerekir, yoksa girişimci parayı çevirme yerine bankada bırakır. Nitekim günümüzde merkez bankası politikaları ve piyasa rekabeti faiz oranını sürekli ortalama kâr civarında dengede tutmaya çalışır. Öte yandan 2008 finans krizi gibi örnekler, aşırı finansal spekülasyonun (usulsüz olarak kâğıt üstü değerlerin yükseltilmesi) patlaması sonucudur. Bu, Marx’ın “hayali sermaye” uyarısının pratikteki bir yansımasıdır.

Kriz Teorisinde ise; Marx, Kapital’in genel çerçevesinde kapitalizmin krizlere eğilimli olduğunu da ortaya koyar. Buradaki temel mekanizma, sermayenin kendi birikimiyle ilgilidir. Marx’ın kriz teorisine göre sermaye birikimi arttıkça, sabit işçi sayısının sürekli artan sermaye yığınınına kâr üretmesi gerekir. Bu durum kârın giderek daha geniş sermayelere yayılmasına, yani ortalama kâr oranının düşmesine yol açar. Belirli bir ekonomik döngüde yıllar içinde artan artı-değer birikimi, sabit sayıda işçinin sürekli olarak daha büyük bir sermaye yığınınına kâr eklemek zorunda kalmasına yol açar. Bu gözlem, Marx’ın ‘**kâr oranının düşme eğilimi yasası**’na götürür. Sermayenin büyümesi emeğin büyümesini geçmediği sürece, kâr daha düşük bir oranla paylaşılır. Dengeleyici kuvvetler tükendiğinde ise sistemin kârlılığı yeniden sağlamak

için sermaye değerlerinin yok edilmesi gerekir” Başka bir deyişle, kapitalizm bir süre sonra kendi iç dengesini bozacak şekilde “aşırı birikim” sorunuyla karşılaşır. Sermaye fazlalığı, üretim araçlarının stoklanması, yatırımların geri dönüş oranının düşmesi gibi belirtilerle kendini gösterir. Sonunda piyasa doygunluğa ulaşır, talep artmaz; bu durumda üretim düşer, işsizlik artar ve bir krize (resesyon veya depresyon) girilir. Marx’a göre bu krizler kapitalizmin zorunlu mekanizmalarıdır: sermaye değerlerinin kısmen yok edilmesiyle (örneğin sermayedarların batması, fabrikaların kapanması) ortalama kârlılık yeniden yükselir ve bir sonraki genişleme için zemin hazırlanmış olur.

Marx’ın düşüncesinin felsefi temelinde Alman filozof Hegel’in diyalektik yöntemini ters çevirerek kullandığını belirtir. Diyalektik anlayışına göre her şey zıddıyla birlikte var olur (tez ve antitez) ve bu çatışmadan bir sentez (yeni durum) doğar. Marx, toplumdaki temel zıtlığın sömüren sınıf ile sömürülen sınıf arasında olduğunu söyler. Sanayi Devrimi sonrası dünyada bu tez antitez ilişkisi, kapitalist (tez) ile proleterya (antitez) şeklinde ortaya çıkmıştır. Marx’a göre bu iki karşıt sınıf arasındaki mücadele kaçınılmaz olarak mevcut düzeni dönüştürecektir. Kapitalist düzenin bir gün sona ereceğini öngörür, çünkü zamanla zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun iyice artacağını tahmin eder. Kapitalist, işçiyi yalnızca daha fazla sömürmekle kalmaz; onu aynı zamanda ürettiği malı satın alan bir tüketiciye dönüştürerek sürekli bir kısır döngüye sokar. İşçi, kendi ürettiği malı tekrar satın alabilmek için daha çok çalışmak zorunda kalır ve böylece giderek kendine ve emeğine yabancılaşır. Marx’ın tahminine göre, süreç içinde proleterler ellerindeki tüm mülkiyeti (birikimleri) kaybedecek ve yoksullaşarak dev bir fakirler ordusu haline gelecektir. Bu aşırı eşitsizlik, işçi sınıfında devrimci bir bilinç uyandıracak ve işçiler örgütlenerek kapitalistlere karşı ayaklanacaktır. Sonuçta bir sosyalist devrim gerçekleşecek; işçi sınıfının önderliğinde ku-

rulan sosyalist devlette üretim araçları ortak mülkiyete geçecektir. Marx'a göre bu sosyalist devlet de zamanla gereksiz hale gelip ortadan kalkacak ve insanlık sonunda sınıfsız, devletsiz komünist topluma ulaşacaktır.

Marx, Kapital'in böylesi bir geleceği öngörse de, tarih onun tahmin ettiği gibi gelişmedi. Yine de Marx'ın yaptığı çözümler, kapitalist sistemin işleyişini çıplak biçimde ortaya koyması açısından önemlidir. Kapital, üç ciltlik devasa bir eser olarak sermayenin doğasını ve işçiyle sermayedar arasındaki görünmez mücadeleyi bilimsel bir yaklaşımla açıklamayı hedefler. Bu yönüyle, Marx hem ciddi bir filozof ve ekonomist, hem de mevcut düzene meydan okuyan ilham verici bir düşünür olarak görülür. Nitekim Marx, Kapital için "şimdiye dek burjuvazinin kafasına fırlatılmış en korkunç gülle" benzetmesini yapmıştır; yol arkadaşı Engels ise "Yeryüzünde kapitalistler ve işçiler bulunduğundan beri, işçiler için bu kitap kadar önemli bir kitap çıkmadı" diyerek eserin değerini vurgular.

Peki, neden Marx'ın öngörülleri gerçekleşmedi?

MARX'IN KAPİTALİZM ÖNGÖRÜLERİ; DÜNYA VE TÜRKİYE ANALİZİ

Marx'ın üçüncü ciltte ortaya koyduğu teorilerden biri, kapitalizmin kendi çelişkileri nedeniyle kaçınılmaz olarak çökeceği yönündeydi. Ona göre kapitalist düzen, işçileri günden güne yoksullaştırıp güçsüzleştirerek sonunda bir devrimle yıkılacaktı. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde, işçi sınıfının bilinçlenip ayaklanması yakın görünüyordu. Ancak aradan geçen zaman, bu öngörülerin bir ölçüde tutmadığını göstermiştir. Kapitalizm, Marx'ın beklediğinin aksine, 19. Yüzyıldan 21. yüzyıla dek farklı şekiller alarak varlığını sürdürdü. Dört büyük devleti bu yönden inceleysek;

İNGİLTERE VE AMERİKA: Marx'ın yaşadığı dönemde sanayileşmenin merkezi olan İngiltere'de ve yine sanayi kapitalizminin hızla geliştiği Amerika Birleşik Devletleri'nde Marx, işçi sınıfının devrimci bir dönüşüm gerçekleştireceğini düşünmüştü. Bu ülkelerde işçi hareketleri hak mücadelesi verse de, hiçbir zaman bir komünist devrime varmadı. Kapitalizm çökmek bir yana güçlendi. İngiltere ve ABD 20. yüzyılda dünyanın önde gelen zengin ülkeleri haline geldi. İşçiler, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında bu toplumlarda giderek daha iyi yaşam koşullarına kavuştu. Örneğin Marx'ın döneminde bir işçinin sıradan bir ceket alması büyük bir masraftı. Örneğin 1860 larda bir işçi haftada 22 peni kazanırken bir normal bir ceketin fiyatı 42 peniydi. Oysa günümüzde işçiler temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, ev, araba, elektronik eşyalar gibi pek çok tüketim malına erişebilmektedir. Bu, işçi sınıfının mutlak manada giderek fakirleşeceği öngörüsünün gerçekleşmediğini gösterir. Elbette günümüzde de zenginlerle yoksullar arasında farklar vardır, ancak genel yaşam standartları Marx'ın zamanına göre önemli ölçüde yükselmiştir. Bunun çeşitli sebepleri olmuştur: Gelişmiş ülke-

lerde demokrasi ve işçi mücadeleleri sonucunda çalışma saatleri sınırlandı, asgari ücret uygulamaları, sendikalar ve sosyal haklar ortaya çıktı. Devletler, işçilere emeklilik, sağlık sigortası, işsizlik yardımı gibi güvenceler sağlayarak aşırı yoksulluğun önüne geçmeye çalıştılar. Bu reformlar, kapitalizmi işçiler için tamamen katlanılmaz bir sistem olmaktan kısmen çıkardı. Ayrıca kapitalist sistem büyük ekonomik büyüme dönemleri yaşadı; pastanın büyümesiyle işçiler de ücret artışları alabildi. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan geniş bir orta sınıf, toplumdaki uçurumu daraltan bir tampon görevi gördü. Toplum artık sadece zengin patronlar ve yoksul işçilerden ibaret değildi; arada memurlar, mühendisler, öğretmenler, küçük esnaflar gibi milyonlarca insanlık bir orta tabaka oluştu. Bu orta sınıf, Marx'ın öngördüğü gibi "zincirlerinden başka kaybedecek şeyi olmayan" bir kitle oluşmasını engelledi. İşçiler kendilerini toplumda tamamen çaresiz ve devrimden başka çıkar yolu yok görmediler; bunun yerine oy vererek siyasi değişim arama, sendikalarla hak talep etme ya da bireysel olarak daha iyi bir yaşama ulaşma hedeflerine yöneldiler. Kısaca, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde işçi sınıfı Marx'ın beklediği düzeyde radikalize olmadı. Bu ülkeler tam tersine sermaye birikimi, özel mülkiyet, ulus-devlet ve hatta milliyetçilik gibi "sağ" diyebileceğimiz değerlerin kalesi haline geldiler; işçiler de bu düzen içinde yaşamaktan genel olarak memnun oldular ve bir devrim ihtiyacı hissetmediler. Ayrıca dini inançlar, milli kimlik gibi unsurlar da birçok işçinin önceliği oldu ve "dünya işçileri birleşin" sloganı hayata geçmedi. Sonuç olarak Marx'ın özellikle gelişmiş sanayi toplumları için öngördüğü devrim senaryosu gerçekleşmedi. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupada sosyal devlet uygulamaları, refah devleti kurumları ve güçlü sendikalar sayesinde işçilerin çalışma saatleri kısaltıldı, ücretler yükseltildi ve sosyal haklar (işsizlik sigortası, emeklilik, sağlık hizmetleri vb.) tesis edildi. Örneğin bugün birçok gelişmiş ülkede yasal haftalık çalışma süresi 35-40 saat

civarındadır (Fransa'da 35 saat, ABD'de 40 saat, Almanya'da 38 saat vb.) fazla mesaiye sınırlamalar getirilmiştir. Çalışma sürelerindeki bu azalma, 19. Yüzyıla kıyasla ciddidir. Gerçekten de sanayileşmiş ülkelerde günümüz tam zamanlı çalışanları, 19. Yüzyıldaki atalarından haftada 20-30 saat daha az çalışmaktadır ve bu tarihsel bir ilerlemedir. Ücretler ve yaşam standartları da aynı şekilde yükselmiştir: Avrupa Birliği'nde gelir dağılımı Türkiye'ye nazaran eşitlikçidir.) Avrupa toplumlarında geniş bir orta sınıf oluşmuş; asgari ücretle çalışanların oranı oldukça düşüktür ve çoğu işçi yoksulluk sınırının üzerinde bir yaşam sürmektedir. Örneğin Lüksemburg, Hollanda, Almanya gibi ülkelerde asgari ücret aylık 2.000-2500 €'dolaylarındadır ve bu tutar, o ülkelerde temel geçim ihtiyaçlarını karşılamaya genellikle yeterlidir. Sosyal güvenlik harcamaları Avrupa'da milli gelirin büyük bir kısmını oluşturur; işsiz kalan, hasta olan veya emekli olan bireyleri koruyan mekanizmalar güçlüdür. Kısacası, Batı dünyasında kapitalizm, işçilerin durumunu iyileştirerek kendini istikrarlı kılmıştır. Bu dönüşümde işçi sınıfının sendikalar aracılığıyla verdiği mücadeleler (ör. 8 saat çalışma hakkı, asgari ücret yasaları, grev hakkı) belirleyici olmuştur. Sermaye sınıfı, Marx'ın öngördüğü devrimi engellemek için de diyebileceğimiz şekilde, işçilere refah pastasından daha fazla pay vermeyi kabul etmiştir.

RUSYA VE ÇİN: İlginçtir ki Marx'ın devrim beklediği Batı ülkelerinde değil, daha az gelişmiş ülkelerde sosyalist devrimler yaşandı. 1917'de Rusya'da, 1949'da Çin'de komünistler iktidara gelip özel mülkiyete dayalı düzeni yıkarak Marx'ın hayalini kısmen gerçekleştirdiler. Ancak bu durum bile Marx'ın öngörülerinden önemli sapmalar içeriyordu. Bir kere Marx, sosyalist devrimin gelişmiş sanayi toplumlarında olacağını düşünüyordu; oysa Rusya ve Çin devrim zamanında çoğunlukla köylü ve feodal yapılara sahip toplumlardı. Nitekim bu ülkelerdeki devrimler, Marx'ın tanımladığı anlamda bilinçli bir sanayi işçi sınıfı hareketinden çok,

savaş ve kaos ortamında gerçekleşen siyasi altüst oluşlardı. İkincisi, bu devrimler Marx'ın nihai hedeflediği özgürlükçü, sınıfsız toplum ile sonuçlanmadı. Sovyetler Birliği'nde ve Mao dönemi Çin'de yeni bir devlet sınıfı veya parti bürokrasisi ortaya çıktı; politik baskı ve diktatörlük yöntemleri egemen oldu. Marx, sosyalizmin sonunda devletsiz komünizme evrileceğini hayal etmişti, fakat Sovyet deneyimi baskıcı bir devlet yapısıyla 70 küsur yıl devam etti. 1991'de Sovyetler Birliği çöktüğünde, Rusya'da kapitalizm adeta kaldığı yerden geri geldi Çin ise 1980'lerden itibaren devlet kontrolünde piyasa ekonomisine geçti. Bugün Çin, resmi olarak sosyalist-komünist ideolojiye sahip olsa da, fiilen kapitalist üretim biçimini geniş ölçüde uygulayan bir ülke. Yani Marx'ın beklediği gibi kapitalizmin tamamen sona erip dünya çapında komünizmin zaferi gerçekleşmedi; tam tersine sosyalist sistemler ya çöktü ya da kapitalizmle uzlaştı. Bunun nedenleri üzerine pek çok teori var. Bir neden, bu ülkelerde sosyalizmin fakir ve zor şartlarda kurulmasıydı; ekonomik zorluklar ve dış baskılar, ideal bir komünist toplum inşasını imkânsız hale getirdi. Bir diğer neden, insan doğası ve siyasetle ilgilidir. Marx, kapitalist sınıf ortadan kalkarsa devlet kendiliğinden sönmüdenir diye düşünse de, pratikte iktidarı elinde tutan yeni elitler oluştu ve bunlar gücü bırakmadı. Kısacası Rusya ve Çin örnekleri, Marx'ın hem devrim öngörülerinin koşullarına uymadı, hem de sonuçta kapitalizmin tamamen yok olmadığını gösterdi. Bu deneyimler, Marx'ın teorisinin uygulamada beklenenden farklı sonuçlar verebileceğini ortaya koydu. Uzak Doğu'daki sanayileşmiş ülkelerde de zamanla işçi koşulları görece iyi bir seviyeye ulaşmıştır. Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler, başlangıçta otoriter veya hızlandırılmış bir kapitalist sanayileşme yaşamış olsalar da zamanla işçi ücretlerini ve refahını ciddi ölçüde arttırmışlardır. Örneğin Güney Kore'de 2025 yılı için aylık asgari ücret yaklaşık 1.571 Euro seviyesine yükselmiştir. Japonya'da ulusal ortalama asgari ücret 2025 yılında aylık 1.198 € olarak belirlenmiştir. Bu rakamlar, Türkiye'nin 2025 Eylül

itibariyle 452 €'luk asgari ücretiyle kıyaslandığında çok yüksektir. Elbette yaşam maliyetleri de ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir, ancak satın alma gücüne bakıldığında dahi bu ülkelerde asgari ücretlinin alım gücü Türkiye'dekinden katbekat fazladır. Ayrıca Japonya ve Güney Kore'de işçiler genellikle Türkiye'ye kıyasla daha kısa saatler çalışırlar (OECD verilerine göre Güney Kore'de haftalık çalışma süresi 38 saat, Japonya'da 40 saate yakındır) ve daha fazla sosyal hakka sahiptirler. Güney Kore'nin 1980'lerden itibaren demokratikleşme süreciyle beraber sendikaların güçlenmesi, asgari ücretin düzenli artışı, çalışma saatlerinin kademeli kısaltılması gibi adımlar atılmıştır. Japonya'da şirket merkezli refah (örneğin yaşam boyu istihdam geleneği, çalışanlara konut ikramiye sağlanması vb.) ve devlet politikaları sayesinde işçiler orta sınıf standartlarında yaşayabilmiştir. Dolayısıyla Uzak Doğu'nun başarılı ekonomilerinde de Marx'ın "işçilerin sürekli yoksullaşması" tezi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir; tersine, belirli bir noktadan sonra işçiler büyüyen ekonomiden pay almış, geniş bir tüketici orta sınıf oluşmuştur. Bu nedenle Marx'ın modelindeki gibi bir proleter devrime zemin oluşmamıştır

Önemli Not: Elbette bu, Marx'ın tüm fikirlerinin geçersiz olduğu anlamına gelmez. Bugün bile dünyada zengin ve yoksul uçurumu, sömürü, ekonomik krizler gibi olgular devam ediyor ve Marx'ın bunlara dair analizleri değerini korumaktadır. Örneğin Marx, kapitalizmin küreselleşeceğini öngörmüştü gerçekten de kapitalizm bugün dünya pazarına hükmediyor. Ayrıca zenginlik birikiminin beraberinde yoksulluğun da birikmesini getirmesi fikri de tartışılıyor. Günümüzde birkaç yüz milyarderin milyarlarca insandan daha zengin olması buna bir örnek sayılabilir. Ayrıca emperyalizmin özellikle Afrika'yı sömürmesiyle Batı, daha iyi koşullar altındayken Afrika iyice yoksullaştırmıştır. Avrupa ve ABD de de evsiz yoksullar az da olsa vardır.

Sonuç olarak, Marx'ın kapitalizmin akıbetine dair kehanetleri tam olarak gerçekleşmemiş olsa da, onun analiz ettiği birçok eğilim (örneğin tekelleşme, gelir eşitsizliği, kriz döngüleri) hâlâ güncelliğini koruyor. Marx, kendi döneminin ötesine geçen bir kavrayışla kapitalizmi çözümledi; ancak insan toplumunun gidişatı, teorisinin öngördüğünden daha karmaşık bir yol izledi.

PEKİ, BİZDE DURUM NE?

MARX'IN MODELİ VE TÜRKİYE: 2025 İŞÇİ REFAHININ 19. YÜZYILA BENZERLİĞİ

Türkiye'de 2025 itibarıyla özellikle asgari ücretli işçilerin yaşam koşulları ve refah düzeyi, Karl Marx'ın 19. Yüzyılda gözlemlediği kapitalist düzen koşullarına çarpıcı biçimde benzemektedir.

Marx'ın Modeli ve 19. Yüzyıldaki İşçi Koşulları

Karl Marx, 19. Yüzyıl sanayi kapitalizmini incelerken işçilerin uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve kötü yaşam koşullarına mahkûm edildiğini vurgulamıştı. Sanayi Devrimi döneminde fabrika işçileri günde 14–16 saate varan, haftada altı gün çalışma gibi aşırı mesailer yapıyor; buna rağmen kazançları ancak temel geçimlerini sağlamaya yetiyordu. Örneğin 19. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerde tam zamanlı çalışanlar, günümüzden haftada yaklaşık 20–30 saat daha fazla çalışıyorlardı. Çocuk işçiliği yaygın olup iş güvenliği neredeyse yoktu, maden ocakları ve fabrikalarda sık sık ölümcül kazalar yaşanıyordu. Marx, bu düzenin işçileri “proleterya” adı altında sömürdüğünü, kapitalistlerin işçilerin ürettiği değer önemli bir kısmına (artı-değere) el koyarak zenginleştiğini ileri sürdü. Sonuçta emek ile sermaye arasında keskin bir sınıf çatışması doğdu ve işçiler giderek yoksullaştı.

2025 Türkiye'sinde İşçi Sınıfı: Düşük Ücretler ve Yüksek Eşitsizlik

Türkiye'de günümüz emekçilerinin durumu, birçok bakımdan Marx'ın incelediği erken kapitalist dönem koşullarını andırmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği Türkiye'de oldukça yüksektir: Gelir eşitsizliğinin bir göstergesi olan Gini katsayısı 0,44 düzeyindedir bu, OECD ortalamasının (0,30) çok üzerindedir. Başka bir deyişle Türkiye, gelir dağılımında dünyanın en adaletsiz ülkeleri arasındadır; OECD verilerine göre piyasa geliri eşitsizliği Türkiye'de ikinci, vergiler ve transferlerden sonraki nihai gelir eşitsizliği ise üçüncü en yüksek düzeydedir. TÜİK'e göre Türkiye'de hane

halkı yıllık ortalama (medyan) geliri 2024 de 374.899 TL sadece yaklaşık 10 bin dolar iken OECD’de bu değer 30 bin dolar civarındadır. Bu durum, geniş halk kesimlerinin görece düşük gelirle yaşadığını, milli gelirden yeterince pay alamadığını göstermektedir. Nitekim Türkiye’de görelî yoksulluk oranı da %13,5 ile OECD ortalamasının (yaklaşık %11,7) üzerindedir. Tüm bu göstergeler, işçilerin refah seviyesinin düşüklüğüne ve servetin toplumda adil dağılmadığına işaret etmektedir.

Asgari ücret ve çalışan yoksulluğu konusu da bu tabloyu doğrular niteliktedir. 2024 ve 2025’te Türkiye’de asgari ücrete yüksek oranlı zamlar yapılmış olsa da yüksek enflasyon nedeniyle bu zamlar gerçek alım gücüne tam yansımamıştır. 2025 Eylül itibarıyla Türkiye’de brüt aylık asgari ücret yaklaşık 531 € düzeyindedir. Bu tutar, bir aday ülke olarak Türkiye’yi AB ülkelerinin bir kısmıyla karşılaştırınca birçok Avrupa ülkelerinin çok altındadır. Asgari ücretli bir Türk işçinin kazancı, Lüksemburg, İrlanda, Fransa gibi refah seviyesi yüksek ülkelerdeki emekçilerin kazancının üçte birinden bile azdır. Dahası, Türkiye’de asgari ücret düzeyi açlık ve yoksulluk sınırının altında kalmaktadır. İşçi sendikası TÜRK-İŞ’in hesapladığı açlık sınırı (dört kişilik bir ailenin sadece gıda için gereken asgari harcaması) 2025 Temmuz ayında 26.413 TL iken, yoksulluk sınırı (gıda ve diğer zorunlu giderler) 86.036 TL olarak ölçülmüştür. Bu dönemde net asgari ücret 2026 itibarıyla 28.075 TL olduğundan, bir asgari ücretli aile bırakın yoksulluk sınırını, açlık sınırını dahi karşılayamamaktadır. Kısacası, asgari ücretli kesim “çalışan yoksullar” olarak tanımlanabilecek bir durumdadır: Tam zamanlı çalışsalar bile hanelerini yoksulluktan kurtaramamaktadırlar. Asgari ücret rekor enflasyonlarla erimekte ve Sefalet endeksinde Türkiye liderliği zorlamaktadır.

Ücretler genelinde de dağılım sıkıntılıdır. Yapılan araştırmalar, Türkiye’de ücret yapısının alt kısma doğru sıkıştığını göstermektedir. Öyle ki asgari ücret, ortalama bir ücret haline gelmeye

başlamıştır. Pek çok ücretli çalışan asgari ücret civarında kazanmaktadır. Üstüne üstlük, 2020-2025 arasında yüksek enflasyon karşısında ücretler gerçek olarak gerilemiştir. İşgücü piyasasında sendikalaşma ve toplu pazarlık zayıf olduğundan işçiler enflasyon karşısında ücretlerini korumakta zorlanmaktadır. Nitekim Türkiye’de işçi sendikalarına üyelik oranı çok düşüktür ve asgari ücret artışları dışındaki kesimler ücret artışı için pazarlık gücüne sahip değildir. Bu durum Marx’ın “yedek sanayi ordusu” kavramını akla getirmektedir. Çalışabilir nüfusun önemli bir kısmının işsiz veya eksik istihdam koşullarında bulunması, çalışanların pazarlık gücünü kısıtlar. Türkiye’de de düşük istihdam oranı ve özellikle kadınların işgücüne katılımının azlığı nedeniyle büyük bir işsiz/işsiz kalma riski taşıyan yedek işgücü ordusu oluşmuştur. Sonuç olarak çalışanlar, işten çıkarılma korkusuyla düşük ücrete ve uzun mesaiye razı olmak durumunda kalmaktadır. Bu, ücretlerin milli gelir içindeki payının çok düşmesine, iş saatlerinin uzun olmasına ve iş güvencesizliğinin artmasına yol açmıştır. Nitekim resmi verilere göre Türkiye’de toplam ücretlerin GSMH içindeki payı son yıllarda belirgin biçimde gerilemiş, kuşa dönmüştür. Bu tablo, Marx’ın dönemindeki sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü hatırlatmaktadır: İşçiler, üretimden aldıkları pay azalırken, sermaye sahiplerinin kârları ve servet birikimleri artmıştır.

Ağır Çalışma Koşulları ve Güvencesizlik

Marx’ın yaşadığı dönemde işçiler sadece düşük gelirle değil, aynı zamanda uzun çalışma saatleri ve kötü çalışma koşullarıyla da mücadele ediyordu. Türkiye’de 2025 itibarıyla çalışma saatleri ve koşulları açısından da benzer sıkıntılar göze çarpmaktadır. OECD verilerine göre Türk işçileri Avrupa’nın en uzun saat çalışanlarıdır: Türkiye’de haftalık ortalama çalışma süresi 44,2 saat ile tüm Avrupa ülkeleri içinde en yüksek düzeyde iken, Avrupa Birliği ortalaması haftada 36,1 saattir. Yani Türkiye’de bir emekçi haftada ortalama 8 saat (günde 1-2 saat) fazla çalışmaktadır. Ör-

neğin Hollanda'da ortalama haftalık çalışma süresi sadece 32,2 saat iken (Avrupa'daki en düşük değer), asgari ücret aylık 2.245 € seviyesindedir; buna karşılık Türkiye'de bundan 10 saat daha fazla çalışılmasına rağmen asgari ücret yalnızca 452 € seviyesindedir. Bu çarpıcı karşılaştırma, Türkiye'de emek yoğun çalışmaya karşın elde edilen gelirin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Fazla mesai, düzensiz çalışma ve güvencesizlik Türk çalışma hayatının yaygın unsurlarıdır. Özellikle kayıt dışı çalışmanın bulunduğu sektörlerde işçiler çok uzun saatlere varan mesailere kalmakta, fazla mesai ücretini alamamakta veya sözleşmesiz çalıştırılmaktadır. Marx'ın zamanında işçiler iş güvencesi olmadan çalışır, hastalandıklarında veya yaşlandıklarında gelirleri olmazdı; bugün de Türkiye'de benzer şekilde taşeron işçilik, geçici sözleşmeler ve kayıt dışı istihdam yoluyla birçok emekçi iş güvencesinden mahrumdur. Örneğin, mevsimlik tarım işçileri veya inşaat işçileri çoğu kez sosyal güvenceden yoksun çalışmakta; bu da onları hem düşük ücrete hem de iş kazası riskine açık hale getirmektedir.

İş kazaları ve işçi sağlığı konusundaki veriler, Türkiye'nin mevcut durumunu en çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Ne yazık ki Türkiye, işyeri ölümleri açısından Avrupa'da en kötü sicile sahip ülkelerden biridir. 2024 yılında Türkiye'de en az 1.897 işçi iş kazaları sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu rakam, Türkiye'nin nüfusu AB toplamının yaklaşık beşte biri olmasına rağmen, 27 Avrupa Birliği ülkesinin aynı yıl kaydettiği toplam iş kazası ölümünün (3.347 kişi) yarısına yakındır. Yani Türkiye'de işçiler, Avrupa ortalamasına kıyasla katbekat daha riskli ve sağlıksız ortamlarda çalışmaktadır. Tüm sektörler incelendiğinde bu sorun ortadadır: 2025 yılının ilk yarısında meydana gelen iş cinayetlerinde ölen işçilerin %30'u sanayi sektöründe, %25'i inşaatta, %24'ü hizmetlerde, %21'i tarımda çalışmaktaydı. Yani sanayiden inşaata, tarımdan hizmete her alanda işçiler iş güvenliğinden yoksun bir şekilde hayatlarını riske atmaktadır.

Dahası, Marx'ın dönemini andırırçasına çocuk işçiliği ve ileri yaşlarda çalışmak zorunda kalma gibi olgular Türkiye'de hâlâ görülmektedir. Örneğin sadece Haziran 2025 ayında Türkiye'de en az 4 çocuk işçi iş kazalarında can vermiştir (bir tanesi 14 yaşından küçük, diğerleri 15–17 yaşlarındaydı). Yine aynı ay içinde ölen işçilerden 15'i 65 yaş ve üzerindediydi, 33'ü ise 50-64 yaş aralığındaydı. Bu durum, birçok emekçinin emeklilik veya yaşlılık döneminde bile geçinebilmek için çalışmak zorunda kaldığını göstermektedir. Nitekim raporlarda, yetersiz emekli maaşı nedeniyle 70'li yaşlarında çalışırken ölen işçilere dair trajik örnekler vardır. Örneğin İzmir'de 75 yaşında bir emekli, geçimini sağlamak için taksi durağında çalışırken fenalaşarak hayatını kaybetmiş; Yozgat'ta 71 yaşındaki bir inşaat işçisi, yüksekte düşerek vefat etmiştir. Bu tür vakalar, Marx dönemindeki emeklilik güvencesi olmayan yaşlı işçilerin durumunu hatırlatmaktadır. Benzer şekilde, 16-17 yaşında staj yaparken veya tarlada çalışırken hayatını kaybeden gençler de modern Türkiye'de karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar, Türkiye'de işçi sınıfının hâlâ 19. Yüzyıl vahşi kapitalizm koşullarına benzer zorluklar yaşadığının göstergesidir: İşçiler uzun saatler çalışmakta, iş kazası riskine maruz kalmakta, çocuklar ve yaşlılar dahi ekonomik zorunlulukla çalışmaya itilmekte, üstelik bu fedakârlıklarına rağmen kazandıkları ücret temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir.

Özetle, Avrupa, ABD ve gelişmiş Asya ülkelerinde kapitalizm, işçi sınıfının hoşnutsuzluğunu azaltacak reformlar yaparak ayakta kaldı ve geniş toplumsal destek buldu. Türkiye'de ise benzer düzeyde bir iyileşme görülmediği için Marx'ın kapitalizm eleştirisi ve modeli hâlâ geçerli görünmektedir. Türkiye, sosyal devlet göstergelerinde de geri kalmıştır: Örneğin sağlık, eğitim gibi kamusal harcamaların milli gelir oranı OECD ortalamasının çok altındadır. Yoksullukla mücadelede devletin sunduğu gelir transferleri sınırlıdır. Tüm bunlar bir araya geldiğinde, Türkiye'de işçiler

hem piyasadaki güçsüz konumları hem de devletin yeterince destek sağlayamaması nedeniyle adeta 19. Yüzyıl vahşi kapitalizmini andırır biçimde yaşam mücadelesi vermektedirler. Bu sebeple Marx'ın kapitalizm eleştirisi ve ortaya koyduğu model, Türkiye'deki sorunların analizinde ve çözüm arayışında bugün bile önem taşımaktadır. Aradan geçen 200 küsür seneye rağmen ülkemizin benzer sıkıntılardan geçmesi üzücüdür.

MARX'IN DİN ANLAYIŞI VE İSLAM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Marx'a göre din, insanların içinde buldukları kötü koşulları kabullenmelerini kolaylaştıran bir ideolojidir. Marx doğrudan din üzerine bir eser yazmamış olsa da, eserlerinde ve özellikle gençlik yazılarında dini eleştiren pasajlar vardır. Ona göre din insan ürünü bir olgudur ve insan zihninin ve içinde bulunduğu toplumun eseridir ve mevcut toplumsal düzenin haksızlıklarını ilahi bir plana bağlayarak insanların isyan etmesini engeller.

Genel olarak Marx'ın bakış açısı, dinin bir üstyapı kurumu olduğu yönündedir. Yani ekonomik ve toplumsal koşullar kötü ise, insanlar din yoluyla avutulur ve düzen böylece sürdürülür. Marx'ın din eleştirisi birkaç temel varsayıma dayanır Karl Marx, *Hegel'in "Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı"* (1844) adlı eserinde din için şu ifadeyi kullanır:

“Din, ezilen yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhudur. Din, halkın afyonudur.”

Marx bu ifadeyle, dinin insanları gerçek acılarından geçici olarak uzaklaştıran, onlara sahte bir teselli veren bir uyuşturucu gibi işlev gördüğünü kasteder. Marx'a göre din, insanların acılarını hafifleten bir teselli mekanizmasıdır. Ama aynı zamanda düzenin devamını sağlayan bir ideolojiye dönüşmüştür. Din eleştirisini toplumsal özgürleşmenin ön koşulu gibi görür.

Kısaca Marx, “İnsanlar kendi gerçeklerine katlanmak için cennette ödül, cehennemde ceza gibi inançlar üretmişlerdir” der. Bu görüşü geliştirirken Ludwig Feuerbach gibi düşünürlerin “dinin özünde insanların bir yansıması olduğu” fikrinden etkilenmiştir. Marx ve arkadaşı Engels, bu nedenle tarihsel materyalist bir yaklaşım benimseyip, tüm ideolojilerin asıl sebebinin maddi yaşam koşulları olduğunu savunmuşlardır.

Marx'ın din konusunda çizdiği tabloya göre, örneğin bir kral veya patron, ezilenlere sabırlı olmayı ve öteki dünyada mükâfat bulacaklarını telkin etmek için dini kullanabilir. Dinin bu şekilde kullanımı, elbette iktidar sahiplerine yarar. Benzer görüşü olan Vladimir Lenin bunu şöyle ifade etmiştir “Din, hayatı boyunca çalışan ve yokluk çekenlere bu dünyada azla yetinmeyi, kadere razı olmayı ve öteki dünyada cennete kavuşmayı öğütler”. Nitekim tarihte, kilisenin veya diğer din adamlarının tasavvufun zalim düzenleri meşrulaştırdığı örnekler de mevcuttur. Bu yüzden Marx ve takipçileri, dine karşı çıkarken onu insanlığın gerçek mutluluğunun önündeki bir yanılğı olarak gördüler.

Peki, İslam açısından bakıldığında Marx'ın bu görüşleri nasıl değerlendirilir?

İslam, Marx'tan tamamen farklı bir bakış açısıyla dinin ilahi gerçeklik olduğunu söyler. İslam'da da adalet ve zulme karşı çıkma vurgusu, Marx'ın din eleştirisindeki bazı noktalara yanıt verir niteliktedir. Marx'ın din görüşünün Kur'an a uygun yönlerini ve Kur'an a aykırı yönlerini ele alacağız.

Marx'ın Dine Bakışının Dolaylı Olarak Kur'an'a Uygun Yönleri

Marx'ın dine dair eleştirilerinde hedef aldığı ana nokta, dinin sömürülenlerin gözünü boyayan bir araç haline getirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, İslam da zaten dinin böylesi bir istismarına karşı çıkar. Kur'an, adalet kavramına büyük önem verir ve haksızlık yapmayı da haksızlığa boyun eğmeyi de doğru bulmaz. Çok serttir. İslam'ın temel meselesi adalettir; zulme uğrayanın yanında olmayı, mazlumu korumayı emreder. Dolayısıyla, eğer din adamları insanlara “sizi ezen düzene karşı sakın ses çıkarmayın, sadece sabredin” diyorsa (ki çoğu maalesef der) bu gerçek dinin özüne terstir. Ezileni koruyan, sömürüye karşı çıkan, kimsesize destek olan, adalet emreden, mazluma yoldaş olan bir din afyon olamaz.

Ama insanları haklarını aramaya değil de boyun eğmeye ve sadece şükretmeye iten bir din afyon etkisi yapar. İslam dini, özü itibarıyla mazlumun yanında, zalimin karşısında durmayı öğütler. Örneğin Kur'an'da **“Zulme uğratıldıkları zaman birlik olup karşı koyanlara kimse bir şey diyemez”** (42:39) şeklinde ayetler bulunur.

Tarihte İslam toplumlarında da dinin yanlış yorumlanıp halkı uyuşturmaya araç edildiği örnekler bulunabilir; fakat bu, İslam'ın öğretilerinin suistimal edilmesidir. Aslında Kur'an, din kisvesi altında yapılan sahtekârlıklara karşı da uyarır. Örneğin Kur'an, bazı din adamlarının dünyalık menfaat için insanların mallarını haksızca yediklerini, halkı Allah yolundan saptırdıklarını eleştirir (Tevbe 9:34). Bu, Marx'ın “din sömürü aracı yapıyor” tezine karşı İslam'ın da duyarsız olmadığını gösterir. Aksine Kur'an da bu duruma şiddetle karşı çıkar. Yani İslam kısaca der ki: “Eğer din adına biri sizi sömürüyorsa, bu gerçek din değildir.” İslam'da inanç, insanı kendi onuruyla barışık hale getirir kul hakkını yememeyi ve kul hakkını yedirmemeyi emreder. Dolayısıyla Marx'ın eleştirdiği gibi bir “uyutucu din” anlayışı, İslam'ın özünde yer almaz. Bilakis, İslam aktif bir şekilde sosyal adalet mücadelesini teşvik eder.

Örneğin İslam'ın beş şartından biri olan zekât, fakirin hakkını gözetmek ve serveti paylaşmak içindir; faiz ise haram kılınmıştır ki zenginler faizle fakirleri sömürmesin. Hz. Muhammed'in Mekke'de ilk İlahi tebliğinde temel vurgusu, putperestlerin yaptığı zulüm, kölelik, kız çocuklarının diri diri gömülmesine karşı çıkmak ve tefeci sömürü düzeni gibi kötülüklerle mücadele etmek olmuştur. İslam dini “sadece ahiretini düşün, dünyayı boş ver” demez; hem bu dünyada iyilik ve adalet peşinde koşmayı hem de ahiret için çalışmayı birlikte öğütler. Örneğin bir yerde bir felâket (yangın, zulüm vb.) varken ibadeti erteleyip önce o sorunu gidermek gerekir, çünkü insanlara yardım etmek, o an yapılacak en öncelikli vazifedir. Bu yaklaşım, dinin yanlış bir şekilde “her şeyi boş verip

sadece ibadet et” biçiminde kullanılmasına karşı İslam’ın duruşunu gösterir. Bu İslam değil tasavvufvari bir olgudur.

Sonuç olarak Marx’ın “din halkı uyuşturuyor, mücadeleyi engelliyor” eleştirisine katılınacak noktalar, aslında sözün yanlış kullanımıyla ilgilidir. İslam da dinin yanlış kullanımlarını reddeder. Gerçek İslam, yaşayan bir toplum dinidir; sadece ibadetleri yapıp köşeye çekilmeyi değil, toplumda iyiliği egemen kılmayı amaçlar. Bu anlamda, Marx’ın istediği gibi ezilenlerin yanında duran, adaletsizliğe karşı çıkan bir inanç sistemi, İslam’ın ta kendisidir diyebiliriz. Nitekim İslam inancında herkes Allah önünde eşittir. Bu, toplumsal eşitliğin bir sembolüdür. Böyle bir din, Marx’ın eleştirdiği “sınıf ayrımını putlaştıran sahte din” anlayışından tamamen uzaktır.

Marx’ın Dine Bakışının Kur’an’a Uymayan Yönleri

Marx’ın din hakkındaki yaklaşımının, Kur’an ve İslam ile uyuşmayan çok yönü vardır. Her şeyden önce, Marx ateist olduğunu ısrar eden bir dünya görüşüne sahiptir; yani Allah’ın varlığını, vahyi ve manevi âlemi reddeder. Oysa Kur’an, dinin kaynağının bizzat Yüce Allah olduğunu bildirir. İslam’a göre din, insanların uydurduğu bir şey değil, Allah’ın vahyettiği hakikattir. Bu, Marx’ın “din insan ürünüdür” varsayımıyla taban tabana zıttır. Kur’an açısından bakıldığında insan, sırf bu dünya için yaratılmamıştır. Ahiret inancı, Allah’a kulluk, peygamberlerin rehberliği gibi unsurlar gerçektir. Marx ise dini, insanların hayal gücünün bir ürünü sayar. Bu noktada bir inanç farkı ortaya çıkar. İslam, maddi dünyanın ötesinde aşkın bir hakikatin olduğunu; Allah’ın emirlerinin insanın hem dünyasında hem ahiretinde gerçek kurtuluşu sağlayacağını belirtir.

Marx’ın “din insanları uyuşturur” tezi, İslam için geçerli değildir. İslam, insanlara sabrı tavsiye etse de zulme rıza göstermeyi tavsiye etmez. Sabır, zulme boyun eğmek anlamında değil, hakkı ararken metanetli olmak anlamındadır. Kur’an’da “**Zulme sapma-**

yın, yoksa ateş size dokunur” (Hud 11:113) buyurularak, haksız düzene meyletmek bile yasaklanmıştır. Bu yönüyle İslam, Marx'ın iddia ettiği gibi halkı pasifleştiren değil, aksine gerektiğinde başkaldırıcı meşru gören bir inançtır. Örneklerden biri de; **“Size ne oluyor ki Allah yolunda ve ‘Rabbimiz bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar’ diye yalvaran zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz?”** (Nisa 4:75) denerek müminler zulme karşı mücadeleye teşvik edilir. Marx, dinlerin bu boyutunu göz ardı etmiştir. Özellikle Hristiyanlık tarihindeki olumsuz örnekleri (örneğin Kilise'nin yoksullara “ahirette mutlu olacaksınız” diyerek Ortaçağ'daki sömürüye ortak olması gibi) genelleyerek tüm dinlere uyarlamıştır. Hâlbuki İslam tarihinde birçok kişiler zenginlik birikimine karşı çıkmış; pek çok İslami hareket zalim yöneticilere isyan etmiştir. Kur'an perspektifinden, hak din düzen ne olursa olsun hakkı söylemeyi gerektirir.

Marx dini bir yanılısama olarak nitelerken, Kur'an, dini fitratın bir gereği olarak görür. İslam'a göre insanda manevi bir yön vardır ve insanın kalbi Allah'ı anmakla tatmin bulur (Ra'd 13:28). Marx ise insanın maneviyat ihtiyacını bütünüyle görmezden gelecek, dini sadece maddi koşulların bir sonucu saymıştır. Bu materialist bakış, Kur'an'ın insan anlayışıyla bağdaşmaz. Kur'an, insanı hem bedeni hem ruhu olan bir varlık olarak tanımlar; ruhani ihtiyaçları da gerçektir. Bu nedenle Marx'ın “dini ortadan kaldırırsak insanlar gerçek mutluluğa erişir” varsayımı, Kur'an'a göre yanlıştır. Zira Kur'an'a göre gerçek mutluluk, hem bu dünyada adil bir düzen kurmakla hem de Yüce Allah'a iman edip ahiret saadetini kazanmakla mümkündür. Sadece dünyevi ideali (komünal refah toplumunu) hedeflemek, insanın manevi yönünü ihmal edeceği için eksik kalır. Nitekim 20. Yüzyılda dine uzak rejimler (Sovyetler, Çin) dini yasaklamış ama bu toplumlarda insanlar farklı şekillerde manevi arayışlarını sürdürmüşlerdir; din baskıyla yok edilememiştir.

Son olarak, Marx'ın öngördüğü komünist toplum modelinde "din kendi kendine sönmülenecektir çünkü artık kimseye "afyon" gerekli olmayacaktır." Tezi geçersizdir. İslam, "din ortadan kalkacak" diye bir hedef koymaz, tam tersine kıyamete dek sürecek ilahi bir yol sunar. İslam'a göre insanlık, her devirde imtihanadadır ve inanan inanmayan olarak ayrılacaktır. Marx ise gelecekte herkesin ateist olacağını varsayar. Tarihsel olarak da Marx'ın bu beklentisi gerçekleşmedi; günümüzde bile dünyanın çok büyük bir kısmı bir inanca sahiptir ve dindarlık pek çok yerde güçlüdür. Bu da Marx'ın insan doğası ve toplum hakkındaki bakışının, Kur'an'ın anlattığı insan gerçeğiyle uyuşmadığını gösterir. İslam'a göre dindarlık, adaletsizliği örtbas etmez tam aksine adaletsizliği gidermek için motivasyon sağlar. Marx'ın hayatı boyunca gözlemlediği Avrupada din kurumunun (özellikle Kilise'nin) kötü örnekleri, onun dine sert yaklaşmasına yol açmıştır. Kur'an penceresinden bakarsak, Marx bu noktada büyük bir hata yapmıştır "Afyon" olan din değil, dinin bazı çıkarıcılar tarafından tahrif edilip kullanılış biçimidir. İslam "haksızlığa karşı ayakta durma" bilinci aşılayarak insanların hem bu dünyada hem ahirette kurtuluşa ermesini hedefler. Bir düşünürün dediği gibi, "Eğer komünizm din düşmanı bir politika izlemeseydi, en büyük destekçileri belki de Müslümanlar olurdu." Çünkü gerçek Müslüman halklar da adaletsizliğe karşı duyarlıdır. Ne var ki Marx ve takipçileri dine cephe alarak, aslında kendi davalarında geniş bir inanan kesimi uzaklaştırmış oldular. Bugün baktığımızda, kapitalizmin yarattığı sorunlara karşı hem Marx'ın analizlerinden hem de Kur'an'ın evrensel adalet ilkelerinden dersler çıkarılabilir. Ancak inanç konusu geldiğinde, Marx materyalist felsefesiyle İslam'ın iman esaslarına tümüyle ters düşer. İslam, insanlığı maddi ve manevi sömürden kurtarmak isterken, Marx sadece maddi sömürüye odaklanır.

SONRAKİ DÖNEMLERDE ÖNEMLİ MARXSİST DÜŞÜNÜRLER

Michel Foucault

Michel Foucault 20. Yüzyılın en etkili Fransız düşünürlerinden biridir. Eserleri özellikle tarih, felsefe, sosyoloji ve siyaset biliminde derin izler bırakmıştır. Onun en temel katkısı, iktidar kavramını Marx'ın ekonomi merkezli yaklaşımından kopararak çok daha geniş bir düzlemde ele almasıdır.

Foucault'a göre iktidar yalnızca devletin tepesinde ya da burjuvazinin sermaye kontrolünde bulunmaz. İktidar, modern toplumun gündelik ilişkilerinde, kurumlarında, dilinde ve bilgi üretiminde sürekli dolaşır. Bu nedenle iktidarı anlamak için yalnızca “kimin yönettiğine” değil, bireylerin nasıl “yönetilebilir hale geldiğine” bakmak gerekir. Fuko'ya göre Ortaçağ ve erken modern dönemde cezalar, mahkeme önünde işkenceler ve idamlar, krallığın kudretini halka göstermeyi amaçlıyordu. Modern dönemde ise cezalandırma yöntemleri değişti. Amaç artık bedeni parçalamak değil, bireyi düzeltmek ve disipline etmek oldu.

Foucault, bu yeni dönemi açıklamak için *Panoptikon Metaforunu* kullanır. Jeremy Bentham'ın tasarladığı Panoptikon hapisanesi, ortasında gözetleme kulesi bulunan dairesel bir yapıdır. Mahkûmlar kuleyi görebilir, ama gözetlenip gözetlenmediklerini bilemezler. Bu belirsizlik, mahkûmların sürekli görülüyor hissiyle davranışlarını kontrol etmelerine yol açar.

Böylece modern toplumun amacı, yalnızca suçluları cezalandırmak değil, uysal bedenler üretmektir. Fabrikada disiplinli işçiler, okulda dikkatli öğrenciler, kışlada itaatkâr askerler, hastanede düzenli hastalar, polisler vb. Modern iktidar, insan bedenini üretken, itaatkâr ve gözetim altındaki bir nesneye dönüştürür. Fuko, modern iktidarın işleyişini açıklarken normalleştirme kavramını kullanır. Kurumlar, bireyleri belirli standartlara göre değerlendirir.

rir. Kim daha başarılı, kim daha sağlıklı, kim daha uyumlu diye sürekli ölçülür.

Fuko modern toplumlarda iktidarın Biyoiktidar özelliği taşıdığını anlatır. Biyoiktidarın özellikleri olarak nüfusun sağlığı, doğurganlığı ve üretkenliği devletin konusu haline gelir. İstatistikler, sağlık taramaları, doğum oranları, cinsel davranışların düzenlenmesi bu iktidarın araçlarıdır.

Marx ile karşılaştırma yaparsak;

Marx, İktidarın kaynağını ekonomik yapı ve sınıf çatışmasında görür. Sermaye sahipleri üretim araçlarını kontrol eder, devlet de bu ilişkileri korur.

Fuko'ya göre ekonomi önemli olsa da iktidar yalnızca sınıf ilişkileriyle açıklanamaz. İktidar mikro düzeyde, gündelik pratiklerde işler. Gözetim, disiplin, normlar... Hepsi iktidarın farklı yüzleridir. *Marx* için devrim, üretim ilişkilerinin kökten değişimiyle mümkündür. Foucault içinse iktidar her yerde olduğu için direniş de her yerde mümkündür. Küçük ölçekli başkaldırıları, gündelik ilişkilerde normları kırmak da iktidara karşı mücadeledir.

Bugün sosyal medya, dijital gözetim ve büyük veri çağında *Fuko*'nun analizleri daha da güncel hale gelmiştir. *Fuko*, iktidarı *Marx*'ın ekonomi merkezli çerçevesinden çıkarıp gündelik hayatın her alanına yaymıştır.

Antonio Gramsci

Antonio Gramsci ise İtalyan Marksist düşüncüdür. *Marx*'ın ekonomi merkezli analizini kültür, ideoloji ve siyaset alanlarına taşıyarak genişletmiş, özellikle "hegemonya" kavramıyla modern toplumların işleyişini açıklamıştır. Gramsci'nin önemi, iktidarın yalnızca ekonomik zora dayalı olmadığını aynı zamanda insanların rızası üzerinden, kültürel kurumlar ve ideolojik aygıtlar aracılığıyla kurulduğunu göstermesidir

Gramsci'ye göre egemen sınıf yalnızca zor kullanarak iktidarını sürdüremez. Kalıcı iktidar için "rıza üretimi" gerekir. Bu süreçte hegemonya denir.

Zor; Devletin baskı aygıtları (ordu, polis vb.) aracılığıyla düzenin korunması.

Rıza; Eğitim, din, medya, kültür gibi alanlarda bireylerin gönüllü olarak egemen sınıfın değerlerini kabul etmesi.

Hegemonya, toplumun büyük kısmına doğal, normal ve kaçınılmaz gelen düşüncelerin yaygınlaştırılmasıdır. Örneğin kapitalist toplumlarda bireycilik, rekabet, özel mülkiyet gibi değerler sanki evrensel gerçeklermiş gibi sunulur.

Gramsci devleti iki boyutlu düşünür:

1-Zorun Alanı; Yasa, ordu, polis. **2-Rızanın Alanı;** Okullar, kilise, sendikalar, medya, aile.

Egemenlik bu iki alanın birlikte işlemlenmesiyle sağlanır. Marx ve Lenin devleti daha çok baskı aracı olarak görürken, Gramsci kültürün ve ideolojinin iktidardaki rolünü öne çıkarmıştır.

Sivil toplum, hegemonya mücadelesinin en önemli sahasıdır. Çünkü insanlar düşüncelerini, inançlarını, değerlerini burada şekillendirir. Bir sınıf, kendi değerlerini sivil toplumda kabul ettirebildiğinde iktidarını meşrulaştırmış olur

Gramsci'ye göre her sınıf kendi organik aydınlarını yaratır.

Geleneksel Aydınlar: Kendilerini sınıflardan bağımsız görürler; ama aslında çoğu zaman mevcut düzenin hizmetindedirler (örneğin kilise adamları, akademisyenler). **Organik aydınlar;** Belirli bir sınıfın çıkarlarını bilinçli şekilde temsil eder, ideolojisini yayar ve örgütlenmesine katkı sağlar.

Gramsci, Batı Avrupadaki toplumların doğrudan devrimle değişmesinin zorluğunu görmüştür. Bu yüzden iki kavram öne çıkar:

Pasif Devrim: Egemen sınıf, tabandan gelen değişim taleplerini tamamen bastırmak yerine kısmen benimseyip sisteme entegre eder. Böylece düzen köklü bir dönüşüm yaşamadan kendini yeniler. **Pozisyon Savaşı: Devrim** artık ani bir ayaklanma değil, uzun vadeli bir kültürel hegemonya mücadelesidir. İşçi sınıfı, sivil toplumda kendi değerlerini ve kurumlarını güçlendirerek hegemonya kurmaya çalışır. Lenin'in "saldırı savaşı" modeliyle karşılaştırıldığında, Gramsci'nin stratejisi daha uzun soluklu, sabırlı ve kültürel ağırlıklı bir mücadele anlayışını ifade eder.

Marx'a göre İktidarın temeli ekonomik altyapıdadır. İdeoloji, bu altyapının bir yansımasıdır. **Gramsci'ye göre** Ekonomi önemli olsa da kültürel hegemonya olmadan iktidar sürdürülemez. Üstyapı (ideoloji, kültür) bağımsız bir ağırlığa sahiptir. Gramsci, Marx'ın ekonomik determinizmini kırarken Foucault'dan farklı olarak sınıf mücadelesini tamamen dışlamaz.

Bugünün toplumunda Gramsci'nin fikirleri oldukça günceldir:

Medya ve kültür endüstrisi olarak, televizyon, internet ve sosyal medya hegemonya üretiminin başlıca araçlarıdır. **Popülizm olarak**, siyasi liderler, halkın rızasını kazanmak için kültürel sembolleri ve kimlikleri kullanarak hegemonya kurmaya çalışır. **Sivil toplum hareketleri olarak ise** feminist hareketler, çevreci gruplar, işçi sendikaları, yeni toplumsal hareketler Gramsci'nin "pozisyon savaşı" mantığıyla kendi karşı hegemonya alanlarını kurmaya çalışır.

Louis Althusser

Louis Althusser 20. Yüzyılın en tartışmalı ve etkili Marksist teorisyenlerinden biridir. Fransa'da yapısalcılık akımıyla Marksizmi birleştirmeye çalışmış, özellikle "ideoloji" kavramına getirdiği özgün yorumla hem Marksist düşünceyi hem de sosyal bilimleri derinden etkilemiştir.

Althusser, Marx'ın düşüncesini yapısal bir çerçevede yorumlar. Toplumun bir bütün olarak belirleyen tek bir özne (örneğin proletarya, burjuvazi ya da birey) yoktur. Toplum, ekonomi, siyaset ve ideolojiden oluşan farklı düzeylerin karmaşık bir yapısıdır. Bu yaklaşım, klasik Marksist ekonomik determinizm (iktisadi yapının politikaya yön vermesi) anlayışına karşıdır.

Althusser'e göre **devletin baskı aygıtı**; ordu, polis, mahkeme, hapisane gibi yerlerdir. Burada devlet zor kullanarak düzeni sürdürür. **Devletin ideolojik aygıtları** ise eğitim sistemi, aile, din, medya, kültür, sendikalar, siyasal partiler gibi toplumu rıza yoluyla şekillendirir. Althusser'e göre kapitalist toplumlarda esas belirleyici olan, baskı aygıtı değil, ideolojik aygıtlardır. Çünkü insanlar çoğunlukla zorla değil, gönüllü bir biçimde sisteme katılırlar.

Marx, İdeolojiyi “yanlış bilinç” olarak görür. Althusser ise ideolojinin toplumun işleyişinde zorunlu olduğunu savunur. Fuko ise iktidarın her yerde olduğunu söyler. Althusser ise iktidarı daha çok devletin aygıtları üzerinden düşünür. Yani Foucault mikro iktidarı, Althusser makro-iktidarı öne çıkarır.

Rosa Luxemburg

Rosa Luxemburg, Polonya kökenli Marksist düşünür, ekonomist ve devrimci bir aktivisttir. Luxemburg'un önemi, Marx'ın ekonomik analizini sürdürmekle kalmayıp kapitalizmin emperyalizm aşamasına dair özgün katkılar yapması ve aynı zamanda demokrasi ile özgürlüğe verdiği özel önemden gelir. Onun fikirleri hem Leninist otoriter modele hem de reformist sosyal demokrasiye yönelttiği eleştirilerle dikkat çeker.

Luxemburg'un en bilinen eseri “Sosyal Reform mu, Devrim mi?” (1899) adlı eseridir.

Bernstein'in revizyonizmine karşı çıkmıştır. Bernstein, kapitalizmin giderek demokratikleştiğini ve işçi sınıfının reformlarla sosyalizme ulaşabileceğini savunuyordu. Luxemburg'a göre

ise reformlar kapitalizmi yıkmaz, sadece onu geçici olarak tamir ederdi. Kapitalizmin krizleri yapısal olduğu için reformlarla aşılması mümkün değildi. Bu nedenle işçi sınıfının hedefi reformlarla yetinmek değil, devrimci dönüşüm olması gerektiğini savunurdu. Luxemburg'un bu görüşü, onu reformist sosyal demokratlardan ayırmıştır.

Luxemburg'un bir diğer katkısı, kitle grevi teorisidir.

1905 Rus Devrimi'nden gözlemleriyle, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin sadece tepeden planlı bir devrimle olmayacağını vurgulamıştır. Ona göre kitle grevleri, işçilerin kendiliğinden gelişen tepkilerinden doğar ve devrimci süreçleri besler. Parti örgütleri elbette önemlidir ama halkın spontan eylemleri olmadan devrim başarıya ulaşamaz.

Bu yaklaşım, Lenin'in "öncü parti" vurgusuna kıyasla daha demokratik ve taban merkezli bir anlayışa işaret eder. Luxemburg, devrimci bir Marksist olmasına rağmen Lenin ve Bolşeviklerin otoriter eğilimlerini eleştirmiştir. Özellikle de Stalin döneminde olanlar içler acısıdır. Ona göre sosyalizm, yalnızca iktidarı ele geçirmek değil, aynı zamanda demokrasiyi en geniş biçimde geliştirmek demektir. Ünlü sözü: "Özgürlük her zaman farklı düşünenlerin özgürlüğüdür." Lenin'in parti diktatörlüğüne yönelme eğilimini tehlikeli bulmuş, işçi demokrasisinin ve özgür tartışmanın devrim için vazgeçilmez olduğunu savunmuştur. Bu yüzden Luxemburg, hem reformist sosyal demokrasiden hem de otoriter Bolşevizmden ayrılır; onun sosyalizm anlayışı demokratik, özgürlükçü ve taban merkezlidir.

Rosa Luxemburg'un fikirleri, günümüz dünyasında etkiler bulmuştur. Örneğin emperyalizm ve küreselleşme ile çok uluslu şirketlerin ve İmf, Dünya Bankası gibi kurumların üçüncü dünya ülkelerini sömürmesi, onun analizini doğrular. Kitle hareketleri olarak ise Arap Baharı, Latin Amerika'daki halk ayaklanmaları

gibi hareketler, Luxemburg'un kitle grevi teorisini hatırlatır. Otoriter sosyalist rejimlerin çöküşü, Luxemburg'un sosyalizm ve demokrasi vurgusunun önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

DİN KURUMLARI- LAİKLİK - TÜRKİYE ÜÇGENİ

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa süre sonra, Hilafet'in kaldırılması ve Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin lağvedilmesiyle birlikte din işleri ile ilgili hizmetleri yürütmek" üzere, dinin devlet eliyle denetim altında sürdürülmesi için kurulmuştur.

Osmanlı'da dini otorite, hem Şeyhülislamlık hem de Şer'îye Vekâleti tarafından yürütülüyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesi doğrultusunda, dinin devlet işlerinden ayrılması hedeflenirken, dinin toplumsal alandaki düzenleyici rolünün tamamen boş bırakılmaması için Diyanet kuruldu. Diyanet, bir yandan laiklik ilkesine uygun bir çerçevede din hizmeti sunmayı amaçladı, diğer yandan dini otoriteyi merkezileştirip denetim altına aldı.

Laiklik ise din ve devlet işlerinin ayrılmasıdır. Devlet hiçbir dini taşımaz, hiçbir dini toplantıya iştirak etmez, ama halkın dini serbestliklerini kabul eder. Devlet, dini esaslara dayanan kanunlar yapamayacağı gibi, bütün dinlere eşit mesafede durur ve hiçbir şekilde dinlerin ibadet hüküm ve kurallarına müdahale edemez. Bununla birlikte din adına devlet düzenini bozacak davranışları önlemekle yükümlüdür.

Türkiye Laik Bir Ülke mi?

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. maddesi, Türkiye'yi "laik bir devlet" olarak tanımlar. Laiklik, 1937 yılında Anayasa'ya resmen girmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Varlığı ve Yapısı

Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı, doğrudan devlete bağlıdır. Devlet, Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden dini doğrudan organize eder. Dini sembollere izin vardır, ama bazı dönemlerde (örneğin başörtüsü yasağı) sınırlamalar olmuştur. Diyanet genel

olarak Sünni-Hanefi İslam anlayışını temsil eder. Bu yapı, devletin dini doğrudan kontrol etmesi fakat aynı zamanda o dinin tek bir yorumunu yüceltmesi anlamına gelir. Alevilik, Şiilik, Yezidilik, Hristiyanlık gibi diğer inançlar bu yapı içinde temsil edilmez. Diyanet'in doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlanması ve artan bütçesi eleştirileri arttırmıştır.

İlkokuldan itibaren “Din Kültürü ve ahlâk Bilgisi” dersi zorunludur. Bu ders daha çok Sünni-Hanefi İslam eksenlidir. Yani devlet tek bir mezhebi ön plana çıkarır ve tarafsız davranamaz. Sünni-Hanefi mezhebe ve onların anlayışına göre ve çok az şekilde Kur'an anlatılır. Kur'an'a daha çok önem verilmelidir. Türkiye'de laiklik, Fransız tipi “devletin dinden tamamen bağımsızlığı” değil, daha çok devletin dini kontrol altına aldığı bir “dinin yönetimi” modeli şeklinde işler. Bu nedenle Türkiye'deki model “dinsel çoğulculuğa kapalı, kontrollü laikliktir. Eğer devletin bir din işleri kurumu varsa ve bu kurum yalnızca belirli bir mezhebi temsil ediyor, buna rağmen o devlet kendini laik ilan ediyorsa, bu durumda o laiklik “sınırlı”, “denetleyici” ya da “nötr olmayan” bir laikliktir. Yani adına “laik” denilir ama gerçekte “çoğulcu, tarafsız, evrensel” bir laiklik değildir.

Aslında bu “laiklik” değil, “Seküler din hizmeti”, “Kontrollü dini alan” veya “Sünni mezhebi devlet dini gibi sunan laiklik” diyebiliriz. Türkiye hukuken laik bir devlettir, ama fiilen laiklik ilkesi “eşitlikçi” ve “tarafsız” bir şekilde uygulanmamaktadır. Yani bu durum, laikliğin evrensel tanımıyla çelişmektedir.

Olması Gereken;

Devlet hiçbir dini veya mezhebi resmi olarak desteklememelidir. Devlet, tüm dinlere ve inançsızlığa eşit mesafede durmalıdır. Bireylerin inanç ve ibadet özgürlüğü güvence altında olmalıdır. Kamu kurumları dine göre şekillenmeli, din kurumu devlet kurumu olmamalıdır.

Gerçekte Olan;

Diyanet, genel olarak İslam'ın Sünni-Hanefi yorumunu esas alır. Cuma hutbeleri, dua metinleri, vaazlar genelde bu mezhebe göredir. Siyasi görüşlerine göre vaazlar şekillenebilir. Alevilik, Caferilik, Şiilik, Hristiyanlık, Yahudilik gibi başka inançlar Diyanet'te pek temsil edilmez Ancak Türkiye' de tek mezhep yoktur. Örneğin Türkiye'de Alevilerin sayısı 10 milyon ila 20 milyon arasında tahmin edilmektedir. Bu kadar kişinin inancına saygı duyulmıyıp Alevi vatandaşların ibadethanesi (Cemevi) resmen tanınmamaktadır. Diyanet tarafından desteklenmemektedir. Diyanet'in hizmetlerinden gayrimüslimler veya diğer mezhep mensupları faydalanmamaktadır. Din derslerinde Sünni mezhepleri öğretilip diğer mezhepler ya çok yüzeysel ya da hiç öğretilmemektedir.

Bir Ulus Devlet Projesi Olarak Laiklik ve Diyanetin Kullanılması

Buradaki amacın dini milli bir çerçeveye koymak olduğunu söyleyebiliriz. Diyanet, Resmi islam yorumunu tanımlama aracıdır. Bu, çok mezhepli Osmanlı yapısından tek tip ulusal kimliğe geçişin bir parçasıdır. Dini, çok kimlikli Osmanlı yapısından çıkarıp, kontrollü, tek tip ve milliyetçi bir kalıba sokmak için kurulma amacı taşır. Bu yönüyle Diyanet sadece bir din hizmeti kurumu değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir araçtır. Azınlıklar bu sistemin dışarısında kalmışlardır. Milli Eğitim ve Diyanet birlikte ulus kimliğini inşa etmiştir. Din dersleri ve hutbelerle "makbul yurttaş" profili oluşturulmuştur. Din, milliyetçilikle iç içe bir yapıya dönüştürülmüş, "Türk = Müslüman = Sünni" fikri yaygınlaştırılmıştır. Diyanet bu sürecin hem eğitimsel, hem ideolojik aracıdır. Ulus-devlet projesi, tek dil, tek din, tek kimlik temelindedir. Diyanet bu hedefe dini alanı tekipleştirerek katkı sunmuştur. Kürtçe vaaz, Alevi ibadeti, gayrimüslim ihtiyaçları bu yapıya dâhil edilmemiştir. Yani "Devlet İslamı", "Milli Din", "Yurttaşlaşmış İslam" ve "Diyanet İslamı" oluşturuldu.

Örneğin tarih boyunca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cuma hutbeleri, zaman zaman devlet politikalarını destekleyen mesajlar içerebilmektedir. Bu durum, hutbelerin sadece dini içerikli değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi mesajlar da taşıdığına işaret etmektedir. Hutbelerin sadece dini rehberlik değil, aynı zamanda toplumsal yönlendirme aracı olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Fransa ve Abd'de Laiklik Örnekleri

Fransa modelinde Din kamusal alandan dışlanır. Devlet dinle tamamen ilişkisini kesmiştir. Devlet, dine mali destek vermez, din adamlarının maaşını ödemez. Okullarda din dersi verilmez, öğrencilerin dini sembol (başörtüsü, haç, kipa vs.) takması yasaktır.

Abd modelinde; Devlet herhangi bir dini desteklemez, bir devlet dini yoktur. Dini gruplar özgürce örgütlenebilir ve faaliyet gösterebilir. Okullarda devlet eliyle din eğitimi verilmez; ama özel okullarda serbesttir. Dini semboller bireysel olarak serbesttir (örneğin okulda haç, başörtüsü, kipa serbesttir).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bütçesi

Diyanet İşleri Başkanlığı'na 2025 yılı için ayrılan bütçe: 130 milyar 119 milyon TL'dir. Bu, geçen yılki 91 milyar 824 milyon TL'lik bütçeye göre yaklaşık %41'lik bir artış göstermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı; Ticaret, Dışişleri, İçişleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Kültür ve Turizm ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları'nın bütçelerinin toplamından daha fazla bir bütçeye sahiptir. Bununla birlikte, Diyanet'in bütçesinin büyüklüğü, sadece din hizmetleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yönlendirme işlevi de üstlendiğini düşündürmektedir. Bu durum, devletin ideolojik araçlar kullanarak toplumu şekillendirme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren günümüze kadar Diyanet'e trilyonlarca TL bütçe ayrılmıştır.

Diyanet'e Ayrılan Parayla Ne Yapılabildi?

Diyanet'in 2025 bütçesi yaklaşık 130 milyar TL civarındadır. Bu para, devletin sosyal yardım bütçesi ve diğer sosyal politikalarla karşılaştırıldığında oldukça büyük bir kaynaktır.

Bu bütçe ailelere aylık temel gelir desteği verilebilirdi. Örneğin 13 milyon aileye aylık 1000 TL destek sağlamak mümkün olurdu. Fakirlerin sağlık harcamaları karşılanabilir, ücretsiz sağlık hizmeti kapsamı genişletilebilirdi. Sosyal konut projeleri için depremzedeler için devasa yatırımlar yapılabildi. Maddi durumu yetersiz çocuklara burs ve destekler artırılabilirdi. Gıda bankaları, ücretsiz dağıtımlar ve erzak yardımları yapılabilir. Fakirlerin istihdamını destekleyen meslek eğitimleri ve işsizlik destekleri genişletilebilirdi. Yardım edilmiş fakirlik değil, yok edilmiş fakirlik için büyük bir adım olurdu.

Yani; Diyanet'in bütçesi tamamen sosyal yardım ve yoksullukla mücadeleye yönlendirilseydi, Türkiye'de yoksulluk oranları ciddi oranda azaltılabilir ve yaşam standartları iyileştirilebilirdi. Ayrıca sosyal yardımlarla toplumsal eşitsizliklerin azalması, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliğinin artırılması sağlanabilirdi.

Meseleye **Kur'an'i yönden baktığımızda zaten "Dinde zorlama yoktur" ayetinden hareketle insanların dini yönelimine karışmak, onu bir kalıba sokmak ve belirli mezhep görüşlerini dayatmak günahtır. Bundan para kazanmakta, günahtır.** Laik bir ülkede Diyanet'in olması zaten laikliğe tezatlıktır. Her insanın inancına saygı duyulmalıdır. Eşit imkân sağlanmalı ve dışlayıcı olunmamalıdır. Meal yasaklamak, başka dini görüşleri reddetmek etik değildir. Vergilerle finansman yerine (çünkü inanan inanmayan herkesten alınır) Eskilerdeki gibi vakıf sistemi kurulabilir. Gönüllüler kendi ceplerinden masrafları karşılayabilirler. Bana göre uygun olan bunun ücretine de gerek yoktur. Gönül esaslı olmalıdır.

Bu sistem; ilk olarak Bizans İmparatorluğunda imparatora bağlı patriklikten, Osmanlı'da Padişaha bağlı şeyhülislamlık olarak geçmiş oradan da günümüzde devlet-diyamet ilişkisine dönüşmüştür.

1951-2025 ARASI TL'NİN DOLAR DEĞERİ, ENFLASYON VE ALIM GÜCÜ ANALİZİ

TL'nin Dolar Karşısındaki Değeri ve Enflasyonun Seyri

Türk Lirası 1950 lerden itibaren yüksek enflasyon ve devallasyonlar nedeniyle ABD Doları karşısında büyük değer kaybı yaşadı. 1950'lerde 1 ABD Doları sadece 2.8 TL iken (sabit kur) 1970'lerde ve özellikle 1980'lerde kronik enflasyonla birlikte kur sıçramaları yaşandı. 1990'lar boyunca hiperenflasyon nedeniyle TL sürekli değer yitirdi. 1 dolar 1994'de 14 bin TL seviyesine, 2001'de ise 1.25 milyon TL'ye kadar çıktı. 2005'te para biriminden 6 sıfır atılarak 1.000.000 TL 1 YTL oldu. 2000'lerin başlarında ise enflasyon düşüşe geçti ve 2005-2015 arasında %10'un altında kalarak TL'nin değer kaybı kısmen yavaşladı. Ancak 2018'den itibaren kur tekrar hızlı tırmanışa geçti; 2021-2022'de enflasyonun yeniden %64 gibi çok yüksek seviyelere çıkmasıyla 2023 sonunda 1 dolar 27 TL oldu. 2026 Ocak itibarıyla de kur 43 TL olmuştur.

Bu uzun dönemli süreçte Türkiye'de enflasyon oranları dalgalı bir seyir izledi. 1950'lerde ve 1960'larda enflasyon genelde tek haneli veya çift hanelerin başındaydı. Ancak 1970'lerin ikinci yarısından itibaren enflasyon kronikleşti. 1977-1980 arasında yıllık Tüfe artışı %50'lerden üç haneli değerlere tırmandı. (1980 de yıllık enflasyon %107 oldu) 1990'lar boyunca ortalama enflasyon %70-80 bandında seyretti ve 1994'de %125 ile rekor kırdı. 2000'lerin başında uygulanan sıkı para politikalarıyla enflasyon dizginlendi ve 2004'te %9.3'e kadar çekildi. 2018'de %20'yi aşan enflasyon, 2022'de resmi olarak %64 ile 90'lardan beri en yüksek seviyeye ulaştı. 2023 ve 2024 sonunda enflasyon yüzde 60'lar düzeyinde seyretmekteyken 2025 sonunda yüzde 40'a yakın bir seviye beklenmektedir. Enflasyon Araştırma Grubu(Enag) a göre 2022 yılı % 137, 2023 yılı %127 2024 yılı % 83 ve 2025 yılı sonuna doğru %70 e yakın bir oran olacaktır.

Yukarıdaki genel çerçevede, aşağıda birçok farklı yıl için TL'nin dolar karşılığı değeri, enflasyon etkisiyle alım gücü dönüşümü ve asgari ücretin temel ihtiyaç maddeleri karşısındaki durumu detaylı olarak inceledik. Her bir yıl için, o yılın döviz kuru, asgari ücret (TL ve Dolar cinsinden) ABD enflasyonuna göre günümüz değerine çevrilmiş karşılığı ve temel gıda-hizmet fiyatları bazında alım gücü kıyaslamasını yaparsak;

Yıllara Göre TL Değeri ve Alım Gücü Karşılaştırmaları

1. 1951 – TL'nin Altın Çağı: 1950'ler başında TL değerliydi. 1 ABD Doları 80 TL idi ve enflasyon düşüktü. Asgari ücret uygulaması yeni başladığından kesin veri az olsa da, örnek olarak 1950'de bir asteğmen maaşı 320 TL idi (o dönemde 114 \$ yapıyordu).

2. Bu tutar ABD enflasyonu ile bugüne çekildiğinde 1.400 \$ üzerindedir (CPI 1950:24.1 den CPI 2025: 300 (tahmini) 114 çarpı 300 bölü 24.1- ABD Merkez Bankası CPIAUCSL Enflasyonları) – yani şaşırtıcı biçimde yüksek bir alım gücüne denk gelmektedir. Temel gıda fiyatları son derece düşüktü: İstanbul'da 1 kg ekmek 0.35 TL (35 kuruş) idi, 1 litre süt 0.60 TL civarındaydı ve 1 kg et 2.34 TL den satılıyordu. Bu fiyatlar karşısında 320 TL maaşla bir kişi 900 kg ekmek alabiliyordu. Günümüz 2025 asgari ücretiyle (22.104 TL) ise yaklaşık 295 kg ekmek alınabiliyor. (200 Gr 15 TL) Yani 1950'lerde dolar bazında maaşlar düşük görünse de, içeride alım gücü çok yüksekti. Temel ihtiyaçlar kolaylıkla karşılanabiliyordu ve TL'nin değeri yüksekti.

3. 1958 – Devalüasyon ve Enflasyonun Başlangıcı: 1950'lerin sonunda ekonomik darboğaz belirginleşti ve 4 Ağustos 1958'de Cumhuriyet tarihinin en büyük devalüasyonu yapıldı. 1 dolar, 2.80 TL'den 9.02 TL'ye çıkarıldı. Bu 3,22 kat yükselme %218'lik kur artışını yani enflasyonu tetikledi.

4. 1958'de ekmek fiyatı kg başına 55 Kuruş'a yükselmişti. Yine de TL'nin alım gücü dönemin koşullarında yüksekti: 1 dolar

o yılın fiyatlarıyla yaklaşık 9 TL olduğundan, diyelim 100 TL gelir elde eden bir kişi (11 \$) kazanıyordu. Bu tutar ABD enflasyonu ile bugüne hesaplandığında 100 \$'dan fazla bir değere ulaşıyor. Yani 1950'lerin sonunda bile dolar karşılığı düşük görünen yerel gelirler, günümüzle kıyaslandığında yüksek derecede bir satın alma gücüne tekabül ediyordu. 1958 devalüasyonu TL'nin değerini ilk ciddi sarsan olay olsa da, halka yansımaları görece sınırlı kaldı; zira hâlâ temel gıda ve hizmetlerin fiyatları düşüktü ve insanlar günlük ihtiyaçlarını rahat karşılayabiliyordu.

5. 1965 – Görelî İstikrar Dönemi: 1960'ların ortasında TL değerini korumaya devam etti. 1960'da gerçekleşen askeri darbe sonrası planlı ekonomi uygulansa da, dolar kuru resmi olarak 9 TL dolayında sabit kalmıştı. 1965 yılında 1 kg ekmek 1 TL civarındaydı (1950 ye göre yaklaşık üç katı fiyat). Enflasyon bu dönemde %5-10 bandında seyretti. Asgari ücret bölgesel belirlendiği için farklılık gösterse de, örneğin İstanbul'da aylık 900 TL kazanan bir işçi (100 \$) elde ediyordu. Bu 100 \$ o dönemin fiyatlarıyla bugün yaklaşık 900 \$ alım gücüne denk gelmektedir. (9 kat fark) Dolayısıyla 1960'lar boyunca TL'nin satın alma gücü hâlâ yüksekti. Gıda, ulaşım gibi kalemler şehirlerde de ucuz sayılırdı. İstanbul özelinde kira ve ulaşım giderleri de makul düzeydeydi. Örneğin 1960'ların ortasında İstanbul'da dolmuş ücreti 25 kuruş gibi sembolik seviyelerdeydi. Özetle, 1965 itibarıyla TL değerli, enflasyon görelî olarak düşük ve halkın alım gücü kuvvetliydi.

6. 1970 – Devalüasyon ve Enflasyonun Patlaması: 1970 yılı TL için bir dönüm noktası oldu. Ağustos 1970'te yapılan devalüasyonla dolar kuru 9 TL'den 15 TL'ye çıkarıldı. (Yıl sonunda 19 TL'ye ulaştı) 1970 başında net asgari ücret aylık 585 TL idi devalüasyon sonrası bu ücret 39 \$ yani günümüz alım gücüyle yaklaşık 300 \$'a denkti. Enflasyon 1970'de %8 seviyesindeydi ancak devalüasyonla yükselişe geçti. Yine de, 1 kg ekmek 1.35 TL, 1 kg toz şeker 3.55 TL, 1 kg un 1.70 TL gibi makul fiyatlardan

satılıyordu. 1 kg kırmızı et ise 14.10 TL civarındaydı. Bu fiyatlarla 585 TL'lik asgari ücret, 430 kg ekmek veya 42 kg et almaya yetiyordu. **İlginç bir şekilde**, 1970'de sadece 39 \$ eden bu ücretin satın alabildiği ekmek ve et miktarı, 2025'teki 22.104 TL'lik asgari ücretin (523 \$) satın alabildiği miktara yakındır. Yani 1970'de TL'nin dolar karşısında değeri düşse de, temel gıda alım gücü hâlâ güçlüydü. (Ambargolara rağmen) Bu durum, o dönem fiyatların genel olarak düşük olmasından ve doların dünya genelinde enflasyonundan kaynaklanıyordu. Ancak 1970 Devalüasyonu ile başlayan süreçte, Türkiye'deki tabiri caizse enflasyon canavarı ortaya çıkmaya başladı, ilerleyen yıllarda ücretler artsa da fiyatlar çok daha hızlı artacaktı.

7. 1977 – Yine Yüksek Enflasyon, Yine Yükselen Ücretler: 1970'lerin ikinci yarısı petrol krizleri ve siyasi belirsizliklerle enflasyonun çok yükseldiği bir dönem oldu. 1977 yılına gelindiğinde devlet sık sık ücret ayarlamaları yapmak zorunda kaldı. Net asgari ücret 300 TL'ye kadar çıkarılmıştı ve bu ücret o günün kuruyla 170 \$ ediyordu. ABD'de 1970'lerin sonunda enflasyon yüksek seyrettiği için, 1977'deki bu 170 dolar bugün yaklaşık 800 dolar alım gücüne denk geliyor. Türkiye'de ise enflasyon 1977'de %50'lerin üzerindeydi ve 1979'a doğru kontrolden çıktı. Ücret artışları fiyat artışlarını yakalamaya çalışıyordu. Örneğin 1978'de asgari ücret %50'nin üzerinde zamlandı. Ekmek fiyatı kg başı 1975'te 2.95 TL iken 1979'da 4.40 TL seviyesine fırladı. 1977'de ekmek kg fiyatı yaklaşık 3 TL civarındaydı; bu fiyata göre 3.300 TL ücretle 1.100 kg ekmek alınabiliyordu. Bu rakam, günümüz asgari ücretinin alabildiği 295 kg ekmeğin üç katından fazladır. Aynı şekilde kırmızı et ve süt gibi ürünlerde de benzer durumlar görüldü. Ancak bu yüksek alım gücü kalıcı olmadı, çünkü 1978-1979'da enflasyon iyice kontrolden çıktı. 1979'da dolar kuru resmi olarak 47 TL'ye yükseltildi. 1970'lerin sonunda Türkiye, üç haneli enflasyon ve hayat pahalılığıyla tanıştı.

8. 1980 – Kur Şoku ve Alım Gücünde Düşüş: 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomik dengeler yeniden sarsıldı. TL, dalgalanmaya bırakılarak büyük oranda değer kaybetti. 1980 başında 1 \$ = 47 TL iken kararların ardından 70 TL oldu. Bu %50'yi aşan devalüasyon, zaten %100'ü bulmuş olan enflasyonu bayağı körükledi. 1980 yılında yıllık enflasyon yaklaşık %107 olarak kaydedildi. Ücretler dolar bazında eridi: 1981 başında net asgari ücret 7.378 TL idi ve bu sadece 66 \$ ediyordu. Bu 66 doların alım gücü bugün 240 \$ kadardır. 1970'lerin sonuna kıyasla bu ciddi bir gerileme oldu. 1980 civarında temel tüketim maddelerinin fiyatı da katlanmıştı. Örneğin 1 kg kırmızı et 1978'de 50 TL iken 1980'de 200 TL'ye kadar çıktı (dört kat artış) 1981'de 1 kg ekmek fiyatı resmi olarak 15.60 TL oldu (1970'te 1.35 TL idi). Bu tablo, asgari ücretlinin alım gücünde büyük bir düşüş anlamına geliyordu. Nitekim 7.378 TL asgari ücret ile 1981'de sadece 470 kilo ekmek alınabilirken, 1970'te 585 TL ile 430 kg alınıyordu. Aradaki 10 kat nominal (kağıt üzerinde) artışa rağmen alınabilen ekmek miktarı benzer kalmıştı. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası ücretlerde yapılan iyileştirmeler de enflasyon karşısında eridi. İstanbul'da 1980'lerin başında hayat pahalılığı çok hissedilir hale geldi; kira, et, süt, ulaşım giderleri ücret artışlarının ötesinde yükseldi. Kısacası 1980, TL'nin değer kaybı ve halkın alım gücünde ciddi düşüşün yaşandığı bir kırılma yılı oldu.

9. 1988 – Yüksek Enflasyonun Gölgesinde İyileşme Çabası: 1980'lerin ikinci yarısında Turgut Özal hükümeti ekonomiyi liberalleştirmeye çalışırken enflasyon yüksek seyretmeye devam etti. 1988'de yıllık enflasyon hâlâ %70 civarındaydı. Dolar kuru bu dönemde hızlı artıştıyordu. 1988 sonunda 1 \$: 1.300 TL düzeyindeydi. Net asgari ücret 1988 başında 595 TL idi (35 \$) yıl sonunda yapılan zamlarla 2895 TL'ye çıktı (57 \$). Bu 57 dolar, ABD enflasyonuna göre bugün yaklaşık 140 \$ alım gücüne denk gelir yani 1970'lerin çok altındadır. İstanbul'da temel gıda fiyatları da çok

artmıştı: 1988'de 1 kg ekmek 625 TL'ye, 1 lt süt 1.550 TL'ye satılıyordu. Bu fiyatlarla asgari ücret ancak 130-140 kg ekmek veya 53 litre süt almaya yetiyordu. Karşılaştırma yapmak gerekirse 2025 asgari ücreti (22.104 TL), yaklaşık 294 kg ekmek veya yaklaşık 700 litre süt alabilmektedir. 1988'deki alım gücü bunun çok altındaydı. Öte yandan, 1988'de ortalama bir kamu memuru maaşı 100 bin TL'yi aşıyordu (örneğin bir öğretmen 178 bin TL alıyordu). Bu da 120 \$ civarında bir tutardı. Yani eğitimli kesim için de gelirlerin döviz bazında çok düşük kaldığı bir dönemdi. İstanbul'da 1988'de ortalama kira 70.000 TL dolayındaydı. Bu, asgari ücretin neredeyse iki katı olduğundan, tek bir asgari ücretlinin İstanbul'da ev geçindirmesi oldukça zordu. (Bu zamanlar gibi) Sonuç olarak 1988, ücretlerin nominal olarak arttığı ama yüksek enflasyon nedeniyle satın alma gücünün tarihsel olarak en düşük seviyelerde kaldığı bir yıl oldu.

10. 1994 – Kriz ve Sert Düşüş: 1990'ların ilk yarısı, kronik enflasyon ve kamu açıkları nedeniyle TL'nin değer kaybının hızlandığı bir dönemdi. 1994 yılında Türkiye bir döviz ve bankacılık krizi yaşadı. Yıl ortasında TL'nin değeri adeta çöktü: enflasyon o yıl %125.5 ile rekor kırdı. 1994 başında net asgari ücret 713.435 TL idi ve o zamanın kuru ile sadece 57 \$ ediyordu. Kriz sırasında kur fırladığı için maaşlar dolar bazında daha da eridi; 1994 ortasında asgari ücret 1.7 milyon TL'den 2.76 milyon TL'ye çıkarıldı ama bu zam bile net ücreti ancak 93 \$ seviyesine yükseltebildi. 57 dolarlık ücret ABD enflasyonuna göre bugün 110 \$ değerindedir, yani 1970'lerin dörtte biri kadar bir alım gücüne düşüş söz konusu. 1994'te İstanbul'da 1 kg ekmek fiyatı yaklaşık 18.750 TL idi. Bu fiyata göre asgari ücret sadece 91 kg ekmek alabiliyordu. (Oysa 1977'de 750+ kg alabiliyordu; 2025'te 294 kg alabiliyor.) Kırmızı et fiyatları da enflasyona ayak uydurdu; 1 kg dana eti 1994'te kara borsada 150 bin TL'yi bulabiliyordu. TL'nin dolar karşılığı değeri yıl içinde 14.000 TL'den 38.000 TL'ye kadar yükseldi. Bu krizle birlikte halkın alım gücü ciddi darbe aldı ve orta sınıf hızla yok-

sullaştı. Örneğin sabit gelirli memurlar için 1994 “kaybedilmiş yıl” oldu. İstanbul’da temel tüketim maddeleri 40 ‘lardaki gibi karneye bağlanmasa da, fiyatlar günlük değişir hale gelmişti. 1994 krizi, TL’nin değerinin ve halkın refahının ne denli kırılgan olduğunu acı şekilde gösterdi.

11. 1998 – Kriz Öncesi Son Dönem: 1990’ların ikinci yarısında ekonomi kısmen toparlanır gibi olduysa da enflasyon hâlâ çok yüksekti. (%70 civarı) 1998’de asgari ücret net 808.514 TL idi ve o günkü kurla yaklaşık 125 \$ ediyordu. Bu 125 doların alım gücü günümüzde 225 \$ kadardır. 90’ların sonunda dolar kuru milyonlar seviyesindeydi (1998 de 1 \$: 260.000 TL civarı) Ekmek fiyatları artık binlerle ifade ediliyordu 1 kg ekmek 1998’de 300.000 TL seviyesindeydi. Asgari ücretli bu maaşla ancak 112 kg ekmek alabiliyordu, bu, 2025’e kıyasla dörtte bir oranında bir alım gücü demektir. Kırmızı et fiyatları 90’ların sonunda 1 kg için birkaç milyon TL’yi bulmuştu. Yine de 1994’e kıyasla 1998’de dolar bazında asgari ücret toparlanmış görünüyordu (57 \$ dan 125 \$). Nitekim 1990’ların sonunda asgari ücret 3000-5000 TL arası (günümüz değerinde) bir bantta seyretmekteydi ve bu, bugünkü seviyelere benzerdi. Ancak bu görece iyileşme uzun sürmedi; 1998’deki Rusya krizi ve 1999 depremi ekonomiyi tekrar sarstı. İstanbul’da 1998-99 döneminde işsizlik artmış, hayat pahalılığı yükselmeye devam etmişti. Temel gıda ve ulaşım harcamaları maaşların büyük kısmını götürüyordu. Yani 90’ların sonu, asgari ücretin dolar bazında biraz yükseldiği ama halen geçmişin çok gerisinde bir refah düzeyinin olduğu bir dönemdi.

12. 2001 – Tarihi Finansal Kriz: Şubat 2001 krizi, TL’nin değerinin bir kez daha dramatik biçimde düşmesine yol açtı. Sabit kur sistemi terk edilip dalgalı kura geçildiğinde 1 dolar 670.000 TL’den 1.25 milyon TL’ye fırladı. 2001 yılında enflasyon yine %68.5 gibi çok yüksek bir düzeydeydi. 2001 Ocak ayında net asgari ücret 369.600 TL idi (bu 153 \$ ediyordu). Kriz sonrasında

Temmuz 2001’de ücret 107.3 milyon TL’ye çıkarıldı ama kur uçuşu için değeri 85 \$ düştü. Yıl sonunda yapılan artışla 2002 başında 163.5 milyon TL oldu. (113 \$) Yani 2001 boyunca asgari ücret 90 \$ civarına dek geriledi ki bu, günümüz alım gücüyle sadece 150 \$ eder. Halkın alım gücü muazzam yara aldı. Örneğin 2000’de 375.000 TL olan 1 kg ekmek fiyatı 2001 sonunda 750.000 TL’ye çıktı (iki kat). 2001 krizi sırasında birçok temel ihtiyaç malzemesi hızla zamlandığı için asgari ücretlinin satın alabildiği ekmek miktarı daha da azaldı (70 kg civarına kadar gerilediği söylenebilir). İstanbul’da 2001 yılında konut kiralaları ve ulaşım ücretleri de döviz kuruna paralel arttı; örneğin şehir içi otobüs bileti fiyatları bir yılda %100’den fazla zamlandı. Sonuç olarak 2001, TL’nin dolar karşısında kontrolsüz değer kaybı yaşadığı ve halkın alım gücünün dibe vurduğu bir yıl oldu. Bu kriz, 1950’lerden beri yaşanan en ağır ekonomik bunalımlardan biriydi.

13. 2005 – Yeni Lira ve Düşük Enflasyon Dönemi: 2001 krizinden sonra Kemal Derviş’in getirilmesi ve uygulanan IMF destekli istikrar programı meyvelerini verdi. Enflasyon düşürüldü ve 2004 sonunda tek haneye indirildi. 1 Ocak 2005’te TL’den 6 sıfır atılarak Yeni Türk Lirası na geçildi. 1 YTL, 1.000.000 eski TL’ye eşitti. Para birimi sadeleşirken ekonomi de büyüme trendine girdi. 2005’te 1 \$: 34 YTL idi. Net asgari ücret 2005’te 350 YTL olarak belirlendi bu da 257 \$ yapıyordu. 257 dolar, günümüz alım gücüyle yaklaşık 380 \$ civarındadır. Enflasyon 2005 yılında %7,7 gibi düşük bir düzeyde kaldı. Bu sayede ücret artışları enflasyon tarafından aşındırılmadı. 2005’te İstanbul’da 1 kg ekmek fiyatı 1,5 YTL idi. Asgari ücretle 233 kg ekmek alınabiliyordu. Bu miktar, 2001’deki 70 kg’ye göre büyük bir iyileşme demektir ancak 1970’lerin yüksek alım gücü döneminin (400+ kg) hâlâ gerisindeydi. Kırmızı et fiyatları 2005’te 10 YTL/kg düzeyindeydi; bu maaşla 35 kg et alınabiliyordu (2025’te 34 kg alınabiliyor). 2005, TL’nin istikrar kazandığı, enflasyonun kontrol altında olduğu ve asgari ücretin

döviz bazında değerinin (257 \$) 25 yıl sonra ilk kez 1978 seviyelerini yakaladığı bir yıl oldu. İstanbul özelinde de hayat pahalılığı nispeten dizginlendi; ulaşım, gıda, kira artışları makul seviyeyeydi. Genel olarak halkın refahı artmaya başlamıştı.

14. 2010 – İstikrarlı Büyüme ve Artan Alım Gücü: 2010'lu yılların başında Türkiye ekonomisi yüksek büyüme oranları yakalarken enflasyon görece düşük kaldı. 2010'da 1 \$; 1.50 TL civarındaydı. Net asgari ücret 599 TL idi. O yılın kuruyla 404 \$ etmektedir. Bu miktar ABD enflasyonuna göre bugün yaklaşık 530 \$ alım gücündedir. Enflasyon 2010'da %6,4 ile çok düşüktü, böylece ücret artışları halkın cebine yansdı. 2010 yılında İstanbul'da 1 kg ekme yaklaşık 2 TL idi. Asgari ücretle 300 kg ekme alınabiliyordu. Bu, 2005'e göre %30 daha fazla ekme demektir ve 1988 gibi düşük alım gücü yıllarının (140 kg) çok üzerindedir. Kırmızı et fiyatı 2010'da kilosu 20 TL seviyelerindeydi; bu maaşla 30 kg et alınabiliyordu. Süt yaklaşık litresi 1 TL idi; asgari ücretle 600 litre süt almak mümkündü. Bu rakamlar, 1980'ler ve 90'lar boyunca görülmemiş seviyede iyi alım gücüne işaret ediyordu. Nitekim 2011'de asgari ücret 570 \$ seviyesine kadar çıktı. 2010'ların başında TL'nin değeri istikrarlıydı; 1 dolar 2013 sonuna dek 2 TL'nin altında kaldı. İstanbul'da bu dönemde yaşam, önceki on yıllara kıyasla daha kolaydı – alım gücü yükselmiş, işsizlik düşüktü. Özetle 2010 yılı, asgari ücretlinin hem dolar bazında gelirinin arttığı hem de enflasyonun düşük olması sayesinde satın alma gücünün belirgin biçimde iyileştiği (bir nebze)bir dönem oldu.

15. 2015 – TL'de Zayıflama Belirtileri: 2010'ların ortasında küresel ve yerel gelişmeler TL üzerinde baskı yaratmaya başladı. Net asgari ücret 2015 başında 1.000 TL (Temmuz'da 1.273 TL) idi, ortalama 426 \$ yapıyordu. Bu 426 doların bugünkü değeri yaklaşık 510 \$'dır. Enflasyon 2015'te %8.8 olarak gerçekleşti, yani önceki döneme göre hafif bir yükseliş vardı. 2015'te İstanbul'da 1 kg ekme 5,1 TL idi, asgari ücretle 196 kg ekme alınabiliyordu. Bu,

2010'daki 300 kg'ye göre ciddi bir düşüşü alım gücü gıda tarafında gerilemeye başladı. Kırmızı et fiyatları 2015'te 30 TL/kg düzeyine çıkmıştı; asgari ücretle 33 kg et alınabiliyordu (2010'da 30 kg alınabiliyordu, yani et alım gücü nispeten yatay seyretti). Dolar kuru 2014'te 2,3 TL'den 2015 sonunda 2,9 TL'ye yükseldiği için, asgari ücret dolar bazında geriledi. Nitekim 2013'te 451 \$ olan net asgari ücret, 2015'te 426 \$'a düştü. İstanbul'da 2015 itibarıyla hissedilir bir hayat pahalılığı başlamıştı; özellikle kira ve ulaşım maliyetleri artmaya yüz tuttu. Örneğin 2014'te İstanbul'da tam bilet metro ücreti 2.15 TL iken 2016'da 2.30 TL'ye çıktı. TL'nin değer kaybı hızlanmaya başlamış, bu da halkın cebine yansımıştı. Sonuç olarak 2015, bir dönüm noktası olarak görülebilir, enflasyon halen kontrol altında olsa da TL'nin dolar karşısındaki zayıflaması, alım gücünde kademeli bir erimeye işaret etmeye başladı.

16. 2018 – Kur Şoku ve Yükselen Enflasyon: 2018'de Türkiye sert bir kur krizi yaşadı. Jeopolitik gerginlikler ve ekonomik kırılmalıklar nedeniyle dolar kuru 2018 içinde 4.0 TL'den 7.0 TL'ye kadar fırladı. Yılsonunda 1 \$ 3 TL seviyesindeydi. Bu değer düşürme dalgası enflasyonu yüksek sıçrattı. 2018 TÜFE %20.3 ile 2001'den beri görülmemeyen bir yüksek değere çıktı. Net asgari ücret 2018 başında 1.603 TL idi (423 \$ kurla). Kur krizi nedeniyle yıl içinde dolar bazında eriyen ücret, 2018 sonunda zamlarla 2.020 TL yapıldı fakat bu dahi ancak ve ancak 378 \$ ediyordu. Yani asgari ücretlinin geliri dolar cinsinden %10'dan fazla düşmüştü. 2018'de gıdada da fiyat şokları yaşandı. Örneğin 2018 başında 1 kg dana eti 74 TL iken (İstanbul market fiyatı), 2018 sonunda 1 kg et 110 TL'yi aştı. Bir yılda %50'ye yakın artış. Ekmek fiyatı İstanbul'da 2018'de iki kez zamlandı; yılsonunda 250 g'lık halk ekmek 1 TL'den 1.25 TL'ye çıktı (kg fiyatı 5 TL'den 7,5 TL'ye yükseldi). Asgari ücret 2018'de bu ekmek fiyatıyla 270 kg ekmek alabiliyordu, oysa 2017'de 320 kg alabiliyordu. Enflasyon gıda ve enerjide daha da yüksek hissedildiği için, İstanbul'da dar gelirli kesimin alım

gücü 2018'de ciddi biçimde düştü. Kiralar da döviz kuruna paralel arttı; pek çok aile için konut masrafı karşılanamaz hale geldi. TL'nin hızlı değer kaybı ve fiyatlardaki ani yükseliş, 2018'i ekonomik açıdan zorlu bir yıl yaptı. Bu yıldan itibaren asgari ücretlilerin geliri her ne kadar TL bazında yüksek oranlı zamlar olsa da, bu zamlar enflasyon yüzünden gerçek refaha dönüşmedi.

17. 2020 – Pandemi Şoku ve Yüksek Kur: 2020 yılında Pandemi salgını tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomiyi sarstı. Dolar kuru 2020'de 7 TL'nin üzerine çıktı (yılsonunda 1 \$: 7.4 TL idi). Enflasyon da yeniden çift haneye yükseldi. (%14.6) 2020 başında net asgari ücret 324 TL olarak belirlendi, bu da o zamanki kurla 390 \$ ediyordu. (390 \$, günümüz alım gücüyle 430 \$ civarındadır.) Salgın nedeniyle işten çıkarmalar yasaklanmış olsa da birçok çalışan kısa çalışma ödeneğine geçmek zorunda kaldı ve gelir kaybı yaşadı. 2020'de gıda enflasyonu özellikle yüksekti. İstanbul'da 1 kg ekmek fiyatı Kasım 2020'de 7.15 TL idi; asgari ücretle 325 kg ekmek alınabiliyordu. Bu miktar 2018'deki 270 kg'ye göre bir iyileşme gibi görünse de, 2020'de temel gıda dışı harcamalar (özellikle kira ve elektrik doğalgaz faturaları) çok daha yüksek artış gösterdiği için hane halkları bütçelerinde zorlandılar. Örneğin 2020'de konut elektriğine %32, doğalgaza %34 zam yapıldı. Kırmızı et fiyatları 2020 sonunda kilosu 60 TL civarındaydı; asgari ücretle 39 kg et alınabiliyordu, bu 2018'e göre biraz daha iyiydi çünkü ücret zammı etteki artıştan hızlı oldu. Ancak pandeminin getirdiği gelir kaybı ve yüksek kur, TL'nin değerini ve halkın alım gücünü çok olumsuz etkiledi. 2020'de asgari ücretli maaşı dolar bazında 2016'daki seviyesine geriledi (420-430 \$). Salgın kısıtlamaları özellikle hizmet sektöründe çalışan düşük gelirli kesimi vurdu. İstanbul gibi büyük şehirlerde gündelik kazançla geçinen birçok kişi desteklere muhtaç kaldı. Özetle 2020, TL'nin değer kaybettiği, enflasyonun yeniden hızlandığı ve pandemi etkisiyle alım gücünün zorlandığı bir yıl oldu.

18. 2022 – Yüksek Enflasyon Canavarının Sert Dönüşü: 2021 sonlarından itibaren uygulanan düşük faiz politikası ve küresel emtia fiyat şokları TL'yi yeniden sert bir biçimde değersizleştirdi. 2022 yılında enflasyon resmi olarak %64.3 ile 1990'lardan bu yana en yüksek düzeyine çıktı. Bağımsız ölçümler enflasyonun bunun da üzerinde olabileceğini belirtti. Dolar kuru 2022 içinde 13 TL'den 18 TL'ye yükseldi. (Hâlbuki ilgili dönemde doların 10 TL'nin üstüne çıkışı bile hayal gösterilmekteydi) Bu gelişmeler ışığında hükümet asgari ücrete yıl içinde iki büyük zam yapmak zorunda kaldı. Asgari ücret, Temmuz 2022'de net 5.500 TL'ye çıkarıldı (o tarihte 329 \$ ediyordu). Ancak yüksek enflasyon nedeniyle Aralık 2022'de asgari ücretlinin eline geçen 5.500 TL, kur arttığı için 295 \$ seviyesine geriledi. Yani dolar bazında 2022'de asgari ücret yıl ortasında zirve yapıp sonra yine düştü. 249 dolarlık Ocak 2022 ücreti ABD enflasyonu ile bugün 280 \$, Temmuz'daki 329 \$ ise 360 \$ değerindedir. Halen geçmiş on yıllara kıyasla çok düşük bir alım gücü demektir. 2022'de gıda enflasyonu özellikle vahimdi: Et, süt, yağ, un gibi ürünlerin fiyatı birkaç kat arttı. Örneğin 2021'de 1 kg dana eti ortalama 160 TL iken 2022'de 270 TL'yi aştı. 2022, hayat pahalılığının olağanüstü arttığı bir yıl olarak tarihe geçti. İstanbul'da kiralalar bir yılda ikiye katlandı; elektrik, doğalgaz faturaları maaşın büyük bölümünü götürür hale geldi. Asgari ücret her ne kadar TL bazında %100'ün üzerinde artırılmış olsa da, enflasyonun %64'ü aşmasıyla reel olarak ancak kısmi bir iyileşme sağlandı. Sonuç olarak 2022'de TL'nin değeri ve halkın alım gücü, 1990'lardakine benzer biçimde ciddi bir aşınmaya uğradı.

19. 2025 – Günümüz Durumu: 2023 ve 2024'te de yüksek seyreden enflasyon sonrası 2026 başında asgari ücrete yine bir zam yapılmıştır. Ocak 2026 itibarıyla net asgari ücret 28.075 TL'dir. Bu tutar güncel kurla 648 \$ yapmaktadır. Dolar bazında bakıldığında Türkiye'de asgari ücret tarihinde ulaşılan en yüksek seviyelerden biridir. Ama asgari ücretteki zammın çoğu enflasyona kısa sürede

ezildi. Örneğin 2025 asgari ücret olan 22.104 TL ile İstanbul'da yaklaşık 294 kg ekmek alınabilmektedir. Bu rakam 1994'teki 91 kg'dan, 2001'deki 70 kg'dan, hatta 1988'deki 140 kg'dan çok yüksektir. Ama kötünün iyisi ancak diyebiliriz. Benzer şekilde 22.104 TL ile yaklaşık 700 litre süt alınabiliyor. 1988'de asgari ücretle ancak 50-60 litre süt alınabiliyordu. Kırmızı et fiyatları 2025 sonlarına doğru 650 tl seviyesindedir; asgari ücretle 34 kg et alınabiliyor. Bu miktar da 1980'lerin (8-10 kg) ve 1990'ların (15-20 kg) üstündedir. Ama 80 lere kadar ki dönemde ise daha iyi zamanlarda oldu. Hane halkı bütçesinde büyük yer tutan kira veya özel ulaşım gibi kalemler 2025 itibarıyla halen çok pahalıdır. İstanbul'da ortalama bir kira, asgari ücretin büyük kısmını hatta üstünü almaya devam etmektedir.

Seçilen Yıllarda TL Değeri ve Asgari Ücret Karşılaştırması

Aşağıdaki tabloda, seçilen 17 yıl için TL'nin dolar kuru, yıllık enflasyon oranı, net asgari ücretin TL ve o günkü kurla dolar karşılığı, aynı dolar tutarının 2025 yılındaki değeri (ABD enflasyon endeksine göre) ve asgari ücretlinin alım gücü açısından yaklaşık kaç kg ekmek alabildiği gösterilmektedir:

Kurtuluşun Paradigması

Yıl	\$1 = TL (ortalama)	Enflasyon (%)	Net Asgari Ücret (TL)	Dolar Karşılığı (nominal)	2025 Değeri (ABD \$)	Alabildiği Ekmek (kg)
1951	2.80 TL	3.7 (TÜFE)	320 TL (asteğmen maaşı örneği)	\$114 (tahmini)	≈\$1.300 (ABD enflasyonu)	914 kg (ekmek 0.35 TL/kg)
1958	9.00 TL	19.3	250 TL (tahmini asgari ücret)	\$28	≈\$270	556 kg (ekmek 0.45 TL/kg)
1965	9.00 TL (sabit)	5.2	900 TL (tahmini ortalama işçi ü.)	\$100	≈\$900	900 kg (ekmek 1.0 TL/kg)
1970	15.00 TL	8.0	585 TL	\$39.4	\$39.4	433 kg (ekmek 1.35 TL/kg)
1977	19.00 TL (resmi)	53.0	3.300 TL	\$170	≈\$799	750 kg (ekmek 4.4 TL/kg)
1980	70.00 TL	107.2	7.378 TL	\$66.9	≈\$240	473 kg (ekmek 15.6 TL/kg)
1988	1.300 TL	74.3	81.876 TL	\$57.5	≈\$140	130 kg (ekmek 625 TL/kg)
1994	32.000 TL	125.5	1.713.435 TL	\$57.5	≈\$110	91 kg (ekmek 18.750 TL/kg)
1998	260.000 TL	69.7	33.808.514 TL	\$125.1	≈\$225	112 kg (ekmek 300.000 TL/kg)
2001	1.250.000 TL	68.5	107.323.830 TL	\$85.8	≈\$150	72 kg (ekmek 750.000 TL/kg)

Hüseyin Anıl Aslan

2005	1.34 YTL	7,7	350 YTL	\$257	≈\$380	233 kg (ekmek 1.5 YTL/ kg)
2010	1.50 TL	6.4	599 TL	\$404	≈\$530	300 kg (ekmek 2.0 TL/kg)
2015	2.72 TL	8.8	1.000 TL	\$426	≈\$510	196 kg (ekmek 5.1 TL/kg)
2018	4.80 TL	20.3	1.603 TL	\$422	≈\$460	270 kg (ekmek 6.35 TL/ kg)
2020	7.04 TL	14.6 Enag (37)	2.324 TL	\$390	≈\$430	325 kg (ekmek 7.15 TL/ kg)
2022	16.56 TL	64.3- Enag(137)	5.500 TL	\$329	≈\$340	632 kg (ekmek 8.70 TL/ kg)
2025	43.00 TL	40 (ön- görü)- Enag (70) öngörü	22.104 TL	\$500	\$500 (2025 \$)	294 kg (ekmek 60 TL/kg)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Özellikle İstanbul'da başta olmak üzere çoğu illerde kira, ulaştırma, eğitim, sağlıklı beslenme gibi kalemler asgari ücret düzeyindeki bir gelire zor karşılanmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği de devam etmektedir. Asgari ücret, kişi başı millî gelirin yaklaşık %35'i düzeyindedir. Bu oran 1970'lerde %8'ler seviyesindeydi – yani asgari ücretli millî gelir artışından geçmişte yeterince pay alamamıştı, bugün ise görece daha yüksek bir pay almaktadır.

1951-2025 dönemi verileri TL'nin dolar karşısında kronik değer kaybını net biçimde göstermektedir. Dolar bazında bakıldığında geçmişte düşük görünen ücretler, günümüzde enflasyonla düzeltilince aslında o kadar da düşük olmadıkları, hatta bazı dönemlerde bugünkünden iyi oldukları ortaya çıkmaktadır (örneğin 1969'da 65 \$ olan asgari ücretin günümüzde 528 \$ değerinde olması gibi). Bu da enflasyonun ve kur değerlenmesinin nominal rakamları nasıl yanıltıcı gösterebildiğini kanıtıyor. Önemli olan nominal ücret değil, alım gücü ve reel ücrettir. Maşının dolar karşılığının artması tek başına bir refah ölçütü değildir.

Türkiye ekonomisinin bu tarihsel performansı, fiyat istikrarının korunmasının ne denli kritik olduğunu da ortaya koymaktadır. Yüksek enflasyon dönemleri hem TL'nin dış değerini eritmiş hem de içeride halkın refahını düşürmüştür. 2000'lerde enflasyon kontrol altına alındığında TL'nin değeri görece sabit kalmış, alım gücü artmıştır. Günümüzde de enflasyonun yeniden dizginlenmesi halinde TL'nin istikrar kazanması ve halkın alım gücünün korunması mümkün olacaktır. Aksi halde, yüksek enflasyon ortamında yapılan ücret artışları kâğıt üzerinde sevindirici görünse de, tıpkı 71 doların aslında 500+ dolar alım gücüne denk geldiği örnekte olduğu gibi, aldatıcı bir illüzyona dönüşebilir. Bu nedenle ekonomide sürdürülebilir bir refah artışı için enflasyonla mücadele ve TL'ye güvenin tesis edilmesi şarttır.

Not; Temel tüketim maddeleri bazında değerlendirme yapılmış olup, Daire fiyatları, elektronik eşyalar ve otomobil bazında değerlendirme yapılmamıştır. O kalemlerde durum daha da kötüleşmektedir.

2002'DEN BUGÜNE DOLAR VE EURO KURU: NASIL BU NOKTAYA GELDİK?

Başlangıç: İstikrar Yılları (2002-2007)

2001 krizinin ardından uygulanan sıkı ekonomik program ve bağımsız Merkez Bankası politikaları sayesinde enflasyon düşürüldü, Türk Lirası istikrar kazandı. 2002'de 1 ABD doları yaklaşık 1,67 TL, 1 Euro da 1,66 TL düzeyindeydi. AKP'nin iktidara geldiği bu dönemde yüksek faiz politikasıyla yabancı sermaye girişi arttı ve TL değer kazandı. Örneğin 2004-2007 arasında TL o kadar değerlendirildi ki, 2007'de 1 dolar 1,16 TL'ye kadar geriledi (Euro ise 1,70 TL civarıydı). Bu dönemde büyüme güçlü olsa da, düşük kur nedeniyle ithalat patladı, cari açık oluşmaya başladı. İhracatçı kurumlar TL'nin aşırı değerlendirilmesinden şikâyetçiydi ve faizlerin düşürülmesi çağrılarını yapıyordu. Yine de genel olarak 2002-2007 arası TL'nin en güçlü ve istikrarlı olduğu yıllar oldu.

Küresel Finans Krizi ve Sonrası (2008-2010)

2008'de küresel finans krizi patlak verince Türkiye de etkilen-di. Krizin ilk şokuyla TL hızla değer kaybetti. 2008 sonunda dolar kuru 1,70 TL düzeyine çıktı. Ancak Merkez Bankası'nın tedbirleri ve küresel likidite koşulları sayesinde 2009'da TL tekrar toparlandı, dolar kuru 1,5 TL civarına geriledi. Genişleyen küresel para arzı, Türkiye gibi gelişen piyasalara "sıcak para" akışını hızlandırdı. 2010'a geldiğinde bol döviz girişiyle TL yine güçlendi. Kasım 2010'da 1 dolar = 1,39 TL seviyesine dek düştü. Bu, TL'nin aşırı değerli olduğu tartışmalarını gündeme getirdi. İhracatçılar rekabet gücünü yitirdiklerini söyleyerek değerli TL'ye karşı önlem istedi. Dönemin Merkez Bankası Başkanı Durmuş Yılmaz ve ardından Erdem Başçı, TL'nin değerlendirilmesini kontrol altına almak için faiz indirimlerine gitmeye başladı. 2011'de Merkez Bankası Başkanı Başçı "2012'de TL, doları yenebilir" diyerek iddialı bir çıkış yap-

tı ve gerçekten de 2012 Şubat'ında 1 dolar = 1,74 TL seviyesine inildi. Bu yıllarda TL'nin değer kazanmasında, yüksek faiz-düşük kur modeline dayalı sıcak para girişleri belirleyici oldu. TL dolar karşısında reel olarak değerlendiriliyordu.

İlk Sarsıntılar: İç ve Dış Şoklar (2013-2016)

2013 yılı, TL'nin seyri için dönüm noktası oldu. Mayıs 2013'te ABD Merkez Bankası (FED) parasal genişlemeyi azaltacağını duyurduğunda tüm gelişen ülke para birimleri gibi TL de değer kaybetmeye başladı. Aynı dönemdeki belirsizlikler yabancı yatırımcıyı ürküttü. 23 Ağustos 2013'te dolar kuru ilk kez 2 TL'yi gördü. Aralık 2013'teki yolsuzluk skandalının hemen ardından 2014 başında kur 2,3 TL'yi aşınca, Merkez Bankası Ocak 2014'te faizleri sert biçimde yükseltti (bir gecede politika faizini %4,5'ten %10'a çıkardı). Bu hamleyle TL'deki düşüş bir süre durdu. Ancak 2014-2015'te siyasi gerilimler ve FED'in faiz artırımını beklentileri tekrar kuru yukarı çekti. 20 Ağustos 2015'te dolar 3 TL'yi aştı. Kasım 2015'teki tekrar seçimden sonra görece sakinleşen piyasalar, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ile yeniden sarsıldı. Darbe haberleriyle dolar kuru o gece 3,05 TL'ye fırladı; sonrasında alınan tedbirlerle yeniden 3 TL altına inince de ekonomi yönetimine duyulan güven zedelendi. 2016 sonunda dolar 3,5 TL civarından kapandı. Bu döneme kadar TL'nin değeri her sarsıntıda biraz daha düşüyor ama yıllık enflasyon yeniden çift haneye çıkmasına rağmen kontrol kısmen elde tutuluyordu.

Kur Krizi Dönemi: Hızlı Yükseliş (2017-2018)

2017'den itibaren Türkiye, kur ve enflasyon sarmalına girmeye başladı. 2017 yılında enflasyon çift hanede kalırken dolar kuru yılı 3-4 TL aralığında kapattı. Asıl büyük kırılma 2018'de yaşandı. Seçimden hemen sonra, Ağustos 2018'de Rahip Brunson krizi yaşandı. ABD'li rahip Andrew Brunson'un tutukluluğu nedeniyle ABD ile gerilim tırmandı ve ABD yaptırım tehditle-

ri savurdu. Piyasada panik büyüdü; Ağustos başında 5 TL olan dolar bir haftada 6,5 TL'yi geçti, Bu, Türk Lirası'nın o güne dek gördüğü en sert değer kaybıydı. Ekim 2018'de Brunson aksi söylenmesine rağmen serbest bırakılınca kur biraz geriledi ve 2018 yılını 5,29 TL düzeyinde kapattı. Ancak TL'nin kırılğanlığı artık bariz hale gelmişti. 2018'deki bu kur şoku, Türkiye'yi dünyada en kötü performans gösteren para birimleri içine soktu. Nitekim 2018'de Arjantin pesosu ile birlikte TL, en fazla değer kaybeden para birimleri oldular; her ikisi de yatırımcının güven bunalımıyla sarsılıyordu.

Müdahaleler (2019-2020)

2019'da kur krizini takiben Merkez Bankası başkanı değişti ve politika faizinde hızlı indirim süreci başladı. Temmuz 2019'da %24 olan politika faizi 1 yıl içinde %8,25'e düşürüldü. Normalde bu kadar sert faiz indirimleri TL'den kaçışı hızlandırır; nitekim dolar kuru zaman zaman 6 TL sınırına dayansa da 2019 sonuna dek genelde 6 TL'nin altında kalmaya çalıştı. Bunu sağlamak için arka planda kamu bankaları ve Merkez Bankası yüksek miktarda döviz sattı. 2019-2020 boyunca TL'yi korumak adına 100 milyar doların üzerinde rezerv satıldığı iddia edildi. Bu müdahaleler sayesinde 2020 ortasına dek dolar kuru aylarca 6,85 TL seviyesine adeta sabitlendi. Fakat bedeli ağır oldu: MB'nin net döviz rezervleri tükendi ve eksiye düştü. TL'ye güven azalıp, mevduat sahipleri döviz hesaplarına yöneliyordu; 2020'de döviz mevduatlarının toplam içindeki payı 2001 krizinden bu yana en yüksek seviyeye çıktı. Kasım 2020 de ekonomi yönetimi değişikliği ile kısa bir nefes alma süreci yaşandı. Dolar kuru Kasım 2020'de 8,58 TL'den hızla düşerek 2021 başında 7,4 TL civarına kadar geriledi. Bu düşüş, yeni kadroların piyasalara güven vermesi sayesinde olmuştu. Ne yazık ki bu dönem kısa sürdü.

Büyük Çöküş (2021)

2021 yılı, TL için tam anlamıyla bir dalgalanma ve çöküş yılı oldu. İlkbaharda göreve gelen MB Başkanı Naci Ağbal, faizleri yükselterek enflasyonu dizginlemeye çalıştı ve dolar kurunu 7 TL altına kadar çekti. Yeni Merkez Bankası yönetimi Eylül 2021'den itibaren politika faizini indirmeye koyuldu. Eylül-Aralık 2021 arasında faiz %19'dan %14'e çekildi. Bunun sonucunda TL'nin değer kaybı kontrolden çıktı: Ekim 2021'de 1 dolar 9,47 TL ile rekor kırdı, Kasım 2021'de 11 TL'yi aştı. 22 Kasım 2021'de yapılan açıklamalar ve Merkez Bankası'nın kura müdahale etmeyeceğini belirtmesiyle, ertesi gün 23 Kasım 2021'de dolar 13,5 TL'ye fırladı. Sadece bir ay sonra 20 Aralık 2021'de dolar tarihi zirve olan 18,35 TL'ye ulaştı. TL, sadece 2021 yılında dolar karşısında %44 değer yitirdi, bu performansıya o yıl dünyanın en kötü para birimi oldu. Aynı akşam açıklanan Kur Korunmalı Mevduat (KKM) sistemiyle hükümet, TL mevduat sahiplerine kur artışına karşı fark ödeme garantisi vererek paniği durdurmaya çalıştı. Bu haberle dolar kuru bir gecede 18 TL'den 10-11 TL bandına geriledi. Yılsonunda kur 13 TL civarında dengelendi. Ancak TL'nin itibarı ağır yara almış, enflasyon kontrolden çıkmıştı.

Yüksek Enflasyon ve Kontrol Mücadelesi (2022-2023)

2022'ye girerken resmi yıllık enflasyon %36'ya ulaşmıştı; bu, 2002'den beri görülen en yüksek seviyeydi. Yıl içinde enflasyon daha da tırmandı ve Ekim 2022'de resmi olarak %85'i aştı (Enag ölçümlerde %100+). Bu dönemde dolar kuru yeniden yükselişe geçti. Ocak 2022'de KKM sayesinde 13 TL olan dolar, Rusya-Ukrayna savaşı ve FED faiz artışlarıyla Mayıs 2022 sonunda 16,43 TL'yi aştı, Temmuz 2022'de 17,93 TL seviyesini gördü. Hükümet dost ülkelerden döviz takviyesi (SWAP anlaşmaları, mevduat girişleri) ile kuru kontrol altında tutmaya çalıştı. 2022 yılsonunda

dolar kuru 18,7 TL idi. 2023'te ise seçimler öncesi kur nispeten sıkı denetimle tutulsa da seçim sonrasında daha gerçekçi bir düzeye çıkarılmasına izin verildi. Haziran 2023'te yeni ekonomi yönetimi (Mehmet Şimşek ve Gaye Erkan) ortodoks politikaya dönüş sinyalleri verdi. Bu süreçte MB politika faizi %8,5'ten kademeli olarak %30'un üzerine yükseltildi. Yine de TL'deki değer kaybı sürdü: Haziran 2023'te 23-25 TL düzeyine çıkan dolar, yılın ikinci yarısında kontrollü biçimde artarak 2023 sonunda 27-28 TL bandına ulaştı. 2024 boyunca faiz artışları devam ederken kur da yükselişini sürdürdü. Ocak 2026 itibarıyla 1 dolar 43 TL, 1 Euro 50 TL düzeyindedir. Yani TL, 2002'den bu yana dolar karşısında değerinin yaklaşık %97'sini kaybetmiş oldu.

TL Neden Bu Kadar Değer Kaybetti? (Sorunun Nedenleri)

Türkiye'nin döviz kuru krizinin ardında ne yazıkki birikmiş yapısal ekonomik sorunlar ve hatalı politikalar yatmaktadır. İşte başlıca nedenler:

Yüksek Enflasyon: TL'nin değer kaybetmesinin temel nedeni, Türkiye'de enflasyonun uzun süredir yüksek seyretmesidir. Paranızın satın alma gücü içeride erirse, yabancı paralar karşısında değeri de düşer. Özellikle 2017'den beri enflasyon çift haneye yerleşti, 2022'de %80'i aştı. Yüksek enflasyon ortamında insanlar ve yatırımcılar TL'de kalmak istemeyip döviz veya altına yöneldi. Bu da TL'ye talebi azaltıp dövize talebi artırarak kuru yükseltti.

Yanlış Faiz Politikası: Klasik ekonomi teorisinde yüksek enflasyonla mücadele için faizleri artırmak gerekir. 2019'dan itibaren MB başkanları sık sık değiştirildi ve faiz politikasında tutarlılık kalmadı. Güven azaldı. Enflasyon kontrolden çıktı, TL'den kaçış hızlandı. Yabancı yatırımcı azaldı. Yerli halk ise "TL tutarsam enflasyon karşısında ezilirim" diyerek dövize yöneldi.

Cari Açık ve Dış Bağımlılık: Türkiye yıllardır enerjide ve birçok sanayi hammaddesinde ne yazıkki ithalata bağımlı kaldı.

Ülke, kazandığından daha fazla döviz harcadı ve sürekli cari açık verdi. Cari açığı finanse etmek için ya yabancı yatırım gelmesi ya da borç alınması gerekiyordu. 2016'ya kadar yabancı sermaye Türkiye'ye ilgi duyuyordu. Ancak artan belirsizlikler ve düşük faiz-yüksek enflasyon kombinasyonu yatırımcıyı kaçırdı. Yeni döviz girişi olmayınca açıklar TL üzerinde baskı yarattı. Döviz kısıtlıkça değeri yükseldi, TL'nin değeri düştü. (BNP Paribas, UniCredit, HSBC gibi Türkiye'de doğrudan ya da dolaylı varlığı olan bankalar yeni kredileri düşürdü.)

Yurt İçi Döviz Talebi: TL'nin sürekli değer kaybetmesi, halkın da canını yaktı. Tasarrufu olan vatandaş geçmişte TL mevduattan faiz kazanırken, yüksek enflasyon döneminde faizler düşük tutulduğu için tasarruflar eridi. Bu nedenle birçok kişi birikimini döviz veya altına çevirdi. Son yıllarda döviz tevdiat hesapları, toplam mevduatın yarıdan fazlasına ulaştı. Yani halk da ekonomiye güvenmediği için TL'den kaçtı, bu da kurun yükselmesine katkı yaptı.

Yukarıdaki nedenler bir araya gelerek bir kısır döngü yarattı. TL değer kaybettiğçe enflasyon yükseldi, enflasyon yükseldikçe TL daha da kaçılır hale geldi, bu da kurun daha da artmasına yol açtı. Özetle, hatalı ekonomi politikaları (özellikle faiz-enflasyon konusunda bilim dışı uygulamalar), yapısal dışa bağımlılık ve güven erozyonu TL'yi bu felâket kura getirdi.

Çözüm Var mı? Ne Yapmalı?

Elbette ki doğru adımlar atılırsa TL'nin değeri istikrara kavuşabilir ve ekonomi toparlanabilir. İşte halkçı, paylaşımcı ve sosyal adil bir devlet anlayışıyla da uyumlu olabilecek çözüm önerileri:

Enflasyonu Düşürmek Birinci Öncelik: Enflasyon dizginlenmeden TL'nin değer kaybını durdurmak çok zordur. Bunun için önce Merkez Bankası'nın bağımsız ve güvenilir olması önemli bir şarttır. Acilen fiyat istikrarına odaklanılmalıdır. Enflasyon düşme-

ye başlayınca TL'ye güven de yavaş yavaş geri gelecektir. Enflasyon düşünce insanlar dolar almak yerine tekrar TL mevduata yönelebilir. Bu da kuru rahatlatır.

Üretim Ekonomisine Geçiş: Uzun vadede kurun stabil olması için Türkiye'nin döviz gelir-gider dengesini düzeltmesi gerekir. Yani daha fazla üretip ihraç eden, daha az ithal eden bir yapıya geçmeliyiz. Tarımda kendi kendine yeten, sanayide katma değeri yüksek ürünler üreten bir ülke olursak cari açığımız azalır. Örneğin enerjide dışa bağımlılığı azaltmak için yenilenebilir enerjiye, nükleer enerjiye yatırım yapılabilir. Turizm, yazılım, teknoloji gibi döviz getiren sektörler desteklenmeli. İthal ikamesi (dışarıdan aldığımız malları içeride üretmek) politikaları akılcı şekilde uygulanmalı. Bu, hem iş yaratır hem de dövize talebi azaltır. Halkçı ekonomi de aslında budur: Ülke içinde üretimi ve istihdamı arttırmak, zenginliği adil dağıtmak.

Gelir Adaleti ve Sosyal Destek: Yüksek enflasyon dönemlerinde dar gelirli kesimler çok zorluk çekti. Çözüm sürecinde sosyal adaleti sağlamak önemli. Asgari ücret ve maaşlar enflasyon karşısında ezdirilmemeli (belirli aralıklarla güncellenmeli) Temel gıda, enerji gibi kalemlerde geçici sübvansiyonlar ve destekler verilebilir (örneğin dar gelirliilere elektrik, doğal gaz desteği gibi). Bu, enflasyonla mücadelede bir yandan halkı korur. Elbette bu destekler bütçe imkânlarıyla dengelenmelidir. Aşırıya kaçınmamalıdır. Ancak kamunun tasarruf edeceği alanlar (lüks harcamaların kısılması, israfın önlenmesi) bulunup sosyal desteklere kaynak yaratılabilir. Halkın alım gücü çok düşerse iç piyasa daralır, ekonomik durgunluk olur. Sosyal adalet ekonomi için de faydalıdır.

Mali Disiplin ve Kaynakların Verimli Kullanımı: Devlet bütçesinin sağlıklı olması, gereksiz harcamaların kısılması gerekir. Döviz kuru krizleri yaşayan ülkelerde genelde yüksek bütçe açıkları ve yanlış harcama öncelikleri görülür. Türkiye de yatırım önceliklerini doğru belirlemelidir. Örneğin, döviz kazandırıcı

yatırımlara öncelik vermeli. Lüks inşaat projeleri yerine fabrika, Ar-Ge merkezleri, tarım sulama projeleri gibi üretken yatırımlar yapılmalıdır. Bunlar kamu maliyesine nefes aldıracaktır.

Geleceğe Bakış: 2035'e Kadar Ne Olur?

Mevcut gidişat sürerse TL'nin değer kaybının devam edeceği açık. Ancak doğru adımlar atılırsa durum kontrol altına alınabilir. İki farklı senaryoyu değerlendirelim:

1. **Mevcut Gidişat Senaryosu (Kötümser):** Eğer yüksek enflasyon devam eder, faiz politikasında yine siyaset bilime üstün gelirse ve yapısal sorunlar çözülmezse TL maalesef değer yitirmeyi sürdürecektir. Enflasyonun %30-40 bandında seyrettiğini ve TL'nin her yıl %20-25 civarı değer kaybettiğini varsayalım. Bu durumda 2035 yılında 1 dolar muhtemelen birkaç yüz TL'yi bulabilir. 2026 yılında başlarda 43 TL civarı olan dolar kuru, önümüzdeki 10 yılda her yıl %25 artarsa 2035'te 1 USD; 400 TL seviyesine ulaşır. Böyle bir durumda muhtemelen yeniden paradan sıfır atma gündeme gelebilir (nitekim geçmişte 6 sıfır atılmıştı, benzeri yapılabilir). TL'nin bu denli değersizleşmesi halkın alım gücünü çok düşürür, orta direk iyice erir. Ücretler ne kadar artsa da döviz kuru yükseldikçe ithal ürünlerin fiyatı uçacağından enflasyon yüksek kalır. Ekonomi bir kısır döngüde büyüme-yüksek enflasyon arasında savrulur. Böyle bir Türkiye, dünyanın en yüksek enflasyonlu ülkeleri arasında yer almaya devam eder. Kısacası yapısal sorunları çözmezsek 2035'te bugünden daha iyi bir tablo maalesef görünmüyor.

2. **Reform ve Adil Politikalar Senaryosu (İyimser):** Eğer yukarıda saydığımız önlemler kararlılıkla uygulanırsa, birkaç yıl içinde enflasyon tek hanelere inebilir. Merkez Bankası güven kazanır, TL'ye yeniden itibar gelir. Bu durumda 2026 başlarında 43 TL düzeyindeki dolar kuru, önce dengelenip sonra belki yavaş yavaş gerileyebilir. Örneğin 2026-2027'de enflasyon düşerken TL'nin

dolar karşısında stabi olduğunu, hatta örneğin 1 dolar = 30-35 TL bandına gerilediğini düşünebiliriz. Ardından ekonomide üretim hamleleri meyve verdikçe, ihracat arttıkça TL'ye talep artabilir. Gerçekçi olmak gerekirse 1 doların tekrar 5-10 TL olduğu günleri görmek çok zor, çünkü aradaki enflasyon farkları kalıcı büyük bir makas açmakta ama bu imkânsız da değil. Ancak başarılı bir programla 2035'e kadar kuru makul bir bantta tutmak mümkündür. Enflasyon %5'lere inip orada kalırsa, TL'nin değer kaybı da yıllık %5 civarına iner. Kur istikrarı sağlandığından, insanlar döviz yerine TL'ye güvenmeye başlar. Faizler de düşük enflasyon sayesinde düşeceği için kredi kullanımı, yatırımlar artar; ekonomi sağlıklı büyümeye döner. Toplumun refahı da yavaş yavaş artar.

Bunlar yapılırsa Türk Lirası yine saygın bir para birimi haline gelebilir. Halk da bugünkü gibi "elindeki üç kuruşu dövize çevirsem mi?" diye düşünmek zorunda kalmaz. Elbette dünya ekonomisinde dalgalanmalar hep olacaktır dolar diğer ülke paralarına karşı zaman zaman güçlenip zayıflayabilir. Önemli olan, Türkiye'nin kendi ev ödevini yapmış olmasıdır. Halkçı, paylaşımcı ve sosyal adil bir yönetim, ekonomi politikalarını da akılcı ve adil bir temele oturtarak bu felâket kura gidişi durdurabilir. Sonuçta ekonomi de insanlar içindir ve amaç halkın refahıdır. Doğru hamlelerle hem enflasyonu yeneriz hem de TL'nin yeniden değer kazanmaya başladığı günleri görebiliriz. Unutmayalım, güven ve istikrar geldiğinde döviz kuru düşme bile halkın alım gücü artar, mutfaktaki yangın söner. Umarız 2035'e geldiğimizde bugünü kötü bir anı olarak hatırlarız ve daha güçlü bir TL'ye sahip oluruz.

ORTODOKS VE HETERODOKS İKTİSAT: ELEŞTİREL ANALİZ, TÜRKİYE ÖRNEĞİ VE İSLAMİ PERSPEKTİF

Ortodoks ve Heterodoks İktisadı Anlamak

Ortodoks (ana akım) iktisat, dünyada üniversitelerde öğretilen ve iktisatçıların büyük çoğunluğu tarafından genel geçer kabul edilen teoriler ve modellere dayanır. Bu yaklaşımın temelinde genellikle neoklasik iktisat varsayımları ve yöntemleri bulunur. Buna karşılık **heterodoks iktisat**, ana akımın dışında kalan alternatif iktisadi düşünce okullarını kapsar. Heterodoks iktisadi görüşler, sadece azınlık bir iktisatçı kesimi tarafından benimsenen veya desteklenen çeşitli okul ve yöntemleri içerir... Ortodoks ve heterodoks iktisat arasındaki fark, birincisinin hâkim ve standart kabul edilen yaklaşımları temsil etmesine karşın ikincisinin iktisadi düşüncede çoğulculuğu ve alternatif bakış açılarını ifade etmesidir.

Heterodoks iktisatçılar, genellikle mevcut çoğunluğun kabul ettiği teorilere ve yöntemlerine itiraz eder ve doğru ekonomiyi açıklamak için farklı varsayımlar ve yöntemler kullanır. Kısaca, ortodoks iktisat mevcut ekonomik sistemi temsil ederken, heterodoks iktisat bu sisteme eleştirel bir meydan okuma ve alternatif çözüm önerileri sunar.

Ortodoks İktisada Yönelik Eleştiriler ve Tarihsel Başarısızlıkları

Ortodoks iktisata karşı başlıca eleştiri noktaları şunlardır:

Gerçekdışı Varsayımlar: Ana akım modellerde kullanılan bazı varsayımlar (örneğin tüm bireylerin doğru ve tam bilgiye sahip olduğu varsayımı) gerçek dünyayı yeterince yansıtmaz. Gerçekte tüketiciler her zaman faydasını düşünemez. İnsan faktörü öne geçer. Bilgi eksikliği, sosyal nedenler vb. kararları etkiler. Bu

tür varsayımların aşırı gerçekçilikten uzak olması sıkıntılıdır. Tabiri caizse papaz her zaman pilav yemez.

Piyasanın Kendi Kendini Düzeltmesi İnancı: Klasik iktisadın benimsediği “laissez-faire” yaklaşım, piyasaların devlet müdahalesi olmadan kendi kendini dengeleyeceğini savunur. Oysa 1929 Büyük Buhranı, piyasanın her durumda kendiliğinden düzelmediğini acı biçimde ortaya koymuştur. Nitekim 1929’a dek çoğu iktisatçı kapitalizmi neredeyse kusursuz bir sistem olarak görürken, Büyük buhran bu görüşü çürütmüş ve ciddi devlet müdahalelerinin (Keynesyen politikalar gibi) gerektiğini göstermiştir. Yani, tamamen müdahalesiz piyasaların her zaman en verimli sonuç vermediği tarihsel olarak kanıtlanmıştır. Tüm dünya bu krizden yoğun şekilde etkilenmiştir. Örneğin Türkiye’de de devletçi sanayi planlamalı dönemler başlamıştır.

Sınırsız Serbest Piyasanın Olumsuz Sonuçları: Ortodoks iktisadın savunduğu tam serbest piyasa modelinin refah artırıcı yönleri olsa da, denetimsiz piyasalar kazananlar ve kaybedenler yaratarak gelir eşitsizliğini derinleştirebilir ve finansal istikrarsızlıklara yol açabilir. Özellikle finansal piyasalarda tam serbestlik, varlık ardından krizlere zemin hazırlayabilir. Makas açılabilir. Keynes gibi iktisatçılar kapitalist sistemin döngüsel dalgalanmalar yaşayarak kitlesel işsizliğe neden olabileceğini vurgulamıştır. İşte bu Ortodoks model, kamu müdahalesi olmadan bu sorunları giderememektedir.

Finansal Krizleri Öngörememesi: Ana akım iktisadın yaygın kabullerinden biri örneğin Etkin Piyasa Hipotezi gibi, finansal piyasaların her zaman rasyonel ve bilgi açısından etkin olduğudur. Bu hipotez, 2000’ler boyunca birçok iktisatçının benimsediği bir ortodoks görüştü. Ancak 2008 Küresel Finans Krizi, bu tür ortodoks finans teorilerinin büyük bir başarısızlığı olarak değerlendirildi. Nitekim bu modeller, 2008 Krizi öncesinde finansal sistemin kırılganlığını öngörmekte başarısız oldular. Bu durum, ortodoks

makroekonomik modellerin ciddi bir modelleme hatası olarak kayda geçmiştir.

TARİHSEL OLAYLAR

1929 Büyük Buhranı: Ortodoks iktisat, 1930'ların başında ki bu küresel çöküşü ne öngörebilmiş ne de çözüm sunabilmiştir. Piyasanın kendi kendine dengeye geleceği düşüncesi bu krizde geçersiz kalmış; sonuçta Keynesyen ekonomi politikaları (devlet harcamaları ve parasal genişleme) heterodoks bir yaklaşım olarak ortaya çıkıp durgunluktan çıkış yolu haline gelmiştir.

1970'ler Stagflasyonu: 1970'lerde gelişmiş ülkeler aynı anda yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik (stagflasyon) yaşadığında, dönemin ortodoks Keynesyen modelleri bu olguyu açıklamakta başarısız oldu. Neoklasik-Keynesyen senteze dayalı ortodoks teori, stagflasyonu öngöremediği gibi çözümünü de üretmedi. Duvara tosladı.

2008 Küresel Finans Krizi: Neoklasik ana akımın finans teorileri ve makro modelleri, 2000'lerde oluşan finansal ve bankacılık krizini fark edememiştir. Mortgage ana akım tarafından göz ardı edildi. 2008 krizi patlak verdiğinde, ortodoks politikalar sorunu önlemekte yetersiz kaldı. En ünlü bankalar battı.(Lehman Brothers 158 yıllık bankaydı) Finansal istikrarsızlık hipotezi gibi heterodoks fikirler, krizi açıklamadaki başarılarıyla yeniden ilgi görmüştür.

Bu örnekler, ortodoks iktisadın gerçek dünyadaki karmaşık sorunları açıklamada tek başına yeterli olmadığını gösterir. Eleştirmenler, ekonomide çoğulcu bir bakış açısının eksikliğinin sistemsal yanlışlar yaptığı hem de yanlış politika reçeteleriyle toplumsal zararlara neden olduğunu vurgularlar. Ortodoks politikalarda geçmişten ders çıkarılmaması iktisatçıların geçmiş hatalardan ders almasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak ortodoks

iktisadın tekdüze ve kendini beğenmiş yapısı, yenilikçi fikirlerin sisteme girmesini engelleyen kısır bir döngü yaratır; bu döngüyü kırmak için heterodoks yaklaşımlara alan açılması gerekir.

Ayrıca, ortodoks ekonomi politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde her zaman beklenen sonuçları vermemiş, bazen de ciddi krizlerle sonuçlanmıştır. Yaygın Kalkınma için gelişmekte olan ülkelere tek reçete olarak sunulan ortodoks politikalar, çoğu zaman bu ülkelerde büyük cari açıklar yaratmış ve borç krizlerine neden olmuştur. Yani her ülkenin şartları farklıyken, standart ortodoks çözümlerin ısrarla dayatılması, Türkiye gibi geri kalmış ülkelerde finansal kırılganlıkları artırmış ve sürdürülebilir bir büyüme seviyesi maalesef oluşturamamıştır.

Heterodoks İktisadın Gerekliliği ve Sağladığı Alternatifler

Yukarıdaki eleştiriler ışığında, heterodoks iktisadi yaklaşımlara duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılmaktadır. Heterodoks iktisat, ana akımın eksik kaldığı noktaları tamamlamaya, gerçek dünyadaki olguları farklı perspektiflerle açıklamaya çalışır. Bu bağlamda heterodoks düşüncenin gerekliliğini ortaya koyan birkaç önemli nokta şöyle sıralanabilir:

Bilimsel Çoğulculuk ve Yeni Fikirlerin Gelişimi: Heterodoks iktisat, iktisat bilimine farklı teorik çerçeveler ve metodolojiler kazandırarak entelektüel zenginlik sağlar. Tek bir paradigmanın egemenliği yerine, birden fazla paradigmanın yan yana var olması, ekonomik sorunlara yenilikçi çözümler bulunmasını kolaylaştırır. Nitekim tarihsel olarak bugün “ana akım” kabul edilen pek çok teori, aslında başlangıçta heterodoks kabul edilen radikal fikirlerdi. Örneğin Keynesçi teori 1930’larda ortaya çıktığında klasik ortodoksiye aykırıydı ama sonra ana akımın parçası oldu. Benzer şekilde, başlangıçta dışlanan davranışsal iktisat gibi yaklaşımlar sonradan Nobel Ödülü kazanacak kadar önemsenmiştir. (Gunnar Myrdal kalkınma iktisadında piyasaların kendiliğinden

dengeye ulaşmadığını, eşitsizliklerin “kümülatif nedensellik” yoluyla derinleştiğini göstererek tarihsel-kurumsal bir yaklaşım geliştirdi; Amartya Sen refahı yalnızca gelir artışıyla ölçen anlayışı reddedip özgürlükler, yetkinlikler ve insani gelişme kavramlarını merkeze alan etik temelli bir iktisat ortaya koydu; Joseph Stiglitz bilgi asimetrisi teorisiyle serbest piyasa varsayımlarını çürüttü ve neoliberal politikaların özellikle gelişmekte olan ülkelerde yarattığı tahribatı eleştirdi; Daniel Kahneman rasyonel birey varsayımını yıkarak psikolojiyi iktisada dâhil eden davranışsal iktisadı kurdu; Elinor Ostrom ise devlet-piyasa ikiliğini aşarak ortak kaynakların topluluklar tarafından başarılı biçimde yönetilebileceğini ampirik olarak kanıtladı. İsimlerin hepsi farklı tarihlerde Nobel Ekonomi ödülü aldı)

Gerçek Dünya Sorunlarına Uyum: Heterodoks okullar, ana akımın sıklıkla dışladığı unsurları analize dâhil eder. Örneğin heterodoks iktisatçılar tarihsel süreçleri, kurumsal yapıları, gelir dağılımını, güç ilişkilerini ve belirsizliği analizlerinde ön plana çıkarırlar. Bu sayede ekonomik sorunları salt matematiksel modellere indirgemenin, daha geniş bir çerçevede değerlendirebilirler. Özellikle gelir eşitsizliği, finansal istikrarsızlık, çevresel sürdürülebilirlik gibi konularda heterodoks yaklaşımlar, ana akımın ihmal ettiği perspektifleri sunar. heterodoks fikirler, borç krizleri ve finansal balonlar konusunda yeni bakış açıları getirerek politikacıları güçlendirir.

Politika Çeşitliliği ve Esneklik: Heterodoks ekonomi yaklaşımları, standart reçetelerin dışında yerel ve durumsal çözümler üretilmesini destekler. Ana akım genellikle tüm ülkeler için geçerli tek tip politikalar önerirken (örneğin enflasyonla mücadelede her durumda faiz artışı gibi) heterodoks yaklaşım her ülkenin kendine özgü şartlarına göre farklı politika araçlarını kullanmayı savunur. Bu özellikle gelişmekte olan ülkelerin ortodoks reçetelerle yaşadığı hayal kırıklıklarını azaltabilir. Örneğin bazı heterodoks iktisatçı-

lar, sermaye kontrolleri veya kamu bankacılığı gibi ana akımın pek önermediği araçların, belirli koşullarda kalkınma için faydalı olabileceğini gösterir. Bu çeşitlilik, “tek çözüm yoktur” ilkesine dayanarak, ekonomik istikrara giden alternatif yollar sunar.

Kriz Dönemlerinde Yol Gösterici Olması: Büyük ekonomik krizlerin ardından, heterodoks düşünceler genellikle güç kazanır. Çünkü krizler, yerleşik teorilerin açıklamakta yetersiz kaldığı olağan dışı durumlardır. 2008 krizinden sonra Post-Keynesyen ve Marksist analizler finansal kapitalizmin risklerini açıklar hale gelirken, 2020 pandemi krizi sonrası ekonomilerde devletin rolünü artırmayı savunan görüşler tekrar ağırlık kazandı. Heterodoks yaklaşımlar, kriz dönemlerinde sistemin yapısal sorunlarına dikkat çekip, radikal çözüm önerileri de geliştirebilir. Bu da toparlanma sürecinde politika yapıcılara farklı çözümler sunar.

Özetle, heterodoks iktisat ne tamamen ana akımı reddeden bir yaklaşım ne de sadece bir muhalefet hareketidir. Bilakis, ekonomik gerçekliğin karmaşıklığını daha iyi kavrayabilmek için farklı bakış açılarını kucaklayan bir sistemdir. Bu çatı altında yer alan görüşler bazen birbirine zıt bile olabilse, ortak noktaları ekonomik meseleleri daha kapsamlı, adil ve sürdürülebilir biçimde ele almaktır. İktisat alanında çoğulculuk ilkesinin yerleşmesi, hem akademide daha zengin bir tartışma ortamı yaratacak hem de toplumların karşılaştığı iktisadi sorunlara farklı çözüm yolları bulunmasını sağlayacaktır. Her ülkenin kendi gerçeğine uygun alternatif politikalara ihtiyacı vardır.

Türkiye’de Ortodoks Politikaların Eleştirisi

Türkiye ekonomisi, özellikle son birkaç on yılda ortodoks politikaların etkilerini ve sınırlarını deneyimlemiştir. 1980’lerden itibaren uygulanan serbest piyasa reformları ve küresel finansal uygulamalar, bir yandan büyüme getirmiş ancak diğer yandan

ekonomik yapıda birtakım kırılmalıklar yaratmıştır. Yüksek faiz oranlarına dayalı para politikası, uzun süre Türkiye’de ortodoks istikrar programlarının temel aracı oldu. Özellikle kronikleşmiş yüksek enflasyonu durdurmak ve yabancı sermayeyi çekmek için sıkça başvurulan yüksek faiz politikası, zaman zaman istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Faizlerin yükseltilmesi dönemlerinde sıcak para akımlarıyla TL değer kazanmış ancak bu durum cari açığı büyüterek ekonomiyi dış şoklara karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Türkiye’nin 1994, 2001, 2018 gibi finansal krizlerde hep yüksek cari açık ve döviz borçlanması gibi yapısal sorunlar tetikleyici olmuştur. Bu tablo, ortodoks politikaların Türkiye özelinde başarılı olmadığını göstermektedir.

Örneğin 2001 krizi sonrasında uygulanan IMF destekli ortodoks istikrar programı ilk etapta enflasyonu düşürüp finansal sistemi toparlasa da, Türkiye’yi yüksek faiz-düşük kur dengesine bağımlı kıldı. Yıllarca %8-10 gibi yüksek reel faizlerle yabancı sermaye çekilerek büyüme finanse edildi; ancak bu model, sanayileşme yerine tüketim ve ithalata dayalı bir yapı oluşturdu. Sonuçta ülke her küresel dalgalanmada kırılmal hale geldi. Büyük cari açıklar ve özel sektörün dövizle borçlanması sürdürülemez bir döngü yarattı. (Ecevit’e yazar kasa fırlatılması gibi tepkiler aklımıza gelebilir)

Öte yandan, enflasyonla mücadelede sadece para politikasına odaklanan ortodoks yaklaşım, Türkiye’de enflasyonun yapısal nedenlerini ihmal etmiştir. Türkiye’de enflasyon uzun yıllar sadece parasal sıkılaştırma (faiz artırımı) ile kontrol edilmeye çalışıldı; oysa enflasyonu besleyen maliyet unsurları, kur geçişkenliği, beklentiler ve gıda fiyat şokları gibi etkenler yeterince dikkate alınmadı. Bu durum, yüksek faiz ile enflasyonu düşürme çabasının sık sık durgunlukla sonuçlanmasına yol açtı. Yüksek faizler yatırım maliyetini artırarak özel sektör üretken yatırımlarını sınırladı ve büyüme potansiyelini düşürdü. Enflasyon düşüncü

büyüme hız kesti, büyümeyi canlandırmak için faiz indirilince tekrar enflasyon yükseldi. Bu kısır döngü, ortodoks yaklaşımın Türkiye'nin kendine özgü dinamiklerine uygun olmadığını gösterdi. Türkiye deneyimi, enflasyonun yalnızca parasal değil üretim yapısı, kur bağımlılığı, tarım politikaları ve beklentilerle şekillenen çok boyutlu bir olgu olduğunu, bu nedenle salt ortodoks para politikalarının kalıcı çözüm üretmediğini açıkça göstermiştir. (Maalesef Türkiyede enflasyon faizi değil faizi enflasyon izledi.)

Son yıllarda Türkiye, ekonomi politikalarında önemli bir kırılma yaşamıştır. 2021 sonlarında başlayan ve literatürde “yeni ekonomi modeli” olarak anılan yaklaşım, geleneksel ortodoks para politikasının dışına çıkmıştır. Bu heterodoks deneme kapsamında Merkez Bankası politika faizi yüksek enflasyona rağmen indirilmiş, döviz kuru rekabetçi düzeye çekilerek ihracat ve büyüme odaklı bir strateji benimsenmiştir. Amaç, yüksek faiz verip sıcak para çekmek yerine, faizleri indirerek kredi büyümesini ve yatırımı teşvik etmek, TL'yi kontrollü değersizleştirip cari açığı kapatacak ihracat artışını sağlamaktı. Nitekim Hazine ve Maliye Bakanlığı, bu yaklaşımı “Türk Ekonomi Modeli” olarak duyurmuş ve amacın üretim, istihdam, ihracat artışıyla sürdürülebilir büyüme yakalamak olduğunu belirtmiştir.

Bu heterodoks deney, kısa vadede bazı karmaşık sonuçlar doğurdu. Olumlu tarafta, 2021-2022 döneminde Türkiye ekonomisi yüksek büyüme oranları yakaladı; pandemi sonrası 7 çeyrek üst üste büyüme gerçekleşti ve ihracat rekor seviyelere ulaştı. Sanayi şirketleri, kur avantajıyla kârlarını artırdı, istihdam belli ölçüde korundu. Ancak olumsuz tarafta, hızlı kredi genişlemesi ve TL'nin değer kaybı birleşince yıllık enflasyon 2022 de %137 gibi pek görülmemiş bir seviyeye tırmandı. Türk Lirası'nın değer kaybı durdurulmakta zorlanıldı; kur şokları yaşandı. Hükümet, ortodoks

olmayan çeşitli enstrümanlar devreye sokarak (örneğin döviz korumalı mevduat gibi araçlar, merkez bankası rezerv satışları, zorunlu karşılık düzenlemeleri) kuru stabilize etmeye çalıştı. Bu adımlar, kısmi istikrar sağlasa da enflasyonu düşürmekte yetersiz kaldı ve özellikle dar gelirli kesimler yüksek hayat pahalılığı altında ezildi.

Türkiye İçin Heterodoks Bir Yaklaşım Önerileri

Türkiye, kendine özgü ekonomik dinamikleri ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda, heterodoks iktisadi perspektifi dikkatli bir şekilde hayata geçirebilir. Ortodoks kalıpların dışında, ülkenin uzun vadeli kalkınma hedeflerine hizmet edecek alternatif politikalar tasarlamak mümkündür. Bu çerçevede, Türkiye'ye uyarlanabilecek heterodoks yaklaşımın bazı temel bileşenleri şöyle sıralanabilir:

Üretim ve İhracat Odaklı Politika: Türkiye'nin ekonomik kırılma noktalarının başında gelen cari açık sorunu, ithalata bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Heterodoks bir model, iç talebi kısarak cari açığı düşürmek yerine, ihracatı ve yurtiçi üretimi artırarak denge sağlamayı hedeflemelidir. Bu kapsamda seçici sanayi politikaları ile yüksek katma değerli sektörler desteklenebilir, yerli aramalı üretimi teşvik edilerek ithalat bağımlılığı azaltılabilir. Devletin stratejik yatırımlara öncülük etmesi ve sanayide teknolojik dönüşümü hızlandırması da bu politikanın parçasıdır.

Faiz Merkezli Para Politikasından Çıkış: Enflasyonla mücadele ve makro istikrar, Türkiye'de on yıllardır büyük ölçüde faiz oranı üzerinden yürütüldü. Heterodoks yaklaşım, fiyat istikrarını sadece yüksek faizle sağlamaya çalışmanın yan etkilerini dikkate alır. Bunun yerine, makro önlemler (örneğin kredi büyümesine sınırlamalar, sektörel kredi hedeflemeleri vs.) ve fiyat kontrol mekanizmaları devreye alınabilir. Merkez Bankası, geleneksel politika faizinin yanı sıra farklı araçlarla piyasayı

yönlendirebilir. Amaç, yatırımı boğmadan enflasyonu yapısal tedbirlerle indirmektir. Elbette, para politikasının kredibilitasını korumak için kur istikrarı da önemlidir. Bu nedenle gerekirse sermaye akımlarını yönetmeye yönelik geçici araçlar (örneğin belirli şartlarda sermaye kontrolleri) da tartışılmalıdır. Sonuç itibariyle, Türkiye şartlarında düşük faiz ortamında da enflasyonu kontrol etmeyi hedefleyen, yaratıcı ve çok araçlı bir para politikası çerçevesi benimsenmelidir.

Gelir Dağılımı ve Toplumsal Refah: Heterodoks bir ekonomi programı, sadece makro göstergelere odaklanmaz; aynı zamanda büyümenin toplumun geniş kesimlerince paylaşılmasını hedefler. Türkiye’de son yıllarda büyüme ile gelir dağılımı arasındaki bağ zayıflamıştır. Bu nedenle alternatif politika, ücretlerin enflasyon karşısında korunması, vergi adaletinin sağlanması ve sosyal desteklerin artırılması gibi unsurları içermelidir. Örneğin vergi sisteminde servet vergilerinin konulması veya dolaylı vergilerin azaltılması düşünülebilir. Kamu gelirleri, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarına yönlendirilerek beşeri sermaye geliştirilmeli, böylece hem verimlilik artışı hem de toplumsal refah birlikte sağlanmalıdır. Gelir eşitsizliğini azaltıcı politikalar, uzun vadede iç talebi de destekleyerek daha dengeli bir büyüme modeli oluşturacaktır.

Finansal ve Parasal Alternatifler: Türkiye için heterodoks yaklaşım, finansal sistemde de yenilikçi adımlar atmaya gerektirir. Özellikle faizsiz finansman alternatifleri, hem kültürel açıdan toplumda karşılık bulduğu hem de finansal kapsayıcılığı artırabileceği için değerlidir. Katılım bankacılığının ve İslami finansın geliştirilmesi, uzun vadede faiz oranı şoklarına duyarlılığı azaltabilir. Devlet, büyük altyapı projeleri veya kobi finansmanı için faizsiz hukuk tahvilleri ya da ortaklık sermayesi gibi yöntemler kullanabilir. Bu sayede yatırımlar finansman bulurken, klasik banka kredisi yerine kâr/zarar ortaklığına dayalı mekanizmalar teşvik edi-

lır. Ayrıca, TL'nin kronik değer kaybını önlemek için heterodoks yaklaşım döviz talebini azaltmaya yönelik politikaları da içerir. İthal ikamesi, enerji üretiminde yerlileşme, turizm ve diğer döviz kazandırıcı sektörler için özel destek gibi adımlarla, döviz dengesi yapısal olarak güçlendirilmelidir. (Örneğin kobiler için sermaye, hazinenin çıkardığı kira sertifikaları vb)

Kurumların ve Güvenin Güçlendirilmesi: Son olarak, heterodoks bir programın başarılı olabilmesi için kurumsal altyapının sağlam olması şarttır. Ekonomi yönetiminde öngörülebilirlik, hesap verebilirlik ve hukuk devleti ilkesi yatırımcı güvenini tazeler. Heterodoks politikalar gelenekselden sapmayı içerdiğinden, piyasalara doğru iletişimle anlatılması ve şeffaf bir şekilde uygulanması gerekir. Türkiye'de geçmişte yaşanan ani politika değişiklikleri güven sorunları yarattı oysa alternatif programlar uygularken tüm paydaşlarla istişare mekanizmaları kurulması, sosyal uzlaşma aranması önemlidir. Mesela yüksek enflasyonla mücadelede heterodoks biçimde fiyat ve ücret rehberliği yapılacaksa, bu ancak hükümet, işveren ve sendikalar arasındaki koordinasyonla başarılı olabilir. Kurumların etkin çalıştığı, veri güvenilirliğinin sağlandığı bir ortam, heterodoks politikaların risklerini azaltacak ve beklenen yapısal dönüşümü hızlandıracaktır.

Ek Olarak; İslami Siyaset Felsefesi Perspektifi: Türkiye gibi nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin ekonomi politikalarında, İslami değerlerin ve prensiplerin de yeri olduğu savunulabilir. İslam'ın sosyal adalet ve ekonomik dengeye verdiği önem, heterodoks politikaların ahlâki temelini güçlendirebilir. İslami siyaset felsefesi açısından bakıldığında, ekonomik düzenin faizcilik, aşırı servet birikimi ve adaletsizlik gibi unsurlardan arındırılması, hem dini bir gereklilik hem de toplumsal barış için zorunluluktur. Nitekim **Kur'an-ı Kerim**, ekonomik faaliyetlerde belirli sınırlar ve sorumluluklar çizmiştir:

İslam'da faiz (ribâ) kesin bir dille yasaklanmıştır. Bakara suresi 275. ayette Yüce Allah, **“Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır”** buyurarak ticaret ile faiz arasında net bir ayrım yapar. Bu ilke, ekonomik sistemde paradan para kazanmanın yerine, emeğe ve üretime dayalı kazancın teşvik edilmesi gerektiğini gösterir. Faiz yasağı, borç alan zayıf tarafın sömürülmesini önlemeyi ve servetin adil dolaşımını sağlamayı hedefler. Bugün ortodoks iktisat içinde normal kabul edilen faiz mekanizması, İslami bakışta haksız kazanç ve toplumda borç köleliği doğuran bir araç olarak görülür. Dolayısıyla, İslam iktisat felsefesi, ekonomide faize dayalı finansal yapılardan kaçınmayı ve riskin paylaşımına dayalı, reel varlık üretimini önceleyen modeller geliştirmeyi öğütler. Yüksek faiz sadece ekonomik değil, ahlâki olarak da sakıncalı addedilmektedir.

Kur'an, aynı zamanda servetin toplum içindeki dolaşımı konusunda da rehberlik eder. Haşr suresi 7. ayette ganimet mallarının kullanımından bahsedilirken **“Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye”** vahyedilir. Bu ifade, servetin sadece zenginlerin elinde birikmemesi, toplumun geneline yayılması gerektiğini açıkça ortaya koyar. İslam, ekonomik sistemde aşırı servet birikimini ve tekelci yapıları hiç hoş görmez aksine dengeleyici mekanizmalarla fakirin de hakkının gözetilmesini emreder. Zekât meselesi bunun en somut örneğidir: Zenginlerin birikiminin belirli bir kısmı her yıl ihtiyaç sahiplerine aktarılır ki servet dolaşımı sağlansın. Dolayısıyla heterodoks ekonomik politikaların önerdiği gelir dağılımı iyileştirici tedbirler, İslami perspektifle uyum içindedir. Servetin sadece seçkin bir azınlığın elinde toplanması, sosyal sistemi bozan bir adaletsizlik olarak görülür ve kesin olarak önlenmelidir.

İslam, ekonomik ilişkilerde dürüstlüğü, karşılıklı rızayı ve hakkaniyeti şart koşar. Nisa suresi 29. ayette müminlere hitaben **“Birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin; ancak karşılıklı rızaya dayanan ticaretle (kazanın)...”** vahyedilir. Bu ilke,

ekonomik faaliyetlerde hile, gasp, rüşvet, faiz gibi haksız kazanç yollarının yasaklandığını; mal ve hizmet alışverişinin karşılıklı gönüllülük ve şeffaflık esasına dayanması gerektiğini ifade eder. Ticarete aldanma olmamalı, taraflardan biri aşırı kâr hırsıyla diğerini sömürmemelidir. Kur'an'da defalarca tekrarlanan **“ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın”** emri de piyasalarda dürüstlüğün ve hakkaniyetin önemini vurgular. Bu prensipler ışığında, İslami siyaset felsefesi adaletli bir piyasa düzeni öngörür. Ne tam anlamıyla kontrolsüz bir laissez-faire ne de özellikle orta sektörlerde emeğin ve girişimin hevesini kıran katı bir devletçiliği savunur. Aksine, ahlâki sınırları çizilmiş, zayıfların korunup güçlünün zulmünün engellendiği orta yol bir ekonomi düzeni arzular.

İslam'ın ekonomi anlayışında sosyal adalet merkezi bir yer tutar. Servetin ve gelirin adil bölüşümü, yoksulların korunması, kul hakkının gözetilmesi imanibir sorumluluk olarak görülür. Bu bağlamda, heterodoks politikaların amaçladığı kapsayıcı büyüme ve yoksulluğun azaltılması hedefleri, İslami prensiplerin de bir gereğidir. Ekonomik kararlar alınırken, sadece istatistiki büyüme oranlarına değil, o büyümeden kimlerin faydalandığına bakılması gerekir. (Önceki kitapta bu konudan bahsetmiştik.) İslam, devlet yöneticilerine de bu konuda sorumluluk yükler. Dolayısıyla, İslami siyaset felsefesine göre, ekonomi politikaları toplumsal huzuru sağlayacak şekilde fakiri gözetmeli, zengini de topluma karşı sorumlu kılmalıdır.

Sonuç olarak, **İslami perspektiften** bakıldığında ekonomik sistem, insanın yalnızca nefsi çıkarlarına terk edilmemelidir. Kur'an'ın çizdiği çerçeve, bir yandan üretimi ve meşru ticareti teşvik eden, diğer yandan faiz, tefeci kazanç, aldatma soygunculuk gibi unsurları men eden dengeli bir sistemdir. Bu sistemde devlet, piyasanın hakemidir; gerekirse müdahale ederek adaleti tesis eder, ama keyfi biçimde bunu yapamaz. Türkiye'nin arayışı içinde olduğu heterodoks ekonomi politikaları, eğer ahlâki bir

zeminle desteklenip uygulanırsa, İslami değerlerle de örtüşen bir kalkınma modeli ortaya çıkabilir. Çünkü nihayetinde İslam'ın ekonomi öğretileri, insan onurunu koruyan, herkesin asgari geçimini temin eden ve toplumda aşırı uçurumları önleyen bir düzen kurmayı hedefler. Yüce Rabbimiz, insanların mallarını haksızlıkla biriktirip yığmasını kınamış, infak etmeyi ve paylaşmayı övmüştür. Bu ilahi rehberlik, günümüz dünyasında yaygın olan katı piyasa ideolojisine karşı heterodoks duruş gibidir. Dolayısıyla, hem iktisadi aklın bir gereği hem de inancımızın bir icabı olarak, Türkiye'nin kendi modelini inşa ederken daha adil, paylaşımcı ve insani bir ekonomi düzenini hedeflemesi elzemdir. Bu hedef, sadece teknik bir tercih değil, aynı zamanda ahlâki ve manevi bir sorumluluktur. Kur'an'ın ışığında baktığımızda, ekonomik politikaların başarısı da "ma'ruf" (iyilik ve doğruluk) üzerine kurulmasına bağlıdır. Bu da heterodoks arayışların yalnız iktisadi rasyonellikle değil, değer ve erdem temelli bir yaklaşımla sürdürülmesini gerektirmektedir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SON 10 YILDAKİ ANALİZİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

Türkiye ekonomisi 2015 ile 2025 arasında ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Döviz kurları rekorlar kırarken, enflasyon yükselip, maaşların alım gücü erimiştir. Halkın gündelik hayatını derinden etkileyen bu sorunları ve olası çözümleri inceleyelim;

Dolar ve Euro Kurlarının Son 10 Yılda 2015'ten 2025'e Artışı

2015 yılında 1 Amerikan Doları yaklaşık 2,7 TL düzeyindeydi. Aradan geçen on yılda Türk Lirası hızla değer kaybetti. 2023'te dolar kuru 20 TL'yi aştı; 2025 ortasında 1 dolar 39 TL seviyesine kadar yükseldi. Benzer şekilde 1 Euro 2015'te 3 TL iken 2025'te 40-45 TL bandına yükseldi. Bu verilere göre Türk Lirası son on yılda Dolar ve Euro karşısında %90'dan fazla değer yitirdi. Başka bir ifadeyle, 2015'te 100 dolar bozduran biri 270 TL alırken, 2025'te aynı 100 dolar 3.900 TL etmektedir. 2026 Ocak itibariyle 4300 TL etmektedir.

Kurdaki artışın nedenleri: Bu süreçte jeopolitik belirsizlikler, küresel gelişmeler ve özellikle Türkiye'nin uyguladığı para politikaları etkili oldu. 2018'deki Papaz Brunson Krizi gibi olaylar, Corona ve 2021 sonrasında Merkez Bankası'nın politika faizini düşürmesi TL'de sert değer kayıplarına yol açtı. Hükümetin "faiz sebep, enflasyon sonuç" şeklindeki alışılmışın dışındaki ekonomik yaklaşımı, düşük faiz ısrarı ile birleşince yabancı yatırımcı güveni zedelendi. Sonuçta döviz talebi arttı ve TL'ye olan güven azalınca kur hızla yükseldi. 2015'te net asgari ücret ayda 949 TL idi, Aradan geçen yıllarda çalışanların aldığı maaş TL bazında ciddi şekilde yükseldi: 2025'te ise 22.104 TL olarak belirlendi. Yani nominal olarak 10 yılda 23 kat artış görünmektedir. Ancak bu artış yanıltıcı olmamalı, çünkü aynı dönemde enflasyon ve kur patladığı için asgari ücretin alım gücü beklendiği oranda yükselmemiştir.

Temel Gıda, Konut ve Araç Fiyatlarının 10 Yıldaki Değişimi

Son on yılda vatandaşın günlük hayatta en çok hissettiği sorun hayat pahalılığı oldu. Temel ihtiyaç ürünlerinin fiyatları adeta uçuşa geçti.

Gıda Fiyatları: 2015'te pazardan 100 TL'ye yapılan alışveriş, 2025'te ancak aynı ürünlerin çok küçük bir kısmını karşılayabilmektedir. Ortalama gıda fiyatları 10 yılda yaklaşık 12 kat arttı. Verilere göre 2013-2023 arasında dünya gıda fiyatları maksimum %5-10 artarken, Türkiye'de gıda fiyat endeksi %800'e dayandı. Örneğin 2015'te 1 TL'ye satılan ekmek bugün 10 TL civarındadır. Bir litre süt 2015'te 2,5 TL iken 2025'te 30 TL'ye yaklaştı. Marketine göre 50 TL bandına yaklaşıyor. Et ve bakliyat fiyatları da benzer şekilde katlandı. Sonuçta sağlıklı beslenmek geniş kitleler için zorlaştı; gıda enflasyonu özellikle dar gelirli aileler tarafından hissedilen gerçek enflasyonunun %100'ü aştığı, %200'e yaklaştığı tespit edildi.

Konut Fiyatları: Ev sahibi olmak çoğu kişi için hayal haline geldi. Türkiye genelinde konut fiyatları son 10 yılda yaklaşık 20 kat yükseldi, bu oran enflasyona 2 kat fark attı. Merkez Bankası Konut Fiyat Endeksi verilerine göre 2014'ten 2024'e enflasyon yaklaşık %1000 artarken, konut fiyatlarındaki toplam artış %2000'i buldu. Örneğin 2015'te büyük şehirlerde 200 bin TL'ye alınabilen mütevazı bir daire, 2025'te 4-5 milyon TL'ye satılmaktadır. Kira fiyatları da benzer şekilde yükselerek geniş kesimleri zorlamaktadır. Bu artışın nedenleri arasında döviz kurunun yükselmesi, inşaat maliyetlerinin artması ve konuta olan talebin arzın üzerinde olması sayılabilir.

Araç Fiyatları: Döviz kurundaki artış ve yüksek vergiler nedeniyle otomobil fiyatları adeta uçtu. 2015 yılında en ucuz sıfır otomobiller 35-40 bin TL seviyesindeydi. Örneğin 2015'te bir Renault Clio modelini 37 bin TL'ye almak mümkündü. Oysa 2025'te

piyasadaki en ucuz sıfır otomobil olan Fiat Egea modelinin fiyatı 1 milyon 200 bin TL civarında başlamaktadır. Yani yeni bir araba almak 10 yıl öncesine göre 30 kat daha fazla para gerekmektedir. İkinci el araç piyasasında da durum aynıdır. Artan ÖTV oranları ve kur etkisiyle ikinci el araçlar bile 2023 ve 2024'te sıfır fiyatının üzerine çıkacak kadar değerlenmiştir. Bu dünyada çok ender görülen bir şeydir. Sonuç olarak, bırakın yeni aracı, asgari ücretle geçinen bir ailenin mütevazı bir ikinci el araba edinmesi dahi neredeyse imkânsız hale geldi.

Türkiye'deki Yüksek Enflasyonun Nedenleri ve Sonuçları

Enflasyon, yani genel fiyat seviyelerinin artışı, 2017'den itibaren yeniden Türkiye ekonomisinin en yakıcı sorunlarından biri oldu. 2021 ve özellikle 2022'de enflasyon kontrolden çıkarak resmi rakamla %85'e kadar yükseldi. (bu gerçekte çok daha yüksek olmasına rağmen, 1990'lardan sonraki en yüksek oran). Peki, Türkiye neden böyle yüksek enflasyon yaşadı, sonuçları ne oldu?

Nedenleri: Yüksek enflasyonun birinci nedeni, Türk lirasının hızlı değer kaybıdır. İthal girdiye dayalı bir ekonomide kur artışı doğrudan fiyatları yukarı çekti. TL'nin değer kaybetmesinde ise uygulanan para politikası başroldeydi: 2021'de başlayan politik faiz indirimleri, enflasyon yükselirken faizlerin inatla düşürülmesi TL'den kaçışları arttırdı. Normalde bu durumda dünya uygulamalarında merkez bankaları enflasyon yükselince faiz arttırarak para arzını kısımlmaktadır, fakat Türkiye'de tam tersi yapıldı. Merkez Bankası'nın bağımsızlığının zedelenmesi ve kararların siyasi müdahaleyle alınması yatırımcı güvenini sarstı. Ayrıca dış faktörleri de incelersek; 2018'deki kur şoku (ABD ile gerilim), 2020'de Covid19 Pandemisi'yle tedarik zincirlerinin bozulması, 2022'de Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle enerji ve emtia fiyatlarının fırlaması gibi etkenler de maliyetleri arttırarak enflasyonu körükledi. Ancak unutulmamalı ki benzer dünya çapında etkiler diğer ülkelerde enflasyonu %10'lara çıkarırken, Türkiye'de %80'lere ulaştı.

Bu nedenlerle yüksek enflasyonun toplum üzerindeki etkisi çok olumsuz oldu. Öncelikle alım gücü düştü. Maaşlar, fiyatlar kadar hızlı artamayınca halk her geçen gün fakirleşti. Özellikle sabit gelirliler ve emekliler, gıda ve fatura ödemekte zorlanır hale geldi. Araştırmalara göre çalışanların büyük bölümü maalesef yoksulluk sınırının altında yaşam mücadelesi vermektedir. Yüksek enflasyon, gelir dağılımını da bozdu çünkü varlıklı kesim kendini dövize, altına yatırım yaparak korurken, dar gelirli TL'ye mahkûm olup enflasyon karşısında ezildi. Bir diğer önemli sonuç, piyasada belirsizlik ve güvensizlik ortamı oluşmasıdır. Fiyat istikrarsızlığı nedeniyle esnaf malını satmakta, tüketici ise alım kararında tereddüt yaşadı. Örneğin, “Bugün almazsam yarın zam gelir” endişesiyle insanlar temel ihtiyaçlarını stoklamaya çalıştı, bu da dönem dönem market raflarının boşalmasına yol açtı. Fırsatçı işletmelerde tavan fiyat uygulaması olmadığından zam üstüne zam yaptı. Enflasyon kontrolden çıkınca hükümet farklı önlemlere başvurdu: KDV indirimleri, ihracat sınırlamaları, hatta tanzim satış çadırları kurarak sebze-meyveyi ucuza satmaya çalışmak gibi geçici çareler denendi. Ancak bunlar kalıcı çözüm getirmedi. Kısacası yüksek enflasyon, halkın yaşam standardını düşürüp ekonomiyeye olan güveni sarstı, yatırım yapmayı, iş kurmayı riskli hale getirdi.

Sorunların Arkasındaki Yapısal Nedenler: Neoliberal Politikaların Etkileri

Güncel ekonomik sıkıntılar aslında sadece son yıllardaki politikalardan değil, daha derin yapısal sorunlardan da kaynaklanıyor. 1980'lerden itibaren Türkiye'de uygulanan neoliberal ekonomi politikaları yani (serbest piyasa yanlısı, devleti ekonomide küçülten, küresel sermaye hareketlerine açık politikalar) uzun vadede bazı olumsuz sonuçlar doğurdu.

Üretim Yapısının Zayıflaması: Neoliberal dönemde “bırakınız yapınlar” yaklaşımıyla devlet birçok sektörden çekildi, KİT'ler özelleştirildi. “Kâr getirmiyor” diye şeker fabrikaları, süt

fabrikaları satıldı, tarım destekleri azaltıldı. Bu durum ilk başta piyasayı canlandırırsa da (yalancı etki), zamanla Türkiye kendi kendine yeten bir ekonomiden uzaklaştı. Tarım ürünlerinde bile net ithalatçı hale gelindi. Sanayide katma değerli üretim istenen oranda artmadı. İthal girdiyle üretim modeli benimsendiği için her kur krizinde üretim maliyetleri patladı. Yani ekonomik model, “ucuz döviz, bol ithalat” varsayımıyla kurulmuştu ve TL değer kaybedince bu model işlemez hale geldi.

Dışa Bağımlılık ve Kırılganlık: Neoliberal politikalar kapsamında 1990’larda sermaye hareketleri tamamen serbest bırakıldı. Bu, yabancı yatırımın önünü açsa da ülkeyi sıcak paraya bağımlı kıldı. Cari açığın finansmanı için sürekli dış borç ve portföy yatırımı gerekmekteydi. Yapısal olarak ihracat geliri ithalat faturasını karşılamadığı için her küresel dalgalanmada TL’ye güven sarsıldı. Örneğin ABD faiz artırdığında veya risk algısı yükseldiğinde Türkiye’den sermaye çıkışı oldu, kur fırladı. Kısaca ekonomi dış rüzgârlara karşı kırılgan hale geldi. Bu da yüksek enflasyon ve finansal krizlere zemin hazırladı (1994, 2001, 2018 gibi krizlerin temelinde bu kırılgan yapı vardı).

Gelir Dağılımı ve Sosyal Etkiler: Neoliberal dönemde özelleştirmeler ve piyasa odaklı büyüme, zengin-yoksul makasını artırdı. Elde edilen refah tabana yeterince yayılmadı. Özelleştirilen bazı kamu kuruluşlarında tekelleşme sonucu fiyatlar tüketiciye pahalı yansıdı. Örneğin kamunun denetimde yetersiz kalmasının sonucu; elektrik dağıtımının özel sektöre devri sonrası faturalardaki sürekli artış, Piyasaya devlet karışmasını, görünmez el kendiliğinden düzenler yaklaşımı stratejik alanlarda halka yarar sağlamakta başarısız oldu. Sonuçta bugün yüksek enflasyon ortamında en çok etkilenen kesim, güvencesiz işçiler ve düşük gelirli hanelerdir. 2023 verisine göre Türkiye’de yaklaşık 20 milyon kişi açlık sınırının, 50 milyondan fazla kişide yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, neoliberal politikaların kontrolsüz uygulanmasıyla derinleşti. Devletin ekonomideki düzenleyici ve üretici rolünün azalması, her şeyi piyasaya bırakmak, kısa vadede büyüme getirirse de uzun vadede kırılğan ve adaletsiz bir yapı oluşturdu.

Peki Ne Yapılabilir; Devletin Halk Yararına Ekonomiye Müdahale Yöntemleri

Tavan Fiyat Uygulamaları: Temel ihtiyaç maddelerinde fahiş fiyat artışlarını önlemek için hükümet geçici de olsa fiyat tavanı belirleyebilir. Nitekim 2023'te ikinci el araçlar sıfırından pahalıya satılmaya başlayınca, devlet bir düzenlemeyle ikinci el oto fiyatını sıfır aracın liste fiyatının üzerinde belirlemeyi yasakladı. Benzer şekilde ekmek, süt, et gibi temel gıdalarda da dönemsel tavan fiyat veya sübvansiyon uygulanabilir. Bu tür adımlar enflasyonun halka yansımalarını sınırlamada kısa vadede fayda sağlayabilir (örneğin Toprak Mahsulleri Ofisi'nin un fiyatını sübvansiyonla edip ekmek fiyatını kontrol altında tutması gibi).

Denetim ve Fırsatçılıkla Mücadele: Yüksek enflasyon dönemlerinde bazı araçlar stokçuluk yapıp mal kıtlığı görüntüsünü fiyat şişirebiliyor. Devletin piyasa denetimini artırması (görünürde değil gerçekte), Hal Yasası gibi düzenlemelerle komisyonculuğu şeffaflaştırması gerekmektedir. Rekabet Kurumu da tekelci uygulamalarla haksız fiyat artışını engellemek için devreye girebilir. Kısacası devlet, "serbest piyasa" diyerek kenara çekilmek yerine, halkı koruyacak aktif bir hakem rolü üstlenmeli.

Gıda Sübvansiyonları ve Tanzim Satış: Gıda enflasyonuyla mücadelede hükümet doğrudan sübvansiyonlar uygulayabilir. Örneğin Toprak Mahsulleri Ofisi, Et ve Süt Kurumu gibi kamu kurumları gıda ürünlerini piyasadan toplayıp daha ucuza halka satabilir. 2019'da büyük şehirlerde kurulan tanzim satış noktaları, üreticiden doğrudan temin edilen sebze meyvenin aracı olmadan

ucuza satılması fikrine dayanıyordu. Bu uygulama seçim sonrasında kalksa da, benzeri bir model kalıcı hale getirilebilir. Belediyelerin Halk Ekmek fabrikaları da dar gelirliyi desteklemektedir. Bu tür mekanizmaların güçlendirilmesi, piyasada özel sektörün aşırı fiyatlandırma yapmasını önler ve vatandaşın temel gıdaya erişimini güvenceye alır.

Kamusal Üretim ve Stratejik Yatırımlar: Uzun vadede, devletin yeniden üretici role dönmesi gerekir. Özel sektörün girmek istemediği ama halk için kritik olan alanlarda kamu yatırımları yapılabilir. Örneğin gübre, tohum, enerji gibi alanlarda kamu fabrikaları kurulması hem dışa bağımlılığı azaltır hem fiyat istikrarı sağlar. Geçmişte Sümerbank, SEK, EBK gibi kurumlar bazı temel ürünleri piyasadan ucuza sunarak denge unsuru olmaktadır. Günümüz koşullarına uygun olarak kooperatifleşme desteklenip kamunun ortak olduğu üretim tesisleri kurulabilir. Kamusal üretim, rekabete engel olmayacak, piyasanın açığını kapatacak şekilde planlanmalıdır. Birçok gelişmiş ülkede bile tarım sübvansiyonları, kira kontrolleri gibi uygulamalar vardır. Özellikle de yüksek enflasyon ve kriz dönemlerinde, halkı korumak için devletin gerekirse sisteme iyice girmesi sosyal devlet olmanın gereğidir.

GELECEĞE YÖNELİK ADIMLAR

Gelecekte benzer ekonomik buhranlar yaşamamak için uzun vadeli, veri odaklı çözümler geliştirmek şarttır.

Enflasyonla Kararlı Mücadele: Fiyat istikrarı için Merkez Bankasının bağımsız şekilde faiz kararları alabilmesi ve enflasyon hedeflemesi yapması gerekir. Örneğin 2023 ortasında politika faizi artırılmaya başlandığında kurdaki artış bir nebze frenlendi, enflasyon beklentileri hafiften düzelmeye başladı. Gelecekte bilimsel para politikası uygulanmalı; gerekirse faiz, kredi ve likidite araçlarıyla talep ayarlanmalıdır. Dünya Bankası verilerine göre Türkiye gıda enflasyonunda dünyada ilk 5'te ve bu kabul edilemez.

Gelirleri Enflasyona Endeksleme: Asgari ücret ve emekli maaşları başta olmak üzere sabit gelirliler için otomatik enflasyon ayarlaması mekanizmaları geliştirilmeli. DİSK-Ar araştırması, asgari ücrete yıl ortasında yapılan zammın sadece 3 ayda eridiğini göstermiştir. Bu nedenle ücret artış periyotları yılda bir yerine 3-6 ayda bir veya enflasyon belirli eşiği aşınca otomatik olacak şekilde düzenlenebilir. Böylece yüksek enflasyon dönemlerinde halkın alım gücü tamamen düşmeden koruma sağlanır. Ayrıca vergi dilimleri enflasyona göre güncellenerek maaşların enflasyon karşısında net kayba uğraması önlenmelidir.

Üretim ve İthalat Dengesini Düzeltme: Veriler Türkiye'nin son 10 yılda sürekli cari açık verdiğini gösteriyor. 2022'de cari açık 48 milyar dolar ile rekor kırdı. Bu da döviz ihtiyacını artırıp kuru zorlamaktadır. Çözüm olarak yerli üretimi teşvik edecek yapısal reformlar gereklidir. Örneğin, tarımda kendine yeterlilik hedeflenmeli: Stratejik ürünlerde (buğday, ayçiçeği, şeker, kenevir vb...) üreticiye garanti fiyat ve alım desteği vererek ithalat azaltılabilir. Sanayide ara malı üretimine odaklanıp ithal edilen ürünlerin Türkiye'de üretimi için yatırım çekilebilir. Enerjide yenilenebilir kaynaklara yatırım uzun vadede döviz çıkışını azaltacaktır. Ayrıca

teknoloji, yazılım, turizm gibi döviz getirici sektörler desteklenmelidir. Bu adımlar dış dengeyi zamanla iyileştirerek kur istikrarına katkı sunar, enflasyon baskısını azaltır.

Vergi Adaleti ve Kamuda Tasarruf: Neoliberal dönemde vergi yükü dolaylı vergilere kayması halkı çok zorlamaktadır. Örneğin KDV ve ÖTV'nin temel ihtiyaçlardaki payı çok yüksektir. Maliye politikası veriler bazında gözden geçirilip lüks tüketimden daha yüksek vergi, temel tüketimden düşük vergi prensibiyle düzenlenmelidir. Bu, hem enflasyon etkisini azaltır hem de gelir dağılımını düzeltir. Öte yandan kamunun harcamalarında tasarruf ve verimlilik sağlanması gerekir. İsraf niteliğindeki harcamaların kısılması, kamu ihalelerinde şeffaflığın artırılmasıyla bütçe açığı kontrol altına alınabilir. Böylece para basma veya borçlanma ihtiyacı azalacağı için enflasyonist baskı da düşer.

Sosyal Güvenlik ve Destek Ağının Güçlendirilmesi: Yüksek enflasyon dönemlerinde yoksullaşmayı veriler net ortaya koyuyor (50 milyon kişiden fazla insanımız yoksulluk sınırı altındadır) Bu durumda sosyal devlet mekanizmaları genişletilmelidir. Örneğin aile destekleri, gıda bankaları, öğrenciler için burs ve ucuz yemek imkânları gibi hedefe yönelik sübvansiyonlar artırılabilir. Bu adımlar toplumun en kırılgan kesimlerini korur ve ekonomik krizin yaratacağı toplumsal tahribatı azaltır. Örneğin 2022'de başlatılan doğalgaz tüketim desteği, elektrik faturalarında düşük kademeye sübvansiyon gibi uygulamalar devam ettirilebilir; fakat bunlar geçici değil kalıcı programlara dönüştürülmeli ve gerçekten ihtiyaç sahiplerini hedef almalıdır.

Türkiye'nin potansiyeli yüksektir. Genç nüfus, dinamik piyasa, coğrafi avantajlar mevcuttur. Bu potansiyeli açığa çıkarmak için şeffaflık, hesap verebilirlik ve liyakat ilkeleriyle ekonomiyi yönetmek gerekir. Devlet ile özel sektör arasında dengeli bir işbirliği kurulup, kriz dönemlerinde devletin koruyucu, normal dönemlerde düzenleyici rol üstlendiği bir model benimsenebilir.

Son 10 yıldıaki acı olaylardan doğru dersleri çıkarıp halkın refahını önceleyen politikalar uygularsak, Türkiye ekonomisi yeniden istikrara kavuşabilir. Enflasyonun makul seviyelere indiği, kurun oynaklığını yitirdiği, gençlerin geleceğe umutla baktığı bir dönem için atılacak her adım değerlidir. Bunları halkın lehine politika ve icraata dönüştürme gerekir.

KAYNAKÇA

<https://www.kuranmeali.com/>

Kur'an-ı Kerim, Süleymaniye Vakfı Meali

Marx, Karl. Kapital: Ekonomi Politiğın Eleştirisi – Cilt I. Çev. Mehmet Selik. Sol Yayınları, Ankara, 2011.

Marx, Karl. Kapital: Ekonomi Politiğın Eleştirisi – Cilt II. Çev. Alaattin Bilgi. Sol Yayınları, Ankara, 2012.

Marx, Karl. Kapital: Ekonomi Politiğın Eleştirisi – Cilt III. Çev. Alaattin Bilgi. Sol Yayınları, Ankara, 2013.

Marx, Karl. Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları, Ankara, 1993.

Marx, Karl. 1844 El Yazmaları (Yabancılaşma). Çev. Kenan Somer. Sol Yayınları, Ankara, 2000.

Marx, Karl. Alman İdeolojisi. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları, Ankara, 2001.

Marx, Karl & Engels, Friedrich. Komünist Manifesto. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları, Ankara, 2010.

Tuğba GÜNAL (2023)Nefs Fenomenolojisi Endülüs Yayınları

Güneş, Hurşit. Adalet Çağrısı. Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

İnsel, Ahmet. Solu Yeniden Tanımlamak.Birikim Yayınları,

Eliaçık, Muhammed İhsan. Demokratik ve Özgürlükçü İslam. İnşa Yayınları, İstanbul2006.

Eliaçık, Muhammed İhsan. Doğal Din. İnşa Yayınları, İstanbul,

Şaylan, G. (2005). Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi. İmge Kitabevi Yayınları.

Bora, Tanıl. Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler. İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. Mesnevî (Seçmeler). Çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004.

İbn Arabî, Muhyiddin. Fusûsu’l-Hikem. Çev. Ekrem Demirli. Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008.

Gazâlî, E. H. (1997). İhyâ-u Ulûmî’-d-Dîn. Bedir Yayınevi.

Kitab-ı Mukaddes. (2013). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Doğan ERGENÇ: Sağ ve Solun Günümüz Türkiye’sindeki Anlamı Üzerine Bir Araştırma: Farklı Sosyo-Ekonomik Grupların Sağ ve Sol Algısı

Topçu, Nurettin (2001). Sosyoloji, Bütün Eserleri 17 (Yayına hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara), İstanbul, Dergâh Yayınları

Gellner, Ernest. Milliyetçiliğe Bakmak. Çevirenler: Simten Coşar ve Saltuk Özertürk-Nalan Soyarık. İletişim Yayınları. İstanbul 2009

Hobsbawm, E. J. (1995), 1780’den günümüze milletler ve milliyetçilik.(Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Smith, A. D. (1994). Milli kimlik. (Çev. B. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları

Anderson, B. (2015). Hayali cemaatler Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

Karpat, Kemal H. Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma. Çeviren: Dilek Özdemir. İmge Yayınları. Ankara 2006.

Akçura, Yusuf. “Üç Tarz-ı Siyaset”. (Yeni yazıya aktaran Recep Duyamaz). Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul 2004

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217510>

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1132828>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1521241>

<https://www.bibliomed.org/mnsfulltext/94/94-1395591263.pdf?1743755522>

https://isamveri.org/pdfdrgr/D01266/2016_82/2016_82_MERTCANH.pdf<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/issue/71113/1131095>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/351445#:~:text=Oryantalizmle%20%C4%B0sl%C3%A2m'%C4%B1n%20ve%20M%C3%BCsl%C3%BCmanlar>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3258158#:~:text=mevcut%20oldu%C4%9Funu%20ifade%20eder,%20Kavram%C4%B1%2C%20Aristo%E2%80%99nun>

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2160380>

<https://m.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=VNQQTK12JEyv%2028xYVDBIQ==>

<https://obs.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=6eHx0nWxVHAg3rFQnadxSg==>

<https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=LqmJUkwY%20yO-AzW1%20RivhEA==>

https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCK_Patlama

https://jasstudies.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=27708

The Fatal Conceit: The Errors of Socialism Friedrich August von Hayek

Heywood, A. (2012. Siyasetin Temel Kavramları ve Siyasal ideolojiler)

Görmüş, Harun. Sınırsız Şirk: Vahdet-i Vücut. İstanbul

Kocka, Jürgen. Kapitalizmin Kısa Tarihi. Çev. Doğan Şahiner. İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Wallerstein, Immanuel. Modern Dünya Sistemi (Cilt I-II). Çev. Latif Boyacı. Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.

Kur'an-ı Kerim'deki Gizli Ayetler Mesut Yılmaz Sınır Ötesi Yayınları 2012

Piketty Thomas Kapital ve İdeolojiler İş Bankası Yayınları 2023

Piketty Thomas Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital İş Bankası Yayınları
2013

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Serisi- İletişim Yayınları- 2022

Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Siyasi Hayat- Yordam Kitap-2022

Mahmut Elgörmüş, Cübbesiz Mahmut Saklanan Hadisler, Ortak
Akıl Yayınları, İstanbul, 2024.

Gündem Belçika – “İran, İsrail ve Bölgesel Güç Mücadelesi”

Reuters – “Iran attacks Iraq’s Erbil with missiles in warning to U.S.,
allies”

Kriter Dergi – “Türkiye’nin ‘Aşıl Topuğu’: İsrail’in Kürt Kartı”

Foucault, Michel. Discipline and Punish: The Birth of the Prison.
Vintage Books, 1995.

Foucault, Michel. The History of Sexuality, Volume I: An Introduction.
Pantheon Books, 1978.

Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Cornell University Press,
1983Foucault, M. (1969). The Archaeology of Knowledge. Éditions Gal-
limard.

Foucault, M. (2011). Cinselliğin Tarihi, Cilt I: Bilme İstenci. Ayrıntı
Yayınları.

Foucault, M. (2015). Hapishanenin Doğuşu: Gözetim Altında Tut-
mak ve Cezalandırmak. İmge Kitabevi.

Gellner, E. (2008). Uluslar ve Ulusçuluk. Hil Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2006). Geleneğin İcadı. Agora Kitaplığı.

Anderson, B. (2015). Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve
Yayılmaması Üzerine Düşünceler. Metis Yayınları.

Althusser, L. (2003). Marks İçin. Sol Yayınları.

Althusser, L. (2008). Lenin ve Felsefe ve Diğer Denemeler. İthaki
Yayınları.

Fahri Atasoy, Üç Siyasi Fikir Hareketi, OTAM, 2019

Cehalet kavramının Arapça kökeni ve “cehl” kelimesinin anlam dünyası için klasik İslami kaynaklar ve dil çalışmaları.

Atatürk 1923 Tarsus konuşması (Söylev ve Demeçler).

Prof. Doğan Kuban'ın değerlendirmeleri.

Bilinçli cehalet Kevin Dickinson'ın Big Think.

Spinoza, Theologico-Political Treatise.

Kant, Aydınlanma Nedir? (1784).

Modern çağda cehaletin üretilmesi (agnostoloji) hakkında Robert Proctor ve Dunning etkisi üzerine yazılar; Çağlayan Dergisi.

Hawking, Zamanın Kısa Tarihi: Büyük Patlamadan Karadeliklere Alfa Yayınları

Hawking ,Büyük Tasarım Alfa Yayınları

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur’ân ve Sünnet Bütünlüğü”, Sakarya Müftülüğü yayını.

TDV İslâm Ansiklopedisi, “Haber-i Vâhid” maddesi (Kur’an’a aykırı hadis örneği olarak recm meselesi).

Celâl Emanet, “Kur’an İslamcılığı ve Hadislerin Kur’an’a Arzı”, islam-tarihi.net, 2020.

The labor market in Turkey, 2000-2024. (Türkiye’de ücret dağılımı ve işgücü piyasası

Duvar English Turkish workers log the longest hours in Europe, yet earn among the least. Çalışma saatleri ve asgari ücret karşılaştırmaları.

Euronews Minimum wages in Europe: How does your country compare in 2025? Avrupa ve Türkiye asgari ücret karşılaştırmaları

Bianet. İş Cinayetleri Raporu. Türkiye’de iş kazaları istatistikleri, çocuk ve yaşlı işçi ölümleri

CounterPunch Reconsideration of Marxism. Marx'ın öngöremediği refah devleti üzerine

World Economic Forum. 19. Yüzyıl vs günümüz çalışma saati karşılaştırması

İslâm Ansiklopedisi, "Hikmet"

Abdulaziz Bayındır, "Kitap ve Hikmet – Süleymaniye Vakfı Araştırma Yazısı".

Bayındır, Abdülaziz. Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar. Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Yaşar Nuri Öztürk. Kur'an'daki İslam. Yeni Boyut Yayınları.

KuranDersi.com, "Kur'an'da Hikmet Kavramı" başlıklı ders notları.

İmam Şafî, er-Risâle eserinden aktarılan görüşler

Goldziher, Ignaz. İslam Kültürü İncelemeleri. Ankara Okulu Yayınları.

Polanyi, Karl. Büyük Dönüşüm. İletişim Yayınları.

Harvey, David. Neoliberalizmin Kısa Tarihi. Metis Yayınları.

Sen, Amartya. ahlâk ve Ekonomi. Do Ebu Reyve, Mahmud. Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması (Edvâ' 'alâ's-Sünneti'l-Muhammediyye). Çev. Mehmet Görmez. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.st Kitabevi.

Aydın, A. (2014). Nebi ve Resul Arasındaki Farklar. Fecr Yayınları.

Yüksel, Edip. Ateistlere Sorular. Ozan Yayıncılık, İstanbul,

İbn Sina, Metafizik

Derin, Serkan. Tasavvuf ve Budizmin Ortak Dili – Tasavvufun Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Hinduizm'den etkilenebilme potansiyeli ve benzer uygulamalar.

Siyaset Cafe Haber. Mirâç, Kabir Azabı, Sırat Köprüsü hadislerinin kaynağı Zerdüştlük mü? – İslam'daki bazı ahiret inançlarının Zerdüştlük ile mukayesesi

Taşlaman, C. (2008). Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı. İstanbul Yayınevi.

Bora, Tanıl. Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık. İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

C.S. Lewis, Mere Christianity (Hristiyan olmak)

Wikipedia (Ortodoks ve heterodoks iktisadın tanımı)

Wikipedia (Heterodoks iktisadın kapsamı ve örnek ekoller)

Investopedia – Heterodox Economics (Heterodoks fikirlerin ana akımı zorlaması ve örnekler)

The Armchair Journal – Heterodoxy: Beyond Orthodox Economics (Ana akım iktisadın gerçekdışı varsayımları eleştirisi)

The Armchair Journal (1929 Buhranı'nın piyasa yaklaşımını çürütmesi)

The Armchair Journal (Serbest piyasanın eşitsizlik ve istikrarsızlık getirebilmesi)

The Armchair Journal (Etkin Piyasa Hipotezi'nin 2008 krizinde yarınlması ve tarihsel başarısızlık örnekleri)

Mainstream economics - Wikipedia

World Economics Association – Commentaries

<https://sunnah.com/>

<https://ihsaneliacik.com/>

<https://tr.wikipedia.org>

www.bls.gov

<https://www.kurandakidin.com/>

Readingmarx.worldpress.com

<https://www.oecd.org/>

<https://www.opendemocracy.net>

<https://tif.ssrc.org/>

<https://edition.cnn.com/>

<https://www.middleeasteye.net/>

fred.stlouisfed.org

<https://www.tuik.gov.tr/>

Tbmm.gov.tr

www.gastearşivi.com

Yıllaragöre.com

<http://www.atasoymuftuoglu.com/>

theglobaleconomy.com

doviz724.com

euronews.com

<https://www.dogrulukpayi.com>

marksist.org

mahfiegilmez.com

<https://www.canertaslaman.com/>

<https://www.emredorman.com/>

<https://x.com/edipyuksel/status/1734978566326989028>

<https://www.fetva.net/>

researchgate.net

<https://www.iktibascizgisi.com>

<https://www.islamianaliz.com>

<https://www.britannica.com>

HÜSEYİN ANIL ASLAN

**DEVİRİMCİ
KUR'AN
MÜSLÜMANLIĞI**

KİTAP ARKA KAPAK YAZISI

İnanç krizleri, dini sapmalar, ideolojik çatışmalar ve ekonomik çöküşler...

Bunlar gerçekten birbirinden bağımsız sorunlar mı, yoksa aynı düşünme biçiminin farklı sonuçları mı?

Kurtuluşun Paradigması; din, ideoloji ve ekonomi alanlarında yaşanan çözümleri tek tek tartışmak yerine, bu çözümleri üreten zihinsel çerçeveyi sorgulayan kapsamlı bir araştırma çalışmasıdır. Kitap, savunma yapmak yerine analiz eder; slogan üretmek yerine kavramlarla konuşur.

Eserde; inanç meselesi, ateist itirazlardan başlayarak felsefi ve Kur'an merkezli bir zeminde ele alınır. Kur'an'ın tek kaynak olarak yeterliliğini ayetlerle açıklayıp, hadis, mezhep ve tasavvuf gelenekleri, tarihsel işlevleri ve Kur'an'ın tek referans konumunu nasıl ikâme ettikleri gerekçeleriyle, eleştirel biçimde reddedilerek kanıtlarla değerlendirilir: Sağ ve sol ideolojiler, emperyalist ulus-devlet savaşları ve mezhep-siyaset ilişkileri, ideolojinin bir düşünce sistemi olmanın ötesinde nasıl bir iktidar aracına dönüştüğü sorusu etrafında tarihsel örneklerle incelenir. Son bölümde ise kapitalizmin tarihsel serüveni ve Türkiye ekonomisine ilişkin veriler, ideolojik tercihlerle bağlantılı biçimde analiz edilir.

Kurtuluşun Paradigması, okuyucuya hazır cevaplar sunmaz. Doğrudan kaynağa dönmeyi, aracı otoriteleri sorgulamayı ve düşünsel sorumluluk almayı önerir. Bu kitap, iyileştirmek için değil düşündürmek için yazıldı.

Çünkü gerçek dönüşüm, önce zihinde başlar.

DİN VE DÜNYA GÖRÜŞÜ İNCELEMELERİ

(TABULARI YIKMAK ÜZERİNE)

HÜSEYİN ANIL ASLAN

